Collegii Rom.i Soc. Jesu Catal. inscriptus. B. S.

NICOLAI

ABRAMI

E SOCIETATE IESV

COMMENTARII

IN

PVB. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDEM.

PARS PRIOR.

ROTHOMAGI,

Apud RICHARDVM L'ALLEMANT, propè Collegium Societatis IESV.

M. DC. XXXIII.

FRANCISCO II. SERENISSIMO LOTHARINGIÆ ET BARRI DVCI &c.

IDE, DVX Sereniſſime, quò me vel temeritas mea, vel humanitas tua prouexerit. Cùm ad hanc ſcribendi rationem a-imum adieci, Iuuentuti duntaxat noſtræ odeſſe cupiebam, nihílque minùs fore itabam, quàm vt commentariolus hic, on dicam nomine tanti Principis edere-r in lucem, ſed vel in doctorum homi-m manus perueniret. Nunc tantus mi-Serenitatis tuæ ſplendor affulget, vt le-ius, & penè pucrilibus nugis interpella-

re non verear maximum Ducem, turbulentis hiſce temporibus magna de Lotharingiæ ſuæ ſalute, ſecuritate, dignitate, commodis cogitantem. Quidni autem id audeam, &temerarius videri malim, quàm tuæ benignitati diffidere ? Noui mores tuos, noui facilitatem, noui prolixam tum in cæteras diuinæ & humanæ ſapientiæ partes, tum præſertim in litteras humaniores voluntatem. Teſtes, vt cætera taceam, anno ſuperiore Academia Muſſipontana, & Bocchennemianum Collegium. Nam & Muſſiponti ampliſſima præmia, cenſu annuo liberaliſſimè conſtituto, politioris huius litteraturæ cultoribus in perpetuum conferri voluiſti: Et, vt primùm, centeſimo poſt litem conteſtatam anno, de Imperialis Cameræ ſententia, Saruerdenſis tibi comitatus addictus eſt, nihil habuiſti antiquius, quàm vt exterminatam ab annis octoginta Catholicam fidem poſtliminio reuocares, & Societatis noſtræ Collegium Bocchennemij collocares. Loquetur poſteritas ſingularem il-

Iam tuam prudentiam, constantiam, animi æquitatem in vtraque fortuna, mirabitur iustitiam, efferet pietatem. Prædicabit quãto, & quàm ardenti diuinæ gloriæ studio, in omni Lotharingiæ Ducatu diffluentes ad licentiam mores legum seueritate deuinxeris. Et quoniam me quoque tuæ virtutis spectatorem esse voluisti, dicendum hoc loco putarem, quanto pietatis ardore, è Salmensi, Saruerdensíque comitatu, qui prauis erroribus imbuti in tuam concesserant ditionem, hæresim eliminaris, quanta comitate etiam abiectissimis quibusq; tu ipse, tu, inquam, ipse, Dux Serenissime, veram Christianæ fidei lucem ostenderis, & insulsis eorum responsionibus, nonnunquam ad horas quatuor aut quinque patientissimas aures tuas commodaris. Sed vereor ne quo veriora mihíque notiora dixero, eò magis apud eos qui alienam virtutem exiguitate sua metiuntur, in adulationis suspicionem adducar. Qua suspicione non video quid possit esse deterius. Nam si qui publicam

monetam adulterant, eos læſæ maieſtatis accerſimus, quid iis faciemus qui ſuis adulationibus veritatem ita corrumpunt vt veris etiam laudibus detrahant fidem? Cùm præſertim pecunia rerum duntaxat externarum menſura ſit; virtus, ſi quod extra ſe pretium deſideret, laude ſola debeat æſtimari. Si falſos teſtes, tanquam ſocietatis humanæ peſtes execramur, quòd illibata Iudicum probitate, nihilo tamen ſeciùs eos in errorem inducunt; Adulatores audiemus, qui non ſolùm eos, à quibus audiũtur, in fraudem impellunt, ſed etiam bona ſui ipſorum exiſtimatione ſuperbiáq; corrumpunt? Quare de Celſitudinis tuæ laudibus nihil oratione præcerpã. Poſteri ſinceriùs ſine gratia, ſine inuidia iudicabunt. Id vnum dico, & hoc pace tua dixerim, hocce, quicquid eſt Celſitudine quidem indignum tua, clementia tamen & facilitate digniſſimum, tibíque adeò glorioſiſsimum videri. Neque enim vllius doni magnitudine vel illuſtrari Serenitas tua poteſt,

vel Altitudo cumulari: At quò tenuius eſt hocce munuſculum, eò magis humanitatem tuam commendabit, ſi, quod certò futurum aduerto, illud explicata fronte exceperis. Muſsiponti XX. Maij Anno M. DC. XXXIII.

Celſitudinis Tuæ

Seruus & ſubditus
humillimus

NICOLAVS ABRAM
Societatis IESV.

PVBLII VIRGILII MARONIS VITA

PER MAVRVM SERVIVM HONORATVM GRAMMATICVM.

VIRGILII vita hæc eſt. Ortus fuit patre Virgilio, matre verò Maia, fuit ciuis Mantuanus, quæ ciuitas eſt Venetiæ; diuerſis in locis literis operam dedit, nam & Cremonæ & Mediolani & Neapoli ſtuduit. Adeo autem verecundiſſimus fuit, ut ex moribus cognomẽ acciperet. nam dictus eſt Parthenias. omni vita probatus; uno tantùm morbo laborabat. nam impatiens libidinis fuit. Primum à Virgilio hoc diſtichon factum eſt in baliſtam latronem:

Monte ſub hoc lapidum tegitur Baliſta
 ſepultus,
Nocte die tutum carpe viator iter.

Scripſit

Scripſit etiam octo libros hos, Cirinā, Æthnam, Culicem, Priapeiam, Catelecton, Epigrammata, Copam, Diras. Poſteà ortis ciuilibus bellis inter Antonium & Auguſtum, Auguſtus victor Cremonenſium agros, qui pro Antonio ſenſerant, dedit militibus ſuis, qui cum non ſufficerent, his addidit agros Mantuanos, ſublatos non propter ciuium culpam, ſed propter vicinitatem Cremonenſium, vnde ille in Bucolicis,

Mantua væ miſeræ nimiùm vicina Cremonæ.

Amiſſis ergo agris Romam venit, & vſus patrocinio Pollionis & Mecenatis, ſolus agrum, quem amiſerat, meruit; Tunc ei propoſuit Pollio vt carmen bucolicum ſcriberet. Quod eum conſtat triennio ſcripſiſſe & emendaſſe. Item propoſuit Mecenas Georgica, quæ ſcripſit emendauítque ſeptem annis. Poſtea ab Auguſto Æneidem propoſitam ſcripſit annis xi. Sed nec emendauit, nec edidit, vnde eam moriens præcepit incendi. Auguſtus verò, ne tantum opus periret, Tuccam & Varum hac lege iuſſit emendare, vt ſuperflua demerent, nihil adderent tamen, vnde & ſemiple-

é

nos eius inuenimus versiculos, ut Hic cursus fuit: *& aliquos detractos, ut in principio. Nam ab armis non incepit, sed sic.*

Illé ego qui quondam, &c.

Et in secundo constat hos 22. versus esse sublatos à versu 567.

Iámque adeò super vnus eram, &c.

vsque ad 588.

Talia iactabam & furiata mente ferebar.

Periit autem Tarenti, in Apuliæ ciuitate nam dum Metapontum cupit videre, valetudinem ex solis ardore contraxit. Sepultus est autem Neapoli, in cuius tumulo ab ipso compositum est tale distichon.

Mantua me genuit, Calabri rapuêre tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

APPROBATIO.

Ego Paulus Duez Societatis JESV, Sacræ Theologiæ Doctor, Uniuersitatis Mußipontanæ & Collegij Societatis JESV in ea fundati Rector Permitto vt Nicolai Abrami eiusdem nostræ Societatis commentarius in P. Virgilij Maronis Æneidem à viris eruditis approbatus in lucem edatur. Mußiponti 15. Maij M. DC. XXXII.

PAVLVS DVEZ.

é 2

Æneas Primo Libyes appellitur oris.
Funera Dardaniæ narrat, fletúsque Secundus.
Tertius errores canit, amissúmque parentem.
Vritur in Quarto Dido, flammásque fatetur.
Quintus habet ludos: & classem corripit ignis.
Quæruntur Sexto manes, & Tartara Ditis.

PVBLII VIR. MARONIS ÆNEIDOS

PARS PRIOR.

Nauigatio Æneæ.

OCTAVII AVGVSTINI IN VIRGILII ÆNEIDEM VERSVS.

Ergóne supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in ignes
Magnáque doctiloqui morietur Musa Maronis?
An scelus indignum! soluetur litiora diues,
Et poterunt spectare oculi? nec parcere honori
Flamma suo? ductúmque operi seruabit amorem?
Pulcher Apollo veta, musæ prohibete Latinæ.
Liber, & alma Ceres succurrite, vester in armis
Miles erat, vester docilis per rura colonus.
Nam docuit, quid ver ageret, quid cogeret æstas,
Quid pater autumnus, quid bruma nouissima ferret,
Arbuta formauit, sociauit vitibus vlmos.
Curauit pecudes, apibus sua castra dicauit.
Hæc dedit vt pereant, ipsum si dicere fas est.
Sed legum est seruanda fides, suprema voluntas
Quod mandat fierique iubet, parere necesse est.

Frangatur potius Legum veneranda potestas,
Quam tot congestos, noctésque, diésque labores
Hauserit vna dies, supremáque verba parentis
Amittant vigilasse suum. si fortè superbus
Errauit in morte dolor, si lingua locuta est
Nescio quid titubante animo, non sponte, sed altis
Expugnata malis, odio langoris iniqui.
Si mens cæca fuit, iterum sentire ruinas
Troia suas, iterum cogetur reddere voces?
Ardebit miseræ post vulnera vulnus Elisæ?
Tam sacrum soluetur opus? tot bella, tot enses
In cineres dabit hora nocens, & perfidus error?
Huc huc Pierides date flumina cuncta sorores.
Expirent ignes, viuat Maro doctus vbique,
Ingratúsque sui, studiorúmque inuidus orbi,
Et factus post fata nocens. Quod iusserat ille,
Sit vetuisse meum, satis est post tempora vitæ.
Immo sit æternum, tota resonante Camœna,
Carmen, & in populo diui sub numine nomen.
Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur.

MODESTINI IVRISCONSVLTI

In Primum Æneidos Librum.

ARGVMENTVM.

Vir magnus bello, nulli pietate secundus
Æneas odijs Iunonis pressus iniquæ,
Italiam quærens Siculis errauit in vndis,
Iactatus tandem Lybiæ peruenit ad oras,
Ignarúsque loci, fido comitatus Achate
Indicio matris regnum cognouit Elisæ,
Quin etiam nebula septus peruenit ad vrbem
Ereptósque vndis socios cum classe recepit,
Hospitióque vsus Didonis cuncta benignæ.
Excidium Troiæ iussus narrare parabat.

PVB. VIR. MAR. ÆNEID.

Principium à Tucca & Varo ſublatum.

ILLE ego a qui quondam gracili modulatus auena
Carmen, & egreſſus ſyluis b vicina c coegi,
Vt quamuis auido parerent arua colono,
Gratum opus agricolis. At nunc horrentia Martis.

a Ego ille Virgilius, qui olim adoleſcens, ſcripſi bucolica ſiue eclogas tenui genere dicendi: qualia debent eſſe illa carmina quæ paſtores fiſtulis ex tenui culmo auenæ compactis cantant, & modulantur.

b Poſtquam abſolui eclogas, quaſi è ſyluis vbi verſantur paſtores, egreſſus ad arua ſyluis vicina me tranſtuli, ſcripſique quatuor Georgicorum libros, eáque agriculturæ præcepta dedi, quibus terra parére agricolæ, quantumuis auido, eiúſque votis reſpondere cogeretur: ſiue quibus præceptis cultus ager tantam frugum profunderet vbertatem, quantam maximam expetere poſſunt agricolæ.

c Obiter innuit medioeri genere dicendi ſiue temperato, quod tenui vicinum eſt, ſcriptos fuiſſe Georgicorum libros.

PVB. VIRGILII MARONIS ÆNEIDOS.

LIBER I.

Propositio.

ARma [a] virúq; cano, Troiæ qui prim⁹ [b] ab oris
Italiam fato profugus, [c] Lauinaque [d] venit
Littora, multùm ille & terris iactatus & alto
Vi superûm, sæuæ memorem Iunonis ob iram.
Multa quoq; & bello passus, dum cõderet vrbem [e]
Inferrétque [f] deos Latio, genus [g] vnde Latinum,

a Res ab Ænea bello præclarè gestas.

b Non ordine temporis, sed dignitatis: siquidem iam ante ipsum Autenor Troianis ab oris ad Italiam accesserat. Vel vt interpretatur Seruius, Illo tempore quo Æneas ad Italiam venit, finis erat Italiæ vsque ad Rubiconem fluuium. ea autem regio ad quam venit Antenor, inter Alpes & Rubiconem sita, non Italiæ, sed Galliæ Cisalpinæ nomen obtinebat.

c Expulsus à Græcis, & patriam fugiens non proditione & ignauia, sed fato & voluntate Deorum, qui eum ad fundandum Romanum imperium destinabant.

d Ad eam Italiæ partem, vbi Æneas vrbem condidit, eámq; de coniugis suæ nomine Lauinium nominauit. de qua mox, *dum conderet vrbem.*

e Seruius de tribus vrbibus ait posse intelligi de Troia quam Æneas, cùm primùm in Italiam appulsus est,

Castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit.

vt dicitur 7. æneidos: & à Troia vetere Troiam vocauit: de Lauinio, de Roma, & particulam *dum* totidem modis interpretatur. *Dum conderet vrbem* Troiam, id est quo tempore condebat, & à Turno infestabatur armis. Dum conderet vrbem Lauinium: quoad vsque Turnus occideretur, & adesset tempus condendi Lauinij. Dum conderet vrbem Romam: Tanti fuit Æneæ bello iactari, dummodo conderet Romanam ciuitatem. vel clariùs, non dubitauit Æneas tot belli periculis caput obiectare, dummodo iaceret prima fundamenta imperij Romani: quià videlicet sciebat in fatis esse, vt ex ipsius progenie Romulus & Cæsar nascerentur.

f In Latium, (quæ Italiæ pars est) transferret Deos Penates raptos è Troianæ ciuitatis incendio.

g A quo Ænea Latinorum genus est propagatum, vel quòd

Albaniq; [a] patres, atque altæ [b] mœnia Romæ.
Musa mihi caussas memora, quo numine læso,
Quidue dolens regina [c] deûm tot voluere [d] casus
Insignem [e] pietate virum, tot adire labores
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ?
Vrbs [f] antiqua fuit, Tyrij tenuere [g] coloni
Carthago, Italiam [h] contra, Tyberináque longè
Ostia, diues opum, studijsque asperrima belli,
Quam [i] Iuno fertur terris magis omnibus vnam
Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,

Inuocatio Musæ.

Caussæ cur irata fuerit Iuno Troianis

ab eius progenie descenderint, qui Latinis imperarunt vel quòd Latinorum nomen moréſque retinuerit, cùm victoriæ iure mutare potuisset. 12. æneidos.

a A quo Reges Albani sunt procreati ex Ascanio siue Iulo, de quo infrà:

Ascanius longam multa vi muniet Albam.

b A quo natus est Romulus Romæ conditor.

c Iuno Saturni filia, Iouis & soror & coniux, deorum regina.

d Hypallage tot volui casibus, tot infortunijs agitari.

e Æneam insignem pietate in deos Penates & patrem suum Anchisen, quos suis humeris extulit, cum Troia à Græcis capta incendio deflagraret.

f Iuno Carthaginem diligebat: si Æneas ad Italiam appulisset, præuidebat fore vt ab eius progenie Romani euersores Carthaginis nascerentur: ideo Ænean ab ingressu Italiæ prohibebat.

g Coloni dicuntur ij qui ex vna ciuitate ad alium locum colendum transferuntur. Dido autem colonos ex vrbe Tyro deduxerat, qui Carthaginem in Africa condiderunt.

h Describitur situs Carthaginis, ex aduerso, è regione Italiæ, & ostiorum Tiberis. ostium autem locus est, in quo fluuius vel in maiorem fluuium vel in mare deuoluitur.

i Ita Carthaginem Iuno diligebat, vt etiam Samum insulam ipsi consecratam postponeret, & minùs amaret quàm Carthaginem, hic enim id est Carthagine erant illius arma, videlicet hasta, vnde Iuno Quiritis nominatur, & currus siue vehiculum sacrum: thensam vocabant.

Hic currus fuit, hoc [a] *regnum Dea gentibus esse*
Siquà [b] *fata sinant iam tum tenditque, fouétque.*
Progeniem [c] *sed enim Troiano à sanguine duci*
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces
Timor futuri. *Hinc* [d] *populum latè regem, bellóque superbum*
Venturum excidio Libyæ, sic voluere [e] *parcas*
Id metuens, [f] *veterisque* [g] *memor Saturnia belli.*
Prima [h] *quod ad Troiam pro caris gesserat Argis.*
Nec dum etiam caussæ irarum, sæuique dolores

a Iuno iam tum, id est ex illo tempore, quo iaciebantur fundamenta Carthaginis omni studio pertendebat, vt Carthago vniuersi terrarum orbis imperium obtineret: eamque vrbem fouebat & complexu suo protegebat.

b Si quo pacto fata permittant gentium imperium ad Carthaginem peruenire, vt Carthago sit caput orbis terrarum.

c Sed audierat in fatis esse, vt à Troianis in Italiam appulsis Romani nascerentur, qui Carthaginem à Tyrijs colonis fundatam euerterent.

d Ex Troianorum progenie latè toto terrarum orbe dominantem, & virtute bellica florentem populum Romanum audierat fore victorem Africæ, quæ Libya nuncupatur.

e Sic in fatis esse: Parcæ hominum fata nere dicuntur, & quasi fuso voluere: sunt tres, Lachesis, Clotho, Atropos: Lachesis ἀπὸ τοῦ λαγχάνειν quòd hominum fata sortiatur. Clotho ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quòd neat. Atropos, à particula priuatiua α & τρέπω quòd sit immobilis.

f Metuens ne Carthago euerteretur à Romanis.

g Prima iræ siue odij caussa: Iuno Saturni filia memor erat veteris illius belli quod ipsa gesserat contra Troianos, stans à Græcorum partibus, qui Troiam obsidebant: quique ipsi erant charissimi propter Argos vrbem Græciæ ipsius numini consecratam.

h Seruius. *Atqui Hercules*, inquit, *prior contra Troianos pugnauit: vnde modò prima, princeps accipiendum est.* prima itaque dicitur, quia cum Minerua, Neptunus, Vulcanus, & alij dij Græcis contra Troianos fauerent, ipsa inter eos principem locum obtinebat, erátque Troianis infensior quàm alij dij.

Exciderant animo. Manet[a] *alta mente repostum* memoria præteriti.
Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ,
Et genus[b] *inuisum, & rapti*[c] *Ganymedis honores.* 30
His accensa super iactatos æquore toto
Troas relliquias[d] *Danaûm, atque immitis Achilli*
Arcebat longè Latio, multósque[e] *per annos*
Errabant acti[f] *fatis maria omnia circum.* 31

a Profundè in animo repositum est; & altis defixum radicibus, iudicium illud quo Paris, pro Venere contra Iunonem & Mineruam iudicauit, eíque pomum aureum addixit, quod dea Discordia (indignans se ad nuptias Pelei & Thetidos cum cæteris dijs vocatam non fuisse) in medium Dearum cœtum proiecerat, cum hac inscriptione DETVR OMNIVM PVLCHERRIMÆ. Cæteris Deabus cedentibus, Venus, Iuno, Minerua ductæ sunt ad Paridem, vt coram eo de formæ dignitate contenderent. Paris Venerem iudicauit earum esse pulcherrimam. eam ob causam Iuno contra Troianos iracundiæ facibus exarserat, rata sibi factam esse à Paride iniuriam.

b Per genus inuisum intelligit Troianos, inuisos Iunoni tum ob alias rationes, tum ob Dardanum Troiæ auctorem & conditorem, Iouis filium, quem Iupiter contra fidem matrimonij Iunoni datam ex Electra per adulterium susceperat.

c Ganymedes fuit Trois Troianorum Regis filius, quem ob formæ dignitatem Iupiter amauit, in aquilam mutatus rapuit, ad cœlum sustulit, & sic honorauit, vt eum institueret pincernam Deorum ad infundendum nectar dijs epulantibus: & Heben Iunonis filiam, quæ priùs nectar dijs miscebat, officio priuaret.

d Qui supererant è bello Troiano & euaserant manus Græcorum, & præcipuè Achillis qui plurimos Troianos crudeliter interemit. Danaos appellat à Danao Argiuorum Rege.

e Septem infrà — *Nam te iam septima portat*
Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.
& lib. 5. *Septima post Troiæ excidium iam vertitur æstas.*

Fatali ira Iunonis, alibi *fatis Iunonis iniquæ.*

Tantæ [a]molis erat Romanam condere gentem.
Vix [b]è conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant læti, & spumas salis ære ruebant,
Cum Iuno æternum seruans sub pectore vulnus
Hæc secum. Méne incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum auertere [c] regem?
Quippe [d] vetor fatis. Palláſne exurere classem
Argiuûm [e] atque ipsos potuit submergere ponto
Vnius ob noxam, & furias Aiacis [f] Oilei?
Ipsa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem,
Disiecitque [g] rates, euertitque æquora ventis.

Iuno indignans quod Troiani pene ad Italiam peruenerint

a Epiphonema. vſque adeo difficile fuit condere Romanam ciuitatem. Videtur alludere ad ingentes illas lapidum moles, quæ altè in fundamenta iaciuntur, cùm aliquod ædificium magnificum & ſublime debet excitari.

b Vix è Sicilia digreſſi eam inſulam abſconderant, & è conſpectu amiſerant, læti ſibique gratulantes ob vicinitatem Italiæ, & nauigando ſpumantes maris ſalſi fluctus æratis nauium roſtris ſecabant, & eruebant, cùm Iuno vulnere animi ſiue dolore, quem perpetuum retinebat, magis magiſque ſauciata, ita ſecum locuta eſt.

c Aeneam, quem inuidioſè Regem appellat.

d Argumentum à minori ad maius. Si enim fata obſtabant ne, quod volebat, obtineret Iuno, nec Mineruæ, quæ fuit inferior, permitti debuit, vt quod volebat, efficeret. Aiax Oilei filius in Troiæ excidio, furioſo Caſſandræ amore correptus, eam ab adytis Mineruæ abduxerat. Indignans Minerua tempeſtatem in Græcos ex Aſia redeuntes excitauit, & fulmen à Ioue mutuata claſſem exuſſit, Aiacem ipſum fulmine tetigit, & transfixo pectore flammas expirantem, ad Caphaream rupem alliſit.

e Græcorum. Ab Argo vrbe Græciæ clariſſima.

f Ad diſtinctionem. Aiaces enim duo fuerunt, alter Oilei filius, alter Telamonis.

g Abuſiuè, inquit Donatus, naues: nam propriè rates ſunt connexæ inuicem trabes, quæ σχέδια Græcè dicta ſunt.

Illum expirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quæ diûm incedo regina, Iouisque
Et soror & coniux, vna cum gente tot annos
Bella gero, & quisquam numen Iunonis adoret
Præterea? aut supplex aris imponat honorem?
Talia [a] *flammato secum dea corde volutans*
Nimborum in patriã loca fœta [b] *furentibus austris* In Aeoliam venit.
Aeoliam [c] *venit. hîc vasto rex Aeolus antro*
Luctanteis [d] *ventos, tempestatésque sonoras*
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Aeolus arce
Sceptra tenẽs, mollitque animos, & temperat iras.
Ni faciat, [e] *maria, ac terras, cælúmque profundum*
Quippe ferant rapidi secum, verrantq; per [f] *auras*
Sed pater [g] *omnipotens speluncis abdidit atris*
Hoc metuens molémque, [h] *& montes insuper altos*
Imposuit, regémque [i] *dedit, qui fœdere certo*

a Talia excandescente & æstuante animo reputans Iuno.
b Plena, translatio ducta à mulieribus grauidis siue prægnantibus.
c Insulam vicinam Siciliæ.
d Inuitos & reluctantes.
e Nisi Æolus molliret ventorum animos, & eorum iram temperaret.
f Dissiparent & dispergerent, instar pulueris qui euerritur,
g Iupiter *diûm pater atque hominum Rex.*
h Immanem montium molem: vel significat lapideam molem ventis iniectam fuisse, & insuper id est super hanc lapidum molem montes aggestos.
i Aeolum ventis præfecit, qui certa quadam & æquabili vicissitudine modò ventos contineret, modò liberos abire permitteret equorum instar quibus habenæ laxantur.

Et premere, & laxas ſciret dare iuſſus [a] habenas.
Ad quem tum Iuno ſupplex his vocibus vſa eſt

Preces Iunonis ad Æolũ

Aeole (námque tibi diuûm pater atq; hominũ rex,
Et mulcere dedit fluctus, & tollere ventos)
Gens [b] inimica mihi Tyrrhenum [c] nauigat æquor,
Ilium [d] in Italiam portans, victóſque [e] Penates,
Incute [f] vim ventis, ſubmerſáſq; obrue puppes,
Aut [g] age diuerſas, & diſÿce corpora ponto.
Sunt mihi bis ſeptem præſtanti corpore Nymphæ.
Quarum, quæ formâ pulcherrima, Deiopeiam
Connubio [h] iungam ſtabili, propriámque [i] dicabo,
Omneis vt tecum meritis pro talibus annos
Exigat, & pulchrâ faciat te prole parentem.

a Non ſuo ipſius arbitratu, ſed Iouis, reliquorúmque maiorum Deorum voluntati obtemperans.
b Troiani quibus ego ſum inimica: inuidiosè gentem ſibi inimicam vocat per hypallagen: vt Æolus ad indignationem excitetur in Troianos, quaſi illi dijs ipſis bellum indixerint.
c Duo maria Italiam alluunt, alterum vocatur Tyrrhenum, Hetruſcum, Inferum, ad meridiem: in quo Troiani venientes è Sicilia nauigabant: alterum vocatur Adriaticum, ſiue Superum ad Septentrionem.
d Opes & diuitias Ilij ruinis & incendijs ereptas. Phrygia regio fuit, Troia ſiue Troas ciuitas, Ilium vrbs, Pergamus ſiue Pergama arx Troianæ ciuitatis.
e Penates vrbis Græcorum armis exciſæ. Dicti Penates quòd vel penui præeſſent, vel quòd in penetralibus colerentur.
f Adde vim & impetum ventis, excita ventos.
g Diſſipa, diſperge naues. puppis pro naue, pars pro toto.
h Seruius. Dicendo, *connubio*, oſtendit legitimam, dicendo *ſtabili* longam promittit concordiam, id eſt quæ diuortio caret, dicendo *propriam*, adulterij remouet ſuſpicionem. Quod autem adiecit *dicabo*, obſequentem eam fore demonſtrat, in vſu enim eſt vt dicamus, Sacerdos dicatus eſt numini, hoc eſt ad obſequium datus eſt.
i In matrimonio firmo & ſtabili collocabo.

Aeolus hæc contrà. Tuus[a] ô Regina quid optes
Explorare labor, mihi iussa capessere fas est.
Tu mihi quodcunque hoc regni, tu sceptra, Iouemq; Aeoli responsio.
Concilias, tu das epulis accumbere diuûm,
Nimborúmq; facis, tempestatúmq; potentem.
Hæc[b] vbi dicta, cauum conuersa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti velut agmine facto,
Quâ data porta ruunt & terras turbine perflant.
Incubuere mari, totúmque à sedibus imis
Vnà[c] Eurusq; Notusq; ruunt, crebérque procellis
Aphricus, & vastos voluunt ad littora fluctus. Tempestas.
Insequitur, clamórq; virum, stridórq;[d] rudêtum,
Eripiunt subitò nubes, cælúmque diémque
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat[e] atra.
Intonuere[f] poli, & crebris micat ignibus æther.
Præsentémque viris intentant omnia mortem.

a Tuum est, ô Iuno, videre quid velis, & mihi iubere, meum est obedire.

b Vbi inter se locuti sunt Aeolus & Iuno: Aeolus conuersa sceptri sui cuspide montem cauum percussit, & in latus deiecit, vt viam ventis erumpere volentibus aperiret, in terræ cauitatibus venti generantur.

c Quatuor sunt venti cardinales, à quatuor mundi cardinibus spirantes. Eurus ab ortu, Notus à meridie, Africus ab occasu, Aquilo à septentrione. Nunc omittit Aquilonem, qui fugat & dispergit nubes Aquilo: & mox dicturus est. *Ponto nox incubat atra*, quia tamen cæteris est violentior eum etiam inducet ad faciendum naufragium.

d Funium nauticorum.

e Seruius. *Incubat ideò dixit quòd alienum tempus inuasit: nam incumbere propriè dicitur per vim rem alienam retinere.*

f Pars pro toto. polus propriè est axis extremitas, super quam tota vertitur. in cœlo duo sunt poli arcticus ad Septentrionem: ad meridiem antarcticus: æther autem hic pro aëre: ignes pro fulgetris siue fulguribus ignitis vsurpantur.

Extemplo Aeneæ soluuntur frigore membra.
Ingemit, & duplices tendens, ad sidera palmas
Talia voce refert. O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum Troiæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere. O Danaûm fortissime gentis
Aeneæ lamentatio. *Tydide, [a] méne Iliacis occumbere campis*
Non potuisse? tuáq; animã hanc effundere dextrâ?
Sæuus [b] vbi Aeacidæ [c] telo iacet Hector, vbi ingẽs
Sarpedon, [d] vbi tot Simois [e] correpta sub vndis
Scuta virûm, galeásq; & fortia corpora voluit.
Talia [f] iactanti stridens Aquilone [g] procella,
Velum aduersa ferit, fluctúsque ad sidera tollit
Franguntur remi, tum [h] prora auertit, & vndis
Dat latus, insequitur cumulo præruptus aquæ mõs
Hi summo in fluctu pendent, his vnda dehiscens
Terram inter fluctus aperit, furit æstus arenis.
Treis Notus abreptas in saxa latentia torquet,

a Diomedes, dictus Tydides à patre Tydeo Græcorum fortissimum appellat ad excusationem: quia penè occisus fuerat à Diomede: nisi Venus mater eum obiecto peplo siue capitis amiculo texisset, quod fuit à Diomede perforatum: & ipsa Venus in manu vulnerata.

b Generosus & bellicosus.

c Achillis, qui fuit filius Pelei, nepos Aeaci, Iouis pronepos.

d Rex Lyciorum, Iouis filius, Qui Troianis suppetias ferens interemptus est à Patroclo,

e Duo fluuij Troiam alluebant: alter Simois dictus fuit, alter Xanthus siue Scamander.

f Dum hæc Æneas inaniter loqueretur.

g Procella vis est ventorum pluuiæ permixta: Æneæ aduersa, propterea quòd Aquilo è Sicilia nauigantibus ad Italiam est contrarius:

h Anterior pars nauis in latus auertitur, & latus nauis procellæ venienti obiectat.

Saxa [a] vocant Itali, medijs quæ fluctibus, aras,
Dorsum immane mari summo, tres [b] Eurus ab alto
In breuia & syrteis vrget, miserabile visu,
Illidit q; vadis, atque aggere cingit arenæ.
Vnam, quæ Lycios, fidumque vehebat Orontem,
Ipsius ante oculos ingens [c] à vertice pontus Naufragium.
In puppim ferit, excutitur, pronúsque magister
Voluitur in caput, ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, & rapidus vorat æquore vortex
Apparent [d] rari nantes in gurgite vasto
Arma virûm, tabulæque & Troïa gaza per vndas.
Iam validam Ilionei nauem, iam fortis Achatæ
Et qua vectus Abas, & qua grandæuus Alethes
Vicit hyems, [e] laxis [f] laterum compagibus omnes

a Ordo verborum est: Itali vocant aras saxa quædam quæ sunt in medijs fluctibus hæc autem saxa sunt Ægates insulæ, siue scopuli dorsi cuiusdam immanis instar è summis maris fluctibus eminentes: *quæ saxa ob hoc Itali aras vocant*, inquit, Seruius, *quòd ibi Afri & Romani primo Punico bello fœdus inierunt*: tunc autem vi tempestatis erant fluctibus cooperta.
b Eurus spirans ab oriente tres Troianorum naues protrudit in Syrtes vadosas & breues siue angustas, De Syrtybus ita Sallustius bello Iugurthino. *Duo sunt sinus propè in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura. quorum pleraq; præalta sunt: cætera vti fors tulit, alta in tempestate vadosa: nam vbi mare magnum esse, & sæuire ventis cœpit, limum arenámque, & saxa ingentes fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ ἀπὸ τοῦ συρῶν.* Vnde & Seneca. *Fluctuantes more turbati maris.*
c Ingens vndarum ex alto venientium cumulus.
d Sic omnes & nautæ & vectores aquis sorbentur, vt pauci enatent & in summis fluctibus appareant.
e Tempestas dicitur hyems quia tempestates hyberno tempore maximè excitantur.
f Apertis & hiantibus laterum commissuris.

Accipiunt inimicū[a] imbrem, rimísque[b] fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissámque hyemem sensit Neptunus, & imis
Stagna[c] refusa vadis, grauiter commotus & alto
Prospiciens, summâ placidum caput extulit vndâ.
Disiectam Aeneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas, cœlique[d] ruinâ
Nec latuere doli fratrem[e] Iunonis & iræ
Eurum ad se, Zephyrúq; vocat, dehinc talia fatur.
Tantáne vos generis tenuit fiducia vestri?
Iam cœlum, terrámque meo sine numine venti
Miscere, & tantas audetis tollere[f] moles?
Quos[g] ego. Sed motos præstat componere fluctus.
Pòst mihi non simili pœnâ commissa luetis.
Maturate fugam, regiq; hæc dicite vestro.
Non illi imperium pelagi, sæuumq;[h] tridentem.

Neptunus tempestatem aduertit.

Ventos increpat

a Imbrem pro fluctibus eleganter appellat: inimicum quasi intestinum aduersarium qui non iam externus erat, sed in ipsis nauibus sæuiebat.

b Rimas agunt, & affatim hiscunt.

c Aquas quæ priùs in fundo maris immobiles & tranquillæ stagnabant, vi tempestatis excitatas, & ex imis vadis reuolutas.

d Tot pluuijs & fulminibus oppressos vt cœlum ipsum in eos ruisse videretur.

e Neptunus frater fuit Iunonis ijsdem parentibus Saturno & Rhea procreatus. Dolis vsa fuerat Iuno aduersus Neptunum, quo inscio fluctus concitarat: succensebat ira contra Troianos.

f Ingentes fluctuum cumulos & quasi montes excitare.

g Aposiopesis. Dicturus erat. Quos ego pro meritis puniam: sed abrumpit orationem. Sed nunc præstat tempestatem sedare, quàm vobis supplicium minari. Posthac si quicquam tale feceritis, pœnas luetis grauiores.

h Tridens est sceptrum Neptuni, siue fuscina tribus den-

Sed mihi sorte [a] datum, tenet ille immania saxa,
Vestras Eure domos, illa se iactet in aula,
Aeolus, & clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, & dicto citius tumida æquora placat, Mare tranquillat.
Collectásque fugat nubes, solémque reducit.
Cymothoe [b] simul, & Triton adnixus acuto
Detrudunt naues scopulo, leuat ipse tridenti, Naues liberat.
Et vastas aperit [c] Syrteis, & temperat æquor,
Atque rotis summas leuibus perlabitur vndas:
Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est
Seditio, sæuitque animis ignobile vulgus.
Iámq; faces, & saxa volant, furor arma ministrat.
Tum pietate grauem, ac meritis si forte virũ quem
Conspexere, silent arrectísque auribus astant.
Ille [d] regit dictis animos & pectora mulcet.
Sic cunctus [e] pelagi cecidit fragor, æquora postquã
Prospiciens genitor, cœlóque inuectus [f] aperto
Flectit equos, currúque volans dat lora [g] secundo.
Defessi Aeneadæ quæ proxima littora, cursu

tibus instructa. Sæuum appellat, quasi potentem, quia Neptunum terræ ipsius fundamenta tridenti concutere fabulantur.

a Iupiter, Neptunus, Pluto fratres, vt est in fabulis, mundi totius imperium in tres partes distributum sorti commiserunt. Iupiter cœlum, Pluto inferos, Neptunus mare sortitus est.

b Nympha marina: dicta à fluctu & cursu κῦμα fluctus, θέω curro. Triton Neptuni tubicen.

c Illos arenæ cumulos aquis obtectos aperit, ne in illos naues per nautarum imprudentiam allisæ hæreant.

d Vir pietate grauis ac meritis.

e Non minutatim & per partes, sed totus simul vndarum tempestate resonantium fragor sedatus est.

f Nullis ampliùs nubibus obuoluto, tranquillo & sereno aëre.

g *Troianis obsequenti*, vt interpretatur Seruius Danielis.

Aeneas cum septem nauibus ad portum Africæ appellitur.

Contendunt petere, & Libyæ vertuntur ad oras.
Est [a] in secessu longo locus, insula portum
Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur, inque sinus scindit sese vnda reductos:
Hinc [b] atque hinc vastæ rupes, geminiq; minantur
In cœlum scopuli, quorum sub vertice latè
Aequora tuta silent, tum syluis scena coruscis
Desuper, horrentique atrũ nemus imminet vmbra
Fronte [c] sub aduersa scopulis pendentibus antrum.
Intus aquæ dulces, viuoque [d] sedilia saxo

a Portûs descriptio. Quidam locus est longè à mari in terram recedens & quasi se in continentem insinuans, siue est locus in sinu secreto, in quem ab alto mari seceditur: qui sinus pone vnde quaque concluditur. Nam insula quædam obiectu laterum suorum ita claudit, vt ad eum duobus tantùm meatibus & angustis canalibus possit penetrari, quo laterum obiectu portus efficitur & commodissimus, & tutissimus. Omnis enim vnda, quæ ab alto mari deuoluitur, his lateribus illisa frangit impetum suum, & iam languidiore cursu delabens findit se in duos sinus reductos & separatos, per quos canales in illum interiorem sinum aqua dimanat.

b Ex vtraque Insulæ parte duæ surgunt rupes ingentes, & scopuli gemini siue altitudine pares, tam ardui vt ad cœlum vsque eminere, eique minari videantur. Super quos scopulos est scena id est, locus vmbrosus & opacatus, syluas habens coruscas vel quia propter altitudinem crebra fulgurum coruscatione resplendent, vel quia ramis inter se coruscantibus, séque mutuò collidentibus assiduè vibrantur, vel denique quia propter arborum densitatem, syluæ illæ coruscant tantummodo desuper, id est in ramorum fastigio, nec potest sol interiùs penetrare. Atque hi duo scopuli portum ita defendunt, vt ibi mare tutum sit à ventis, nec vllus vndarum fragor audiatur.

c In terra continenti, è regione insulæ duorúmque illorum scopulorum, antrum est scopulis vndequaque præruptis, & quasi medio aëre suspensis propter frequentes cauitates.

d Sedilia non manu facta, sed è viuo & naturali saxo.

Nympharũ

Nympharum domus, hic[a] fessas non vincula naueis
Vlla tenent, unco non alligat ancora morsu.
Huc septem Aeneas collectis nauibus omni
Ex[b] numero subit, ac magno telluris amore
Egressi optata potiuntur Troes arena,
Et sale[c] tabentes artus in littore ponunt.
Ac[d] primùm silicis scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem folijs, atque arida circum — *Ignem excitat Achates*
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tunc Cererem corruptã vndis, cerealiáq;[e] arma — *Epulæ parãtur*
Expediunt fessi rerum, frugésque[f] receptas
Et[g] torrere parant flammis, & frangere saxo. — *Aeneas in mare Prospicit.*
Aeneas[h] scopulum interea conscendit, & omnem

a Cùm ille portus à parte continentis scopulis antri pendentibus, à parte insulæ duabus rupibus contra ventorum impetum muniatur, tanta est in eo tranquillitas vt naues longa nauigatione fatigatæ sine ancoris & retinaculis in eo conquiescant.

b Viginti nauibus Æneas mare conscenderat, infrà

Bis denis Phrygium conscendi nauibus æquor.

vna nauis Orontis ipsius ante oculos demersa est: ipse septem collegit è naufragio: quare aliæ duodecim ab eo tempestate distractæ sunt.

c Madefactos vndarum salsarum adspergine.

d Achates Æneæ comes silicem feriens ignem ex eius collisione elicuit, & scintillam excussit, ignémque expressum subiectis foliis excepit, & aridam materiam, qua ignis aleretur, circumiecit, flammamque ex ipso fomite raptim accepit, veritus ne flāma extingueretur, si paulò diutiùs cunctatus esset.

e Instrumenta quibus fruges moluntur, & panis conficitur.

f A tempestate seruatas.

g Seruius. *Quia apud maiores nostros molarum vsus non erat, frumenta torrebant, & ea in pilas missa pinsebant & hoc erat genus molendi.*

h Seruat decorum: neque enim decebat Æneam fruges molere. & manum operi admouere: sed potiùs omnibus prouidere, quare dum alij panem faciunt, ipse interea speculatur an cæteri socij ad portum accedant.

Prospectum latè pelago petit. Antea [a] si quà
Iactatum vento videat, Phrygiásque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Nauim in conspectu nullam, treis litore ceruos
Prospicit errantes, hos tota armenta sequuntur
A tergo, & longum per valles pascitur agmen.
Constitit hîc, arcúmq; manu, celereisque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates.
Ductorésque [b] ipsos primùm capita alta ferenteis
Cornibus [c] arboreis sternit, tũ [d] vulgus, & omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam,
Nec priùs absistit, quàm septem ingentia victor
Corpora fundat humi, & numerum cum nauibus æquet.
Hinc portum petit, & socios partitur in omneis.
Vina bonus, quæ deinde cadis onerarat [e] Acestes
Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,

Ceruos in litore conficit.

Sociis distribuit.

a Anteus, Capys, Caicus, Troiani fuerunt, qui singulis nauibus præerant: solebant autem in puppibus insignia quædam depingere, vt à reliquis dignosci possent: vnde intelligas quæ sint illa *in puppibus arma Caici.* videlicet quædam insignia. *si quà* autem, id est, *si qua parte.*

b Tres illos ceruos omnium maximos.

c Vel hoc refertur ad Æneam, vel ad ceruos: si ad Æneam, hæc est sententia, Æneas sternit ceruos sagittis ex cornu arbore factis, vnde alibi —*volat Italis cornus.*
Si ad ceruos, sensus est, cerui ferebant alta capita cornibus, arborum instar, ramosis.

d Ceruos minores interimit sine discrimine: nec priùs desinit in eos iaculari, quàm totidem ceruos occiderit, quot naues ad portum fuerant appulsæ.

e Acestes ex matre Troiana prognatus, in parte quadam Siciliæ regnans Troianos ad se venientes benignè exceperat: iisque abeuntibus largitus fuerat multos vini cados in littore Trinacrio, id est Siculo. Sicilia enim à triplici promonto-

Diuidit, & dictis mærentia pectora mulcet.
O socij (neq; enim ignari sumus ante malorum)
O passi grauiora, dabit Deus his quoque finem.
Vos & Scyllæam [a] rabiem, penitúsque sonanteis
Accestis scopulos; vos & [b] Cyclopea saxa
Experti, reuocate animos, mœstúmque timorem
Mittite. forsan & hæc olim meminisse iuuabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes vbi fata quietas
Ostendunt, illîc fas regna resurgere Troiæ.
Durate, & vosmet rebus seruate secundis.
Talia voce refert, curísque ingentibus æger
Spem vultu simulat, premit altū [c] corde dolorem. *Eos solatur illi epulas instruunt.*
Illi [d] se prædæ accingunt, dapibúsque futuris
Tergora diripiunt costis, & viscera nudant.
Pars in frusta secāt, verubúsq; trementia figunt.
Littore [e] abena locant alij, flammásq; ministrant.
Tum victu reuocant vires, fusique [f] per herbam *epulantur.*

rio Trinacria nominatur. promontorium enim Græcis ἄκρον siue ἄκρα. hæc autem promontoria sunt Pachynus, Pelorus, Lilybæum.

a Scylla tum ab Homero tum à Marone 3. æneidos describitur in obscura quadam spelunca delitescens, & canibus succincta latrantibus, ora subinde exertans, & naues deuorans. hinc penitùs sonantes, id est ex penitissimis speluncæ recessibus latratu canum resonantes appellat. *Accestis* est syncopa pro *accessistis*.

b Æneam montem vidistis, vbi Cyclopes habitant immanes.

c Altè reconditum.

d Troiani accingunt se & parant, ad extruendas epulas, & ceruos excoriant: pars diuidit in frusta, & palpitantes adhuc carnes verubus infigit.

e Non ad elixandas carnes, inquit Seruius: sed ad se lauandos, Heroicis enim temporibus carne non vtebantur elixa.

f Discumbentes & iacentes.

Implentur veteris bacchi, pinguisque ferinæ [a]
Postquàm exempta fames epulis, mẽsæq; [b] remotæ,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spémque, metúmq; inter, dubij, seu viuere credãt,
Siue extrema pati, nec iam exaudire vocatos.
Præcipuè pius Æneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit, & crudelia secum [c]
Fata Lyci, fortémque Gyan, fortémque Cloantum.
Et iam finis erat, cùm Iupiter æthere summo
Despiciens mare véliuolum, terrásque iacenteis,
Litoráque, & latos populos, sic [d] *vertice cæli*
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum taleis iactantem pectore curas
Tristior, & lacrymis [e] *oculos suffusa nitenteis*
Alloquitur Venus. O qui res hominúmq;, deúmq;
Aeternis regis imperijs, & fulmine terres,
Quid meus Æneas in te committere tantum?
Quid Troes potuere? quibus tot funera passis,
Cunctus ob [f] *Italiam terrarum clauditur orbis.*
Certè hinc Romanos olim voluentibus annis
Hinc fore ductores reuocato [g] *sanguine Teucri*

postepulasamissos socios requirunt.

Veneris ad Iouẽ pro Troianis oratio.

[a] Carnium ferinarum, siue ceruorum.
[b] Seruius. *Apud maiores ipsas apponebant mensas pro discis. vnde est, Et mensæ grata secundæ. Duas enim habebant mensas, vnam carnium, alteram poculorum,* malim *pomorum.*
[c] Gemebat Æneas tacitus & secum in corde, non ausus palam gemere propter socios, cùm potiùs spem vultu simularet.
[d] Ita res humanas considerans.
[e] Subtristis, & nitidos oculos hábens lacrymis suffusos.
[f] Ne ad Italiam perueniant, toto orbe pelluntur.
[g] Troianis ad Italiam, vnde maiores eorum discesserant, longo post tempore reuocatis. Porro Teucer non ex Italia, sed ex Creta profectus est in Phrygiam, vt dicitur 3. æneid.

Qui mare, qui terras omni ditione tenerent
Pollicitus, quæ te genitor sententia vertit?
Hoc equidem occasum Troiæ, tristésque ruinas
Solabar, fatis a *contraria fata rependens.*
Nunc eadem b *fortuna viros tot casibus actos*
Insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor c *potuit mediis elapsus Achiuis*
Illiricos penetrare sinus, atque intima tutus
Regna Liburnorum, & fontem superare Timaui, d
Vnde per ora nouem vasto cum murmure montis
It mare proruptũ, & pelago premit arua sonanti.
Hic tamen ille vrbem Pataui, sedésque locauit

dos. Dicitur tamen sanguis Teucri in Italiam reuocatus, quia Dardanus Iouis & Electræ filius ex Corito Italiæ vrbe profectus venit in Phrygiam, & Teucri filiam sibi in matrimonium adsciuit: quo pacto hæ duæ stirpes in vnam coaluerunt, & idem est sanguis Teucri & Dardani.

a Prosperis Romanorum fatis contraria Troianorum fata compensans, & Romanæ felicitatis consideratione leniens dolorem è ruinis Troiæ perceptum.

b Quæ illos antè vexabat & Troiam incendio deleuit.

c Argumentum à minori. Si Antenor (quem aliqui putant fuisse Troiæ proditorem) potuit per Lyburniam & Illyricum ad Venetos vsque penetrare, ibíque condere ciuitatem: negari non debet Æneæ vt ad Latium, quod Troiæ vicinius est, perueniat, ibíque condat Lauinium. Lyburnia autem & Illyricum sunt vltra mare Adriaticum, è regione Venetorum.

d Pomponius Mela lib. 2. *Proxima est à Tergeste Concordia, interfluit Timauus nouem capitibus exurgens, vno ostio emissus.* Seruius ex Varrone dicit *hunc fluuium ab incolis mare nominari.* vnde vides cur *mare proruptum* id est magno impetu prorumpens à Virgilio vocetur. Placet his ex Valerio Messala lib. de progenie Augusti quædam attexere.

Teucrorum & genti [a] *nomen dedit, armaq;* [b] *fixit*
Troïa [c] *nunc placida compostus pace quiescit*
Nos tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Nauibus (infandum) amissis vnius ob iram
Prodimur atque Italis longè disiungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subrïdens, hominum sator, atque deorum
Iouis ad Venerem responsio. *Vultu quo cœlum, tempestatésque serenat,*
Oscula [d] *libauit natæ, dehinc talia fatur.*
Parce metu [e] *Cytherea* [f] *manent immota tuorum*
Fata tibi. cernes vrbem, & promissa Lauini
Mœnia, sublimémque [g] *feres ad sidera cœli*
Magnanimum Aeneam, neq; me sentētia vertit.
Hic [h] *(tibi fabor enim, quādo hæc te cura remordet,*
Longius & voluens fatorum arcana mouebo)

a Id est, vtramque gentem, Italicos scilicet & Phrygios, qui ea incoluerunt loca, Troianos, vel vt alij tradunt, Antenoridas cognominare statuit.

b Hoc est, in templis arma & insigne armorum suspendit. Nam post exactam militiam laborésque militiæ, mos antiquus fuit in deorum templis suspendere arma. Horatius sat. 1. lib. 1. sermonum. *Veianius armis Herculis ad posteis fixis.*

c Troia fuit inter arma templis affixa armorum insigne, quod nonnulli asserunt. Troia namque vulgo Italicè Latinéque scropha vel sus dicitur, cui vocabulo licentia sui allusit Poëta, quod animal, quia eius nomen verba Troiæ congruebat, aureo vexillo insigne armorum statuit Antenor, absumptæ vrbis Troiæ memoria. Hæc Messala.

d Filiæ suæ Veneris oscula decerpsit, & delibauit, siue, vt loquuntur, efflorauit.

e Metui siue timori.

f Venus, à Cythero insula vbi Venus adorabatur.

g 12. Aeneidos ita Iuppiter Iunoni loquens inducitur.
Indigetem Aeneam scis ipsa & scire fateris
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.

h A Romanis enim Aeneas inter Deos, nomine Iouis Indigeris colebatur.

Bellum ingens geret Italiâ, populosque [a] *feroces*
Contundet, moresque viris, & moenia ponet.
Tertia dum [b] *Latio regnantem viderit aestas,*
Ternáque transierint Rutulis hyberna subactis.
At puer Ascanius (cui nunc cognomen Iulo
Additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos voluendis mensibus [c] *orbes*
Imperio explebit, regnumque à sede Lauini
Transferet, & Longam multa vi muniet [d] *Albam.*
Hic [e] *iam tercentum totos regnabitur annos*
Gente sub Hectorea, [f] *donec regina sacerdos*
Marte grauis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupae fuluo nutricis [g] *tegmine laetus*
Romulus excipiet gentem, & Mauortia [h] *condet*
Moenia, Romanosque suo de nomine dicet.

Fata posterorum Aeneae.

a Rutulos.
b Quoúsque per tres aestates, totidémque hyemes, domitis Rutulis, in Latio regnauerit.
c Annos magnos orbes appellat, ad differentiam annorum lunarium siue mensium, qui comparatione annorum solarium parui anni nominantur.
d Moenibus circundabit.
e In Alba Longa.
f Troiana, id est Reges à Troianis oriundi Albae Longae per trecentos annos regnum obtinebunt (si ratio habeatur temporis quod inter Albae & Romae fundationem intercessit) donec Ilia siue Rhea filia Regis Numitoris, Vestae sacerdos ex Marte grauida geminos filios pariet, Remum & Romulum. Postea Romulus pelle lupina indutus succedet in regnum & iaciet Romae fundamenta.
g Pelle illius lupae, quae Remum & Romulum lactauit cùm infantes iussu Amulij auunculi, qui Numitorem fratrem regno eiecerat, ad Tiberim expositi fuissent.
h A Marte Romuli patre: vel quia Romani prae caeteris gentibus virtute bellica floruerunt.

His ego, nec metas rerum, nec tempora pono.
Romani. *Imperium sine fine dedi quin aspera Iuno,*
Quæ mare nunc, terrásque metu cælumq; fatigat,
Consilia in melius referet, mecúmque fouebit
Romanos rerum dominos, gentémque togatam
Sic placitum. veniet lustris labentibus ætas,
Cum domus [a] *Assaraci Phthiam, clarásq; Mycenas*
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.
Nascetur pulchra Troianus origine Cæsar,
Iulius Cæsar. *Imperium* [b] *Oceano, famam qui terminet astris*
Iulius, à magno demissum nomen Iulo.
Hunc tu olim cælo spolijs [c] *orientis onustum*
Accipies secura. vocabitur hic [d] *quoque votis.*
Aspera tum [e] *positis mitescent secula bellis.*

a Cum Romani qui ab Assaraco Æneæ proauo & Rege Troianorum propagati sunt, Græciam subiugabunt. Facit peculiarem Mycenarum & Phthiæ mentionem : non quòd eo tempore florerent cùm Græcia concessit in Romanorum ditionem : tunc enim erant admodum ignobiles, sed quia Mycenas Agamemnon, Achilles Phthiam patriam habuerat, Venerem solatur aiens fore vt Troianorum posteritas, in Achillis & Agamemnonis patriam dominetur. Agamemnon autem fuit maximus regum qui Troiæ bellum intulerunt, Achilles bello Troiano Græcorum omnium fortissimus

b Qui Gallias domabit, & ad Oceanum vsque Britannicum fines imperij Romani propagabit.

c Iulius Cæsar vicit Pompeium qui populis ad orientem vergentibus erat instructus.

d Etiam Iulius Cæsar, vt Æneas & Romulus, in deos referetur, & hominum votis inuocabitur.

e Postquam Iulius è viuis excesserit, Augustus Cæsar imperium obtinebit, & bellis ciuilibus finem imponet.

Cana[a] fides, & Vesta,[b] Remo[c] cum fratre[d] Quirinus, Sub Augusto pax constituta.
Iura dabunt. diræ ferro, & compagibus arctis
Claudentur belli[e] portæ. Furor impius intus

a Tempore Augusti restituetur & reuocabitur in terras fides, religio, & concordia. Fidem canam appellat, quasi priscam, antiquam, & ipsa sua senectute & canitie venerabilem: vel quia ei albo panno inuoluta manu sacrificabatur, vt Liuius & alij tradiderunt.

b Vel religio, quia à Vesta sacrificia solebant auspicari: vel pudicitia, de qua grauissimas leges sanxit Augustus, & præcipuè legem Iuliam de adulterijs.

c Hic in varia distracti sunt interpretes. Donatus exponit *leges Romuli perdurabunt*. Seruius eò propendet vt dicamus Remo Agrippam Augusti generum, ipsum Augustum Quirino denotari, vt in Georgicis *Victorísque arma Quirini.* Et sanè Senatum, aut saltem plerósque Senatores aliquando censuisse vt Augustus Quirini nomen obtineret, auctores sunt Tranquillus & Dio. Vidi qui nomine Fidei & Vestæ forum Romanum, vbi earum dearum templa, nomine Quirini Capitolium, vbi, auctore Cicerone, Remi & Romuli simulacrum fuit lupæ vbera sugentium, intelligendum putarent, quasi diceret fore, vt post Iulij Cæsaris necem, Augusto rerum potiente, leges humanæ à foro Romano diuinæ à Capitolio peterentur. Quid? si de Caio & Lucio Cæsaribus interpretemur, quos, cùm hæc poëta scriberet, Augustus ad imperium destinabat? Quid si nihil aliud voluit, quàm compositis omnibus bellis ciuilibus tantam ciuium fore concordiam, vt si Remus & Romulus renascerentur, concordibus animis essent regnaturi. Quidam putant ad historiam alludi si quidem post Remi necem ortâ pestilentiâ responsum ab oraculis, *placandos esse manes fratris extincti: ob quam rem sella curulis cum sceptro & corona, & cæteris regni insignibus semper iuxta sancientem aliquid Romulum ponebatur, vt pariter imperare videretur.*

d Romulus dum inter viuos erat dictus, postquam è viuis excessit Quirinus.

Siue quòd hasta curis priscis est dicta Sabinis.

e Iani Gemini, quæ bello aperiebantur, bello claudebantur. Egregia verò fictione Furorem eo templo clausum fremere dicit: quòd pacis tempore furori non sit locus. Impium vo-

Sæua ſedens ſuper arma, & cẽtum vinctus ahenis
Poſt tergum nodis fremet horridus ore cruento.
Hæc ait, & Maia [a] genitum demiſit ab alto,
Vt terræ, vtq; nouæ pateant Carthaginis arces
Hoſpitio Teucris. ne [b] fati neſcia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus aſtitit oris.
Et iam iuſſa facit. ponuntque ferocia Pœni
Corda volente Deo in primis regina quietum
Accipit in Teucros animum mẽtemque benignam.
At pius Aeneas per noctem plurima voluens,
Vt primùm lux alma data eſt, exire locóſque
Explorare nouos, quas vento acceſſerit oras,
Qui teneãt (nam inculta videt) homineſne feræne
Quærere conſtituit, ſociiſque exacta [c] referre.
Æneas it exploratum. occurrit Venus ignotæ.
Claſſem in conuexo [d] nemorum ſub rupe cauata
Arboribus clauſã circum, atq; horrentibus vmbris
Occulit. ipſe vno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato criſpans haſtilia ferro.
Cui [e] mater mediâ ſeſe tulit obuia ſiluâ,
Virginis os, habitumque gerens, & Virginis arma
Spartanæ, [f] vel qualis equos Threiſſa fatigat,
Harpalice, [g] volucremq; fugâ præuertitur [h] Hebrũ

cat, qui bellis ciuilibus filios etiam in parentes armauerat.
a Mercurium filium Iouis & Maiæ, vnus è ſeptem Pleiadibus.
b Voluntatis Deorum, & Iouis præſertim, qui Æneam Didonis hoſpitio excipi cupiebat.
c Exactè comperta & penitùs explorata.
d Curuo, & montoſo loco: vt *Dum montibus vmbræ Luſtrabunt conuexa.*
e Æneæ filio Venus mater occurrit.
f Lacedæmoniæ.
g Regina Amazonum.
h Fluuium Thraciæ.

Namq; [a] *humeris de more habilẽ ſuſpẽderat arcũ*
Venatrix, dederátque comas diffundere ventis
Nuda genu, nodóque ſinus collecta fluenteis.
Ac prior. Heus, inquit, iuuenes, mõſtrate mearum
Vidiſtis ſi quam hic errantem fortè ſororum
Succinctam pharetra, & maculoſæ tegmine lyncis,
Aut ſpumantis apri curſum clamore prementem. Colloquuntur
Sic Venus, & Veneris contrà ſic filius orſus,
Nulla tuarum audita mihi neque viſa ſororum.
O quam te memorem Virgo? nãq; haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem ſonat. ô Dea certè.
An Phœbi [b] *ſoror, an Nympharum ſanguinis vna?*
Sis felix, noſtrumque leues quæcunque laborem
Et quo ſub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Iactemur, doceas: ignari hominũque, locorumque
Erramus vento huc, vaſtis & fluctibus acti.
Multa tibi ante aras noſtrâ cadet hoſtia dextrâ.
Tunc Venus Haud equidẽ tali me dignor honore.
Virginibus Tyriis mos eſt geſtare pharetram,
Purpureoque altè ſuras vincire cothurno. [c]
Punica regna vides, Tyrios, & Agenoris [d] *vrbem,*
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit vrbe profecta

a Venus, more venatorio humeris ſuis arcum ſuſpenderat, habilem & accommodatum ſexui. habilis aptus ad habendum, vt *Poſtquam habilis lateri clypeus, loricáque tergo,* crinéſque liberos fluitare permiſerat vt à ventis diffunderentur: & veſtis ſuæ ſinus, qui cæteroquin ad talos defluebant in nodum collegerat.

b Diana, ſoror Apollinis, venationis Dea.

c Cothurnus eſt genus calceamenti altioris, quo tibiæ vinciuntur. *d* Carthaginem: ab Agenore Rege Phœniciæ, patre Cadmi & Europæ, vno ex Didonis maioribus.

Narrat Venus fugam Didonis.

Germanum [a] *fugiens, longa* [b] *est iniuria, longæ*
Ambages, sed summa sequar fastigia rerum.
Huic [c] *coniux Sichæus erat, ditissimus agri*
Phœnicum & magno miseræ dilectus amore,
Cui [d] *pater intactam dederat, primisque iugarat*
Ominibus, sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omneis.
Quos [e] *inter medius venit furor, ille Sichæum*
Impius ante aras, atque auri cæcus amore
Clàm ferro incautum superat, securus [f] *amorum*
Germanæ, factúmque diu celauit, & ægram,
Multa malus simulans vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Coniugis, ora modis attollens pallida miris.
Crudeleis [g] *aras, traiectáque pectora ferro*
Nudauit, cæcúmque domus scelus [h] *omne retexit*
Tum celerare fugam, patriáque excedere suadet
Auxiliúmque viæ, veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus, & auri,

a Pygmalionem fratrem suum

b Longa est iniuriæ Pygmalionis in Didonem narratio: longis esset opus verborum ambagibus, & narrationis circuitu, sed præcipua quæque obiter attingam, & ea quæ magis apparent, tanquam fastigia, verbis explicabo.

c Didoni.

d Sichæo Belus Rex Tyri, Didonis pater, filiam suam adhuc virginem dederat, & primis nuptiarum auspicijs coniunxerat, alludit ad morem veterum, qui auspices nuptijs adhibebant. Iuuenalis *Veniet cum signatoribus auspex.*

e Inter Pygmalionem & Sichæum inimicitiæ concitatæ sunt.

f Nullā habens curā amoris quo Dido prosequitur Sichæum.

g Apud quas fuerat crudeliter interfectus.

h Et scelus omne, quod in familia clàm & occultè patratum fuerat, detexit & indicauit.

His commota fugam Dido, sociósque parabat.
Conueniunt, quibus aut odium [a] crudele tyranni,
Aut metus acer erat. naueis, quæ forte paratæ,
Corripiunt, onerántque auro. Portantur auari
Pygmalionis [b] opes pelago, dux femina facti.
Deuenere locos, vbi nunc ingentia cernes
Mœnia, surgentémque nouæ Carthaginis arcem:
Mercatique [c] solum, facti de nomine Byrsam, Byrsa.
Taurino quantum possent circundare tergo.
Sed vos qui tandem? quibus venistis ab oris?
Quóue tenetis iter? Quærenti talibus ille
Suspirans, imóque trahens à pectore vocem.
O dea, si primâ repetens ab origine, [d] pergam
Et vacet annaleis nostrorum audire laborum,
Antè [e] diem clauso componet Vesper olympo
Nos Troiâ antiquâ (si vestras forte per auras
Troiæ nomen ijt) diuersa per æquora vectos
Forte suâ Lybicis tempestas appulit oris.

a Crudelitate Pygmalionis excitatum.
b Quarum cupiditate cœcatus sic ijs inhiabat, sic eas expectatione iam deuorauerat, vt putaret esse suas.
c Seruius. *Appulsa ad Lybiam Dido, cùm ab Hierba pelleretur, petijt callide, vt venderet tantum terræ, quantum posset corium bouis tenere. Quod cum ille permisisset, corium in tenuissimas corrigias sectum tetendit, occupauítque stadia viginti duo.* Hinc interior pars Carthaginis Byrsa nominatur. Βύρσα Græcè est corrigia, siue potiùs tergus & corium, quod Virgilius tergum appellat. Aut vt ait Donatus, cùm eo tempore pecunia ex corio bubulo fieret Hiarbas locum vendidit Didoni, eo pretio vt illius loci ambitum pecuniâ circundaret.
d De prima origine belli Troiani sic Horatius.

Nec gemino bellum Troianum orditur ab ouo.

Propior etiam origo fuit iudicium Paridis & raptus Helenæ.
e Clauditur olympus nocte ingruente: sole oriente aperitur. Vesper autem, id est stella quæ omnium prima apparet dici-

Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste Penates,
Classe veho mecum fama super æthera notus.
Italiam quæro [a] patriam, & genus ab Ioue summo.
Bis denis [b] Phrygium conscendi nauibus æquor
Matre [c] Dea mõstrante viam, data fata sequutus.
Vix septem conuulsæ vndis, Euróque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro
Europa atque Asia pulsus, nec plura querentem
Passa Venus, medio sic interfata dolore est.
Quisquis es (haud credo inuisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adueneris vrbem)
Perge modò, atq; hinc te Reginæ [d] ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios, classémque relatam
Nuntio, & in tutum versis aquilonibus actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos lætanteis agmine cycnos,
Aethereâ quos lapsa plagâ [e] Iouis [f] ales apertò
Turbabat cœlo, nunc terras ordine longo,
Aut capere, aut captas iam despectare videntur.
Augurium. *Vt reduces illi ludunt stridentibus alis.*

tur diem componere: quasi diem præparet ad sepulturam. dies enim tenebris quodammodo sepelitur. Porro componi dicuntur cadauera, cùm linteis inuoluuntur, & ad sepulturam præparantur.

a Quæro Italiam, & præsertim Coritum Tusciæ ciuitatem, patriam Dardani, qui Iouis & Electræ filius fuit.

b Hellespontum. c Varro, apud Seruium, in secundo diuinarum dicit: *Ex quo Troia egressus est Aeneas Veneris eum per diem quotidie stellã vidisse, donec ad agrũ Laurentinũ veniret, in quo eam non vidit vlteriùs: quare cognouit terras esse fatales.* d Didonis. e Aëris regione.

f Aquila Ioui consecrata: de qua Horatius.

Qualem ministrum fulminis alitem Cui rex Deorum regnum in aues vagas Permisit expertus fidelẽ Iupiter in Ganymede flauo.

Et cœtu cinxere polum, cantúsque dedere.
Haud aliter, puppésque tuæ, pubésque [a] tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modò, & quà te ducit via dirige gressum.
Dixit, & auertens rosea ceruice refulsit,
Ambrosiæq; [b] comæ diuinum vertice odorem
Spirauere, pedes vestis defluxit ad imos,
Et vera incessu patuit Dea. ille vbi matrem
Agnouit, tali fugientem est voce secutus.
Quid natum toties [c] crudelis tu quoque falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ iungere dextram
Non datur? ac veras audire, & reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit.
At Venus obscuro gradienteis [d] aëre sepsit,
Et multo nebulæ circum Dea fudit amictu,
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Moliriue moram, aut veniendi poscere caussas
Ipsa [e] Paphum sublimis abit, sedésque reuisit
Læta suas, vbi templum illi, centumque Sabæo [f]
Thure calent aræ, sertisque [g] recentibus halant.

Aeneas obscura nebula circūdatus Carthaginē proficiscitur.

[a] Tui socij pubescente ætate florentes.
[b] Diuinæ, immortales. ambrosia cibus deorum.
[c] Quid tu etiam Venus mea mater, etiam in me crudelis es vt cæteri dij, & filium tuum falsis imaginibus eludis, apparens aliena specie.
[d] Aeneam & Achatem Venus nebula circundedit: quod facere potuit, cùm esset dea.
[e] Ipsa Venus in vrbem Cypri sibi consecratam, nomine Paphum, per medias nubes deuolat, & templum suum reuisit, læta propter honorem sibi delatum.
[f] Sabæa regio Arabiæ felicis vnde thus exportatur.
[g] Floribus qui semper in Cypro recentes colliguntur, implexis & insertis suauem odorem exhalant.

Corripuere viam interea qua ſemita monſtrat,
Iámque aſcendebant collem, qui plurimus vrbi
Imminet, aduerſaſque aſpectat deſuper arces.
Miratur molem Aeneas, magalia[a] *quondam*
Miratur portas, ſtrepitúmque, & ſtrata[b] *viarum.*
ædificatio Carthaginis. *Inſtant ardentes Tyrij, pars ducere muros,*
Molirique arcem, & manibus ſubuoluere ſaxa.
Pars optare locum tecto & concludere[c] *ſulco.*
Iura, magiſtratúſque legunt, ſanctumq́; ſenatum.
Hic portus alij effodiunt. hic alta theatris
Fundamenta locant alij, immaneiſq́; columnas
Rupibus excidunt, ſcenis decora alta futuris.
Qualis apes æſtate noua per florea rura
Exercet ſub ſole labor, cùm gentis adultos
Educunt fœtus, aut cùm liquentia mella
Stipant, & dulci diſtendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientũ, aut agmine facto
Ignauum fucos pecus à præſepibus arcent.
Feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum iam mœnia ſurgunt!
Aeneas ait, & faſtigia ſuſpicit vrbis.
Infert ſe ſeptus nebulâ (mirabile dictu.)
Per medios miſcetque viris. neque cernitur vlli.
Lucus in vrbe fuit media, latiſſimus vmbra,
Quò[d] *primùm iactati vndis, & turbine Pœni*

a Domus ſunt ruſticanæ inſtar carinarum.
b Vias pauimento conſtratas.
c Foſſâ, videtur ad morem condendarum vrbium alludere: nam vrbis ambitum aratro circumducto deſignabant.
d Iuſtinus. lib. 8. *In primis Carthaginis fundamentis caput bubulum inuentũ eſt quod auſpicium quidam fructuoſæ terræ, ſed laborioſæ perpetuóq; ſeruæ vrbis fuit. propter quod in aliũ locũ*

Effodere

Effodêre loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi, sic nam fore bello
Egregiam, & facilem [a] victu per sæcula gentem.
Hîc templum Iunoni ingens Sidonia [b] Dido
Condebat, donis opulentum, & numine diuæ,
Aerea cui gradibus surgebant limina, nexæq;
Aere trabes, foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primùm in luco noua res oblata timorem
Leniit, hîc primùm Aeneas sperare salutem
Ausus, & afflictis meliùs confidere rebus.
Namque sub ingenti lustrat [c] dum singula templo
Reginam opperiens [d], dum quæ fortuna sit vrbi,
Artificumque manus inter se, operúmque laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Belláque iam fama totum vulgata per orbem.
Atridas, [e] Priamumq; & sæuũ ambobus Achillẽ.
Cõstitit, & lacrymãs quis iã locus (inquit) Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus, sunt hic etiam sua [f] præmia laudi.
Sunt lacrymæ rerũ, & mentem [g] mortalia tangũt.

Spectat Aeneas in têplo depictã belli Troiani historiã.

vrbs translata. Ibi quoque caput equi repertum bellicosum potentémque populum futurum significans vrbi auspicatam sedem dedit. Pœnos appellat Phœnicas.

a Cui victus copia abundaret, & facilè rebus omnibus ad victum pertinentibus frueretur. b A Sidone vrbe Phœniciæ.

c Omnia singillatim contemplatur & considerat.

d Expectans Didonis aduentum.

e Agamemnonem & Menelaum, filios Atrei, Priamum Regem Troiæ, Achillem iratum Atridis propter raptam Briseidem, & hostem Priami quem obsidebat.

f Etiam hic virtuti iusta & debita præmia tribuuntur, dum qui fortiter se gesserunt, picturis honorantur.

g Miseriæ quæ humanitùs contingunt miseratione permouent hominum mentes, etiam barbarorum.

Solue metum, feret hæc aliquã tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum picturâ pascit inani,
Multa gemens, largoque humectat flumine vultũ.
Namq; videbat vti bellantes pergama circum
Hac fugerent Graij, premeret Troiana iuuentus,
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
Rhesus. *Nec procul hinc Rhesi* [a] *niueis tentoria velis*
Agnoscit lacrymans, primo quæ prodita somno
Tydides multa vastabat cæde cruentus,
Ardenteisq; auertit equos in castra priùs quàm
Pabula [b] *gustassent Troiæ, Xanthumq; bibissent.*
Troilus. *Parte alia fugiens amissis Troilus armis*
Infelix puer, atq; impar congressus Achilli
Fertur equis, currúq; hæret resupinus inani
Lora tenẽs tamen, huic ceruixq; comæq; trahũtur
Per terram, & versa puluis inscribitur hasta.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis [c], *peplúmque* [d] *ferebant*

a Rhesus Rex Thraciæ venit auxilio Troianis: sed priusquã vrbem ingrederetur insidijs Diomedis & Vlyssis occisus est. cùm ij noctu, dormientibus custodibus, in castra irrupissent: & primus somnus Rhesum prodidisset. Vel id ad Dolonem Troianum referri debet, qui Rhesi aduentum Diomedi & Vlyssi detexit, & ita dicitur castra prodidisse.

b In fatis erat vt si equi Rhesi pabula gustassent Troiæ, aquámque ex Xantho siue Scamandro Troiam præterfluente bibissent, Ilium incolume permaneret. sed Diomedes eos auertit in castra Græcorum, & impediuit ne ad vrbem accederent.

c Pansis & dispersis in ventum. Sensus autẽ est cùm Græci & Troiani inter se pugnarent, Troianæ mulieres ibant ad templum Mineruæ Troianis infensæ propter iudicium Paridis & spretæ formæ iniuriam: & ad tristitiæ maioris indicium crines spargebant vt eam misericordia commouerent.

d Peplum inquit seruius, propriè est palla picta fœminea,

Suppliciter tristes, & tunsæ pectora palmis.
Diua solo fixos oculos auersa tenebat.
Ter a circum Iliacos raptauerat Hectora muros, Hector.
Exanimúmque auro corpus vendebat Achilles.
Tum verò ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Vt spolia, vt currus, vtque ipsum corpus amici,
Tendentémq; manus Priamum cõspexit inermeis.
Se quoq; b principibus permixtũ agnouit Achiuis,
Eóasque c acies, & nigri d Memnonis arma. Memnon.
Ducit e Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediísque in millibus ardet,

Mineruæ consecrata: quam Athenienses certis diebus, publicis supplicationibus deferebant, vt videre est apud Thucydidem, & Herodotum Plautus *Nunquam ad ciuitatem venio nisi cum infertur peplum.*

a Achilles corpus Hectoris à se interfecti perfossis talis ad currum suum alligauit, & circa muros Ilij raptauit, & pòst exposuit canibus & auibus laniandum: vt amici sui Patrocli ab Hectore necati manes expiaret. Priamus Hectoris pater clàm ad Achillem ingressus filij cadauer redemit.

b Æneas tam fortis erat & generosus, vt in acie semper ad illam partem accederet, vbi fortissimi quique Græcorum principes versabantur: ideo permixtus principibus depingitur: non propter proditionem, vt aliqui voluerunt.

c Ex oriente venientes.

d Et Memnonis Æthiopis, qui Auroræ & Tithoni filius fuit, arma à Vulcano fabricata: de quibus 8. Æneidos.

Te potuit lacrymis Tithonia flectere coniux.

e Amazones mulieres bellicosæ Hebrum fluuium incolentes dictæ vel quasi ἅμα ζῶσαι quòd simul viuerent separatæ à virorum consortio: vel quasi ἄνευ μαζῶ sine mamma, quòd dextram sibi mamillam exurerent, ad arcum faciliùs adducendum. Lunatis peltis vtebantur: id est paruis quibusdam scutis ad modum lunæ corniculatis: earum Regina fuit Penthesilea, Martis & Otreres filia: quam Achilles Troianis auxilium ferentem interemit.

Aurea subnectens exertæ [a] cingula mammæ
Bellatrix, audétq; viris concurrere Virgo.
Hæc dum Dardanio Aeneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutúque hæret defixus in vno,
Regina ad templum formâ pulcherrima Dido
Incessit, magna iuuenum stipante cateruâ.
Qualis in Eurotæ [b] ripis, aut per iuga Cynthi [c]
Exercet Diana choros, quam mille secutæ
Hinc atq; hinc glomerãtur Oreades, [d] illa pharétrã
Fert humero gradiẽsq; Deas supereminet omneis,
Latonæ [e] tacitum pertentant gaudia pectus.
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans [f] operi, regnísque futuris.
Tum foribus diuæ, media testudine [g] templi
Septa armis, solióque altè subnixa resedit.
Iura dabat, legésque viris, operúmque laborem
Partibus æquabat iustis, aut sorte trahebat.
Cum subitò Aeneas concursu accedere magno
Anthea, Sergestúmq; videt fortémque Cloanthũ,
Teucrorumque alios, ater quos æquore turbo

Dido venit ad templum.

a *Nudatæ* inquit Seruius. *nudant enim quã adusserint mammã,* interpretari possemus etiã de integra mamilla sinistra, quam exerebant & nudabant, fasciísque auro implexis subligabant.
b Fluuij Laconiæ.
c Cinthus mons Deli in quo natam Dianam fabulantur.
d Seruius. *Nymphæ montium Oreades dicuntur.* ὄρος, ὄρεος, *mons. Syluarum Dryades,* δρῦς δρυός, quercus. *quæ cum syluis nascuntur & moriuntur Hamadryades* ab ἅμα & δρυός. *fontium Naiades.* ἀπὸ τοῦ νάειν, quod manare & scaturire significat: *maris verò Nereides.*
e Latona Dianæ mater videns filiam suam super cæteras Deas eminere tacita gaudet in sinu, sibíque ipsi gratulatur, quòd talem filiam genuerit. *f* Vrgens ædificationem vrbis in qua decreuerat regni sui sedem collocare. *g* Camera incurua & fornicatá, quæ cœli imaginem repræsentat.

Dispulerat, penitusque [a] alias aduexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul perculsus Achates,
Lætitiáque, [b] metuque, auidi coniungere dextras
Ardebant, sed res animos incognita turbat.
Dißimulant, & nube caua speculantur amicti,
Quæ fortuna viris, classem quo littore linquant,
Quid veniant. cunctis nam lecti nauibus ibant
Orantes [c] veniam, & templum clamore petebant.
Postquàm introgreßi, & coràm data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit.

Ilionei ad Didonem oratio.

O regina nouam cui condere Iupiter vrbem,
Iustitiáque dedit gentes frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti
Oramus, prohibe infandos à nauibus ignes,
Parce pio generi & propiùs res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad littora vertere prædas.
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam [d] Graij cognomine dicunt.
Terra antiqua potens armis, atque vbere [e] glebæ
Oenotrij coluêre viri. nunc fama minores

a Longè in alias partes ab Ænea & septem nauibus, quas ipse ex omni numero collectas ad portum subduxerat.

b Lætitiâ propter socios à tempestate liberatos: metu propter populi concursum, ne videlicet in vincula ducerentur.

c Orantes vt Troianis impunitas daretur, quòd in terram exscenderant.

d Hesperiæ sunt duæ, Italia, & Hispania, sed Hispania cum adiecto Hesperia vltima nominatur. Hesperia Græcis dicitur quasi occidentalis, à stella Hespero, qui Latinis Vesper siue vesperugo.

e Vbertate & fœcunditate terræ.

Italiam dixisse [a] *ducis de nomine gentem,*
Huc cursus fuit
Cum subito assurgens fluctu nimbosus [b] *Orion*
In vada [c] *cæca tulit, penitusque procacibus austris,*
Pérque vndas superante salo pérque inuia saxa
Dispulit. huc pauci vestris adnauimus oris.
Quòd genus hoc hominũ? quæue hunc tam barbara
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ. (*morẽ*
Bella cient primáque [d] *vetant consistere terrâ*
Si genus humanum, & mortalia temnitis arma.
At sperate Deos, memores fandi atque nefandi.
Rex erat Aeneas *nobis, quo iustior alter*
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,
Quem si fata virum seruant, si vescitur aurâ
Aethereâ, nec adhuc crudelibus occubat vmbris
Non metus, officio nec te certasse priorem
Pœniteat sunt & Siculis regionibus vrbes,
Armáque, [e] *Troianoq; à sanguine clarus* [f] *Acestes.*
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et syluis aptare trabes, & stringere remos [g].

a Itali nomine Regis Siciliæ, qui venit in Italiam.
b Constellatio circa frontem Tauri, quæ suo exortu nimbos & tempestates excitat.
c In Syrtes vadosas vi tempestatis fluctibus coopertas.
d Littorali quòd è mari in terram exscendentibus prima terrarum littus occurrat.
e Videntur armorum nomine intelligi Troiæ insignia de quibus suprà *Armáque fixit Troïa.*
f 5 Æneidos *Troïa Criniso conceptũ flumine mater Quẽ genuit.*
g Secare lignum ad remos faciendos, vt in eclogis
Agricolæ stringunt frondes.
1. Georgic. *Cum flauis messorem induceret aruis*
Agricola, & fragili iam stringeret ordea culmo.

Si datur Italiam socijs & rege recepto
Tendere, vt Italiam læti, Latiúmque petamus.
Sin absumpta salus, & te pater optime [a] *Teucrûm*
Pontus habet Libyæ, nec spes iam restat Iuli:
At freta Sicaniæ [b] *saltem, sedésque* [c] *paratas*
Vnde huc aduecti, regémque petamus Acestem.
Talibus Ilioneus. cuncti simul ore fremebant.
Dardanidæ.
Tum breuiter Dido vultum demissa profatur.
Soluite corde metum Teucri, secludite curas. Didonis ad Ilioneum responsio.
Res [d] *dura, & regni nouitas me talia cogunt*
Moliri, & latè fines custode tueri.
Quis genus Aeneadum? quis Troiæ nesciat vrbem?
Virtutésque virosque, aut tanti incendia belli?
Non [e] *obtusa adeo gestamus pectora Pœni.*
Nec tam auersus equos Tyria sol iungit ab vrbe.
Seu vos Hesperiam magnam, Saturniáque [f] *arua,*
Siue Erycis [g] *fines, regémque optatis Acestem,*
Auxilio tutos dimittam, opibusque iuuabo.
Vultis & his mecum pariter considere regnis?
Vrbem quam statuo vestra est, subducite [h] *naueis.*

a Ænea. b Siciliæ. c Ad nos recipiendos.
d Timor Iarbæ & Pygmalionis fratris mei, regníque recèns conditi, necdum satis bene constituti nouitas cogunt me custodes apponere, qui prohibeant peregrinos ad terram exscendere.
e Nos Phœnices non sumus adeo hebetes, nec tam obtusum ingenium habemus vt bellum Troianum ignoremus: nec tàm remoti sumus ab vrbe Troiana (nam & Troia & Tyrus sunt in oriente) vt horum bellorum fama ad nos vsque non peruenerit. f Latium, vbi Saturnus habitauit *Latiúmque vocari Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.* 8. æneid.
g Siciliam, vbi mons Erycinus, & templum Veneris Erycinæ, ab Eryce Veneris filio.
h E mari in terram educi te.

Tros, Tyriúsque mihi nullo discrimine agetur.
Atque vtinam rex ipse [a] *Noto compulsus eodem*
Afforet Aeneas equidem per littora certos
Dimittam, & Libyæ [b] *lustrare extrema iubebo,*
Si quibus eiectus siluis aut vrbibus errat.
His animum arrecti dictis, & fortis Achates,
Et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
Ardebant, prior Aeneam compellat Achates.
Nate dea quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides, classem, sociósque receptos.
Vnus [c] *abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi*
Submersum. dictis respondent cætera matris [d].
Vix ea fatus erat, cùm circumfusa repente
Scindit se nubes, & in æthera purgat apertum.
Restitit Aeneas, *claráque in luce refulsit,*
Os, humerósque Deo similis. namque ipsa decoram
Cæsariem nato [e] *genitrix, lumenq; iuuentæ*
Purpureum, & lætos oculis afflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut vbi flauo
Argentum, Pariusue [f] *lapis circundatur auro.*
Tum sic reginam alloquitur, cunctísque repente
Improuisus ait. Coràm quem quæritis, adsum
Troius Aeneas, *Libycis ereptus ab vndis.*
O sola infandos Troiæ miserata labores

Aeneas eximprouiso apparet Didoni.

a Seruius. *Aut quouis vento, aut reuera Noto, qui de Syrtibus Carthaginem ducit. Suprà enim Ilioneus Penitúsque procacibus austris. In vada cæca tulit.*
b Circuire, perscrutari.
c Orontes dux Lyciorum.
d Quæ reduces Æneæ socios prædixerat.
e Æneæ Venus.
f Lapis candidissimus ab insula Paro sic nominatur.

Quæ nos relliquias Danaûm, terræq; marisq; Eam alloquitur.
Omnibus exhaustos iam casibus omnium egenos
Vrbe, domo socias. Grates persoluere dignas
Non opis est nostræ, Dido, neque quicquid vbiq; est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
Dij tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Vsquam iustitiæ est, & mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. quæ te tam læta tulerunt
Sæcula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluuij currēt, dum montibus [a] *vmbræ*
Lustrabunt conuexa, polus dum sidera [b] *pascet,*
Semper honos, nomenq; tuum, laudesq; manebunt,
Quæ mecunq; vocant terræ. Sic fatus amicum
Ilionea petit dextrâ, læuaque Serestum:
Post alios, fortémque Gyan, fortémque Cloanthū.
Obstupuit [c] *primo aspectu Sidonia Dido,*
Casu deinde viri tanto & sic ore locuta est.
Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus Respondet Dido
Insequitur? quæ vis [d] *immanibus applicat oris?*
Tune ille Aeneas, quem Dardanio *Anchisæ*
Alma Venus Phrygij genuit Simoentis ad vndam?

a Dûm vmbræ proijcientur à montibus quæ conuexas montium partes circumeunt.
b Alludit ad opinionem Stoicorum, qui dicebant sidera esse animantes quæ Oceani alerentur humoribus.
c Duas adfert admirationis caussas: altera est aspectus tam improuisus, aut etiam Æneæ pulchritudo: altera, quòd vir tantus tantis casibus premeretur.
d Difficilibus, importuosis, inaccessis propter Syrtes & scopulos.

Atque equidē Teucrum [a] memini Sidona [b] venire
Finibus expulsum patriis, [c] noua [d] regna petentem
Auxilio Beli. genitor cum Belus opimam
Vastabat Cyprum, & victor ditione tenebat.
Tempore iam ex illo casus mihi cognitus vrbis
Troianæ noménque tuum, regésque Pelasgi. [e]
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat:
Séque ortum antiqua Teucrorū à stirpe [f] volebat.
Quare agite ô tectis, iuuenes, succedite nostris.
Me quoque post multos similis fortuna labores
Iactatam hac demum voluit consistere terrâ.
Non ignara mali, miseris succurrere disco.
Sic memorat, simul Aenean in regia ducit
Tecta: simul diuûm templis indicit honorem [g].
Nec minùs interea socijs ad littora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pingueis centū cum matribus agnos,
Munera, lætitiámque [h] Dei.

a Teucer è bello Troiano rediens receptus non est à patre Telamone: quia vltus non fuerat illatam à Græcis Aiaci fratri Teucri iniuriam. Græci siquidem Achillis interfecti arma Vlyssi quàm Aiaci dare maluerunt: eam ob rem insaniens Aiax sibi ipsi mortem consciuit.
b Vrbem Phœniciæ Tyro vicinam.
c Salaminijs Salamis insula prope Atticam.
d In insula Cypro vrbem condidit, quem à nomine patriæ suæ Salaminem nominauit.
e Græci à Pelasgo Iouis & Larissæ filio.
f Filius erat Hesiones sororis Priami, quam Telamon primo Troiæ excidio per Herculem illato, captiuam abduxerat.
g Supplicationes fieri iubet, ad gratias dijs agendas quia Troiani accesserant: vel iubet victimas Dijs immolari quibus ipsi posteà vescerentur.
h Vinum mittit, lætitiam Liberi Patris siue Bacchi. alij legunt *die* id est *diei* quasi hæc ad vnius tantùm diei epulas & festiuitatem mitterentur.

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque [a] parant conuiuia tectis. Conuiuium instruitur.
Arte laboratæ vestes, [b] ostroque superbo,
Ingens argentum [c] mensis, cælatáque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros, antiqua ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidũ ad naueis [d] præmittit Achatẽ
Ascanio ferat [e] hæc, ipsúmque ad mœnia ducat.
Omnis in Ascanio chari stat cura parentis. Ascanius cum muneribus euocatur.
Munera præterea Iliacis erepta ruinis
Ferre iubet pallam [f] signis, auroque rigentem,
Et circuntextum [g] croceo velamen achanto,
Ornatus Argiuæ [h] Helenæ, quos illa Mycenis,

a In atrijs, quæ aulæ fuerunt in ædium medio constitutæ. infrà *Vocémque per ampla volutant Atria.*
b Vestes stragulæ, tapetes & peristromata artificiose contexta, & purpurea. purpura est pisciculus ostreo siue concha inclusus, vnde ostrum pro purpura.
c Vasa argentea magni ponderis ad fercula mensis inferenda: item vasa aurea quibus insculptæ erant res fortiter gestæ à maioribus Didonis: quæ rerum gestarum series erat longissima: quippe quæ à Belo primo Assyriorum rege, vsque ad Belum patrẽ Didonis, per multos Reges intermedios duceretur.
d Properè mittit antequam conuiuium instruatur.
e Renuntiet quàm benignè excepti fuerint Troiani à Didone: & ipsum Ascanium adducat Carthaginem.
f Vestem talarem, signis & figuris aureis ita intextam vt rigeret, & quodammodo staret, nec facilè complicari posset, aut rugas mutare.
g Et velamen, circa cuius extremas oras aureis filis intextus erat flos quidam crocei siue flaui coloris, qui acanthus vocatur.
h Helena Spartana fuit: Argiuam tamen appellat, & Mycenis venisse dicit Poëta propter harum vrbium vicinitatem.

Pergama cùm peteret, inconcessósque[a] *Hymenæos,*
Extulerat, matris[b] *Ledæ mirabile donum.*
Præterea sceptrum, Ilione[c] *quod gesserat olim*
Maxima natarum Priami, colloq; monile[d]
Baccatum, & duplicem gemmis, auroque coronam.
Hæc celerans iter ad naueis tendebat Achates.
At Cytherea[e] *nouas artes, noua pectore versat*
Consilia, vt faciem mutatus, & ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisq; furentem
Incendat Reginam, atque ossibus implicet[f] *ignem.*
Quippe domũ timet ambiguã[g] *Tyriosq; bilingues*[h]
Vrit atrox[i] *Iuno, & sub noctem cura recursat.*
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem.
Nate, mea vires, mea magna potentia solus:
Nate, patris[k] *summi qui tela Typhoea temnis,*

Eius loco Venus mittit Cupidinem.

a Nuptias ab Hymenæo Deo nuptiarum. inconcessas nuptias vocat; quia Paris Alexander contra ius fásque abduxit Helenam nuptam Menelao, & sibi in matrimonium adsciuit.
b Quod munus Leda mater Helenæ filiæ suæ dederat: vel quod Leda à Ioue dono acceperat.
c Quæ nupsit Polymnestori Thraciæ Regi.
d Torquis quædam collaris, gemmis & baccis margaritarum intexta & ideo duplex.
e Venus Dea insulæ Cytheri.
f Infundat ardentem amorem.
g Domum in qua habitat fœmina mutabilis, & dubiæ fidei.
h Perfidos, qui aliud in ore promptum, aliud in pectore clausum habent, vernaculè dicimus *qui ont leur dire & leur desdire.*
i Iuno atrociter Æneam insectans habet Venerem sollicitam.
K Qui tela & fulmina Iouis, quibus domitus est Tiphœus gigas, contemnis.

Ad te confugio, & supplex tua numina posco.
Frater [a] vt Aeneas pelago tuus omnia circum Veneris ad Cupidinem oratio.
Littora iactetur odijs Iunonis iniquæ,
Nota tibi, & nostro doluisti sæpe dolore,
Hunc Phœnissa [b] tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus, & vereor quò se Iunonia [c] vertant
Hospitia: haud [d] tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca [e] capere ante dolis, & cingere flammâ
Reginam meditor, ne quo se numine mutet,
Sed magno Aeneæ mecum [f] teneatur amore
Quo facere id possis, nostram nunc accipe mentem
Regius [g] accitu chari genitoris ad vrbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens pelago, & flammis restantia Troiæ.
Hunc ego sopitum somno super alta Cythera
Aut super Idalium [h] sacrata sede recondam,
Ne quâ scire dolos, mediúsue occurrere possit.
Tu faciem illius noctem non ampliùs vnam

a Frater vterinus: vterque enim Veneris filius.
b Profecta Tyro, vrbe Phœniciæ.
c Carthaginiensia, in illa nimirum vrbe
Quam Iuno fertur terris magis omnibus vnam
Post habita coluisse Samo.
d Iuno nacta tam opportunam occasionem non cessabit Aeneæ aliquam nouam calamitatem arcessere. occasionem cardinem, appellat, quia vt ianuæ cardinibus, ita negotia occasionibus vertuntur.
e Eam ob rem meditor Iunonem præuenire, & priùs Didonem amore Aeneæ incendere, quàm Iuno quicquam contra Aeneam moliatur.
f Tam ardenter amet Aeneam, quam ardenter eum amo.
g Ascanius Regis Aeneæ filius euocatus à patre parat ire Carthaginem, quæ ab vrbe Phœniciæ Sidone Sidonia nuncupatur.
h Cypri nemus Veneri dedicatum, iuxta oppidulum Idaliam.

Falle dolo, & notos pueri puer indue vultus
Vt cùm te gremio accipiet lætissima Dido
Regales inter mensas, laticémque Lyæum [a]:
Cùm dabit amplexus, atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem [b] *fallásque veneno.*
Paret Amor dictis charæ genitricis, & alas
Exuit, & gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidā per membra quietem [c]
Irrigat, & fotum [d] *gremio Dea tollit in altos*
Idaliæ lucos vbi mollis amaracus [e] *illum*
Floribus, & dulci aspirans [f] *complectitur vmbra.*
Iámque ibat dicto parens, & dona Cupido
Regia portabat Tyrijs, duce lætus Achate;
Cùm [g] *venit, aulæis iam se Regina superbis*
Aurea composuit spondâ, mediámque [h] *locauit.*
Iam pater Aeneas, & iam Troiana iuuentus
Conueniunt, stratóque super discumbitur [i] *ostro,*

Aduentus Cupidinis sub emẽtita Ascanij specie.

a Liquorem Bacchicum, id est vinum. Bacchus dicitur Lyæus ἀπὸ τοῦ λύειν quòd soluat curas. *Lyæum* pro *Lyæium*, vt suprà *typhoea* pro *typhoeia*.

b Amorem ardentem ignis instar, qui amor etiam venenum nominatur: quòd vt venenum corporis, ita amor animi perturbat sanitatem.

c Somnum infundit, cuius ea natura est vt corpus humectet.

d Interiore sinu calefactum.

e Herba: vulgò *mariolaine*.

f Ascanio suauis odoris auram inhalans.

g Dum aduenit Cupido, Dido Regina magnificis peristromatis, siue vestibus stragulis, in aurea lecti tricliniaris sponda se collocauit.

h Apud Persas in accubitu medius locus erat honoratissim⁹, primus apud Græcos, medij thori infimus apud Romanos. Videtur Poëta secutus morem Græcorum: vt Dido Aeneæ honoris caussa primum & supremum locum concesserit, ipsa medium occuparit, Ascanium infra se, & in infimo collocarit.

i Purpureis tapetibus.

Dant[a] famuli manibus lymphas, Cereremq; canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantilia villis. Conuiuij descriptio.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum[b] struere, & flammis[c] adolere Penates:
Centum aliæ, totidémque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerent, & pocula ponant.
Nec non & Tyrij per limina læta frequentes
Conuenère thoris iussi discumbere pictis.
Mirantur dona Aeneæ, mirantur Iulum[d],
Flagranteisque dei vultus, simulatáque[e] verba,
Pallámque, & pictum croceo velamen acantho.
Præcipuè infelix pesti deuota[f] futuræ
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa, & puero pariter, donisque mouetur.
Ille vbi complexu Aeneæ, collóque pependit,
Et magnum falsi[g] impleuit genitoris amorem,
Reginam petit hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret, interdum gremio fouet inscia Dido

a Serui aquam manibus infundunt, & panem ad mensas expeditè ferunt canistris: adferunt etiam mantilia quæ villos minutos & tonsos habebant.

b Fercula in penu struere, quæ deinde mensis inferantur.

c Odores incendere, & domum suffire. *adolere* vox sacrorum vt mactare *verbenásque adole pingues*.

d Cupidinem ementito Iuli habitu venientem. Quòd autem Tyrios ait iussos discumbere, innuit Carthaginienses coram Regina discubituros non fuisse, nisi ad maiorem illius diei lætitiam peculiari mandato iussi fuissent mensis accumbere.

e Ascanij vocem imitantia.

f Infelix propter futurum casum: quia amore Aeneæ incensa sibi ipsi mortem consciscet, & iam illi pesti siue exitio tanquam victima est addicta, & morti destinata.

g Vel Aeneæ qui fallebatur, ratus se filium suum Ascanium osculari, cùm oscularetur Cupidinem: vel Aeneæ qui reuera non erat pater, sed falsò putabatur à præsentibus; qui putabant esse verum Ascanium.

Insideat quantus miseræ Deus. at memor [a] *ille*
Matris Acidaliæ, paulatim abolere [b] *Sichæum*
Incipit, & viuo tentat præuertere amore
Iampridem [c] *resides animos, desuetaque corda.*
Postquam prima quies epulis, mensæq; remotæ:
Crateras [d] *magnos statuunt, & vina* [e] *coronant.*
Fit strepitus tectis vocémque per ampla volutant
Atria, dependent lychni [f] *laquearibus* [g] *aureis*
Incensi, & noctem flammis funalia [h] *vincunt.*
Hic regina grauem gemmis, auróque poposcit,
Impleuitq; mero pateram, quam [i] *Belus, & omnes*

Post epulas diis offertur libatio.

a At Cupido memor præceptorum quæ ipsi dederat Venus mater. Acidaliam appellat, *ab Acidalio fonte*, inquit Seruius, *qui est in Orchomeno Bœotiæ ciuitate, in quo se Gratiæ abluunt, quas Veneri constat esse sacratas.*

b Euellere & exstirpare ex Didonis animo memoriam Sichæi pristini coniugis, quæ penitus inoleuerat & insederat: & eiusdem Sichæi demortui amorem vehementiore Aeneæ viuentis amore superare. Eiusdemque Didonis animum Aeneæ amore præuenire & præoccupare: antequam Iuno Didonem ad Aeneæ odium inflammet.

c Qui iampridem amoribus vacare desiterant, & propter amoris desuetudinem residebant.

d Finitis epulis, gratias diis acturi crateras magnos, id est vasa maiuscula, vino plena in medio statuebant, iisque coronam è floribus contextam imponebant: è quibus crateribus vinum in pateras infunderent: & vini primitias libarent. è pateris in mensam effunderent.

e Implent vsque ad marginem, vt parua quasi corona relinqui videatur. Præstat tamen simplicius interpretari, coronam imponunt crateri. 3. æneid. *Magnum cratera coronâ Induit, impleuitque mero, diuósque vocauit.*

f Candelabra pensilia.

g Tabulatis auro laqueatis, & cameratis, *des lambris dorés.*

h Faces è funibus inceratis compositæ luce sua perfundunt & dissipant nocturnas tenebras.

i Quam Belus primus Assyriorum Rex, & omnes eius posteri

A Belo soliti. tum facta silentia tectis.
Iupiter (hospitibus nam te dare iura loquuntur)
Hunc lætum Tyrijsq; diem, Troiáque profectis
Esse velis, nostrósque huius meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, & bona Iuno.
Et vos ô cœtum Tyrij celebrate fauentes.
Dixit, a & immensa laticum libauit honorem.
Primáque libato summo tenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans. ille impiger hausit
Spumantem pateram, & pleno se proluit auro.
Post alij proceres cythara crinitus Iopas b
Personat aurata, docuit, quæ maximus Atlas c
Hic canit errantem d lunam solisque labores e Cithara
Vnde hominũ gen', & pecudes, vnde imber & ignes pudita.

ſteri vſque ad Belum Didonis patrem, ſoliti ſunt implere vino ad libationes faciendas.

a Ita precata eſt Dido & illius liquoris ſiue laticis, id eſt vini primitias, quaſi honorariũ munus dijs obtulit, & in menſam effudit atque libauit. Primáque omnium, factá dijs libatione, vinum quod in patera ſupererat, deguſtauit labris primoribus, & poſtquam deguſtauit, Bytiæ tradidit pateram, increpitans & vrgens vt paterã penitùs exhauriret, arguénſque ſegnitiem tardè accipientis. Videtur autem Bitias non vnus fuiſſe ex Carthaginienſibus proceribus, ſed ille ipſe Bitias, Aeneæ ſocius, Germanus Pandari, ingentis magnitudinis, & fortaſſe bibacitatis adoleſcens, de quo plura 9. æneidos. cui potiſſimum Dido porrexit exhauriendam pateram: quòd eum iampridem aduerterat gnauiter id facientem.

b Didonis Citharœdus. Proceres, principes Troianorum, & Tyriorum. c Mauritaniæ Rex, Aſtrologiæ repertor, quem proinde fabulantur cœlum ſuis ceruicibus ſuſtinere. ab eo mons Atlas dictus, maximus & tam altus vt cœlum ipſum fulcire videatur. d Luna eſt vnus è ſeptem planetis, qui errones ſiue erratici vocantur, ad differentiam ſtellarum fixarum, quæ eundem ſemper tenorem ſeruant, eandémque inter ſe diſtãtiam. e Curſus tum annuos, tum diurnos Bene *labores* appellat quia cùm ſol proprio motu feratur ab occaſu ad or-

Arcturũ,[a] pluuiásq;[b] Hyadas, geminósq;[c] Triones
Quid[d] tantùm Oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausum Tyrij, Troésque sequuntur.
Nox eximitur varijs sermonibus. *Nec non & vario noctem sermone trahebat*
Infelix Dido, longúmque bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitãs, super Hectore multa
Nunc quibus[e] Auroræ venisset filius armis.
Nũc quales Diomedis[f] equi, nũc quãtus Achilles.
Immo age, & à prima dic hospes origine nobis
Insidias inquit Danaûm, casúsque tuorum.
Erroŕésque[g] tuos, nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris, & fluctibus æstas.

tum, motu primi mobilis siue vniuersi contra suam inclinationem rapitur ab ortu ad occasum & ita laborat cõtra volutionem Sphæræ. Sunt qui per *labores* solis eclipses intelligãt.

a Stella est post caudam maioris vrsæ posita in signo Bootæ quasi ἄρκτȣ ὄρα vrsæ cauda.

b Hyades stellæ sunt in fronte tauri, quæ quoties nascuntur pluuias creant. Pluuias appellat quasi pluuiosas, siue pluuiam afferentes dicta ἀπό τȣ̃ ὕειν pluere à latinis etiam suculæ, quasi paruæ sues. *c* Triones, inquit Seruius, sunt boues aratorij qui terram terunt. inde Triones stellæ quòd polum terant, geminos ait vel quòd inter se similes sunt quamuis reuera septem Triones sint. vel duas arctos intelligit, quarum vrsa maior dicitur Helice, minor, Cynosura.

d Canit etiam Iopas caussas cur dies hyberni sint adeo breues, longi autem æstiui.

e Auroræ fuit filius Memnon qui venit ad Troiam cum armis vulcaniis, id est, ab ipso Vulcano fabricatis.

f Equi illi quos Diomedes wastatis Rhesi tentoriis.

Ardentes auertit equos in castra, priusquam
Pabula gustassent Troiæ Xanthúmque bibissent.

Fuerunt autem nati ex eorum sanguine quos Diomedes Thraciæ Rex humanis carnibus olim pascebat, vt meritò de illis Aeneam interrogarit Dido.

g Iter quod confecisti *multùm & terris iactatus & alto.*

FINIS.

PVBLII
VIR. MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER II.

MODESTINI IVRISCONSVLTI
In Secundum Æneidos librum.

ARGVMENTVM.

Conticuere omnes, tunc sic fortissimus heros
Fata recensebat Troiæ, casúsque suorum,
Fallaces Graios, simulátaque dona Mineruæ,
Laconeis pœnam, & laxantem claustra Sinonem.
Somnum, quo monitus acceperat Hectoris, atrum:
Iam flammas cœli, Troum, patriæque ruinas,
Et regis Priami fatum miserabile semper,
Impositumque patrem collo, dextrâque prehensum
Ascanium, frustra à tergo comitante Creusâ,
Ereptam hanc fato, socios in monte repertos.

Conticuére omnes, intentiq; ora tenebant, Narrat Aeneas Troiæ excidium.
Inde toro a pater Aeneas sic orsus ab alto.
Infandum Regina b iubes renouare dolorem,
Troianas vt opes, & lamentabile regnum
Eruerint Danái: c quæque ipse miserrima vidi,

a Iam lib. 1. monuimus eum epulantium ordinem fuisse vt Dido, Aeneas & Iulus eodem toro accumberent, & Aeneas süpremum, Dido medium, Iulus infimum lecti locum obtineret. vide Pisonianam §. 67. Nota 15.
b Dido Regina Carthaginiensium.
c Græci à Danao Argiuorum Rege, qui cum quinquaginta

Exordium.

Et quorum pars magna [a] *fui. Quis talia fando*
Myrmidonum, [b] *Dolopúmue, aut duri miles Vlyſſi*
Temperet à lacrymis? & iam nox humida cælo
Præcipitat, [c] *ſuadéntque cadentia ſydera ſomnos.*
Sed ſi tantus amor caſus cognoſcere noſtros
Et breuiter Troiæ ſupremum audire laborem,
Quanquam animus meminiſſe horret, luctúq; re-
Incipiam. Fracti bello, fatiſque repulſi (fugit
Ductores Danaûm tot [d] *iam labentibus annis,*
Inſtar montis equum, [e] *diuina Palladis* [f] *arte*

filias haberet, eas totidem filiis Ægypti fratris ſui tradidit vxores, iiſque imperauit vt prima nocte maritos ſuos occiderent.

a Qui magnæ rerum ibi geſtarum parti interfui, vel ad quem magna pars cladis & doloris peruenit: quippe qui in illo Troiæ excidio Creuſam coniugem meam amiſerim.

b Tanta fuit noſtra calamitas vt etiam poſſit hoſtium vel crudeliſſimorum lacrymas excitare. Trium populorum meminit, qui præ cæteris maximam cladem Troianis intulerũt. nam Achilles Myrmidonum, Pyrrhus ſiue Neoptolemus Dolopum, Vlyſſes Ithacenſium duces fuerunt. duo primi fortitudine & crudelitate, Vlyſſes calliditate cæteros Græcos anteibant.

c Nox terram rore humectans è cælo præcipitatur, maxima noctis parte tranſacta, & ſidera ortu ſolis occidentia ſuadent vt cubitum diſcedamus.

d Decem annis à primo Græcorum in Phrygiam appulſu iam elapſis & euolutis.

e Seruius ex Hygino & Tuberone; *Machinamentum bellicum fuit, quod equus appellatur, vt aries, & teſtudo, quibus muri vel diſcuti, vel ſubrui ſolent, vnde eſt.*

Aut hæc in noſtros fabricata eſt machina muros.

vt alij porta, quam eis Antenor aperuit, equum habuit pictum, vel certè Antenoris domus, quò poſſet agnoſci: aut equeſtri prælio victa eſt Troia aut à monte Hippio poſtquam ſe abſconderunt Græci, aut reuera fuit quòd Virgilius ſequitur.

f Ingenioſè. Pallas enim ſiue Minerua ſapientiæ Dea.

Ædificant, sectáque intexunt abiete a costas.
Votum pro reditu b simulant: ea fama vagatur.
Huc delecta c virûm sortiti corpora furtim,
Includunt cæco lateri, penitúsque cauernas
Ingentes, vterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima famâ
Insula, diues opum, Priami dum regna manebant,
Nunc tantùm sinus, d & statio e malefida carinis.
Huc se prouecti deserto in littore condunt.
Nos abiisse rati f & vento petiisse Mycenas g
Ergo omnis longo h soluit se Teucria i luctu:
Panduntur portæ: iuuat ire, & Dorica k castra,
Desertosque videre locos, littusque relictum:
Hîc Dolopũ manus: hîc sæuus, tendebat l Achilles:

Equus è ligno contexitur.

Græci se abscondunt fugam simulantes.

Troiani egrediũtur ex vrbe

a Abiete siue sapino in asseres & trabes dissectâ, equi latera contexunt.

b Simularunt Græci hunc equum à se ex voto fuisse fabricatum, vt huius voti religione Mineruam sibi propitiam redderent, & prosperum ab ea reditum impetrarent.

c Viros fortes ad sortem delectos includunt in obscuris equi lignei lateribus, & penitissimas ingentis vteri cauernas & recessus complent militibus armatis.

d Nunc, ex quo tempore Græcorum armis vastata est, duntaxat reductus maris recessus.

e Seruius. *Statio vbi ad tempus stant naues portus vbi hyemant.*

f Nos arbitrati sumus Græcos in Græciam rediisse.

g Vrbs fuit Græciæ primaria, vbi Rex Regum Agamemnon habitauit.

h Qui decem ipsos annos durauerat.

i Regio Troiana à Teucro qui ex insula Creta in Phrygiam venit.

k Campum in quo Græci castra metati fuerant dicti Dorea à Doro Neptuni filio.

l Tabernaculum fixerat, sunt autem verba Troianorum inter se loquentium.

Classibus [a] *hîc locus: hîc acies certare solebant.*
Pars stupet innuptæ [b] *donum* [c] *exitiale Mineruæ,*
Et molem mirantur equi; primusque Tymœtes
Duci intra muros hortatur, & arce locari,
Siue dolo, seu iam Troiæ sic fata ferebant.
At Capys, & quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaûm insidias, suspectáque dona
Præcipitare iubet, subiectisque vrere flammis:
Aut terebrare [d] *cauas vteri, & tentare latebras.*
Scinditur incertum studia in contraria vulgus,
Primus ibi ante omnes magna comitante caterua,
Laocoon ardens summa decurrit ab arce:
Et procul: ô miseri, quæ tanta insania, ciues?
Creditis auectos hostes? aut vlla putatis
Dona carere dolis Danaûm? sic notus [e] *Vlysses?*
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achiui,
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturáque desuper vrbi:
Aut aliquis latet error: equo ne credite Teucri,
Quicquid id est, timeo Danaos, [f] *& dona ferentes.*
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam

Equum ligneum alij recipi volũt.

Alij iubent eũ incendi.

Laocoon Troianos increpat.

a Classis vel nauium multitudo, vel turmæ equitum, vel etiam instructus exercitus.

b Virginis.

c Equum ligneum, qui fuerat ad Troianæ vrbis incendium comparatus à Minerua, quæ Epeum artificem erudiuit vel equum qui fuerat Mineruæ votus & consecratus.

d Perforare.

e An ignoratis Vlyssem totum è versutia fraudibúsque esse conflatum & conglutinatum, qui cùm Diomede Rhesum occidit, Palladium rapuit, vrbem in veste ignota explorauit innumeras fraudes contra nos contexuit.

f Timeo Græcos etiam cùm dona ferunt.

Inlatus, inque feri[a] *curuam compagibus*[b] *aluum* Equum hasta percutit.
Contorsit: stetit illa tremens, uteróque recluso
Insonuere caua, gemitumque dedere cauernæ.
Et, si fata[c] *Deûm, si mens non læua fuisset,*
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras:
Troiáque nunc stares, Priamiq́; arx alta maneres
Ecce manus[d] *iuuenem intereà post terga reuinctũ*
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ, qui se ignotum venientibus vltro,
Hoc ipsum vt strueret, Troiamq́; aperiret Achiuis,
Obtulerat; fidens animi, atque in vtramq́; paratus, Sinon captiuus adducitur.
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Vndique visendi studio Troiana iuuentus
Circumfusa ruit: certántque illudere capto.
Accipe nunc Danaûm insidias, & crimine[e] *ab vno*
Disce omnes.
Namque, vt conspectu in medio turbatus, inermis
Cõstitit, atque oculis Phrygia agmina circũspexit:
Heu quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possũt
Accipere? aut quid iam misero mihi denique restat?
Cui neque apud Danaos vsquam locus: insuper ipsi Queritur simulatè.
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conuersi animi, compressus & omnis
Impetus hortamur fari, quo sanguine[f] *cretus*

a Equi sic 7. Æneidos de ceruo *Pectebátque ferum.*
b In ventrem equi compactis inter se & implexis trabibus contextũ. c Si voluntas Deorum non fuisset nobis contraria.
d Pastores Troiani ad Regem Priamum trahebant iuuenem qui habebat manus post tergum reuinctas & religatas.
e Ab vna caussa, vt ait Seruius accipe nunc & audi Græcorum insidias, & crimen: ab vno Sinone disce omnes Græcos cognoscere: sunt enim omnes similes isti Sinoni.
f Quibus sit ortus parentibus nam Græcum esse constabat.

Quidue ferat, memoret: quæ sit fiducia [a] *capto.*
Ille hæc deposita tandem formidine [b] *fatur.*
Cuncta equidem tibi Rex, fuerint quæcunque, fatebor,
Sinonis oratio. *Vera, inquit: neque me Argolica* [c] *de gente negabo*
Hoc primùm: nec, si miserum fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.
Fando aliquid si fortè tuas peruenit ad aures
Belidæ [d] *nomen Palamedis,* [e] *& inclyta famâ*
Palamedes. *Gloria, quem falsâ sub proditione Pelasgi*
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci, nunc cassum [f] *lumine lugent:*
Illi me comitem, & consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis
Dum stabat regno incolumis, regnumque vigebat

a Possitne aliquid allegare, propter quod habeat fiduciam: an Troianos aliquando beneficijs affecerit, an aliquas detegere possit Græcorum insidias, propter quæ veniam mereatur.

b Non quam reuera habebat, erat enim, *fidens animi atque in vtrumque paratus*: sed quam se habere fingebat, vt Troianis imponeret.

c Græca, ab Argo ciuitate.

d Palamedes filius fuit Nauplij, septimus à Belo. vt apud Seruium tradit Apollonius.

e Vlysses, ne ad bellum Troianum proficisceretur, simulabat insaniam, & equo asinóque iunctis sterile littus excolebat, vt fraudem detegeret Palamedes filium Vlyssis Telemachum obiecit aratro. Vlysses ne filium læderet, aratrum suspendit detecta fraude, ipse ad bellum deductus est, sed postea, vt Palamedem vlcisceretur ipsum proditionis insimulatum fictis ad eum Priami litteris accusauit & defossis in Palamedis tabernaculo pecunijs, quas à Priamo missas aiebat. è quibus vides quid per falsam proditionem, quid per infandum indicium intelligat. Æsimus nomine, ait Tryphiodorus.

f Priuatum, carentem vitæ & lucis vsura.

Conſilijs: & nos aliquod nomenque, decuſque
Geſsimus: inuidia [a] poſtquàm pellacis [b] Vlyſsis
(Haud ignota loquor) ſuperis conceſsit [c] ab oris,
Afflictus vitam in tenebris, luctuque trahebam,
Et caſum inſontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens, [d] & me fors ſi qua [e] tuliſſet,
Si patrios vnquam remeaſſem victor ad Argos,
Promiſi vltorem, & verbis odia aſpera moui.
Hinc [f] mihi prima mali labes: hinc, ſemper Vlyſſes
Criminibus terrere nouis: hinc ſpargere voces
In vulgum ambiguas, & quærere conſcius arma.
Nec requieuit enim, donec Calchante miniſtro.

Palamedes. à Græcis occiſus. Sinon minatur vltionē.

Vlyſſes inuidiā conflat Sinoni.

a Vlyſſes Palamedi inuidebat tum quod Palamedes eſſet ingenioſiſſimus, & tabulas luſorias, ordines militares, aliquot litteras φ χ θ inueniſſet, tum quòd magnam vim frumenti aduexiſſet è Thracia, cùm Vlyſſes paucis antè diebus nihil aduehere potuiſſet.

b Verſuti, fallacis, fraudulenti, qui verborum offutiis auditores pellicit, & inducit in errorem.

c Diſceſſit è viuis & reliquit terram, quæ ſupera eſt reſpectu inferorum.

d Quia videlicet dementiæ eſt imprudentiâ ſuâ & garrulitate ſibi perniciem arceſſere.

e Si qua ſe obtuliſſet vlciſcendi occaſio, minatus ſum fore vt mortem Palamedis vlciſcerer.

f Ex hac inuidia & odio contra me per imprudentiam concitato ductum eſt totiùs meæ calamitatis initium & incolumitas mea labefactari cœpit, & Vlyſſes ſibi metuens propter necem Palamedis, tanti ſceleris conſcientiâ preſſus, cœpit me apud imperitam multitudinem criminari, non apertè, quia nemo illi facilè contra me dicenti credidiſſet, ſed ambiguis quibuſdam vocibus, quæ mihi ſenſim inuidiam conflarent, & ad dolos & verſutias quibus armis vti ſolet confugit nec ceſſauit inſidiari, donec Calchante Græcorum vate ſceleris adminiſtro. Dicturus erat, me ſacrificio deſtinauit, ſed abrupit orationem ad audiendi cupiditatem magis & magis acuendam.

Sed quid ego hæc autē nequicquā ingrata[a] reuoluo?
Quidue moror? si omnes vno ordine habetis Achiuos
Idque audire sat est. iamdudum[b] sumite pœnas:
Hoc Ithacus[c] velit: & magno mercentur Atridæ
Tum verò ardemus scitari, & quærere caussas[d],
Ignari scelerum tantorum, artisque Pelasgæ.[e]
Prosequitur pauitans, & ficto pectore fatur.
Sæpè fugam Danai Troia cupiere relicta
Moliri, & longo[f] fessi discedere bello:
Fecissentque vtinam: sæpè illos aspera ponti
Interclusit hyems, & terruit Auster[g] euntes:
Præcipuè cùm iam hîc trabibus contextus acernis[h]
Staret equus: toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi[i] Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus, isque adytis hæc tristia dicta reportat:

a Nec iucunda vobis, nec mihi profutura.
b Quas iamdudum expetere debuistis.
c Rem Vlyssi Ithacensium Regi & Agamemnoni & Menelao filijs Atrei gratissimam facietis, qui magnum ei pretium darent qui me occideret.
d Cur eius à Græcis tantopere optaretur interitus.
e Græcanicæ, à quodam Pelasgo Neptuni filio.
f Decennali, siue quod iam decem annos durauerat.
g Profectionem adornantes Auster ventus spirans ab incœpto deterruit.
h Equus durateus vocatur, id est ligneus contextus autem fuit non tantùm ex acere. sed etiam ex abiete, sectáque intexunt abiete costas. *aut etiam ex pinu, & pinea furtim laxat claustra Sinon.*
i Solliciti & euentus expectatione suspensi communi consilio mittimus Eurypylum ad consulendum Apollinis oraculum, isque ex penetralibus siue adytis ad quæ profanis fas non est adire, huiusmodi refert oraculum ἄδυτον. quò penetrari non potest.

Sanguine placaſtis ventos, [a] *& virgine cæſa* [b], *Oraculum.*
Cùm primùm Iliacas Danai veniſtis ad oras:
Sanguine quærendi reditus, animáque [c] *litandum*
Argolica. Vulgi quæ vox vt venit ad aures,
Obſtupuere animi, gelidúſque per ima cucurrit
Oſſa tremor, cui fata parent, [d] *quem poſcat Apollo.*
Hîc Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios, quæ ſint ea numina Diuûm
Flagitat & mihi [e] *iam multi crudele canebant*
Artificis ſcelus, & taciti ventura videbant.
Bis quinos ſilet ille dies, tectúſque recuſat
Prodere voce ſua quemquam, aut opponere morti: *Sinon ſacrificio deſtinatur.*
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus
Compoſitò [f] *rumpit vocem, & me deſtinat aræ.*

a Græci cùm ſtatuiſſent bellum Troianis inferre venerunt in Aulidem ibíque iurarunt Græciæ principes ſe Troiam deleturos, interim Agamemnon ceruam Dianæ ſacram imprudens interemit, irata Diana & peſtilentiam Græcis immiſit, & ne naues loco moueri poſſent ventorum flatus compeſcuit. conſultum oraculum reſpondit Agamemnonis ſanguine Dianam eſſe placandam: miſſus Vlyſſes qui Iphigeniam eius filiam prætextu nuptiarum cùm Achille contrahendarum in Aulidem adduceret. Cæterùm cùm iam admoueretur aris, ceruam ſuppoſuit Diana, eamque ad Tauricam regionem tranſtulit, & ſuo templo præfecit ſacerdotem.

b *Non verè, inquit Seruius, ſed vt videbatur: & ſciendum eſt in ſacris ſimulata pro veris accipi. vnde cùm de animalibus, quæ difficilè inueniuntur, eſt ſacrificandum, de pane vel de cera fiunt, & pro veris accipiuntur.*

c Græci vnius immolatione Deorum pacem exorare, litare enim eſt offerre ſacrificium dijs acceptum.

d Cui fata præparent interitum.

e Multi mihi prædicebant fore vt Vlyſſes omnium ſcelerum architectus ſuis fallacijs efficeret vt ego eſſem victima & ſacrificio deſtinarer: multi etſi tacerent tamen futura prædicebant. *f* Ex pacto, & condicto erumpit in vocem quam decem diebus ſuppreſſerat, & me ſacrificandum eſſe dicit,

Assensêre omnes [a]*: & quæ sibi quisque timebat,*
Vnius in miseri exitium conuersa tulere.
Iámque dies [b] *infanda aderat: mihi sacra parari,*
Et salsæ fruges, [c] *& circum tempora vittæ.* [d]
Abscondit se. *Eripui (fateor) letho me, & vincula rupi:*
Limosóque lacu per noctem obscurus in vlua [e]
Delitui, dum [f] *vela darent, si fortè dedissent.*
Nec mihi iam patriam antiquam spes vlla vidēdi,
Nec dulces natos, exoptatúmque parentem.
Quos illi fors [g] *ad pœnas ob nostra reposcent*
Effugia, & culpam [h] *hãc miserorũ* [i] *morte piabũt.*
Quod te, per superos, & conscia numina veri,
Per, si qua est, quæ restat adhuc mortalibus vsquam
Intemerata fides, oro: miserere laborum

vt inter ipsum & Vlyssem conuenerat.

a Omnes cùm singuli metuerent sacrificio destinari, assensêrunt vt illud periculum in meum caput verteretur.

b Iámque dies illa mihi funesta & ne nominanda quidem aderat: quã mihi sacra parabantur.

c Seruius. *Sal & far, quòd dicitur mola salsa: qua & frons victimæ & foci adspergebantur & cultri: fiebant autem de horna fruge, & horno sale, id est de fruge & sale illius anni.* hinc victima propriè dicitur immolari, cùm molâ salsa aspergitur, & delibatur.

d Vitta imponebatur capiti victimarum, aut etiam infula. Lucretius de Iphigenia lib. I.

Infula virgineos circundata comptus
Ex vtraque pari malarum parte pependit.

e Herba palustri.

f Quoad Græci nauigarent.

g Fortasse.

h Appositè ad flectendos misericordia animos suam fugam culpæ assignat. culpam hanc inquit, patris mei, & liberorum innocentium morte expiabunt, rati me piaculum admisisse, quòd morti me & sacrificio subtraxerim.

i Innocentium, vt interpretatur Asconius.

Tantorum, miserere animi non digna ferentis.
His lachrymis vitã damus, & miserescimus vltro.
Ipse viro primus manicas,[a] *atque arcta leuari*
Vincla iubet Priamus, dictisque ita fatur amicis,
Quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios
Noster eris, mihique hæc ediscere[b] *vera roganti.*
Quò[c] *molem hanc immanis equi statuêre? quis auctor?*
Quidue petũt? quæ relligio? aut quæ machina belli?
Dixerat ille dolis instructus, & arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sydera palmas:
Vos æterni ignes,[d] *& non violabile vestrum*
Testor numen, ait, vos aræ, ensésque nefandi,
Quos fugi, vittaque[e] *Deûm, quas hostia gessi:*
Fas mihi Graiorum sacrata[f] *resoluere iura:*
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt: teneor patriæ nec legibus vllis,
Tu modo promissis maneas, seruataque serues.
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam[g].

Sinoni manicæ demuntur.
Priamus ad Sinonem.

a Manuum ligamenta.
b Narra & explana.
c Quem ad finem hunc ingentẽ equum fabricati sunt Græci?
d Solem & sidera testes inuocat, quæ sunt igneæ naturæ.
e Vittis ornabantur capita victimarum, vt *& circum tempora vittæ.* Item deorum simulacra: mox
Corripuêre sacram effigiem, manibúsque cruentis
Virgineas ausi Diuæ contingere vittas.
Item sacerdotes vt Laocoon. *Perfusus sanie vittas.*
f Seruius. *Vt non incidat in sacramenti pœnam: nam miles legibus sacramentorum rogabatur vt exiens ad bellum iuraret se nihil contra Remp. facturum.* Sed de militari sacramento fusè quotquot res Romanas attigerunt.
g Si pro salute à Troianis accepta, ijs mercedis loco retribuam salutem, eã annuntians, è quibus pendet salus ciuitatis.

Omnis spes Danaûm, & cœpti fiducia belli
Palladis auxilijs semper stetit. impius ex quo
Tydides, [a] *sed enim, scelerúmq; inuentor Vlysses,*
Fatale [b] *aggressi sacrato auellere templo*
Palla-dium. *Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,*
Corripuère sacram effigiem, manibúsq; cruentis [c]
Virgineas ausi Diuæ contingere vittas,
Ex illo fluere, [d] *ac retro sublapsa referri*
Spes Danaûm: fractæ vires, auersa Deæ mens.
Nec dubijs ea signa dedit Tritonia [e] *monstris.*
Vix positum castris simulacrum arsere coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, [f] *salsúsque per artus*
Sudor ijt, térque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, [g] *parmámq; ferens, hastámq; trementem*

a Diomedes Tydei filius.

b In fatis erat vt Ilium non caperetur, quamdiu Palladium id est quædam Mineruæ effigies, quam de cœlo delapsam esse dicebant, in arce remaneret. Diomedes & Vlysses per cloacas aut cuniculos in vrbem nocte subrepserunt, & cæsis arcis custodibus Palladium sustulerunt. Quidam aiunt eam effigiem à quodam artifice qui Vranus dicebatur, ex ossibus Pelopis fuisse fabricatam.

c Nefas erat è bello digressis & cæde recenti attrectare sacra, donec se flumine viuo abluissent, vt infrà dicetur.

d Ex illo tempore spes Græcorum in deterius ire cœpit.

e Manifestis signis & prodigijs iram suam testata est. Minerua dicitur Tritonia vel à Tritone amne Bœotiæ, vel à Tritonide palude Africæ iuxta quam nata proditur, vel quòd τρίτη tertia nata fuerit post Dianam & Apollinem: vel quòd è Iouis capite nata sit Attici enim τριτῶνα caput appellant, teste Suida. Eam alij Pallantis & Nymphæ Tritonidis filiam fuisse fabulantur.

f Auctor est Seruius multa simulacra facta fuisse similia Palladio: verum tamen Palladium dignosci hastæ oculorúmque nobilitate quò fortasse Poeta alluserit.

g Exilijt. 6. æneidos *iuuenum manus emicat ardens Littus in Hesperium.*

Extemplo tentanda fugâ [a] *canit æquora Calchas,*
Nec posse Argolicis [b] *exscindi Pergama telis,*
Omina nî repetant [c] *Argis, numénque* [d] *reducant*
Quod pelago & curuis secum aduexere carinis.
Et nunc, quòd patrias vento petière Mycenas,
Arma, Deósque parant comites, pelagóq; remenso
Improuisi aderunt, ita digerit omnia Calchas.
Hanc pro Palladio moniti, pro numine læso
Effigièm [e] *statuère, nefas quæ triste piaret.*
Hanc tamen [f] *immensam Calchas attollere molem*
Roboribus textis, cæloque educere iussit,
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit.
Neu populum antiqua [g] *sub relligione tueri.*
Nam si vestra manus violasset dona [h] *Mineruæ,*

a Calchas vates statim atque vidit illud prodigium monuit vt, quoniam in terrâ certa nobis pernicies immineret tentaremus mare & experiremur, nec tamen ausus est prosperam nauigationem promittere.

b Nec posse Troianam arcem Græcorum armis euerti.

c Alludit ad morem Romanorum, vt aduertit Seruius nam si egressi male pugnassent, reuertebantur, ad captanda rursus auguria.

d Cum eodem Deorum fauore, iisdémque auspicijs reuertantur, quibus primùm ad Troiam accesserant: vel legendum auexere hoc sensu nisi numen Mineruæ, siue Palladium, quòd secum modo auexerunt, repetitis auspiciis reducant ad obsidionem Ilij redeuntes.

e Equi ligneum simulacrum excitauerunt, ad sacrilegium Vlyssis & Diomedis expiandum.

f Etsi nulla est magnitudinis proportio inter equum naturalem, & hanc effigiem: tamen certo consilio facta est hæc effigies tantæ magnitudinis, vt nullâ mensurâ comprehendi posse, sed ad cœlum vsque propemodum attolli videatur.

g Sub qua religione Palladium priùs tuebatur Troianam ciuitatem.

h Hanc effigiem & donarium Mineruæ consecratum.

Tum magnum exitium (quod Dij priùs omen in ipsum,
Conuertant) Priami imperio, Phrygibúsq; futurũ:
Sin manibus vestris vestrã ascendisset in vrbem,
Vltro Asiam [a] *magno Pelopeia* [b] *ad mœnia bello*
Venturam, & nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidijs, periurique arte Sinonis
Credita res, captique dolis, lacrymisque coacti [c],
Troiani Sinoni fidẽ adhibent. *Quos neque Tydides,* [d] *nec Larissæus* [e] *Achilles,*
Non anni domuere decem, non mille carinæ.
Hîc aliud maius miseris, multóque tremendum
Obijcitur magis, atque improuida pectora turbat:
Laocoon ductus Neptuno sorte [f] *sacerdos*
Laocoon. *Solennes* [g] *taurum ingentem* [h] *mactabat ad aras:*
Ecce autem gemini à Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus [i] *angues*

a Troianos in Asiâ minore habitantes.
b Ad vrbes Peloponesi vt Argos, Mycenas, Lacedemonem Pelopeia vocat, à Pelope auo Agamemnonis.
c Legit Seruius. *coactis*; duriore quidem compositione, sed sensu commodiore: quasi dicat, Sinonis lacrymas fuisse simulatas, & vi expressas: sic Terentius. *vna lacrymula*
Quam oculos terendo miserè vix vi expresserit.
d Diomedes Tydei filius.
e Phthiâ fuit oriundus. dicitur tamen Larissæus ob vicinitatem. Phithia enim & Larissa vrbes Thessaliæ.
f Troiani sacerdotem Neptuni lapidibus occiderant, quòd precibus suis non prohibuisset Græcos accedere. Soluta obsidione cùm vellent sacrificare Neptuno, sorte sacerdotem elegerunt. ea sors obuenit Laocoonti.
g Anniuersario sacrificio religiosas.
h Seruius. *In victimis enim ista requiruntur, vt certis numinibus certæ ætatis animalia mactentur.*
i In immensam spiram se colligentes.

a Cristæ,

Incumbunt pelago pariterque ad littora tendunt.
Pectora quorum inter fluctus arrecta, iubæque a *Duo serpentes in Laocoontem immissi.*
Sanguineæ exuperant vndas: pars cætera pontum
Ponè b *legit, sinuátque immensa volumine terga.*
Fit sonitus spumante salo, iamque arua tenebant,
Ardentésque oculos suffecti c *sanguine, & igni*
Sibila d *lambebant linguis vibrantibus ora.*
Diffugimus visu exangues, illi agmine e *certo*
Laocoonta petunt, & primùm parua duorum *Filios eius inuadunt.*
Corpora natorum serpens f *amplexus vterque*
Implicat, & miseros morsu depascitur artus.
Pòst ipsum auxilio subeuntem, ac tela ferentem
Corripiunt spirisque g *ligant ingentibus: & iam*
Bis medium amplexi, bis collo squamea h *circum*
Terga dati, superant capite, & ceruicibus altis
Ille simul manibus tendit diuellere nodos
Perfusus sanie vittas i*, atróque veneno.*

a Cristæ.
b Reliqua pars corporis infrà pectus retrò in mari natat, & ingenti volumine sinuatur, siue in varias spiras inflectitur.
c Oculos habebant ardentes & ita sanguine infectos, vt ignem ex oculis eijcere viderentur.
d Sibilantia.
e Certo & determinato impetu, non aberrantes.
f Aduerte verborum proprietatem suprà cùm in aquis natabant angues nominauit. Nunc, vbi ad terram venerunt, serpentes appellat. mox postquam ad templum confugerint, dracones vocabit.
g Flexibus & voluminibus corporum.
h Squamis cooperta, squamosa, vt nemora frondea, id est, frondosa. Iam *collo circum terga dati:* est, serpentes habentes terga Laocoonti circundata, siue Laocoontis collum tergis suis circundantes.
i Sacerdotales vittas habens sanie & corrupto sanguine perfusas.

Clamores simul horrendos ad sydera tollit:
Qualis mugitus, [a] *fugit cùm saucius aram*
Taurus, & incertam [b] *excussit ceruice securim.*
At gemini lapsu delubra [c] *ad summa dracones*
Effugiunt, sæuæque petunt Tritonidis arcem:
Sub pedibúsque Deæ, [d] *clypeiq; sub orbe tegũtur:*
Tum verò tremefacta nouus per pectora cunctis
Insinuat [e] *pauor, & scelus expendisse* [f] *merentem*
Laocoonta ferunt sacrum qui cuspide robur [g]
Læserit, & tergo [h] *sceleratam intorserit hastam.*
Ducendum ad sedes simulacrum, orandáque Diuæ
Numina conclamant.
Diuidimus muros, & mœnia pandimus vrbis: Muri diuiduntur.
Accingunt [i] *omnes operi: pedibúsque rotarum*
Subijciunt lapsus, [k] *& stupea vincula collo*
Intendunt: scandit fatalis machina muros

a Supple. *tollitur, auditur.*
b Dubiè illisam: quæ non habet mortis effectum.
c Ad templum quod erat in arce Troiana Mineruæ consecratum.
d Seruius. *Vt maxima pars in spiram collecta ante pedes sit, colla verò cum capitibus erectis post clypeũ, id est, inter scutum & simulacrum Deæ latebant vt est in templo vrbis Romæ.*
e Insinuatur, insinuat se.
f Meritas sceleris pœnas luisse, *tractum*, inquit Seruius. *à pecunia nam apud maiores pecuniarias pœnas constat fuisse, cùm adhuc rudi ære pecunia penderaretur.*
g Equum è robore contextum, Mineruæ dedicatum.
h Suprà dixerat in latus & aluum percussisse, sed fieri potest vt Laocoon plures ictus inflixerit.
i Præparant se ad opus, eò quòd qui volunt aliquid agere succingunt vestem, ne lacinia defluens laborantes impediat.
K Rotas pedibus equi lignei subdunt vt faciliùs labatur & funes è stupa contextos alligant collo.

Fœta [a] armis, circùm pueri, [b] innuptæque puellæ
Sacra canunt, funémq; manu cōtingere gaudent:
Illa subit, mediæque minans illabitur vrbi
O patria, ô Diuûm domus Ilium, & inclyta bello
Mœnia Dardanidûm? quater ipso in limine [c] portæ
Substitit, atque vtero sonitū quater arma dedere
Instamus tamen immemores, cæcique [d] furore:
Et monstrum infœlix sacrata sistimus arce
Tunc etiam [e] fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei iussu non vnquam credita Teucris.
Nos delubra [f] Deûm miseri, quibus vltimus esset
Ille dies festa [g] velamus fronde per vrbem.
Vertitur intereà cælum, & ruit Oceano nox,
Inuoluens vmbrâ magnâ terrámque polúmque,
Myrmidonúmque dolos: fusi per mœnia Teucri
Conticuere: sopor fessos complectitur artus.
Et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
À Tenedo tacitæ per amica silentia Lunæ

Equus ligneus in vrbem inducitur.

Cassandra prædicit exitium Troiæ.

a Plena militibus armatis.
b Alludit ad morem Romanum pueri patrimi & puellæ matrimæ quibusdā supplicationibus sacros Hymnos canebant.
c Ea fuit porta Scæa.
d Non aduertentes illum armorum sonitum, & mala quæ imminebant.
e Tunc etiam, vt iam antè frequenter, vrbis cladem Cassandra Priami filia prædixit, cui iniussu Apollinis Troiani nunquam crediderunt. Apollo Cassandram amans ei futurorum scientiam dederat: sed cum postea ab ea sperneretur effecit vt Cassandræ vaticinanti nemo fidem adhiberet.
f Cornelius fronto. *Delubrum in quo homines pericula sua diluunt.* Vide Ascanium in Diuinationem. Festus *Delubrum dicebant fustem delibratum, quem venerabantur pro Deo.* qua de re fusiùs agitur in Vatinianam §. 10. nota.
g Quæ diebus festis solet adhiberi, vt laurus, oliua, cedrus, sicut contra sunt arbores infelices, quæ funeribus adhibentur vt Cypressus, &c.

Littora nota a *petens, flammas* b *cum regia puppis*
Extulerat: fatisque c *Deûm defensus iniquis*
Inclusos vtero Danaos, & pinea furtim
Laxat claustra Sinon. Illos patefactus ad auras
Reddit equus: lætique cauo se robore promunt,
Tisandrus, d *Sthenelúsque* e *duces & dirus Vlysses,*
Demissum lapsi per funem, f *Athamásque, Thoásque,* g
Pelidésque h *Neoptolemus, primúsque Machaon* i
Et Menelaus, & ipse doli k *fabricator Epeus,* l
Inuadunt vrbem somno, vinóque sepultam.
Cæduntur vigiles, m *portisque patentibus omnes*
Accipiunt socios, atque agmina cõscia n *iungunt.*

Nomina Græcorũ principum qui ex equo Troiano prodierunt.

a In quibus per decem annos versati fuerant Græci.
b E naui Agamemnonis fax: elata fuerat, vel vt eam naues aliquæ sequerentur vel vt Sinon equum aperiret, cum flammam vidisset.
c Voluntate Deorum Troianis infesta.
d Polynicis & Argiæ filius.
e Capanei, & Euadnes.
f Tanta quippe erat equi altitudo, vt descendere non possent nisi per funem demissum laberentur.
g Athamantis nullam facit Homerus mentionem Tryphiodorus Acamantem Thesei filium numerat inter principes equo inclusos. Thoas fuit Dux ætolorum filius Andræmonis.
h Filius Achillis de quo postea.
i Filius Æsculapii medicus insignis eam ob rem dici videtur primus quasi multis aliis æquiparandus.

Ιατρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων.
Nam medicus multis est æqui parabilis vnus.

vt de hoc ipso Machaone, dicitur Iliados λ.
k Equi lignei ad dolos & insidias comparati.
l Fuit Pylius, qui post Troiæ excidium *tempestate distractus à duce suo Nestore Metapontum condidit vt scribit Pelleius.*
m Vigiles arcis: nam vt pauló pòst dicetur, portarum vigiles aliquamdiu postea restiterunt.
n Milites egressi ex equo Troiano coniunguntur aliis, qui à nauibus veniebant, erantque omnes inter se conscii & coniurati.

Tempus erat, quo prima [a] *quies mortalibus ægris*
Incipit, & dono Diuûm gratißima serpit.
In somnis ecce ante oculos mœstißimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus, Hector in somnis apparet Æneæ.
Raptatus bigis, [b] *vt quondam, aterque cruento*
Puluere, pérque pedes [c] *traiectus lora tumentes,*
Hei mihi, qualis erat, quantùm mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuuias [d] *indutus Achillis,*
Vel Danaûm [e] *Phrygios iaculatus puppibus ignes.*
Squalẽtem barbam, & concretos sanguine crines,
Vulneráque illa gerẽs, quæ circum plurima [f] *muros*

a Operæ pretium est singula verba suis momentis expendere incipiebat quies fatigatis, & quies *prima*, quæ arctiore somno mortales complectitur, & incipiebat mortalibus, quos mirum non est aliquid humanitùs pati & in errorem induci, & mortalibus ægris, id est ad miseriam natis & sua natura imbecillis: & illa quies datur munere deorum, quàm proinde nefas est reiicere & contemnere & est gratissima, & proinde homines sua iucunditate prolectat, corúmque sensus, vt sic loquar, effascinat, & serpit siue clanculùm obrepit quare facilè vitari non potest. Et ita singulis verbis Troianos excusat, quòd indormierint, nec Græcorum insidias vitauerint.

b Ita videbatur Hector puluere & sanguine conspersus vt fuerat illo die, quo ab Achille primùm occisus est deinde ad bigas eiusdem Achillis loris per pedes traiectis alligatus, & circum muros Ilij ter raptatus est.

c Habens lora traiecta per pedes qui vulnere tumescebant.

d Achilles, cùm iratus Agamemnoni pugnare nollet, oranti Patroclo arma sua commodauit. Patroclum adiuuante Apolline & Euphorbo Hector occidit, & spoliauit, & Achillis armis indutus quasi triumphans in vrbem reuersus est vide Iliadem 55. §.

e Hector in Græcorum naues ignem iniecerat.

f Etsi vnam ab Achille plagam lethalem accepit, tamen reliqui Græci ad eius cadauer conuolantes, pluribus id vulneribus perfoderunt: multis etiam partibus est laceratum idem cadauer cum circa muros Ilij per saxa & vepres raptatum est.

Accepit patrios vltro flens ipse videbar
Compellare virum, & mæstas expromere voces:
O lux Dardaniæ: spes ô fidissima Teucrûm,
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Expectate venis? vt te post multa tuorum
Funera, post varios hominúmque, vrbísque labores
Defessi aspicimus! quæ causa indigna serenos
Fœdauit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil: nec me quærentem vana[a] *moratur:*
Sed grauiter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge nate Dea,[b] *téque his, ait, eripe flammis,*
Hostis habet muros, ruit alto à culmine Troia:
Sat patriæ Priamoque datum: si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hac[c] *defensa fuissent.*
Sacra, suósque tibi commendat Troia penates:
Hos cape fatorum comites, his mœnia quære
Magna, pererrato statues quæ denique ponto.
Sic ait, & manibus vittas,[d] *Vestamque*[e] *potẽtem,*
Æternúmque adytis effert penetralibus ignem.
Diuerso interea miscentur mœnia luctu:
Et magis atque magis (quanquã secreta[f] *parentis*

a Superflua & nihil profutura.

b Fili Veneris.

c Mea dextera.

d Quibus vittis ornata erant Deorum simulacra.

e Deam ignis de qua Ouidius.

Nil aliud Vestam quam viuam intellige flammam.

cui virgines Vestales ignem æternum seruabant, & nouam semper materiam suggerebant, ne extingueretur.

f Etsi domus Anchisæ patris in qua habitabam, longè remota esset ab alijs, & amœnis quibusdam arboribus circumdata, quæ tum alias eius partes tum maximè vestibulum patulis diffusæ ramis opacabant, tamen iam clarè audiebatur flammarum

Anchisæ domus, arboribusque obtecta recessit)
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror:
Excutior somno [a] *& summi fastigia tecti*
Ascensu supero, atque arrectis auribus asto.
In segetem [b] *veluti cùm flāma furentibus Austris*
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta, [c] *boumque labores,*
Præcipitesque trahit syluas stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum verò manifesta fides: Danaumque patescunt
Insidiæ: iam Deiphobe dedit ampla ruinam
Vulcano [d] *superante domus iam proximus ardet*
Vcalegon: [e] *Sigæa* [f] *igni freta lata* [g] *relucent.*

crepitus, & horribilis quidam armorum fluctus magis & magis ingruebat.

a Excitor à somno non placidè & quietè, vt fieri solet cùm natura dormiendi cupiditatem expleuit, sed turbatè & violenter, propter horrorem, quo me somnium illud perfuderat. Videri tamen vult non fuisse illud merum somnium: sed reapse Deos Penates & ignem Vestæ è penetralibus prolatum sibique commendatum ab Hectore fuisse.

b Ita stupebam respiciens vrbem deflagrantem è domus paternæ fastigio, ignorans quo pacto id contigisset Quemadmodum stupet pastor respiciens ex alto rupis cacumine, cum flammas incensa segete crepitantes, aut repentinum torrentem è montibus magno fragore decurrentem audit, ignorans caussam incendij aut eluuionis.

c Segetes vberes & fœcundas, & agros boum labore exaratos.

d Incendio per Metonymiam Vulcanum Deum ignis esse fabulantur, vt Cererem frumenti, Bacchum vini. Deiphobus Priami filius post necem Alexandri Paridis Helenam duxit vxorem, & à Menelao proditione Helenæ occisus est.

e Domus Vcalegontis ædibus Deiphobi vicina. Rursus est metonymia possessor pro re possessa. *f* Seruius. *Duo sunt Troiæ promontoria Rhœteum, & Sigæum, quòd dictū est propter Herculis taciturnitatem, qui prohibitus hospitio Laomedontis simulauit abscessū, & inde Troiam per silentium venit quod σιγῇ.* *g* Idem. *Incendij magnitudinem voluit significare, non hoc quidem des-*

Exoritur clamorque virûm, clangorque tubarum:
Arma amens capio nec sat rationis in armis,
Sed glomerare [a] *manum bello, & concurrere in arcem*
Cum socijs ardent animi: furor, iráque mentem
Præcipitant, pulchrumq; [b] *mori succurrit in armis*
Ecce autem telis Panthus elapsus Achiuûm,
Panthus Otriades arcis Phœbique sacerdos.
Sacra manu, victosque Deos, paruumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad litiora [c] *tendit.*
Quo res summa loco Panthu? quam prendimus [d] *arcem?*
Vix ea fatus eram, gemitu cùm talia reddit,
Venit summa dies, & ineluctabile tempus
Dardaniæ. fuimus Troës [e] *fuit Ilium, & ingens*
Gloria Teucrorum, ferus omnia Iuppiter Argos [f]

cribere lata autem ideo quia se angustiæ Pontici oris, illic se dilatant, vt Salustius dicit.

a Ictibus temerarijs pugnare & manum non ex arte versare ac rotare.

b Venit in mentem pulchrum esse & honestum pugnando mortem oppetere, & patriæ ruinis inuolui, etiamsi patriæ labenti morte mea non subuenirem.

c Vel ad maris littus, quod faciebat per amentiam, non reputans se non posse per fluctus exequi fugam, & euadere Legit. Seruius *ad limina* id est ad Æneæ domum cuius fidei & religioni committebat sacra, Deos Penates, suum nepotem. Quo sensu dicendum erit Penates non reuera ab Hectore in somnis apparente fuisse delatos sed tantum deferri visos, victos appellat Deos vt lib. I. victosque Penates.

d In quo statu versatur summa Reipublicæ? quid nobis spei restat ad salutem tuendam ad quam arcem confugimus.

e Periimus, non sumus amplius. Troianum nomen extinctum est: sicut cùm dicitur *vixit* pro *mortuus est*.

f Iuppiter Troianis infestus omnem eorum felicitatem transtulit ad Græcos.

Transtulit, incensa Danai dominantur in vrbe,
Arduus armatos medijs in mœnibus astans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
Insultans, portis alij bipatentibus [a] *adsunt*
Millia quot magnis nunquam venêre Micenis.
Obsedere alij telis angusta [b] *viarum*
Oppositi, stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, [c] *parata neci. vix primi prælia tentant*
Portarum vigiles, & cæco Marte resistunt.
Talibus Otriadæ [d] *dictis, & numine Diuûm*
In flammas, & in arma feror, quò tristis Erynnis [e],
Quò gemitus vocat, & sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Ripheus, & maximus armis
Iphitus oblati per Lunā [f], *Hipanisque, Dymasque*
Et lateri agglomerāt nostro, iuuenisque Chorœbus
Migdonides, [g] *illis qui ad Troiam forte diebus*
Venerat, insano [h] *Cassandræ incensus amore,*
Et gener auxilium Priamo, Phrygibusque ferebat

a Apertis vtrimque valuis quæ geminæ sunt, vrbem ingrediuntur. accommodatè autem ad affectum animi dicit plures Græcos in vrbem grassari, quam ex Græcia nauigarint. Qui enim vehementi timore perturbati sunt, ea etiam quæ nec sunt, neque fieri possunt, sibi vera esse persuadent.

b Vicorum vrbis angustias obsident armati.

c Stant & inhorrescunt gladij nudati & vaginis educti ad necem inferendam, & ægræ primi excubitorès portarum certamen ineunt, & confusa nocturnáque pugna resistunt Græcis irrumpentibus.

d Panthei sacerdotis, qui Otrei filius fuit.

e Furia illò ibam, quò me furor & insania rapiebat & vbi maximus erat clamor pugnantium, & maximum periculum & maior oppetendæ mortis occasio.

f Mihi conspecti ad lunæ splendorem.

g Filius Migdonis Regis Migdoniæ.

h Tam efflictim & ardenter amans Cassandram Priami filiam vt insanire videretur.

Infelix, qui non sponsæ [a] *præcepta furentis*
Audierat
Quos vbi confertos audere in prælia vidi,
Incipio super his, [b] *iuuenes* [c] *fortissima frustra*
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi, quæ sit rebus fortuna, videtis,
Excessere omnes adytis, arisque relictis,
Dij, quibus imperium hoc steterat succurritis vrbi
Incensæ, moriamur, & in media arma ruamus.
Vna salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis iuuenum furor additus, inde lupi, [d] *ceu*

a Cassandræ Chorœbo desponsatæ quæ Apollinis furore instincta vaticinabatur Troiam perituram incendio & Chorœbum monebat vt abiret, nec frustra vrbi perituræ succurreret.

b Insuper incipio illos hortari, & currentes, vt dicitur excitare.

c Sensus perturbatus est, & personæ perturbatæ conueniens oratio Ordo verborum esse potest iuuenes fortissima pectora, id est, qui estis animo fortissimi, videtis quæ sit rebus fortuna: omnes dij, quibus hoc imperium steterat, excessere adytis arísque relictis. Frustra succurritis vrbi incensæ, si vobis cupido certa est me sequi audentes extrema, in media arma ruamus, & moriamur vna salus victis nullam sperare salutem. Quod Donatus sic exponit iuuenes quidem estis fortissimi, & de fiducia virtutis in bellum prompti cupitis vniuersi patriæ subuenire: sed auxilium vestrum incensæ vrbi quid proderit. Non est igitur frustra laborandum vel maximè in ea tuenda, quam dij sui deseruerunt, qui eius imperium tuebantur: & quoniam in omnibus præuenti sumus, moriamur si non pro ipsa, vel post eius interitum, & in armatos ruamus voluntate promptissima.

d Aptissima comparatio cùm lupis rapacibus lupi atra in nebula: Troiani in noctis caligine grassantur, lupos improba & importuna fames è syluis exegit & expulit periculi sui non prouidentes: Troiani sanguinem hostium sitientes suis domibus egressi: lupos expectant catuli relicti in syluis esurientes siccis faucibus: Troiani liberos suos domi reliquerant, pro quorum vel salute, vel vltione dimicabant.

Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulíque relicti
Faucibus expectant ſiccis, per tela per hoſtes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediaque tenemus
Vrbis iter, nox atra caua[a] circumuolat vmbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet? aut poſſit lachrymis æquare labores?
Vrbs antiqua ruit, multos dominata[b] per annos
Plurima pérque vias ſternuntur inertia[c] paſſim
Corpora, pérque domos & religioſa Deorum
Limina: nec ſoli pœnas dant ſanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus:
Victoréſque cadunt Danai. crudelis vbique
Luctus,[d] vbique pauor, & plurima mortis imago.
Primus ſe Danaûm magna comitante caterua
Androgeos offert nobis, ſocia agmina[e] credens,
Inſcius, atque vltro verbis compellat amicis:
Feſtinate viri:[f] nam quæ tam ſera moratur

a Obſcura: quia fumus ex alijs vrbis partibus aſcendens lunæ ſplendorem obtegebat: & lux incendiorum nondum illuſtrabat eum vicum in quo tunc eramus, propter altitudinem tectorum, & vici anguſtias. Cauam vmbram appellat quia loca caua ſunt obſcuriora.

b Cuius regnum multis annis floruit.

c Omnis ſenſus expertia, iam inutilia ad bellum. Aduerte quo pacto cladem exaggeret, cadaueribus opplentur & ciuium ſanguine redundat, vici, domus priuatæ, publica Deorum templa.

d Quocunque inciderant oculi ſolæ res lugendæ, & timendæ, cædes ciuium ſe videndas offerebant.

e Credens nos eſſe Græcos.

f Donatus *Nos confecimus bellum, nos prædas agimus de hoſtibus victis, & incenſa omni ciuitate Troianas opes in noſtrum lucrum conuertimus: & vos tanquam nihil interea geſtum*

Segnicies? alij rapiunt incensa, ferúntque
Pergama: vos celsis nunc primùm à nauibus itis.
Dixit:[a] *& extēplò (neque enim responsa dabātur,*
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repreßit,
Improuisum[b] *aspris veluti qui sentibus anguem*
Preßit humi nitens, trepidúsque repentè refugit
Attollentem iras, & cærula colla tumentem:
Haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
Irruimus, [c] *densis & circunfundimur armis,*
Ignarósque loci paßim, & formidine captos
Sternimus: aspirat [d] *primo fortuna labori.*
Atque hîc exultans successu, animisque chorœbus:
O socij, quà prima, inquit, fortuna salutis
Monstrat iter, quáq; ostēdit se dextra [e] *sequamur,*
Mutemus clypeos; Danaumque insignia [f] *nobis*

sit, nunc primùm venitis moris omnibus implicati.

a Idem Donatus. *Cùm hæc dixisset, neque responsum acciperet (consultò enim tacitum est, ne dißimilitudo linguarum vim corrigeret errorem) intellexit sese in manus hostium incidisse. Denique stupefactus, cùm se subtrahere niteretur non valuit cùm esset nostro circundatus cœtu.*

b Androgeos fugere conabatur, instar illius, qui repente fugit, qui serpentem in vepribus & spinetis latentem ex improuiso calcauit pedes in terram apprimens, cuius serpentis collum veneno intumescit Seneca. *Inflantur iratis colla serpentibus.* Statius. *Colligit in fauces, & squamea colla venenum.*

c Cùm vidissemus errore captos hostes, metu & ignoratione loci confusos irruimus, in circulum fundimur & omnes occidimus, ait, Donatus.

d Fortuna fauet & obsecundat nostris primis conatibus sed paulo pòst in contrarium mutata est.

e Sequamur fortunam qua dextera & prospera se nobis ostendit.

f Abijciamus nostros clypeos, & Græcorum clypeos certis quibusdam picturis insignitos capiamus.

Aptemus, dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. sic fatus deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum — Induunt Troiani Græcorum arma.
Induitur, [a] *laterique argiuum accōmodat ensem.*
Hoc Riphæus, hoc ipse Dymas omnisque iuuentus
Læta [b] *facit spolijs se quisque recentibus armat.*
Vadimus immixti Danais, haud numine nostro, [c]
Multáque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaum dimittimus Orco [d]
Diffugiunt alij ad naueis, & litora cursu
Fida [e] *petunt. pars ingentem formidine turpi*
Scandunt rursus equum, [f] *& nota cōduntur in aluo.*
Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis,
Ecce trahebatur [g] *passis* [h] *Priameia virgo* — Rapitur Cassandra.
Crinibus à templo Cassandra, adytisque Mineruæ
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem [i] *furiata mente Chorebus,*

a Seruius. *Quia multa inerāt in scuto lora, quibus magnū inserebāt*, siue induebāt, vt *Clypeóq; sinistram insertabam aptans.*
b Alacris & sperans hac arte se victoria potituram.
c Seruius. Aut dijs contrarij, hoc est haud nostro, non nobis vtili, aut quia scutis Græcorum Neptunus, Troianorum fuerat Minerua depicta.
d Occidimus, mittimus ad inferos.
e Quibus Græci confidebant, tanquam tuto receptaculo.
f Vnde paulò ante descenderant, & omnes alui latebras perspectas habebant.
g Ab Aiace Oilei filio, qui ex adytis & penetralibus Mineruæ Cassandram Priami filiam abstraxit, vnde & paulo post fulmine percussus est.
h Expansis & diffusis siue dispersis.
i Hanc speciem iniuriæ quam Græci Cassandræ sponsæ inferebant,

Et sese medium iniecit moriturus in agmen.
Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturq; miserrima [b] cædes
Armorum facie, & graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptæ [c] virginis ira,
Vndique collecti inuadunt, acerrimus Aiax, [d]
Et gemini Atridæ, [e] Dolopúmq; [f] exercitus omnis.
Aduersi rupto [g] ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrúsq; Notúsque, & lætus Eois
Eurus equis, stridunt syluæ, sæuitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per vmbram
Fudimus insidijs totáque agitauimus vrbe,
Apparent, primi clypeos, mentitáque [h] tela

a Troiani, qui ex templi fastigio pugnabát, & tela iaciebant, cum viderent nos Græcanicis armis indutos, rati nos esse Græcos telis obruunt decepti specie armorum, & cristarum.

b Quia miserum & à suis ciuibus per errorem interfici.

c Cassandræ, quæ ex eorum manibus erepta fuerat.

d Aiax Oilei. Nam Aiax filius Telamonis sibi mortem consciuerat.

e Agamemnon & Menelaus Atrei filij.

f Dolopes milites fuerunt Pyrri siue Neoptolemi, qui eum de insula Scyto secuti fuerant.

g Ita cum Græcis confligimus sicut confligunt & depræliantur inter se venti è contrarijs partibus stantes Zephyrus ab occidente, Notus à meridie, Eurus ab oriente: quo tempore syluæ strident ramis arborum se collidentibus & Nereus Deus maris spumis coopertus fuscinam siue furcam tribus dentibus instructam minaciter quatiens, ex imo fundo fluctus maris excitat, & emolitur.

h Illi quos paulo ante fuderamus, omnium primi agnoscunt clypeos & arma quæ falso nos Græcos videri faciebant, & quasi mentiebantur ijdem aduertunt nos à Græcis linguam habere diuersam, cùm non Græcè sed barbarè loqueremur.

Agnoscunt, atque ora sono discordia signant,
Ilicet obruimur numero, primusque Chorebus
Penelei dextra diuæ [a] *armipotentis ad aram*
Procumbit. cadit & Ripheus [b] *iustissimus vnus* Strages Troianorum.
Qui fuit in Teucris, & seruantissimus æqui,
Dis aliter visum. [c] *pereunt Hypanisq; Dymásque,*
Confixi à socijs, [d] *nec te tua plurima Panthu*
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, [e] *& flamma extrema meorum,*
Testor, in occasu vestro nec tela, nec vllas
Vitauisse vices [f] *Danaûm: &, si fata fuissent*
Vt caderem, meruisse [g] *manu. diuellimur inde*
Iphitus & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & vulnere tardus Vlyssis [h].
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.

a Mineruæ quam & armorum & scientiarum Deam esse fabulantur.

b Dij non iudicauerunt Ripheum esse omnium iustissimum, cum eum passi sunt interfici.

c Qui armorum specie decepti Græcos esse credebant.

d Infula insigne sacerdoti, lib 10. *Phoebi Triuiæq; sacerdos*
Infula cui sacra redimibat tempora vitta.
Vbi notat Seruius. esse fasciam in modum diadematis à qua vittæ ab vtraque parte dependent quæ plerúmque lata est plerúmque tortilis de alba & cocco. fuit & insigne victimarum. 3. Georgic. *Stans hostia ad aras*
Lanea dum niueâ circundatur infula vittâ.
Lucretius lib. 1. de Iphigenia ad sacrificium destinata.
Quos nunc infula virgineos circundata comptus,
Ex vtraque pari malarum parte profusa est.

e Obtestatio ad deprecandam suspicionem ignauiæ.

f Pugnas quia per vicissitudinẽ pugnabatur. vt docet. Seruius ex Salustio, quod etiã passim apud Homerum videri potest.

g Tam fortiter dimicasse, vt mererer occidi.

h Quod Vlysses inflixerat.

Hîc verò ingentem pugnam, ceu a cætera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in vrbe:
Sic Martem indomitum, Danaósq; in tecta ruentes
Graeci agunt testudinem. Cernimus, obsessúmque acta testudine b limen.
Hærent parietibus scalæ postésque sub ipsos
Nituntur gradibus, c clypeosque ad tela sinistris
Protecti obijciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres, ac tecta d domorum
Culmina cõuellunt, (his se, quãdo vltima e cernũt,
Extrema iam in morte parant defendere telis:)
Auratásq; trabes, veterum decora alta parentum,
Deuoluunt: alij strictis f mucronibus imas
Obsedêre fores: has seruant agmine denso.
Instaurati animi g regis succurrere tectis:

a Ita tota vis pugnæ incubuerat in Regiam vt totus belli impetus videretur se contulisse, quasi in alijs vrbis partibus non pugnaretur.

b Testudo est scutorum conuexio curuata in testudinis morem. inquit, Isidorus. de qua Liuius lib. 44. *Sexageni fere iuuenes, interdum plures, & c. quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis secundis submissioribus, tertijs magis & quartis postremis etiam genu nexis fastigia tam sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant.* Hac testudine & corpora sua protegebant, & milites ei impositi attollebantur, vt inde possent ad hostium muros adscendere. Vide Lipsium lib. 1. poliorceticon cap. quinto de testudine, & cap. sequenti de varijs scalarum generibus.

c Magno conatu adscẽdunt gradibus scalarũ quas admouerãt.

d Tegulis cooperta domorum fastigia.

e Quoniam vident se in extremo versari discrimine.

f Donatus. *Qui in superioribus fuerant, iaciebant ponderosos ictus, vt scutorum testudinem rumperent: qui autem fores interius obsederant obseruabant paratis ad necem mucronibus, vt si hostes aditum perforassent, in ipsis ingressibus mactarentur.*

g Animus nobis renouatus & reparatus, qui iam propemodum defecerat.

Auxilióque leuare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, [a] & peruius vsus
Tectorum inter se Priami, postésque relicti
A tergo, infelix quà se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache [b] ferre incomitata solebat
Ad soceros, [c] & auo [d] puerũ Astyanacta trahebat.
Euado ad summi fastigia culminis, vnde
Tela manu miseri iactabant irrita [e] Teucri.
Turrim in præcipiti [f] stantem, summísq; sub astra
Eductam tectis, vnde omnis Troia videri,
Et Danaûm solitæ naues, & Achaica castra,
Aggressi ferro circum, quà summa [g] labantes
Iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
Sedibus, impulimusque: ea [h] lapsa repentè ruinam
Cum sonitu trahit, & Danaûm super agmina latè
Incidit. ast alij subeunt: [i] nec saxa nec vllum
Telorum intereà cessat genus,

Troiani Turrim in Græcos deijciunt.

a Posticum siue ianuæ quædam absconditæ, quibus ex vna ad alteram ædem Priami poterat vltro citróque commeari.
b Coniux Hectoris, nurus Priami, mater Astyanactis.
c Ad Priamum & Hecubam parentes Hectoris mariti.
d Priamum auum Astyanactis.
e Non profutura.
f In loco excelso & in præcipitio.
g Seruius. *Olim sanè domus de tabulis fiebant: vnde hodie in ædificijs surgentibus primùm & secundum tabulatum dicimus, summa autem est, quod tectum sustinet* Vulgo dicimus. *Le premier, le second, le troisiesme estage.* Prima, secunda, tertia, contignatio. sensus est igitur bipennibus & alijs ferramentis aggredimur, circunquaque turrim excindere, qua parte suprema contignatio labantibus tabularum iuncturis siue commissuris, fatiscebat, & facilis erat, ad solutionem.
h Turris.
i Alij Græci succedunt in eorum locum, qui fuerant ruina turris interempti.

Vestibulum ante ipsum, a primoque in limine Pyrrhus
Exultat telis, & luce coruscus b ahena:
Qualis c vbi in lucẽ coluber mala gramina d pastus
Frigida sub terra tumidũ quem bruma e tegebat,
Nunc positis nouus exuuijs, nitidúsque iuuenta,
Lubrica f conuoluit sublato pectore terga
Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.
Vnà ingens Periphas, & equorũ agitator Achillis
Armiger Automedon, vna omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni

Comparatio Pyrrhi cum colubro renouato.

a Vestibulum est spatium relictum inter vicum & atrium siue aulam quæ primò occurrit, *La cour de la maison*, dictum vestibulum quòd ibi starent clientes qui ad patronos, salutandi caussa veniebant, antequam in atrium admitterentur.
b Collucens armis æreis valdè splendentibus.
c Qualis coluber herbis venenosis pastus prodijt in lucem, postquam hyberno tempore tumidus & inflatus veneno sub terra latuit: vere appetente, veteri pelle deposita nouarum squamarum fulgore quodammodo iuuenescit & multiplici lapsu & erratico serpit, pectus attolens, & solis radijs exponens, & linguam frequentibus crispationi[...] autem
tam celeriter vibrat, vt non vna lingua, se[...] siue
lingua trisulca & trifida esse videatur.
d Exposui *herbis venenosis* cum Seruio id [...]
serpenti indiderunt, vel [...]llat *malã gra*[...]
his graminibus past[...]r & pei[...]
in Theriacis.

Μαράθε δ' ἐνι[...]
Βοσκηθεὶς ὠκ[...]*δησι*
Fœniculo pa[...]*que*

e Bruma propri[...]rn[...]
est totius anni b[...]
f Lubricum est [...]
prehendentibus

Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus, & atria longa patescunt:
Apparent Priami & veterum penetralia regum:
Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu, miseroque tumultu
Miscetur: penitusque cavae plangoribus aedes
Foemineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidae tectis matres ingentibus errant,
Amplexaeque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus: nec claustra, nec ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Ianua, & emoti procumbunt cardine postes:

[illegible] Graeci

a Bipenni [illegible] utrinque [illegible] bustas, bipennis [illegible] est utrinque habens aciem.

b Addit [illegible] rationem, qua ostenditur [illegible] longitudo, ut [illegible] ad finem excavarit.

c Eos qui interius fores obsidebant [illegible], ut Graecos irrumpentes occiderent.

d Turnebus lib. 16. cap. 22. Qui domum deserebant in perpetuum [illegible], [illegible] postes [illegible] & osculabantur [illegible], quae se in [illegible] [illegible] procul [illegible] in Graeciam, ac [illegible] in perpetuum [illegible]. Plautus Mercatore.
[illegible] *inferum [illegible] autem vide*
[illegible] *[illegible] mea domo patria pedem.*
[illegible] Pyrrhus, eadem violentia & [illegible] Achilles olim Troianos [illegible], [illegible] custodes possint eius impetum [illegible] [illegible] & [illegible] procum[illegible] Collatis postibus, Graeci magna [illegible], eosque perimunt qui [illegible] [illegible], [illegible] vestibulo [illegible]

Fit via vi. [a] *rumpunt aditus: primósq; trucidant,*
Immissi Danai, & latè loca milite complent.
Non sic, [b] *aggeribus ruptis* [c] *cùm spumeus amnis*
Exijt, oppositásque euicit gurgite moles, [d]
Fertur in arua furens cumulo, campósq; per omnes
Cum stabulis armenta trahit. vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemũ, geminósq; in limine Atridas.
Vidi Hecubam, centúmque [e] *nurus, Priamúmque per aras*
Sanguine fœdantem, quos ipse sacrauerat, ignes,

a Iosephus lib. 3. de excidio. Parco Græcis. *Est aries trabs prægrandis, quæ malum nauis assimulata, is solidatur in capite graui ferro, in arietis formam, vnde & nomen assumpsit. Dependet medius, funibus suspensus ex alia trabe velut trutina quæ trabs tignis vtrimque firmis munita est & fulta. Repulsus porro magna virorum manu retrorsum, ijsdemque antrorsum statim & cum impetu reflectentibus, quatit muros prominolo ferro. Neque est vlla turris tam valida aut mœnia tam lata, quæ vt primas maximè plagas tulerunt subsistere, & sustinere assiduas eas possint.*

b Collapsis postibus, Græci magno impetu, in regiam irrumpunt, eósque premunt qui armati fores interiùs obsedebant, & in atrio, totóque vestibulo disponunt militum cateruas.

c Non tantâ violentiâ tantóque impetu amnis furens cumulo aquarum fertur in arua trahítque armenta cùm stabulis per campos omnes, cùm spumans exijt aggeribus ruptis, euicítque moles oppositas suo gurgite. Apta comparatio, inquit Cerdanus, nam amnis furens cumulo, Danai sunt rupti aggeres, claustra regiæ rupta: moles oppositæ, custodes qui stabant retrò gladijs eductis: armenta, miseri Troiani: stabula, tota regia: spumans aqua, spumans cruor.

d *Ayant rompu la leuée, & les digues.*

e Seruius. Aut finitus numerus pro infinito ὑπερβολικῶς. aut certè ideo centum quia barbarorum fuerat non singulas habere sed plures coniuges, aut simpliciter plures fœminas intelligit. Lucanus. *cultus gestare decoros*
Vix nuribus rapuere mares.

Quinquaginta illi thalami, [a] spes tanta nepotum,
Barbarico postes [b] auro, spoliisque superbi
Procubuêre: tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan & Priami, fuerint quæ fata, requiras.
Vrbis vbi captæ casum, conuulsaque vidit
Limina tectorũ, & medium in penetralibus hostẽ,
Arma diu senior desueta trementibus æuo
Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrũ
Cingitur ac densos fertur moriturus in hostes. Armatur Priamus.
Ædibus in mediis, nudóque sub ætheris [c] axe
Ingens ara fuit, iuxtáque veterrima laurus
Incumbens aræ, atque vmbra complexa [d] penates.
Hîc Hecuba, & natæ nequicquã [e] altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ
Cõdensæ, & Diuûm amplexæ simulachra tenebãt.
Ipsum autem sumptis Priamum iuuenilibus armis
Vt vidit: Quæ mens tam dira [f] miserrime coniux
Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget: non si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes:

a Conclauia quinquaginta in quibus singulis erant lecti geniales totidem Priami filiorum. Vide Iliad. 3.
b Postes Regiæ aureis Barbarorum spoliis splendidissimè decorati de more veterum, qui solebant arma & spolia hostium in vestibulis appendere. Alij interpretantur.
Auro Phrygio alij multo & copioso, quia barbarorum. opera sunt magis auro siue materia, quàm artificio pretiosa.
c Subdio, sub aëre nullis ædificijs impedito, in area patenti.
d Tam patulis diffusa ramis, vt totam aream & pene totam domum inumbraret.
e Frustra, siquidem ab altaribus abstractæ sunt.
f Tibi à dijs iratis immissa.

Aut moriere simul. sic ore effata, recepit
Ad sese, & sacra longæuum in sede locauit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes,
Vnus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit: & vacua atria lustrat [a]
Saucius: illum ardens infesto vulnere [b] *Pyrrhus*
Insequitur, iam iámque manu tenet, [c] *& premit hasta,*
Vt tandem ante oculos euasit, & ora parentum,
Concidit: ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quanquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iræque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat pro talibus ausis,
Dij, si qua est cælo pietas, quæ talia curet,
Persoluant grates dignas, & præmia reddant
Debita: qui nati coràm me cernere lethum
Fecisti, & patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo: [d] *sed iura, fidémque*

Vulnera tus à Pyrrho Polytes moritur in oculis patrijs.

a Obit, circuit, pererrat.
b Telo vulnus inferente.
c Tam prope abest, sic instat, vt tantum non eum manu tenere videatur.
d Achilles Hectoris cadauer circum muros Ilij raptauerat, & exposuerat canibus laniandum Priamus duce Mercurio in hostium castra noctu ingressus est. Achillem inuenit in tentorio dormientem: sed tantæ fidei fuit, vt eum cùm posset, noluerit occidere. Quare Achillem excitauit, ad eius genua supplex accessit, ingentem pecuniæ vim obtulit. Achillem rogauit, vt sibi corpus Hectoris ad sepulturam redderetur. Achilles reueritus iura gentium, quæ supplicum misereri præscribunt, & fidem Priami, qui dormientem non occiderat, reddidit corpus Hectoris terræ inferendum, & Priamum reduxit, eúmque

Supplicis erubuit corpúsque exangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, méque in mea regna remisit.
Sic fatus senior telumque imbelle sine ictu
Coniecit rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam vmbone a *pependit.*
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuncius ibis
Pelidæ b *genitori: illi mea tristia facta,*
Degenerémque Neoptolemum c *narrare memento.*
Nunc morere: hæc dicens, altaria ad ipsa trementē
Traxit, & in multo lapsantem d *sanguine nati:*
Implicuítque comam læua, dextraque coruscum Cædes Priami.
Extulit, ac lateri capulo e *tenus abdidit ensem.*
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte f *tulit, Troiam incensā, & prolapsa videtem*
Pergama, tot quondam populis, terrisque superbū
Regnatorem Asiæ: iacet ingens littore g *truncus,*

vsque ad vrbem Troiam est comitatus. Mentiebatur igitur Pyrrhus se ab eo genitum fuisse, cùm nihil indolis paternæ retineret. Homerus tamen aliter narrat.

a Vmbo clypei & quasi vmbilicus, siue pars quædam in medio clypeo tumens & extuberans. Sed quomodo pepēdit, si repulsum est? *vel nequicquam pependit* est *non pependit*, ait Seruius, vel, cum ille clypeus esset corio coopertus, telum ad æs clypei penetrans inde repulsum est quidem, sed pependit è corio.

b Achilli Pelei filio, patri meo.

c Pyrrhus dictus Νεοπτόλεμος quasi νέος πολεμιστής, vel etiam πτολεμιστής. quia iuuenis admodum & pene puer ad bellum Troianum profectus est

d Fallente & lubricante vestigio in sanguine, Polytæ filij modo à Pyrrho interempti.

e Iusques à la garde.

f Fatali necessitate, quam sortem appellat, quia Iupiter dicitur fata sortiri. *g* Manilius lib. 5.

Priamúmque in littore truncum cui nec Troia rogus.

Auulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.
At me tum primùm sæuus circumstetit horror.
Obstupui, subijt [a] chari genitoris imago,
Vt regem æquæuum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subijt deserta Creusa,
Et direpta domus, & parui casus Iuli.
Respicio: & quæ sit me circum copia, [b] lustro,
Deseruêre omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misêre: aut ignibus ægra dedere.

Duos & viginti, qui sequuntur versus quidam ceu non genuinos hoc loco omittunt.

Iámque adeò super vnus eram, cùm limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida [c] aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passímque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros
Et pœnas Danaûm, & deserti coniugis [d] iras
Permetuens, Troiæ, & patriæ communis Erinnys
Abdiderat sese, atque aris inuisa [e] sedebat:
Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Vlcisci patriam, & sceleratas [f] sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartã [g] incolumis, patriásq; [h] Mycenas

Æneas cogitat de occidenda Helena.

a In mentem venit.
b Circumspicio copias & militum turbam, si qui supersint.
c Helenam filiam Ledæ priuignam Tyndari. Tyndarus enim Ledam duxerat vxorem.
d Menelai quem Helena deseruerat, vt Paridem Priami filium sequeretur, vnde bellum inter Græcos & Troianos exarsit, & Helena tanquam pestis quædam & lues siue furia Græciæ & Troiæ communis, vtramque magnis cladibus affecit.
e Sic abscondita vt penè non videretur.
f Sumere pœnas ab Helena scelerata.
g Lacedæmonem vbi regnabat Menelaus prior Helenæ maritus. *h* Mycenæ vrbs Peloponesi.

Aspiciet? partóque ibit Regina triumpho?
Coniugiumque, domumque, patres, natosque videbit
Iliadum[a] turba, & Phrygijs comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem:
Extinxisse nefas[b] tamen, & sumpsisse merentis
Laudabor pœnas, animúmque explesse iuuabit
Vltricis flammæ,[c] & cineres satiasse meorum,
Talia iactabam, & furiata mente ferebar,
Cùm mihi se, non ante oculis tam clara videndam
Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit
Alma parens,[d] confessa deam, qualisque videri
Cœlicolis, & quanta solet, dextráque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore,
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis?[e] aut quonam nostri tibi cura recessit?
Non prius[f] aspicies, vbi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet[g] coniux ne Creusa,
Ascaniusque puer? quos omnes vndique Graiæ

Apparet Æneæ mater Venus.

Eum ad domus curam reuocat.

a Troianorum captiuam multitudine stipata.
b Mulierem nefariam de medio sustulisse.
c Expleuisse animum meum, qui ardet & inflammatur desiderio vltionis.
d Mater mea Venus.
e Furiosum est non de sua salute & suorum, sed tantum de vltione inimicorum cogitare.
f Nonne multò satius est saluti & incolumitati patris, coniugis, filij tui prouidere, quam inutiliter irasci, & tantummodo de vlciscendis hostibus cogitare.
g Viuitne adhuc & superstit.

Segnicies? alij rapiunt incenſa, ferúntque
Pergama: vos celſis nunc primùm à nauibus itis.
Dixit:[a] *& extẽplò (neque enim reſponſa dabãtur,*
Fida ſatis) ſenſit medios delapſus in hoſtes.
Obſtupuit, retroque pedem cum voce repreßit,
Improuiſum[b] *aſpris veluti qui ſentibus anguem*
Preßit humi nitens, trepidúſque repentè refugit
Attollentem iras, & cærula colla tumentem:
Haud ſecus Androgeos viſu tremefactus abibat.
Irruimus,[c] *denſis & circunfundimur armis,*
Ignaróſque loci paßim, & formidine captos
Sternimus: aſpirat[d] *primo fortuna labori.*
Atque hîc exultans ſucceſſu, animiſque chorœbus:
O ſocij, quà prima, inquit, fortuna ſalutis
Monſtrat iter, quàq́; oſtẽdit ſe dextra[e] *ſequamur,*
Mutemus clypeos; Danaumque inſignia[f] *nobis*

ſit, nunc primùm venitis moris omnibus implicati.

a Idem Donatus. *Cùm hæc dixiſſet, neque reſponſum acciperet (conſultò enim tacitum eſt, ne diſsimilitudo linguarum eius corrigeret errorem) intellexit ſeſe in manus hoſtium incidiſſe. Denique ſtupefactus, cùm ſe ſubtrahere niteretur non valuit cùm eſſet noſtro circundatus cœtu.*

b Androgeos fugere conabatur, inſtar illius, qui repente fugit, qui ſerpentem in vepribus & ſpinetis latentem ex improuiſo calcauit pedes in terram apprimens, cuius ſerpentis collum veneno intumeſcit Seneca. *Inflantur iratis colla ſerpentibus.* Statius. *Colligit in fauces, & ſquamea colla venenum.*

c Cùm vidiſſemus errore captos hoſtes, metu & ignoratione loci confuſos irruimus, in circulum fundimur & omnes occidimus, ait, Donatus.

d Fortuna fauet & obſecundat noſtris primis conatibus ſed paulo pòſt in contrarium mutata eſt.

e Sequamur fortunam qua dextera & proſpera ſe nobis oſtendit.

f Abijciamus noſtros clypeos, & Græcorum clypeos certis quibuſdam picturis inſignitos capiamus.

Aptemus, dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. sic fatus deinde comantem
Androgei galeam, clypeique insigne decorum
Induitur, [a] *laterique argiuum accōmodat ensem.*
Hoc Riphæus; hoc ipse Dymas omnisque iuuentus
Læta [b] *facit spolijs se quisque recentibus armat.*

Induunt Troiani Græcorum arma.

Vadimus immixti Danais, haud numine nostro, [c]
Multaque per cæcam congressi prælia noctem
Conserimus, multos Danaum dimittimus Orco [d]
Diffugiunt alij ad naueis, & litora cursu
Fida [e] *petunt. pars ingentem formidine turpi*
Scandunt rursus equum, [f] *& nota cōduntur in aluo*
Heu nihil inuitis fas quenquam fidere diuis,
Ecce trahebatur [g] *passis* [h] *Priameia virgo*
Crinibus à templo Cassandra, adytisque Mineruæ
Ad cælum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem [i] *furiata mente Chorœbus,*

Rapitur Cassandra.

a Seruius. *Quia multa inerāt in scuto lora, quibus magnū inserebāt*, siue induebāt, vt *Clypeóque sinistram insertabam aptans.*
b Alacris & sperans hac arte se victoria potituram.
c Seruius. Aut dijs contrarij, hoc est haud nostro, non nobis vtili, aut quia scutis Græcorum Neptunus, Troianorum fuerat Minerua depicta.
d Occidimus, mittimus ad inferos.
e Quibus Græci confidebant, tanquam tuto receptaculo.
f Vnde paulò ante descenderant, & omnes alui latebras perspectas habebant.
g Ab Aiace Oilei filio, qui ex adytis & penetralibus Mineruæ Cassandram Priami filiam abstraxit, vnde & paulo post fulmine percussus est.
h Expansis & diffusis siue dispersis.
i Hanc speciem iniuriæ quam Græci Cassandræ sponsæ inferebant,

Et ſeſe medium iniecit moriturus in agmen.
Conſequimur cuncti, & denſis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Noſtrorum obruimur, oriturq; miſerrima [b] *cædes*
Armorum facie, & graiarum errore iubarum.
Tum Danai gemitu, atque ereptæ [c] *virginis ira,*
Vndique collecti inuadunt, acerrimus Aiax, [d]
Et gemini Atridæ, [e] *Dolopúmq;* [f] *exercitus omnis.*
Aduerſi rupto [g] *ceu quondam turbine venti*
Confligunt, Zephyrúſq; Notúſque, & lætus Eois
Eurus equis, ſtridunt ſyluæ, ſæuitque tridenti
Spumeus, atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, ſiquos obſcura nocte per vmbram
Fudimus inſidijs totáque agitauimus vrbe,
Apparent, primi clypeos, mentitáque [h] *tela*

a Troiani, qui ex templi faſtigio pugnabát, & tela iaciebant, cum viderent nos Græcanicis armis indutos, rati nos eſſe Græcos telis obruunt decepti ſpecie armorum, & criſtarum.

b Quia miſerum & à ſuis ciuibus per errorem interfici.

c Caſſandræ, quæ ex eorum manibus erepta fuerat.

d Aiax Oilei. Nam Aiax filius Telamonis ſibi mortem conſciuerat.

e Agamemnon & Menelaus Atrei filij.

f Dolopes milites fuerunt Pyrri ſiue Neoptolemi, qui eum de inſula Scyto ſecuti fuerant.

g Ita cum Græcis confligimus ſicut confligunt & deprælian-tur inter ſe venti è contrarijs partibus flantes Zephyrus ab occidente, Notus à meridie, Eurus ab oriente: quo tempore ſyluæ ſtrident ramis arborum ſe collidentibus & Nereus Deus maris ſpumis coopertus fuſcinam ſiue furcam tribus dentibus inſtructam minaciter quatiens, ex imo fundo fluctus maris excitat, & emolitur.

h Illi quos paulo ante fuderamus, omnium primi agnoſcunt clypeos & arma quæ falſo nos Græcos videri faciebant, & quaſi mentiebantur ijdem aduertunt nos à Græcis linguam habere diuerſam, cùm non Græcè ſed barbarè loqueremur.

Agnoscunt, atque ora sono discordia signant,
Ilicet obruimur numero, primusque Chorebus
Penelei dextra diuæ [a] *armipotentis ad aram*
Procumbit. cadit & Ripheus [b] *iustissimus vnus* Strages Troianorum.
Qui fuit in Teucris, & seruantissimus æqui,
Dis aliter visum. [c] *pereunt Hypanisq;, Dymásque,*
Confixi à socijs, [d] *nec te tua plurima Panthu*
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, [e] *& flamma extrema meorum,*
Testor, in occasu vestro nec tela, nec vllas
Vitauisse vices [f] *Danaûm: &, si fata fuissent*
Vt caderem, meruisse [g] *manu. diuellimur inde*
Iphitus & Pelias mecum, quorum Iphitus æuo
Iam grauior, Pelias & vulnere tardus Vlyssis [h].
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.

a Mineruæ quam & armorum & scientiarum Deam esse fabulantur.

b Dij non iudicauerunt Ripheum esse omnium iustissimum, cum eum passi sunt interfici.

c Qui armorum specie decepti Græcos esse credebant.

d Infula insigne sacerdoti, lib 10. *Phoebi Triuiæq; sacerdos*
Infula cui sacra redimibat tempora vitta.
Vbi notat Seruius. esse fasciam in modum diadematis à qua vittæ ab vtraque parte dependent quæ plerúmque lata est plerúmque tortilis de alba & cocco. fuit & insigne victimarum. 3. Georgic. *Stans hostia ad aras*
Lanea dum niueâ circundatur infula vittâ.
Lucretius lib. 1. de Iphigenia ad sacrificium destinatâ.
Quos nunc infula virgineos circundata comptus,
Ex vtraque pari malarum parte profusa est.

e Obtestatio ad deprecandam suspicionem ignauiæ.

f *Pugnas quia per vicissitudinē pugnabatur.* vt docet. Seruius ex Salustio, quod etiā passim apud Homerum videri potest.

g Tam fortiter dimicasse, vt mererer occidi.

h Quod Vlysses inflixerat.

Hîc verò ingentem pugnam, ceu, cætera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in vrbe: (tes
Sic Martem indomitum, Danaósq; in tecta ruen-
Cernimus, obsessúmque acta testudine b limen.
Hærent parietibus scalæ postésque sub ipsos
Nituntur gradibus, c clypeosque ad tela sinistris
Protecti obijciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres, ac tecta d domorum
Culmina cõuellunt, (his se, quãdo vltima e cernũt,
Extrema iam in morte parant defendere telis:)
Auratásq; trabes, veterum decora alta parentum,
Deuoluunt: alij strictis f mucronibus imas
Obsedêre fores: has seruant agmine denso.
Instaurati animi g regis succurrere tectis:

Græci agunt testudinem.

a Ita tota vis pugnæ incubuerat in Regiam vt totus belli impetus videretur se contulisse, quasi in alijs vrbis partibus non pugnaretur.

b *Testudo est scutorum conuexio curuata in testudinis morem.* inquit, Isidorus. de qua Liuius lib. 44. *Sexageni fere iuuenes, interdum plures, & quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis secundis submißioribus, tertijs magis & quartis postremis etiam genu nexis fastigia tam sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant.* Hac testudine & corpora sua protegebant, & milites ei impositi attollebantur, vt inde possent ad hostium muros adscendere. Vide Lipsium lib. 1. poliorceticon cap. quinto de testudine, & cap. sequenti de varijs scalarum generibus.

c Magno conatu adscẽdunt gradibus scalarũ quas admouerãt.

d Tegulis cooperta domorum fastigia.

e Quoniam vident se in extremo versari discrimine.

f Donatus. *Qui in superioribus fuerant, iaciebant ponderosos ictus, vt scutorum testudinem rumperent: qui autem fores interiùs obsederant obseruabant paratis ad necem mucronibus, vt si hostes aditum perforassent, in ipsis ingreßibus mactarentur.*

g Animus nobis renouatus & reparatus, qui iam propemodum defecerat.

a Posticum

Auxilióque leuare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores,[a] *& peruius vsus*
Tectorum inter se Priami, postésque relicti
A tergo, infelix quà se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache[b] *ferre incomitata solebat*
Ad soceros,[c] *& auo*[d] *puerū Astyanacta trahebat.*
Euado ad summi fastigia culminis, vnde
Tela manu miseri iactabant irrita[e] *Teucri.*
Turrim in præcipiti[f] *stantem, summísq; sub astra*
Eductam tectis, vnde omnis Troia videri,
Et Danaûm solitæ naues, & Achaica castra,
Aggressi ferro circum, quà summa[g] *labantes*
Iuncturas tabulata dabant, conuellimus altis
Sedibus, impulimusque: ea[h] *lapsa repentè ruinam*
Cum sonitu trahit, & Danaûm super agmina latè
Incidit. ast alij subeunt:[i] *nec saxa nec vllum*
Telorum intereà cessat genus,

Troiani Turrim in Græcos deijciunt.

a Posticum siue ianuæ quædam absconditæ, quibus ex vna ad alteram ædem Priami poterat vltro citróque commeari.
b Coniux Hectoris, nurus Priami, mater Astyanactis.
c Ad Priamum & Hecubam parentes Hectoris mariti.
d Priamum auum Astyanactis.
e Non profutura.
f In loco excelso & in præcipitio.
g Seruius. *Olim sanè domus de tabulis fiebant: vnde hodie in ædificijs surgentibus primùm & secundum tabulatum dicimus, summa autem est, quod tectum sustinet* Vulgo dicimus. *Le premier, le second, le troisiesme estage.* Prima, secunda, tertia, contignatio. sensus est igitur bipennibus & alijs ferramentis aggredimur, circunquaque turrim excindere, qua parte suprema contignatio labantibus tabularum iuncturis siue commissuris, fatiscebat, & facilis erat, ad solutionem.
h Turris.
i Alij Græci succedunt in eorum locum, qui fuerant ruina turris interempti.

f

Vestibulum ante ipsum, a primoque in limine Pyrrhus
Exultat telis, & luce coruscus b ahena:
Qualis c vbi in lucẽ coluber mala gramina d pastus
Frigida sub terra tumidũ quem bruma e tegebat,
Nunc positis nouus exuuijs, nitidúsque iuuenta,
Lubrica f conuoluit sublato pectore terga
Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.
Vnà ingens Periphas, & equorũ agitator Achillis
Armiger Automedon, vna omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni

Comparatio Pyrrhi cum colubro renouato.

a Vestibulum est spatium relictum inter vicum & atrium siue aulam quæ primò occurrit, *La cour de la maison*, dictum vestibulum quòd ibi starent clientes qui ad patronos, salutandi caussa veniebant, antequam in atrium admitterentur.
b Collucens armis æreis valdè splendentibus.
c Qualis coluber herbis venenosis pastus prodijt in lucem, postquam hyberno tempore tumidus & inflatus veneno sub terra latuit: vere appetente, veteri pelle deposita nouarum squamarum fulgore quodammodo iuuenescit & multiplici lapsu & erratico serpit, pectus attolens, & solis radijs exponens, & linguam frequentibus crispationibus micantem tam celeriter vibrat, vt non vna lingua, sed tres linguæ, siue lingua trisulca & trifida esse videatur.
d Exposui *herbis venenosis* cum Seruio id est, quæ venenum serpenti indiderunt, vel appellat *mala gramina* quia serpens his graminibus pastus nocentior & peior euadit. Nicander in Theriacis.

Μαράθῳ δ' ἐνὶ νηνήεντες ὕρπηξ
Βοσκηθεὶς ὠκύν τε καὶ αὐγήεντα τίθησιν.
Fœniculo pastus velox nitidúsque iuuenta Redditur
e Bruma propriè solstitium hybernum, quo tempore dies est totius anni breuissimus.
f Lubricum est, quod teneri non potest, sed è manibus apprehendentibus elabitur.

Limina perrumpit, a postésque à cardine vellit
Aeratos, iámque excisa trabe, firma cauauit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram,
Apparet domus intus, b & atria longa patescunt:
Apparent Priami, & veterum penetralia regum:
Armatósque c vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu, miseroque tumultu
Miscetur: penitúsque cauæ plangoribus ædes
Fœmineis vlulant: ferit aurea sydera clamor.
Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, d atque oscula figunt.
Instat vi patria e Pyrrhus: nec claustra, nec ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Ianua, & emoti procumbunt cardine postes.

Irrumpunt in arcem Troiæ Græci.

a Bipenni siue securi properanter raptâ perrumpit fores robustas, bipennis securis est vtrimque habens aciem.

b Aduerte numeri rationem, qua ostenditur atriorum longitudo, vt iste versus nullis cæsuris retineatur, sed vsque ad finem excurrit.

c Eos qui interius fores obsederant strictis mucronibus, vt Græcos irrumpentes occiderent.

d Turnebus lib. 26. cap. 23. Qui domum deserebant in perpetuum limina salutare solebant, ideo postes amplectuntur & osculantur mulieres, quæ se in captiuitatem abreptum iri suspicantur séque procul auectum iri in Græciam, ac Troiam in perpetuum relicturas. Plautus Mercatore.

Limen superum, & inferum salue, simul autem vale.
Hunc hodie postremum extollo mea domo patria pedem.

e Instat & vrget negotium Pyrrhus, eadem violentia & impetu, quo pater ipsius Achilles olim Troianos insectabatur, adeo vt nec ostia nec custodes possint eius impetum sustinere, sed primo frequentibus arietationibus ianua concussa labefactatur, deinde postes è suis cardinibus euulsi procumbunt, & terræ affliguntur. Collapsis postibus, Græci magno impetu in regiam irrumpunt, eósque perimunt qui armati fores interiùs obsederant, & in atrio, totóque vestibulo disponunt militum cateruas.

Fit via vi. a rumpunt aditus: primósq; trucidant,
Immissi Danai, & latè loca milite complent.
Non sic, b aggeribus ruptis c cùm spumeus amnis
Exijt, oppositásque euicit gurgite moles, d
Fertur in arua furens cumulo, campósq; per omnes
Cum stabulis armenta trahit. vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemũ, geminósq; in limine Atridas.
Vidi Hecubam, centúmque e nurus, Priamúmque per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacrauerat, ignes,

a Iosephus lib. 3. de excidio. Parco Græcis. *Est aries trabs prægrandis, quæ malum nauis assimulata, is solidatur in capite graui ferro, in arietis formam, vnde & nomen assumpsit. Dependet medius, funibus suspensus ex alia trabe velut trutina quæ trabs tignis vtrimque firmis munita est & fulta. Repulsus porro magna virorum manu retrorsum, iisdemque antrorsum statim & cum impetu reflectentibus, quatit muros prominolo ferro. Neque est vlla turris tam valida aut mœnia tam lata, quæ vt primas maximè plagas tulerunt subsistere, & sustinere assiduas eas possint.*

b Collapsis postibus, Græci magno impetu, in regiam irrumpunt, eósque premunt qui armati fores interiùs obsedetant, & in atrio, totóque vestibulo disponunt militum catervas.

c Non tantâ violentiâ tantóque impetu amnis furens cumulo aquarum fertur in arua trahítque armenta cùm stabulis per campos omnes, cùm spumans exijt aggeribus ruptis, euicítque moles oppositas suo gurgite. Apta comparatio, inquit Cerdanus, nam amnis furens cumulo, Danai sunt rupti aggeres, claustra regiæ rupta: moles oppositæ, custodes qui stabant retrò gladijs eductis: armenta, miseri Troiani: stabula, tota regia: spumans aqua, spumans cruor.

d *Ayant rompu la leuée, & les digues.*

e Seruius. Aut finitus numerus pro infinito ὑπερβολικῶς. aut certè ideo centum quia barbarorum fuerat non singulas habere sed plures coniuges, aut simpliciter plures fœminas intelligit. Lucanus. *cultus gestare decoros*
Vix nuribus rapuere mares.

Quinquaginta illi thalami, [a] spes tanta nepotum,
Barbarico postes [b] auro, spolijsque superbi
Procubuêre: tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan & Priami, fuerint quæ fata, requiras.
Vrbis vbi captæ casum, conuulsaque vidit
Limina tectorũ, & medium in penetralibus hostẽ,
Arma diu senior desueta trementibus æuo
Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrũ
Cingitur ac densos fertur moriturus in hostes. Armatur Priamus.
Ædibus in medijs, nudóque sub ætheris [c] axe
Ingens ara fuit, iuxtáque veterrima laurus
Incumbens aræ, atque vmbra complexa [d] penates.
Hîc Hecuba, & natæ nequicquã [e] altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ
Cõdensæ, & Diuûm amplexæ simulachra tenebãt.
Ipsum autem sumptis Priamum iuuenilibus armis
Vt vidit: Quæ mens tam dira [f] miserrime coniux
Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget: non si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede hæc ara tuebitur omnes:

a Conclauia quinquaginta in quibus singulis erant lecti geniales totidem Priami filiorum. Vide Iliad. 3.
b Postes Regiæ aureis Barbarorum spoliis splendidissimè decorati de more veterum, qui solebant arma & spolia hostium in vestibulis appendere. Alij interpretantur.
Auro Phrygio alij multo & copioso, quia barbarorum. opera sunt magis auro siue materia, quàm artificio pretiosa.
c Sub dio, sub aëre nullis ædificijs impedito, in area patenti.
d Tam patulis diffusa ramis, vt totam aream & pene totam domum inumbraret.
e Frustra, siquidem ab altaribus abstractæ sunt.
f Tibi à dijs iratis immissa.

Aut moriêre ſimul ſic ore effata, recepit
Adſeſe, & ſacra longæuum in ſede locauit.
Ecce autem elapſus Pyrrhi de cæde Polytes,
Vnus natorum Priami, per tela, per hoſtes
Porticibus longis fugit: & vacua atria luſtrat [a]
Saucius: illum ardens infeſto vulnere [b] *Pyrrhus*
Inſequitur, iam iámque manu tenet, [c] *& premit haſta,*
Vt tandem ante oculos euaſit, & ora parentum,
Concidit: ac multo vitam cum ſanguine fudit.
Hic Priamus, quanquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abſtinuit, nec voci, iræque pepercit.
At tibi pro ſcelere, exclamat pro talibus auſis,
Dij, ſi qua eſt cælo pietas, quæ talia curet,
Perſoluant grates dignas, & præmia reddant
Debita: qui nati corám me cernere lethum
Feciſti, & patrios fœdaſti funere vultus.
At non ille, ſatum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoſte fuit Priamo: [d] *ſed iura, fidémque*

Vulneratus à Pyrrho Polytes moritur in oculis patrijs.

a Obit, circuit, pererrat.
b Telo vulnus inferente.
c Tam prope abeſt, ſic inſtat, vt tantum non eum manu tenere videatur.
d Achilles Hectoris cadauer circum muros Ilij raptauerat, & expoſuerat canibus laniandum Priamus duce Mercurio in hoſtium caſtra noctu ingreſſus eſt. Achillem inuenit in tentorio dormientem: ſed tantæ fidei fuit, vt eum cùm poſſet, noluerit occidere. Quare Achillem excitauit, ad eius genua ſupplex acceſſit, ingentem pecuniæ vim obtulit. Achillem rogauit, vt ſibi corpus Hectoris ad ſepulturam redderetur. Achilles reueritus iura gentium, quæ ſupplicum miſereri præſcribunt, & fidem Priami, qui dormientem non occiderat, reddidit corpus Hectoris terræ inferendum, & Priamum reduxit, eúmque

Supplicis erubuit corpúsque exangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, méque in mea regna remisit.
Sic fatus senior telumque imbelle sine ictu
Coniecit rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam vmbone [a] *pependit.*
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuncius ibis
Pelidæ [b] *genitori: illi mea tristia facta,*
Degenerémque Neoptolemum [c] *narrare memento.*
Nunc morere: hæc dicens, altaria ad ipsa trementē
Traxit, & in multo lapsantem [d] *sanguine nati:*
Implicuítque comam læua, dextraque coruscum Cædes
Extulit, ac lateri capulo [e] *tenus abdidit ensem.* Priami.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte [f] *tulit, Troiam incensā & prolapsa videtem*
Pergama, tot quondam populis, terrisque superbū
Regnatorem Asiæ: iacet ingens littore [g] *truncus,*

vsque ad vrbem Troiam est comitatus. Mentiebatur igitur Pyrrhus se ab eo genitum fuisse, cùm nihil indolis paternæ retineret. Homerus tamen aliter narrat.

a Vmbo clypei & quasi vmbilicus, siue pars quædam in medio clypeo tumens & extuberans. Sed quomodo pepēdit, si repulsum est? *vel nequicquam pependit* est *non pependit*, ait Seruius, vel cum ille clypeus esset corio coopertus, telum ad æs clypei penetrans inde repulsum est quidem, sed pependit è corio.

b Achilli Pelei filio, patri meo.

c Pyrrhus dictus Νεοπτόλεμος quasi νέος πολεμιστής, vel etiam πτολεμιστής, quia iuuenis admodum & pene puer ad bellum Troianum profectus est

d Fallente & lubricante vestigio in sanguine, Polytæ filij modo à Pyrrho interempti.

e Iusques à la garde.

f Fatali necessitate, quam sortem appellat, quia Iupiter dicitur fata sortiri. *g* Manilius lib. 5

Priamúmque in littore truncum cui nec Troia rogus.

Auulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.
At me tum primùm sæuus circumstetit horror.
Obstupui, subijt [a] chari genitoris imago,
Vt regem æquæuum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subijt deserta Creusa,
Et direpta domus, & parui casus Iuli.
Respicio: & quæ sit me circum copia, [b] lustro,
Deseruère omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misère: aut ignibus ægra dedere.

Duos & viginti, qui sequuntur versus quidam ceu non genuinos hoc loco omittunt.

Iámque adeò super vnus eram, cùm limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tindarida [c] aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros
Et pœnas Danaûm, & deserti coniugis [d] iras
Permetuens, Troiæ, & patriæ communis Erinnys
Abdiderat sese, atque aris inuisa [e] sedebat:
Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Æneas cogitat de occidenda Helena. *Vlcisci patriam, & sceleratas [f] sumere pœnas.*
Scilicet hæc Spartã[g] incolumis, patriásq́[h] Mycenas

a In mentem venit.
b Circumspicio copias & militum turbam, si qui supersint.
c Helenam filiam Ledæ priuignam Tyndari. Tyndarus enim Ledam duxerat vxorem.
d Menelai quem Helena deseruerat, vt Paridem Priami filium sequeretur, vnde bellum inter Græcos & Troianos exarsit, & Helena tanquam pestis quædam & lues siue furia Græciæ & Troiæ communis, vtramque magnis cladibus affecit.
e Sic abscondita vt penè non videretur.
f Sumere pœnas ab Helena scelerata.
g Lacedæmonem vbi regnabat Menelaus prior Helenæ maritus. *h* Mycenæ vrbs Peloponesi.

Aspiciet? partóque ibit Regina triumpho?
Coniugiumque, domumque, patres, natosque videbit
Iliadum[a] turba, & Phrygijs comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen ad
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem:
Extinxisse nefas[b] tamen, & sumpsisse merentis
Laudabor pœnas, animúmque explesse iuuabit
Vltricis flammæ,[c] & cineres satiasse meorum,
Talia iactabam, & furiata mente ferebar,
Cùm mihi se, non ante oculis tam clara videndam
Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit
Alma parens,[d] confessa deam, qualisque videri Apparet Æneæ
Cœlicolis, & quanta solet, dextráque prehensum mater
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore, Venus.
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis?[e] aut quonam nostri tibi cura recessit? Eum ad
Non prius[f] aspicies, vbi fessum ætate parentem domus
Liqueris Anchisen? superet[g] coniux ne Creusa, curam
Ascaniusque puer? quos omnes vndique Graiæ reuocat.

a Troianorum captiuarum multitudine stipata.
b Mulierem nefariam de medio sustulisse.
c Expleuisse animum meum, qui ardet & inflammatur desiderio vltionis.
d Mater mea Venus.
e Furiosum est non de sua salute & suorum, sed tantum de vltione inimicorum cogitare.
f Nonne multò satius est saluti & incolumitati patris, coniugis, filij tui prouidere, quam inutiliter irasci, & tantummodo de vlciscendis hostibus cogitare.
g Viuatne adhuc & superstit.

Circum errant acies, & ni mea cura resistat,
Iam flammæ tulerint, inimicus & hauserit [a] *ensis*
Non tibi Tyndaridis [b] *facies inuisa Lacænæ,*
Culpatusue Paris, verùm inclementia Diuûm,
Has euertit opes, sternitque à culmine Troiam:
Aspice (namque omnem, [c] *quæ nunc obducta tuenti*
Mortales hebetat visus tibi, & humida circùm
Caligat, nubem eripiam, tu ne qua parentis
Iussa time, neu præceptis parêre recusa)
Hîc, vbi disiectas [d] *moles, auulsaque saxis*
Saxa vides, mistoque vndantem [e] *puluere fumum:*
Neptunus muros, [f] *magnóque emota tridenti*
Fundamenta quatit, totámque à sedibus vrbem

Pa:dē Helena & excusat Venus.

Ostendit illi deos excidij Troiani auctores.

a Sic alibi, *Per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.* quasi deglutierit, deuorarit. Sic Hebræi dicunt *in ore gladij percutere.* Græci ἀφύειν. Homerus. Iliados. 13.

ἔντερα χαλκὸς ἄφυσσε.
Intestina hausit gladius.

b Non est quod Helenæ Tyndari priuignæ, vxoris Menelai Regis Laconum siue Lacedæmoniorum: non est, inquam, quòd Helenæ facies & pulchritudo tibi sit inuisa aut odiosa quasi caussa fuerit Troiani incendij Non est etiam quod in Paridem Alexandrum Helenæ raptorem culpam conuertas. Non enim illi excidio Troiano caussam attulerunt, sed deorũ crudelitas, qui voluerunt hanc vrbem euertere.

c Seruius. Ordo est, omnem tibi nubem eripiam quæ humida circum caligat, id est circa te offundit caliginem: & mortales hebetat visus intuenti. Tu autem noli timere, sed aspice confidenter. Non enim Deorum aspectu cœcaberis, alioquin id tibi non suaderem, cùm sim mater tua, si huiusmodi periculum immineret.

d Laxis lapidum commissuris à se inuicem diuulsas & separatas. *e* Fumum vndatim se conuoluentem, qui ex incendio vrbis excitatur, mixto puluere qui oritur ex ædium ruinis.

f Neptunus & Apollo dicuntur muros Troianos condidisse. Quare merito dicitur eius fundamenta concutere vocatur etiam ἐνοσίχθων & ἐννοσίγαιος terræ quassator. Iuno tenet

Eruit, hîc Iuno Scæas sæuissima portas
Prima tenet, sociúmque furens à nauibus agmen
Ferro accincta vocat.
Iam summas arces Tritonia (respice) Pallas
Insedit, nimbo effulgens & Gorgone [a] sæua:
Ipse pater [b] Danais animos, virêsque secundas
Sufficit ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe nate fugam, [c] finémque impone labori,
Nusquam abero, [d] & tutum patrio te limine sistã.
Dixerat, & spissis noctis se condidit [e] vmbris.
Apparent [f] diræ facies, inimicáque Troiæ
Numina magna Deûm.
Tum verò [g] omne mihi visum considere in ignes
Ilium, & ex imo verti Neptunia [h] Troia

Hortatur ad fugam.

Scæas portas per quas equus Troianus in vrbem inductus est. Minerua arces obtinet *Pallas quas condidit arces. Ipsa colat.* de Tritonidis appellatione dictum hoc ipso libro. Versu 171.

a Vide 8 Æneid. *Ipsámque in pectore diuæ. Gorgona.*

b Ipse Iupiter pater meus Græcis animos subministrat, & vires secundas, siue prosperas, quibus videlicet ipse pugnæ euentus obsecundat: cùm ne Troianis quidem desinit vires, sed nullum euentum prosperum sortiuntur. Ipse hortatur reliquos deos contra Troianorum arma.

c Raptim & festinanter in fugam te conijce.

d Tibi semper adero donec saluus & incolumis ad domum paternam perueneris.

e Sustulit se ab Æneæ conspectu, noctísque tenebris se circumfudit, ita tamen vt ab Æneæ latere non discederet.

f Ego iussu matris adspiciens video facies horribiles iratorum Deorum.

g Donatus. *Quando non tantùm Græcos, verùm etiam potiores deos vidi nostris rebus infestos, tunc magis probaui, illa quoque quæ superauerant esse peritura.* Ita Troiæ culmina apparuerunt consterni, vt in ignes considere viderentur. Ita fundamenta concuti, vt ex imo verti viderentur.

h 9. Æneidos. *An non viderunt mœnia Troiæ Neptuni fabricata manu considere in ignes.*

Ac veluti [a] summis antiquam in montibus ornū
Cùm ferro accisam, crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim, illa vsque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat,
Vulneribus donec paulatim euicta supremum
Congemuit, traxitque iugis auulsa ruinam.
Descendo: ac ducente [b] Deo [c] flammam inter, & hostes,
Expedior, dant tela locum, flammæque recedunt.
Ast vbi iam patriæ [d] peruentum ad limina sedis
Antiquásque domos: genitor, quem tollere [e] in altos

Æneas repetit domum paternam.

a Comparat *antiquam ornum* cum antiqua Troia, illa *ferro accisa*, Troia longo bello attenuata. *agricolæ*. Græci sunt, aut potiùs ipsi dij. Illa ornus minatur ruinam, & vsque, & tremefit, & nutat vertice concusso. Ita Neptunus vrbis *fundamenta quatit* & alij dij vrbem labefaciunt: ornus paulatim euincitur: Troiani aliquandiu restiterunt, sunt tamen paulatim euicti. ornus labens supremum congemit, ictibus respondens suo sonitu: Troia cadens resonat mulierū & puerorum vlulatu, ornus traxit iugis ruinam: Troia cadens Phryges, Mysos, Dardanos eadem ruinâ secum inuoluit.

b Legit Donatus. *Descendo-abducente Deo-* quasi non descensurus fuerit, & à pugna se subducturus, nisi Venere abstrahente, & abducente. vimque faciente, vt ab armis discederet.

c Deus pro Venere Dea, vt 7. Æneidos de Alecto.

Nec dextræ erranti Deus abfuit.

Licinius Caluus à Pomponio Sabino citatus.

Pollentémque Deum Venerem.

hinc Cretenses barbatam venerem coluerunt.

d Vides vbique paternæ domus, nusquam propriæ fieri mentionem. Videtur ad Romuli legem alludere, qua lege patres in liberos omnimodam potestatem habuerunt: nec solùm in bona, sed etiam in vitam & libertatem liberorum habuerunt, adeo vt liberos magistratibus etiam functos vendere possent, & eorum libertatem addicere.

e Quem ante alia omnia cupiebam à Troiæ ruinis subducere & ad montem Idam ad tuta deferre, negauit se velle viuere

Optabam primùm montes, primúmque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troia,
Exiliúmque pati. Vos ô [a] quibus integer æui
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si cælicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi seruassent sedes: satis vna, [b] supérque
Vidimus excidia, & captæ superauimus vrbi.
Sic, ô, sic positum [c] affati discedite corpus:
Ipse manu [d] mortem inueniam, miserebitur hostis
Exuuiásque petet: facilis iactura sepulchri est.
Iampridem inuisus DIVIS, *& inutilis annos*

Vult patrem ab exilio liberare.

Pater vult cũ patria interire.

post excidium Troiæ, faciens comparationem præsentium & futurorum, meliúsque esse differens in cineribus patriæ mori, quàm vitam in exilio & extra patrium solum diutius propagare.

a Donatus. *Fugiant quibus offert iuuentus suffragium, & longum viuendi spatium sperant, qui laborem ferre non alienis adminiculis possunt.* Integer sanguis iuuenum, qui senibus minuitur.

b Sufficere mihi debet quòd semel vidi Troiam euersam ab Hercule, & superstes fui, superuixíque Troiæ semel captæ *satis supérque* est sufficit & plusquam sufficit.

c Nihil est caussæ cur me amplius inter viuos numeretis: iam enim nihil sum aliud quàm spirans mortis simulacrum: quare cadauer istud, potiùs quàm hominem *sic positum*, id est temere & vt casus tulerit pedibus ad ianuam versis de more collocatum postremâ salutatione allocuti discedite. Pomponius Sabinus. *Præstate mihi funebre officium, & vbi effati eritis vltima illa verba quæ dici solent mortuis, discedite,* Vale, vale, vale, *sunt vltima verba & inde* ilicet *clamat sacerdos*, sic id est temerè tumultuariè. Græcis αὔτως.

d Ego ipse manu propria mortem mihi consciscam: aut hostium aliquis misericordia motus, me interficiet vt doloribus & ærumnis meis finem imponat: aut saltem interimet eo fine vt me spoliet occisum, & pro nihilo reputabo si fuero insepultus.

Demoror: [a] *ex quo me Diuum pater, atque hominum rex,*
Fulminis afflauit ventis, & contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixúsque manebat:
Nos contrà effusi [b] *lachrymis; coniuxque Creüsa,*
Ascaniúsque, omnisque domus, [c] *ne vertere secum*
Cuncta pater fatóque vrgenti incumbere [d] *vellet.*
Abnegat, inceptoque, & sedibus hæret in iisdem.
Rursus in arma feror, mortémq; miserrimus opto.
Nam quod consiliū, aut quæ iam fortuna dabatur?
Méne efferre pedem genitor te posse relicto
Sperasti? tantúmque [e] *nefas patrio excidit ore?*

Æneas deflet patris obstinationem.

a Seruius. *Quasi festinantes diu viuendo detineo.* Porro Anchisen afflatum fulminis halitu & de cœlo tactum fuisse fabulantur, quod de veneris coniugio se iactaret.

b Effusi in lacrymas, ingentem vim lacrymarum vbertim profundentes.

c Omnis familia: omnes serui & ancillæ, hic Donatus. *Flebamus ne ille in eadem sententia perdurans, consentiret aduersæ fortunæ, & se & omnes nos faceret interire. Ex illius igitur voluntate salutis omnium status ratioque pendebat: cum ipso enim fuerat moriendum, quem dimittere non licebat, sed ille quem fixum tenuerat vna sententia qui consentiebat fatis nostris in extrema vergentibus, voluntate sua nostra iuuabat aduersa, non meis, non nurus suæ Creusæ non nepotis* Ascanij, *non omnium largissimis fletibus flexus, in ea mentis obstinatione permansit, negauitque se velle viuere post excidium Troiæ.*

d Videtur ducta translatio ab iis qui in gladium incumbunt vt sibi mortem accersant: quare *fato vrgenti incumbere*, est in ipsum fatum premens vltróque ad perniciem properans, tanquam in gladium ex aduersa parte vibratum se inijcere, & immittere, & quodammodo ictum occupare.

e Donatus, *Potuitne tibi venire in mentem tam dirum tamque impiū nefas, potuisti cogitare, quod abhorret à morib⁹ meis? Potuisti ore paterno promere quod me faceret parricidam?* essem enim parricida & immane nefas admiterē, si te relicto disce-

Si nihil ex [a] *tanta superis placet vrbe relinqui,*
Et sedet hoc animo, perituræque addere Troiæ
Téque, tuósque iuuat. patet isti ianua letho.
Iámq; aderit multo [b] *Priami de sanguine Pyrrhus*
Natum ante ora patris, [c] *patrem qui obtruncat ad aras,*
Hocne erat alma parẽs, quòd me per tela per ignes
Eripis? vt medijs hostem in penetralibus, vtque
Ascaniúmque, patrémq; meum, iuxtáq; Creusam
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma viri, ferte arma: vocat lux vltima victos:
Reddite me Danais: sinite instaurata [d] *reuisam*
Prælia: nunquàm omnes hodie moriemur inulti.
Hîc ferro accingor rursus, clypeóque sinistram
Insertabam [e] *aptans, meque extra tecta ferebam,*
Ecce autem complexa pedes in limine coniux
Hærebat, paruúmque patri [f] *tendebat Iülum;*

Ad pugnam vult reuerti.

derem. *Bene*, inquit, Seruius, *excusat patrem dicendo* excidit, *& ipsam temperat obiurgationem.*

a Si hoc superis placuit, vt nullæ de magna vrbe reliquiæ supersiẽnt idque & tu probas visque Troiæ ruinis tuam tuorúmque necem adijcere, non deerit occasio moriendi.

b Ex recenti cæde Priami, & sanguinis effusione, qua non solum Priamus, sed etiam Polites Priami filius occisus est, quo pacto quasi bis sanguinem fudit Priamus.

c His rebus merito terret Anchisen, qui mortem propriam non timebat.

d Instar priorum certaminum renouata: permittite vt denuò pugnem, vt initio pugnare occœperam.

e Loris & vinculis insertorijs clypeum sinistræ religabam, & simul extra limen exibam, hoc enim properationis necessitas exigebat, vt non stans, sed ambulans armarer.

f Donatus. Non dixit, *mihi*, sed *patri*, vt si maritum non flecteret precibus suis, patrium tamen moueret affectum.

Vestibulum ante ipsum, a primoque in limine Pyrrhus
Exultat telis, & luce coruscus b ahena:
Qualis c vbi in lucẽ coluber mala gramina d pastus
Frigida sub terra tumidũ quem bruma e tegebat,
Nunc positis nouus exuuijs, nitidúsque iuuenta,
Lubrica f conuoluit sublato pectore terga
Arduus ad solem, & linguis micat ore trisulcis.
Vnà ingens Periphas, & equorũ agitator Achillis
Armiger Automedon, vna omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammas ad culmina iactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni

Comparatio Pyrrhi cum colubro renouato.

a Vestibulum est spatium relictum inter vicum & atrium siue aulam quæ primò occurrit, *La cour de la maison*, dictum vestibulum quòd ibi starent clientes qui ad patronos, salutandi caussa veniebant, antequam in atrium admitterentur.
b Collucens armis æreis valdè splendentibus.
c Qualis coluber herbis venenosis pastus prodijt in lucem, postquam hyberno tempore tumidus & inflatus veneno sub terra latuit: vere appetente, veteri pelle deposita nouarum squamarum fulgore quodammodo iuuenescit & multiplici lapsu & erratico serpit, pectus attolens, & solis radijs exponens, & linguam frequentibus crispationibus micantem tam celeriter vibrat, vt non vna lingua, sed tres linguæ, siue lingua trisulca & trifida esse videatur.
d Exposui *herbis venenosis* cum Seruio id est, quæ venenum serpenti indiderunt, vel appellat *mala gramina* quia serpens his graminibus pastus nocentior & peior euadit. Nicander in Theriacis.

Μαράθῳ δ᾽ ἐνινήκιτες ὕρπηξ
Βοσκηθεὶς ὠκύν τε καὶ αὐγήεντα τίθησιν.
Fœniculo pastus velox nitidúsque iuuenta Redditur

e Bruma propriè solstitium hybernum, quo tempore dies est totius anni breuissimus.
f Lubricum est, quod teneri non potest, sed è manibus apprehendentibus elabitur.

Limina perrumpit, [a] postésque à cardine vellit
Aeratos, iámque excisa trabe, firma cauauit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram,
Apparet domus intus, [b] & atria longa patescunt:
Apparent Priami, & veterum penetralia regum:
Armatósque [c] vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu, miseroque tumultu
Miscetur: penitúsque cauæ plangoribus ædes
Fœmineis vlulant: ferit aurea sydera clamor.
Tum pauidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, [d] atque oscula figunt.
Instat vi patria [e] Pyrrhus: nec claustra, nec ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Ianua, & emoti procumbunt cardine postes.

Irrumpunt in arcem Troiæ Græci.

a Bipenni siue securi properanter raptâ perrumpit fores robustas, bipennis securis est vtrimque habens aciem.

b Adnerte numeri rationem, qua ostenditur atriorum longitudo, vt iste versus nullis cæsuris retineatur, sed vsque ad finem excurrit.

c Eos qui interius fores obsederant strictis mucronibus, vt Græcos irrumpentes occiderent.

d Turnebus lib. 26. cap. 23. Qui domum deserebant in perpetuum limina salutare solebant, ideo postes amplectuntur & osculantur mulieres, quæ se in captiuitatem abreptum iri suspicantur séque procul auectum iri in Græciam, ac Troiam in perpetuum relicturas. Plautus Mercatore.

Limen superum, & inferum salue, simul autem vale.
Hunc hodie postremum extollo mea domo patria pedem.

e Instat & vrget negotium Pyrrhus, eadem violentia & impetu, quo pater ipsius Achilles olim Troianos insectabatur, adeo vt nec ostia nec custodes possint eius impetum sustinere, sed primo frequentibus arietationibus ianua concussa labefactatur, deinde postes è suis cardinibus euulsi procumbunt, & terræ affliguntur. Collapsis postibus, Græci magno impetu in regiam irrumpunt, eósque perimunt qui armati fores interiùs obsederant, & in atrio, totóque vestibulo disponunt militum cateruas.

Fit via vi. [a] *rumpunt aditus: primóſq; trucidant,*
Immiſſi Danai, & latè loca milite complent.
Non ſic, [b] *aggeribus ruptis* [c] *cùm ſpumeus amnis*
Exijt, oppoſitáſque euicit gurgite moles, [d]
Fertur in arua furens cumulo, campóſq; per omnes
Cum ſtabulis armenta trahit. vidi ipſe furentem
Cæde Neoptolemũ, geminóſq; in limine Atridas.
Vidi Hecubam, centúmque [e] *nurus, Priamúmque per aras*
Sanguine fœdantem; quos ipſe ſacrauerat, ignes,

a Ioſephus lib. 3. de excidio. Parco Græcis. *Eſt aries trabs prægrandis, quæ malum nauis aſſimulata, is ſolidatur in capite graui ferro, in arietis formam, vnde & nomen aſſumpſit. Dependet medius, funibus ſuſpenſus ex alia trabe velut trutina quæ trabs tignis vtrimque firmis munita eſt & fulta. Repulſus porro magna virorum manu retrorſum, iiſdemque antrorſum ſtatim & cum impetu reflectentibus, quatit muros promuolo ferro. Neque eſt vlla turris tam valida aut mœnia tam lata, quæ vt primas maximè plagas tulerunt ſubſiſtere, & ſuſtinere aſſiduas eas poſſint.*

b Collapſis poſtibus, Græci magno impetu, in regiam irrumpunt, eóſque premunt qui armati fores interiùs obſedebant, & in atrio, totóque veſtibulo diſponunt militum cateruas.

c Non tantâ violentiâ tantóque impetu amnis furens cumulo aquarum fertur in arua trahítque armenta cùm ſtabulis per campos omnes, cùm ſpumans exijt aggeribus ruptis, euicítque moles oppoſitas ſuo gurgite. Apta comparatio, inquit Cerdanus, nam amnis furens cumulo, Danai ſunt rupti aggeres, clauſtra regiæ rupta: moles oppoſitæ, cuſtodes qui ſtabant retrò gladijs eductis: armenta, miſeri Troiani: ſtabula, tota regia: ſpumans aqua, ſpumans cruor.

d. Ayant rompu la leuée, & les digues.

e Seruius. Aut finitus numerus pro infinito ὑπερβολικῶς. aut certè ideo centum quia barbarorum fuerat non ſingulas habere ſed plures coniuges, aut ſimpliciter plures fœminas intelligit. Lucanus. *cultus geſtare decoros*
Vix nuribus rapuere mares.

Quinquaginta illi thalami, [a] spes tanta nepotum,
Barbarico postes [b] auro, spolijsque superbi
Procubuêre: tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan & Priami, fuerint quæ fata, requiras.
Vrbis vbi captæ casum, conuulsaque vidit
Limina tectorũ, & medium in penetralibus hostẽ,
Arma diu senior desueta trementibus æuo
Circundat nequicquam humeris, & inutile ferrũ
Cingitur ac densos fertur moriturus in hostes. *Armatur Priamus.*
Ædibus in medijs, nudóque sub ætheris [c] axe
Ingens ara fuit, iuxtáque veterrima laurus
Incumbens aræ, atque vmbra complexa [d] penates.
Hîc Hecuba, & natæ nequicquã [e] altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ
Cõdensæ, & Diuûm amplexæ simulachra tenebãt.
Ipsum autem sumptis Priamum iuuenilibus armis
Vt vidit: Quæ mens tam dira [f] miserrime coniux
Impulit his cingi telis? aut quò ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget: non si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede hæc ara tuebitur omnes:

a Conclauia quinquaginta in quibus singulis erant lecti geniales totidem Priami filiorum. Vide Iliad. 3.
b Postes Regiæ aureis Barbarorum spoliis splendidissimè decorati de more veterum, qui solebant arma & spolia hostium in vestibulis appendere. Alij interpretantur.
Auro Phrygio alij multo & copioso, quia barbarorum. opera sunt magis auro siue materia, quàm artificio pretiosa.
c Subdio, sub aëre nullis ædificijs impedito, in area patenti.
d Tam patulis diffusa ramis, vt totam aream & pene totam domum inumbraret.
e Frustra, siquidem ab altaribus abstractæ sunt.
f Tibi à dijs iratis immissa.

Aut moriere simul. sic ore effata, recepit
Ad sese, & sacra longæuum in sede locauit.
Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polytes,
Vnus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit: & vacua atria lustrat [a]
Saucius: illum ardens infesto vulnere [b] *Pyrrhus*
Insequitur, iam iámque manu tenet, [c] *& premit hasta,*
Vt tandem ante oculos euasit, & ora parentum,
Concidit: ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quanquam in media iam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci, iræque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat pro talibus ausis,
Dij, si qua est cælo pietas, quæ talia curet,
Persoluant grates dignas, & præmia reddant
Debita: qui nati coràm me cernere lethum
Fecisti, & patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo: [d] *sed iura, fidémque*

Vulnerata Pyrrho Polytes moritur in oculis patrijs.

a Obit, circuit, pererrat.
b Telo vulnus inferente.
c Tam prope abest, sic instat, vt tantum non eum manu tenere videatur.
d Achilles Hectoris cadauer circum muros Ilij raptauerat, & exposuerat canibus laniandum Priamus duce Mercurio in hostium castra noctu ingressus est. Achillem inuenit in tentorio dormientem: sed tantæ fidei fuit, vt eum cùm posset, noluerit occidere. Quare Achillem excitauit, ad eius genua supplex accessit, ingentem pecuniæ vim obtulit. Achillem rogauit, vt sibi corpus Hectoris ad sepulturam redderetur. Achilles reueritus iura gentium, quæ supplicum misereri præscribunt, & fidem Priami, qui dormientem non occiderat, reddidit corpus Hectoris terræ inferendum, & Priamum reduxit, eúmque

Supplicis erubuit corpúsque exangue sepulchro
Reddidit Hectoreum, méque in mea regna remisit.
Sic fatus senior telumque imbelle sine ictu
Coniecit rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clypei nequicquam [a]umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuncius ibis
Pelidæ [b]genitori: illi mea tristia facta,
Degenerémque Neoptolemum [c]narrare memento.
Nunc morere: hæc dicens, altaria ad ipsa trementē
Traxit, & in multo lapsantem [d]sanguine nati:
Implicuitque comam læua, dextraque coruscum Cædes Priami.
Extulit, ac lateri capulo [e]tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte [f]tulit, Troiam incensā & prolapsa videtem
Pergama, tot quondam populis, terrisque superbū
Regnatorem Asiæ: iacet ingens littore [g]truncus,

vsque ad vrbem Troiam est comitatus. Mentiebatur igitur Pyrrhus se ab eo genitum fuisse, cùm nihil indolis paternæ retineret. Homerus tamen aliter narrat.

a Vmbo clypei & quasi vmbilicus, siue pars quædam in medio clypeo tumens & extuberans. Sed quomodo pepēdit, si repulsum est? *vel nequicquam pependit* est *non pependit*, ait Seruius, vel cum ille clypeus esset corio coopertus, telum ad æs clypei penetrans inde repulsum est quidem, sed pependit è corio.

b Achilli Pelei filio, patri meo.

c Pyrrhus dictus νεοπτόλεμος quasi νέος πολεμιστής, vel etiam πτολεμιστής. quia iuuenis admodum & pene puer ad bellum Troianum profectus est

d Fallente & lubricante vestigio in sanguine, Polytæ filij modo à Pyrrho interempti.

e *Iusques à la garde.*

f Fatali necessitate, quam sortem appellat, quia Iupiter dicitur fata sortiri. *g* Manilius lib. 5

Priamúmque in littore truncum cui nec Troia rogus.

Auulsumque humeris caput, & sine nomine corpus.
At me tum primùm sæuus circunstetit horror.
Obstupui, subijt [a] chari genitoris imago,
Vt regem æquæuum crudeli vulnere vidi
Vitam exhalantem: subijt deserta Creusa,
Et direpta domus, & parui casus Iuli.
Respicio: & quæ sit me circum copia, [b] lustro,
Deseruêre omnes defessi, & corpora saltu
Ad terram misêre: aut ignibus ægra dedere.

Duos & viginti, qui sequuntur versus quidam ceu non genuinos hoc loco omittunt.

Iámque adeò super vnus eram, cùm limina Vestæ
Seruantem, & tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida [c] aspicio: dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa sibi infestos euersa ob Pergama Teucros
Et pœnas Danaûm, & deserti coniugis [d] iras
Permetuens, Troiæ, & patriæ communis Erinnys
Abdiderat sese, atque aris inuisa [e] sedebat:
Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
Vlcisci patriam, & sceleratas [f] sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartã [g] incolumis, patriásque [h] Mycenas

Æneas cogitat de occidenda Helena.

a In mentem venit.
b Circumspicio copias & militum turbam, si qui supersint.
c Helenam filiam Ledæ priuignam Tyndari. Tyndarus enim Ledam duxerat vxorem.
d Menelai quem Helena deseruerat, vt Paridem Priami filium sequeretur, vnde bellum inter Græcos & Troianos exarsit, & Helena tanquam pestis quædam & lues siue furia Græciæ & Troiæ communis, vtramque magnis cladibus affecit.
e Sic abscondita vt penè non videretur.
f Sumere pœnas ab Helena scelerata.
g Lacedæmonem vbi regnabat Menelaus prior Helenæ maritus. *h* Mycenæ vrbs Peloponesi.

Aspiciet? partóque ibit Regina triumpho?
Coniugiumque, domumque, patres, natosque videbit
Iliadum[a] *turba, & Phrygijs comitata ministris?*
Occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine littus?
Non ita: namque etsi nullum memorabile nomen
Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem:
Extinxisse nefas[b] *tamen, & sumpsisse merentis*
Laudabor pœnas, animúmque explesse iuuabit
Vltricis flammæ,[c] *& cineres satiasse meorum,*
Talia iactabam, & furiata mente ferebar,
Cùm mihi se, non ante oculis tam clara videndam
Obtulit, & pura per noctem in luce refulsit
Alma parens,[d] *confessa deam, qualisque videri* Apparet Ænea mater Venus.
Cœlicolis, & quanta solet, dextráque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore,
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis?[e] *aut quonam nostri tibi cura recessit?* Eum ad domus curam reuocat.
Non prius[f] *aspicies, vbi fessum ætate parentem*
Liqueris Anchisen? superet[g] *coniux ne Creusa,*
Ascaniusque puer? quos omnes vndique Graiæ

a Troianorum captiuam multitudine stipata.
b Mulierem nefariam de medio sustulisse.
c Expleuisse animum meum, qui ardet & inflammatur desiderio vltionis.
d Mater mea Venus.
e Furiosum est non de sua salute & suorum, sed tantum de vltione inimicorum cogitare.
f Nonne multò satius est saluti & incolumitati patris, coniugis, filij tui prouidere, quam inutiliter irasci, & tantummodo de vlciscendis hostibus cogitare.
g Viuatne adhuc & superstit.

Circum errant acies, & ni mea cura resistat,
Iam flammæ tulerint, inimicus & hauserit[a] *ensis*
Non tibi Tyndaridis[b] *facies inuisa Lacænæ,*
Culpatusue Paris, verùm inclementia Diuûm,
Has euertit opes, sternitque à culmine Troiam:
Aspice (namque omnem,[c] *quæ nunc obducta tuenti*
Mortales hebetat visus tibi, & humida circùm
Caligat, nubem eripiam, tu ne qua parentis
Iussa time, neu præceptis parêre recusa)
Hîc, vbi disiectas[d] *moles, auulsáque saxis*
Saxa vides, mistoque vndantem[e] *puluere fumum.*
Neptunus muros,[f] *magnóque emota tridenti*
Fundamenta quatit, totámque à sedibus vrbem

Paridē Helenā & excusat Venus.

Ostendit illi deos excidij Troiani auctores.

a Sic alibi, *Per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.* quasi deglutierit, deuorarit. Sic Hebræi dicunt *in ore gladij percutere.* Græci ἀφύειν. Homerus. Iliados. 13.

ἔντερα χαλκὸς ἄφυσσε.
Intestina hausit gladius.

b Non est quod Helenæ Tyndari priuignæ, vxoris Menelai Regis Laconum siue Lacedæmoniorum: non est, inquam, quòd Helenæ facies & pulchritudo tibi sit inuisa aut odiosa quasi caussa fuerit Troiani incendij Non est etiam quod in Paridem Alexandrum Helenæ raptorem culpam conuertas. Non enim illi excidio Troiano caussam attulerunt, sed deorũ crudelitas, qui voluerunt hanc vrbem euertere.

c Seruius. Ordo est, omnem tibi nubem eripiam quæ humida circum caligat, id est circa te offundit caliginem: & mortales hebetat visus intuenti. Tu autem noli timere, sed aspice confidenter. Non enim Deorum aspectu cœcaberis, alioquin id tibi non suaderem, cùm sim mater tua, si huiusmodi periculum immineret.

d Laxis lapidum commissuris à se inuicem diuulsas & separatas. *e* Fumum vndatim se conuoluentem, qui ex incendio vrbis excitatur, mixto puluere qui oritur ex ædium ruinis.

f Neptunus & Apollo dicuntur muros Troianos condidisse. Quare merito dicitur eius fundamenta concutere vocatur etiam ἐνοσίχθων & ἐννοσίγαιος terræ quassator. Iuno tenet

Eruit, hîc Iuno Scaeas sæuissima portas
Prima tenet, sociúmque furens à nauibus agmen
Ferro accincta vocat.
Iam summas arces Tritonia (respice) Pallas
Insedit, nimbo effulgens & Gorgone [a] sæua:
Ipse pater [b] Danais animos, viré sque secundas
Sufficit ipse Deos in Dardana suscitat arma.
Eripe nate fugam, [c] finémque impone labori,
Nusquam abero, [d] & tutum patrio te limine sistã.
Dixerat, & spißis noctis se condidit [e] vmbris.
Apparent [f] diræ facies, inimicáque Troiæ
Numina magna Deûm.
Tum verò [g] omne mihi visum considere in ignes
Ilium, & ex imo verti Neptunia [h] Troia

Hortatur ad fugam.

Scæas portas per quas equus Troianus in vrbem inductus est.
Minerua arces obtinet *Pallas quas condidit arces. Ipsa colat.* de Tritonidis appellatione dictum hoc ipso libro. Versu 171.

a Vide 8 Æneid. *Ipsámque in pectore diuæ. Gorgona.*

b Ipse Iupiter pater meus Græcis animos subministrat, & vires secundas, siue prosperas, quibus videlicet ipse pugnæ euentus obsecundat: cùm ne Troianis quidem desinit vires, sed nullum euentum prosperum sortiuntur. Ipse hortatur reliquos deos contra Troianorum arma.

c Raptim & festinanter in fugam te conijce.

d Tibi semper adero donec saluus & incolumis ad domum paternam perueneris.

e Sustulit se ab Æneæ conspectu, noctísque tenebris se circumfudit, ita tamen vt ab Æneæ latere non discederet.

f Ego iussu matris adspiciens video facies horribiles iratorum Deorum.

g Donatus. *Quando non tantùm Græcos, verùm etiam potiores deos vidi nostris rebus infestos, tunc magis probaui, illa quoque quæ supererant esse peritura.* Ita Troiæ culmina apparuerunt consterni, vt in ignes considere viderentur. Ita fundamenta concuti, vt ex imo verti viderentur.

h 9. Æneidos. *An non viderunt mœnia Troiæ Neptuni fabricata manu considere in ignes.*

Ac veluti [a] *summis antiquam in montibus ornũ*
Cùm ferro accisam, crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim, illa vsque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat,
Vulneribus donec paulatim euicta supremum
Congemuit, traxitque iugis auulsa ruinam.
Descendo: ac ducente [b] *Deo* [c] *flammam inter, & hostes,*
Expedior, dant tela locum, flammæque recedunt.
Ast vbi iam patriæ [d] *peruentum ad limina sedis*
Antiquásque domos: genitor, quem tollere [e] *in altos*

Æneas repetit domum paternam.

a Comparat *antiquam ornum* cum antiqua Troia, illa *ferro accisa,* Troia longo bello attenuata. *agricolæ.* Græci sunt, aut potiùs ipsi dij. Illa ornus minatur ruinam, & vsque, & tremefit, & nutat vertice concusso. Ita Neptunus vrbis *fundamenta quatit* & alij dij vrbem labefaciunt: ornus paulatim euincitur: Troiani aliquandiu restiterunt, sunt tamen paulatim euicti. ornus labens supremum congemit, ictibus respondens suo sonitu: Troia cadens resonat mulierũ & puerorum vlulatu, ornus traxit iugis ruinam: Troia cadens Phryges, Mysos, Dardanos eadem ruinâ secum inuoluit.

b Legit Donatus. *Descendo-abducente Deo-* quasi non descensurus fuerit, & à pugna se subducturus, nisi Venere abstrahente, & abducente. vimque faciente, vt ab armis discederet.

c Deus pro Venere Dea, vt 7. Æneidos de Alecto.

Nec dextræ erranti Deus abfuit.

Licinius Caluus à Pomponio Sabino citatus.

Pollentémque Deum Venerem.

hinc Cretenses barbatam venerem coluerunt.

d Vides vbique paternæ domus, nusquam propriæ fieri mentionem. Videtur ad Romuli legem alludere, qua lege patres in liberos omnimodam potestatem habuerunt: nec solùm in bona, sed etiam in vitam & libertatem liberorum habuerunt, adeo vt liberos magistratibus etiam functos vendere possent, & eorum libertatem addicere.

e Quem ante alia omnia cupiebam à Troiæ ruinis subducere & ad montem Idam ad tuta deferre, negauit se velle viuere

Optabam primùm montes, primúmque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troia,
Exiliúmque pati. Vos ô [a] quibus integer æui
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi seruassent sedes: satis vna, [b] supérque
Vidimus excidia, & captæ superauimus vrbi.
Sic, ô, sic positum [c] affati discedite corpus:
Ipse manu [d] mortem inueniam, miserebitur hostis
Exuuiásque petet: facilis iactura sepulchri est.
Iampridem inuisus Diuis, & inutilis annos

Vult patrem ab exilio liberare.

Pater vult cũ patria interire.

post excidium Troiæ, faciens comparationem præsentium & futurorum, meliúsque esse differens in cineribus patriæ mori, quàm vitam in exilio & extra patrium solum diutius propagare.

a Donatus. *Fugiant quibus offert iuuentus suffragium, & longum viuendi spatium sperant, qui laborem ferre non alienis adminiculis possunt.* Integer sanguis iuuenum, qui senibus minuitur.

b Sufficere mihi debet quòd semel vidi Troiam euersam ab Hercule, & superstes fui, superuixíque Troiæ semel captæ *satis supérque* est sufficit & plusquam sufficit.

c Nihil est caussæ cur me amplius inter viuos numeretis: iam enim nihil sum aliud quàm spirans mortis simulacrum: quare cadauer istud, potiùs quàm hominem *sic positum*, id est temere & vt casus tulerit pedibus ad ianuam versis de more collocatum postremâ salutatione allocuti discedite. Pomponius Sabinus. *Præstate mihi funebre officium, & vbi effati eritis vltima illa verba quæ dici solent mortuis, discedite,* Vale, vale, vale, *sunt vltima verba & inde* ilicet *clamat sacerdos*, sic id est temerè tumultuariè. Græcis εἴκως.

d Ego ipse manu propria mortem mihi consciscam: aut hostium aliquis misericordia motus, me interficiet vt doloribus & ærumnis meis finem imponat: aut saltem interimet eo fine vt me spoliet occisum, & pro nihilo reputabo si fuero insepultus.

Demoror:[a] *ex quo me Diuum pater, atque hominum rex,*
Fulminis afflauit ventis, & contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixúsque manebat:
Nos contrà effusi[b] *lachrymis; coniuxque Creüsa,*
Ascaniúsque, omnisque domus,[c] *ne vertere secum*
Cuncta pater fatóque vrgenti incumbere[d] *vellet.*
Abnegat, inceptoque, & sedibus hæret in ijsdem.
Rursus in arma feror, mortémq; miserrimus opto.
Nam quod consiliũ, aut quæ iam fortuna dabatur?
Méne efferre pedem genitor te posse relicto
Sperasti? tantúmque[e] *nefas patrio excidit ore?*

Aeneas deflet patris obstinationem.

a Seruius. *Quasi festinantes diu viuendo detineo.* Porro Anchisen afflatum fulminis halitu & de cœlo tactum fuisse fabulantur, quod de veneris coniugio se iactaret.

b Effusi in lacrymas, ingentem vim lacrymarum vbertim profundentes.

c Omnis familia: omnes serui & ancillæ, hic Donatus. *Flebamus ne ille in eadem sententia perdurans, consentiret aduersæ fortunæ, & se & omnes nos faceret interire. Ex illius igitur voluntate salutis omnium status ratioque pendebat: cum ipso enim fuerat moriendum, quem dimittere non licebat, sed ille quem fixum tenuerat vna sententia qui consentiebat fatis nostris in extrema vergentibus, voluntate sua nostra iuuabat aduersa, non meis, non nurus suæ Creusæ non nepotis* Ascanij, *non omnium largissimis fletibus flexus, in ea mentis obstinatione permansit, negauitque se velle viuere post excidium Troiæ.*

d Videtur ducta translatio ab ijs qui in gladium incumbunt vt sibi mortem accersant: quare *fato vrgenti incumbere*, est in ipsum fatum premens vtróque ad perniciem properans, tanquam in gladium ex aduersa parte vibratum se inijcere, & immittere, & quodammodo ictum occupare.

e Donatus, *Potuitne tibi venire in mentem tam dirum tamque impiũ nefas, potuisti cogitare, quod abhorret à morib⁹ meis? Potuisti ore paterno promere quod me faceret parricidam?* essem enim parricida & immane nefas admitere, si te relicto disce-

Si nihil ex [a] tanta superis placet vrbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Troiæ
Téque, tuósque iuuat. patet isti ianua letho.
Iámq; aderit multo [b] Priami de sanguine Pyrrhus
Natum ante ora patris, [c] patrem qui obtruncat ad aras,
Hocne erat alma parẽs, quòd me per tela per ignes
Eripis? vt medijs hostem in penetralibus, vtque
Ascaniúmque, patrémq; meum, iuxtáq; Creusam
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma viri, ferte arma: vocat lux vltima victos:
Reddite me Danais: sinite instaurata [d] reuisam
Prælia: nunquàm omnes hodie moriemur inulti.
Hîc ferro accingor rursus, clypeóque sinistram *Ad pugnam vult reuerti.*
Insertabam [e] aptans, meque extra tecta ferebam,
Ecce autem complexa pedes in limine coniux
Hærebat, paruúmque patri [f] tendebat Iülum;

derem. *Bene*, inquit, Seruius, *excusat patrem dicendo* excidit, *& ipsam temperat obiurgationem.*

a Si hoc superis placuit, vt nullæ de magna vrbe reliquiæ superessent idque & tu probas visque Troiæ ruinis tuam tuorúmque necem adijcere, non deerit occasio moriendi.

b Ex recenti cæde Priami, & sanguinis effusione, qua non solum Priamus, sed etiam Polites Priami filius occisus est, quo pacto quasi bis sanguinem fudit Priamus.

c His rebus merito terret Anchisen, qui mortem propriam non timebat.

d Instar priorum certaminum renouata: permittite vt denuò pugnem, vt initio pugnare occœperam.

e Loris & vinculis insertorijs clypeum sinistræ religabam, & simul extra limen exibam, hoc enim properationis necessitas exigebat, vt non stans, sed ambulans armarer.

f Donatus. Non dixit, *mihi*, sed *patri*, vt si maritum non flecteret precibus suis, patrium tamen moueret affectum.

Si periturus abis, & nos rape in omnia [a] tecum:
Creusæ precatio. *Sin aliquã expertus sumptis spem ponis in armis,*
Hanc primùm tutare domum. cui [b] paruus Iulus,
Cui pater, & coniux quondã tua dicta, [c] relinquor?
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat;
Cùm subitum, dictúq; oritur mirabile monstrum,
Ignis è vertice Iuli accenditur. *Námque manus inter, [d] mœstorumq; ora parentũ,*
Ecce leuis somno de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas, & circum tempora pasci:
Nos pauidi [e] trepidare metu, crinémq; flagrãtem

a Pericula exitia.

b Si tu à nobis discesseris, cui filium, patrem, coniugem relinques? quis nos in tam præsenti salutis periculo defendet.

c Etsi dolor & desperatio sic animum tuum efferant, vt videaris omnem maritalem affectum exuisse, memento tamen prioris affectus, ego sum illa Creusa quam olim coniugem tuam nominabas.

d Dum ego & Creusa coniux filium communem Ascanium amplecteremur & oscularemur, dolentes & mœsti quòd eum subitò cum parentibus interiturum esse putaremus, ecce ex improuiso ignis instar apicis cuiusdam acuminatus visus est de summo capite filij nostri lumen emittere & flamma circum pueri tempora sic serpebat, vt pasci quodammodo videretur instar pecudum quæ pascentes circa se herbas carpunt. Libet hic Seruij. verba exscribere. Suetonius tria genera pileorum dixit, quibus sacerdotes vtuntur, apicem, tutulum, galerum, sed apicem pileum subtile, circa medium virgâ eminente: tutulum pileum lanatum metæ figurâ, galerum, pileum ex pelle hostiæ cæsæ est apex proprie dicitur in summo flaminis pileo virga lanata, hoc est in cuius extremitate modica lana est: quòd primùm constat apud Albam Ascanium statuisse, modò autem summitatem pilei intelligimus.

e Hoc viso prodigio, nos pauidi metu trepidauimus flammam è crinibus excussimus ignes illos diuinitus accensos ac proinde sacros & religiosos aquis fontanis extinximus.

a Theocritus

Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos [a] ad sydera lætus
Extulit, & cælo palmas cum voce tetendit:
Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris vllis, Anchisæ precatio.
Aspice nos hoc tantùm: [b] &, si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater, atq; hæc omnia [c] firma.
Vix ea fatus erat senior: subitóque fragore
Intonuit læuum. [d] & de cælo lapsa per vmbras Tonitrua à læua.
Stella, facem ducens [e] multa cum luce cucurrit:
Illam summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa [f] claram se condere syluâ, Stella delabēs.
Signantémque vias: tum longo limite sulcus
Dat lucem, & latè circùm loca sulphure fumant.

a Theocritus tamen & alij Anchisen cæcum fuisse prodiderunt. *b* Hoc tantùm à te peto, vt nos respicias: quia Deus eos iuuat quos respexerit, & ipse diuinus adspectus est auxilium.

c Seruius. *Secundum Romanum morem petit vt visa firmentur, non enim vnum augurium vidisse sufficit, nisi confirmetur ex simili. Nam si dissimilia sint posteriora, soluuntur priora.* Silius lib. 4. *Adsis ô firmésque tua pater alitis omen.*

d Sinistra fulmina & fulgura sunt dextris auspicatiora, qui enim auguria captant conuertunt se ad Orientem, & proinde Septentrionem à sinistris habent, à dextris Meridiem, cùm autem polus Arcticus siue Septentrio polo Antarctico siue Australi credatur esse præstantior, & nobis semper appareat, inde meritò fulgura & tonitrua quæ à Septentrione & læua parte proueniunt auspicatiora creduntur, vt scribit Dionysius Halic. lib. 2. Adde quòd dij putantur vultus suos ad eos qui auguria captant, obuertere, & proinde solis occasum spectare, & à dextris Septentrionem habere. quare Septentrionalia fulgura à deorum dextris proueniunt, quæ sunt sinistra hominibus auguria captantibus.

e Cometa caudam luminosam trahens instar facis ardentis.

f Ida mons vicinus Troianæ ciuitati.

g Scintillas spargentem & longo flammarum tramite notantem vias quas insistere deberemus ad vitádum periculum,

Hîc verò victus [a] genitor se tollit ad auras,
Affatúrque Deos, & sanctum sydus adorat:
Iam iam nulla mora est, sequor: & quà ducitis, adsum,
Dij patrij [b] seruate domum, seruate nepotem,
Vestrum hoc augurium, vestróque in numine Troia est.
Cedo equidem nec nate tibi comes ire recuso.
Dixerat ille: & iam [c] per mœnia clarior ignis
Auditur, propiusque æstus incendia voluunt.
Ergo agè chare pater, ceruici imponere nostræ:
Ipse subito humeris nec me labor iste grauabit.
Quò res cunque cadent, [d] vnum & commune periclum,
Vna salus ambobus erit. mihi paruus [e] Iülus
Sit comes, & longè seruet vestigia coniux.
Vos famuli, quæ dicam, animis aduertite vestris.
Est vrbe egressis [f] tumulus, templúmq; vetustum
Desertæ Cereris, iuxtáque antiqua cupressus
Religione patrum multos seruata per annos:
Hanc ex diuerso sedem veniemus in vnam.

Cedit Anchises tot prodigijs.

& quasi ignis rima & sulcus diuidit noctis caliginem.

a Hoc cœlesti prodigio conuictus pater Anchises exurgit, obstinatione deposita.

b Dij domestici familiæ nostræ præsides.

c Flammarum crepitantium sonitus iam clariùs auditur è propinquo, & propiùs nostram domum incendia voluunt & glomerant flammas æstuantes, vel venire incendia æstus grauissimi nuntiabant.

d Quæcunque fuerit fortuna, mihi tecum communis erit.

e Legit Donatus. *mihi solus Iulus, &c.* & exponit: consilij fuit vt tutior fieret fuga: si enim plurimi congregarentur, non facilè latere potuissent.

f Est extra vrbem colliculus, & templum desertum Cereris

Tu genitor cape sacra [a] *manu, patriósque Penates:*
Me bello è tanto digressum, [b] *& cæde recenti,*
Attrectare nefas, donec me flumine viuo
Abluero.
Hæc fatus latos humeros, subiectáque colla
Veste super, fuluíque insternor pelle leonis,
Succedóque oneri: [c] *dextræ se paruus Iülus* — Æneas Anchisem defert ceruicibus.
Implicuit, [d] *sequitúrq; patrem non passibus æquis:*
Ponè subit [e] *coniux: ferimur per opaca locorum,*
Et me, quem dudum non vlla iniecta mouebant
Tela, néque aduerso glomerati [f] *ex agmine Graij,*
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis
Suspensum, & pariter comitique [g] *onerique timentem.*
Iámque propinquabam portis, omnémq; videbat

a Vel sacra sunt ipsi Penates, vel, si distinguuntur, vittas, pepla, vela quædam & alia eiusmodi intelligit. Penates, vt ait Dionysius Halicarnasseus Dij sunt qui à Græcis θεοὶ πατρῷοι, γενέθλιοι, κτήσιοι, μύχιοι, ἑρκεῖοι, nominantur. Timæus dicebat nihil aliud esse quàm κηρύκια σιδηρᾶ, καὶ χαλκᾶ, καὶ κέραμον τρωϊκόν. *Caducea ferrea & ærea, Troianamque testam fictilem.* Dionysius lib. 1. dicit fuisse duos iuuenes hastatos, habitu sedentium admodum antiqui operis. Calistratus & Satyrus aiunt fuisse imagines Samothraciorum deorum.

b Donatus. *Docet homines Poeta, quomodo se purgent si cæde hominis, aut alio genere fuerint fortè polluti, simul etiam excusat Æneam ne patrem suum superfluis videretur onerare.*

c Summitto ceruices ad ferendum patrem.

d Filius meus Ascanius puerili timore perterritus ita se dextræ meæ applicuit & inhæsit, vt mea veste se inuoluerit, vt faciunt pusiones cùm se gremió nutricum inuoluunt, neq; tamen lateri poterat inhærere, sed posterior fuit.

e Retrò sequitur coniux Creusa.

f Confertim & glomeratim conglobati.

g *Comiti* Iülo dextræ meæ implicito, *oneri* Anchisæ imposito meis ceruicibus.

Euasisse viam, subitò cùm creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus: genitorq; per vmbram
Prospiciēs, Nate, exclamat, fuge nate, propinquāt,
Ardentes clypeos atque æra micantia cerno.
Hîc mihi nescio quod trepido malè numen amicûm,
Confusam eripuit mentem: namque auia [a] cursu
Creusa amittitur.
Dum sequor, & nota excedo regione viarum,
Heu misero coniux fatone erepta Creüsa
Substitit, errauitne via, seu lassa resedit?
Incertum: nec pòst oculis est reddita nostris.
Nec priùs amissam respexi, animumue reflexi,
Quàm tumulum antiquæ Cereris, [b] sedémque sacratam,
Venimus: hîc demum collectis omnibus, vna
Defuit, & comites, natumque, virumque [c] fefellit.
Quem non incusaui amens hominumq; Deorumq;?
Aut quid in euersa vidi crudelius vrbe?
Ascanium, Anchisénque patrē, Teucrosq; Penates
Commendo socijs, & curua valle recondo.
Ipse vrbem repeto, & cingor fulgentibus [d] armis.
Stat casus renouare omnes, omnémque reuerti
Per Troiam, & rursus caput obiectare periclis.
Principio muros, obscuráque limina portæ,

a Dum hostium ingruentium vicinitate perterritus à via deflecto.

b Quò famulis meis condixeram, vt conuenirent.

c Qui speraueramus eam esse venturam.

d Sic insaniebam præ dolore amissæ coniugis, vt parùm esset ad pristinum periculum redire, sed sumpserim quoque arma fulgentia, quæ me in tenebris cateruis hostium proderent, potiùs, quàm tutum, & defensum præstarent. sumo scutum sine quo exiueram.

Aeneas vrbem repetit ad requirendam Creusã.

Quà gressum extuleram, repeto: & vestigia retrò
Obseruata [a] *sequor per noctem, & lumine* [b] *lustro.*
Horror vbique animos, simul ipsa silentia terrent
Inde domum si fortè pedem, si fortè tulisset,
Me refero: irruerãt Danai, & tectũ omne tenebãt
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Voluitur: exuperant flammæ. furit æstus ad auras.
Procedo ad Priami sedes, arcémque reuiso:
Et iam porticibus [c] *vacuis Iunonis Asylo*
Custodes lecti Phœnix, [d] *& dirus Vlysses*
Prædam asseruabant: huc vndiq; [e] *Troïa gaza*
Incensis erepta adytis, mensæq; [f] *Deorum,*
Cratérésque auro solidi, captiuáque vestis
Congeritur: pueri & pauidæ longo ordine matres
Stant circùm.
Ausus quin etiam voces [g] *iactare per vmbram,*
Impleui clamore vias, mœstúsque Creüsam
Nequicquam ingeminans iterúmque, iterúmque vocaui.
Quærenti, & tectis vrbis sine fine furenti,

a Eadem via regredior qua discesseram, relegens mea vestigia. *b* Vel lunæ, vel incendij.
c Donatus. *Inuenio seruari iam prædam in porticibus vacuis, id est à bello immunibus.* Quæ porticus erant Iunoni dedicatæ: quod templum erat Asylum Iunonis, id est, locus inuiolabilis, & sacer, ad quod confugientibus, dari solet impunitas.
d Fuerat hic Achillis pædagogus.
e In hoc Asylum congeruntur, & coaceruantur Troianorum diuitiæ ereptæ ex adytis siue penetralibus ardentibus. Gaza propriè thesaurum regum Persarum significat.
f Mensæ dijs consecratæ iuxta altaria.
g Quæ contrariæ erant latere cupienti.

Creusæ imago ei apparet.

Infelix simulacrum,[a] *atque ipsius vmbra Creüsa*
Visa mihi ante oculos, & notâ maior imago.
Obstupui, steterúntq; comæ, & vox faucibus hæsit
Tum sic affari & curas his demere dictis.
Quid tantùm insano[b] *iuuat indulgere labori*
O dulcis coniux? non hæc sine numine Diuûm
Eueniunt nec te hinc comitem asportare Creüsam
Fas: haud ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exilia ,[c] *& vastum maris æquor arandum.*
Ad terram Hesperiam veniens: vbi Lydius[d] *arua*
Inter opima virûm leni fluit agmine Tybris.
Illic res lætæ, regnúmque & regia coniux
Parta tibi: lacrymas dilectæ pelle Creüsæ
Non ego Myrmidonum sedes , Dolopumue superbas,
Aspiciam, aut Graijs seruitum matribus ibo

Et prædicit regnum & nuptias Lauiniæ.

a Seruius. *Per simulachrum apoteosin ostendit quia simulacra deorum sunt, vmbræ inferorum.* Qui autem in deos referebantur, etiã suas vmbras in inferis dicuntur habuisse, vt Homerus de Hercule fabulatur. fuit autem illud infelix simulacrum, quia infelici dolorem & mœstitiam afferebat.

b Magno , vel sine ratione suscepto.

c Donatus. Erit tibi, inquit, perueniendi ad Italiam labor immensus, & pelagi prolixa transmissio : sed laboribus tuis læta succedent.

d Vbi Tiberis , è montibus Hetruriæ à Lydis habitatæ promanans, leni aquarum tractu inter terras fertiles & opimas elabitur. In Italia siue Hesperia expectat te iam parata felicitas, & regnum Latinorum, & coniux Lauinia filia Regis Latini. Quare noli flere meam absentiam ; non enim captiua abducar ad Thessaliam Myrmidonum , aut Scyrum insulam Dolopum sedes , aut Græcis matronis famulabor : quod est planè indignum, cùm sim & à Dardano oriunda & nurus Veneris.

Dardanis, [a] *& diuæ Veneris nurus* [b]
Sed me magna Deûm genitrix [c] *his detinet oris,*
Iámque vale, & nati serua [d] *communis amorem.*
Hæc vbi dicta dedit, lacrymantem, & multa volentem,
Dicere deseruit, tenuésque recessit [e] *in auras:*
Ter conatus ibi collo dare brachia [f] *circum:*
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par leuibus ventis, volucríque simillima somno.
Sic Demum socios consumpta nocte reuiso:
Atque hîc ingentem comitum affluxisse nouorum,
Inuenio admirans numerum, [g] *matrésque,* [h] *virósque,*
Collectam exilio pubem, [i] *miserabile vulgus,*

Aeneas frustra Creüsã conatur amplecti

a Laus à maioribus.
b Laus ab affinitate.
c Amphilogia. vel enim sensus est. Sed me terra quæ est deorum mater me his oris detinet inhumatam: vel, sed me Cybele Deorum mater, quæ in Phrygia colitur, me in Ideos famularum suarum choros allegit, & me immortalitate donauit.
d Cùm tibi quæsiueris vxorem Lauiniam in Italia, & filio tuo nouercam, noli propterea pristinum amorem, quo hactenus Ascanium filium, qui tibi mecum communis est, prosecutus es, ex animo deponere.
e Euanuit. *f* Videtur dici *dare circum* pro circundare: & esse hypallage pro, *Ter conatus sum brachijs collum circundare*, & ceruices amplecti, ter sum frustratus, manúsque meæ sibi concurrerunt, cùm non esset medium corpus quod tenere possem, sed imago quædam euanida, quæ instar venti aut somnij fugiebat, meque in medijs amplexibus deserebat.
g Dares Phrygius numerat ter mille quadringentos.
h Matronas.
i Adolescentes, qui iam ad annos pubertatis peruenerant, pueros & puellas omittit, sed facilè possunt intelligi,

Vndique conuenêre, animis,[a] opibúsque parati,
In quascunque velim pelago deducere terras.
Iámque iugis [b] summa surgebat Lucifer Idæ,
Ducebátque diem: Danaique obsessa tenebant
Limina portarum: nec spes opis vlla dabatur.
Cessi, & sublato montem genitore petiui.

a Illi ad me se ipsos & sua omnia detulerunt, fortunásque suas mihi commiserunt, parati me sequi quocúnque vellem eos deducere.

b Iam stella Lucifer diem antecedens, nobis Troianis ad radices montis Idæi constitutis, è iugis Idæ surgere videbatur. *Illinc enim*, ait, Seruius, *oriri, vel occidere putantur sidera, vnde videri vel incipiunt vel desinunt.* Iam vt notat Pomponius Sabinus, *Cùm sol in ariete est, tunc videtur oriri è cacumine Idæ montis: ergo & mense Martio direpta fuit Troia.* Quod sanè innui videtur initio lib. 3.

- Vix prima inceperat æstas.
Et pater Anchises dare fatis vela iubebat.

Quamuis Dionysius Halicarnasseus aliter sensisse videatur, sed non est præsentis operæ locum excutere. Vide nostrum Petauium parte secunda de doctrina temporum. Quod spectat ad solis exortum ex Idæo monte, notatu dignum quod refert Pomponius Mela lib. 1. *Ex summo vertice eius speculantibus penè à media nocte sparsi ignes passim micare, & vt lux appropinquat, ita coire ac se coniungere videntur, donec magis magisque collecti, pauciores subinde, & vnâ ad postremum flammâ ardeant. Ea cùm diu clara & incendio similis effulsit cogit se ac rotundit, & fit ingens globus. Diu is quoque grandis, & terris adnexus apparet, deinde paulatim decrescens, & quanto decrescit, eo clarior fugat nouissimè noctem, & cum die iam sol factus attollitur.* Lucretius. lib. 5.

Quod genus Idæis fama est in montibus altis
Dispersos ignes orienti lumine cerni,
Inque coire globum quasi in vnum & conficere orbem.

FINIS.

PVBLII VIR. MARONIS ÆNEIDOS

LIBER III.

MODESTINI IVRISCONSVLTI
In Tertium Æneidos librum.

ARGVMENTVM.

Post euersa Phrygum regna, vt fuga cœpta moueri,
Vtque sit in Thracem primo deuectus, ibique
Mœnia condiderit, Polydori cæde piata.
Regis & hospitium, & Phœbi responsa canebat.
Cœptum iter in Creten, rursus noua fata reperta,
Naufragus vt fuerit Strophadas compulsus ad vndas.
Inde fugam, atque iterum enarrat præcepta Celæno,
Liquerit vtque Helenum perceptis ordine fatis,
Supplicem Achæmenidem Polyphemo vrgente recepit,
Amissumque patrem Drepani, atque hic deinde quieuit.

Postquam res Asiæ [a], Priamique euertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, & omnis humo [b] fumat Neptunia [c] Troia,

a Postquam placuit dijs, vt euerteretur Imperium Troianum, quod erat in Asia minore.
b Troia, cuius muros ipse Neptunus fabricauerat, ita funditus exusta est, vt ipsum Troiæ solum, siue humus eodem incendio conflagrarit, & deletis reliquiis terra perusta copiosum fumum emiserit. 9. Æneidos.

— An non viderunt mœnia Troiæ
Neptuni fabricata manu considere in ignes.

c Dicuntur Neptunus & Apollo Troiana mœnia condidisse.

Diuersa exilia,& desertas [a] *quærere terras*
Augurijs [b] *agimur diuûm,classémque sub ipsa* [c]
Antandro,& Phrygiæ molimur montibus Idæ [d]
Incerti quo fata ferant; [e] *vbi sistere detur,*
Contrahimúsq; viros. [f] *vix prima inceperat æstas,*
Et pater Anchises dare fatis vela [g] *iubebat,*
Littora tum patriæ lacrymãs,portúsque relinquo,
Et campos vbi Troia fuit: feror exul in altum
Cum socijs, natóq; , penatibus,& magnis [h] *Dijs.*

Troiani naues fabricãt.

Patriã relinquunt.

quia Laomedon pecuniam horum Deorum sacrificiis destinatam interuerterat, & ad vrbem mœnibus cingendam conuerterat. Propriè autem Ilium est vrbs; Troia, regio: Pergamus, arx.

a Vacuas cultoribus,Nam cùm adhuc essemus incerti, quò fata nos vocarent, vix audebamus sperare sedem in regionibus quas aliæ gentes occuparant.

b Varijs portentis, vt flammâ innoxiâ in capite Ascanij, stella facem ducente, dictis Creusæ.

c Antandro vrbi Phrigiæ duo montes imminebant. alter dictus Alexandria vbi Paris Alexander, de Mineruæ, Iunonis, & Veneris forma iudicauerat, & Venerem prætulerat reliquis duabus: alter dictus Aspaneus *τὸ ὑλοτόμιον τῆς ἰδαίας ὕλης. Vbi cædebatur ex Idæa sylua materies.* vt auctor est Strabo lib.13 E quibus vides & cur Æneas eo potissimùm loco naues construxerit, & cur addiderit *ipsâ* planè ἐμφατικῶς. quasi dicat *vt* bene notat noster Ludouicus de la Cerda: classem ædificamus sub Antandro, sub ipsa, inquam, Antandro quæ nobis parens extitit calamitatis & initium dolorum propter iudicium Paridis.

d Ad distinctionem fuit enim & Ida Cretensis.

e At qui Creusa conceptis verbis prædixerat fore vt Aeneas ad Italiam perueniret: incerti tamen erant, vt videtur, quia alia responsa Deorum acceperant ambigua, & quæ viderentur sibi ipsis esse contraria.

f Conscribimus nouos milites ad augendum numerum eorum qui primo affluxerant quater mille quingenti.

g Iubebat Anchises vt fatis & voluntati Deorum vela committeremus, quamuis incerti quis cursus teneretur.

h Vel Penates & Magni Dij sunt ijdem. Vel magnos Deos

Terra procul vastis colitur Mauortia [a] campis,
Thraces arant, acri [b] quondam regnata Lycurgo,
Hospitium [c] antiquum Troiæ, socijque penates,
Dum fortuna fuit: feror huc, & littore curuo
Mœnia prima [d] loco, fatis ingressus iniquis,
Aeneadásque meo nomen de nomine fingo
Sacra Dionææ [e] matri, diuisque [f] ferebam
Auspicibus cœptorũ operum: superoque [g] nitẽtem
Cœlicolûm regi mactabam in littore taurum.
Fortè fuit iuxtà tumulus, quo cornea summo
Virgulta, & densis hastilibus [h] horrida myrtus,

Perueniunt in Thraciã & vrbem ædificant. Aeneas matri Veneri sacrificat.

intelligit illos præcipuos de quibus Ennius,

Iuno, Vesta Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Ioui, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

a Marti dicata. Mars enim in Thracia colebatur, & putabatur Geticis aruis præsidere.

b Qui Bacchas flagellis acerrimè cecidit, ipsum Bacchum conatus est occidere: & cùm vites propria manu succideret, furore instinctus sibi ipsi crura succidit.

c Vetusta societate & hospitio coniuncti erant Thraces cum Troianis, quandiu res Troianæ floruerunt.

d Dionysius Halicarnasseus lib. 1. Καὶ πόλιν Αἰνείαν ἔκτισαν. *& vrbem Aeniam condiderunt.* Ita etiam appellat Liuius lib. 40 Plinius & alij Ænum maluerunt.

e Veneri quam alij è spuma maris ortam, alij Iouis & Diones filiam fuisse fabulantur. alij duas Veneres fuisse dicunt, alteram πάνδημον id est popularem, Diones filiam, alteram οὐρανίαν siue cœlestem, natam è sanguine cœli in mare defluentis.

f Seruius. *Ioui qui arcis Deus est: Apollini propter auguria, Libero propter libertatem.*

g Candidum taurum Ioui sacrificabant. contra ritum vt notant Seruius & Macrobius. nam, vt ait Atteius Capito, *Ioui tauro, Verre, ariete immolari non licet.* Sed Æneas eo sacrificio non litauit, vt sequentibus verbis ostenditur.

h Myrtus inhorrescens densis ramis aptis ad facienda hastilia, vel oblongis instar hastilium. Myrtus autem Veneri sacra, vnde & myrto Veneris aras volebat inumbrare.

Ramos colligit.

Sanguis manat.

Accessi, viridémque ab humo conuellere syluam
Conatus, ramis tegerem vt frondentibus aras.
Horrendum, & dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbos
Vellitur, huic atro liquuntur [a] sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant: mihi frigidus horror
Mēbra quatit [b], gelidúsq; coit formidine sanguis.
Rursus & alterius [c] lentum conuellere vimen
Insequor, & causas penitus tentare latenteis:
Ater & alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa mouens animo [d], Nymphas venerabar agrestes,
Gradiuúmq; patrem, Geticis [e] qui præsidet aruis,
Ritè secundarent visus, [f] oménque leuarent.
Tertia sed postquàm maiore hostilia [g] nixu
Aggredior, genibúsque aduersæ obluctor arenæ:
(Eloquar, an sileam?) gemitus lachrymabilis imo

a Ex illo ramo distillant guttæ atri cruoris, & terram maculant sanie, siue sanguine corrupto.

b Totis artubus contremisco, & omnis sanguis præ formidine vnum in locum confluit, & circa cor meum conglobatur.

c Rursus insto alterius arboris flexilem ramum conuellere, & perscrutari penitúsque rimari caussas illius cruoris, quæ me latebant.

d Reputans apud me ne fortè offendissem Nymphas, aut Martem ipsum, eos Deos venerabar, eósque obsecrabam ne ob eam caussam mihi essent offensi. *Gradiuus* dicitur quasi gradiens & exiliens in prælia, vel quasi grauis Deus.

e Thracijs, Nam Thraciæ partem olim Getæ tenuerunt, auctore Thucidide.

f Vt prospera facerent visa, & omen illud in bonum conuerterent.

g Frutices myrteos, qui ex iaculis in eum locum coniectis in arbores excreuerant.

Auditur tumulo, & vox reddita fertur ad aures.
Quid miserum Aenea laceras? iam parce sepulto: Vox auditur è tumulo.
Parce pias scelerare manus[a]*: non me tibi Troia*
Externum tulit[b]*: haud cruor hic de stipite manat.*
Heu fuge crudeles terras[c]*, fuge littus auarum.*
Nam Polydorus ego: hîc confixum ferrea texit
Telorum seges, & iaculis increuit[d] *acutis.*
Tum verò ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno Polydorus.
Infelix Priamus, furtim mandarat alendum
Threicio regi[e]*, cùm iam diffideret armis*
Dardaniæ, cingique vrbem obsidione videret.
Ille vt opes fracta Teucrûm, & fortuna recessit,
Res Agamemnonias, victriciáque arma secutus
Fas omne abrumpit[f]*: Polydorum obtruncat, & auro*
Vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra[g] *fames? Postquàm pauor ossa reliquit,*
Delectos populi ad proceres, primumque parentem

a Tu qui adeò pius es; vt & Deos Penates tecum abstuleris & patrem tuis ceruicibus impositum è Troiano incendio liberaris, noli manus tuas meo sanguine contaminare.
b Ordo est: Me Troia tulit & genuit, non externum tibi, sed cognatum & propinquum.
c Terras ab hominibus crudelibus, & auaris habitatas.
d Reuiruit.
e Polymnestori Regi Thraciæ, genero Priami, Iliones marito. *f* Omnia affinitatis & hospitij iura violat.
g Dira, detestanda, execranda pecuniarum cupiditas. vel dijs inferis deuota & consecrata, tanquam victima piacularis. Vide in Pisonem 5. 16. & 85.

Monstra Deûm refero, & quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra,
Linquere pollutum hospitium, & dare classibus [a] *Austros.*
Ergo instauramus [b] *Polydoro funus: & ingens*
Aggeritur tumulo tellus [c]*: stant manibus* [d] *aræ*
Cæruleis mæstæ vittis [e]*, atráque cupresso* [f]*:*
Et circum Iliades crinem de more [g] *solutæ.*
Inferimus tepido spumantia cymbia [h] *lacte,*
Sanguinis & sacri [i] *pateras: animámque sepulchro*

a Hypallage, pro classem ventis committere, & adspirante austro nauigare.

b Polydori sepulchrum renouamus, quod ego imprudens deieceram.

c Seruius id ab Ænea factum fuisse dicit, *vt ostenderet verum tumulum, ne fortè aliquis alius illud errore violaret.*

d Eriguntur aræ Manibus. quinam autem sint Manes fusè dicitur ad §. 14. Vatinianæ Not. 8.

e Seruius. *Cato ait depositâ veste purpureâ, fæminas vsas cæruleâ cùm lugerent &c. Vittæ autem cæruleæ in acerbo funere præcipuè filiorum familias adhiberi solebant*, & ideò adhibitæ in funere Polydori eam ob rem Theocritus in Epitaphio Adonidis Venerem Cyanea stola indutam, ad lugendum eius mortem inuitat. Aras autem & sepulchra vittis reuinciebant, vt lib. 4. de templo id est sepulchro Sichæi *Velleribus niueis & festa fronde reuinctum.*

f Seruius. *Inferis consecrata est quia cæsa nunquam reuirescit. &c. Moris autem Romani fuerat, ramum cupressi ante domum funestam poni, ne quisquam pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus.* Solebat in nobilium funeribus adhiberi. Lucanus lib. 3. *Et non plebeios luctus testata cupressus.*

g Troianæ mulieres erant circa tumulum Polydori crinibus solutis & passis de more gentis tot luctibus assuetæ, aut simpliciter de more plangentium.

h Vasa habentia figuram cymbarum. vernaculè *des gondoles.* lac tepidum est nouum & recens expressum.

i Sanguinis victimarum quæ fuerant ad tumulum immolatæ. Putabant autem mortuorum animas siue manes sangui-

Condimus[a], *& magna supremùm voce ciemus*[b].
Inde vbi prima fides[c] *pelago, placatáque venti*
Dant maria, & lenis crepitans vocat Auster in altum,
Deducunt socij naues[d], *& littora complent.*[e] — *Thraciam relinquunt.*
Prouehimur portu, terræque, vrbésque recedunt[f],
Sacra[g] *mari colitur medio gratissima tellus*
Nereidum matri, & Neptuno Aegæo:
Quam pius Arcitenens[h] *oras, & littora circum*
Errantem Mycone celsa, Gyaroque reuinxit: — *Delos.*

ne delectari, vt eo gustato vescerentur. Vide Homerum in νεκυομαντεία.

a Per sepulchrum, siue sepeliendo corpus Polydori, facimus vt eius anima transnatet stigiam paludem, & quasi recondenda in interioribus inferis recipiatur à Charonte qui priùs eam à sua cymba submouebat. quia prohibetur insepultorum animas transmittere. Vide 6. Æneid. à versu 325.

b His verbis. *Salue æternum Polydore, æternumque vale*, tertio repetitis Vide 11. Æneid. Versu 97.

c Cùm primùm potuimus securè nauigare, & mari vitam nostram concredere.

d Naues à portu in mare machinis quibusdam trahunt & promouent: cui contrarium est *subducere* id est è mari in portum appellere.

e Non nauibus, eas enim à littore deduxerant, sed sua ipsorum multitudine ad portum affluente, vt inde pontibus quibusdam naues conscenderent.

f Videntur recedere, cùm reuera non illæ, sed nos ipsi recedamus.

g Describit Delon insulam, maris Ægæi, natalem Appollinis, eíque sacram. Thetys siue Doris mater quinquaginta Nereidum, ex patre Nereo.

h Appollo quem Homerus passim ἑκήβολον, ἑκατήβολον *longè iaculantem*, ἀργυρότοξον *argenteo arcu instructum* appellat. *Pius*, quia Delon patriam suam priùs errantem, & temerè fluctuantem stabiliuit, & duabus vicinis insulis in eodem Ægæo mari positis Mycone, & Giaro religauit, ne ampliùs fluctuaret.

Immotámque coli dedit, & contemnere ventos.
Huc feror: hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit: egressi veneramur Apollinis vrbem a.
Rex Anius, rex idem hominũ, Phœbiq; sacerdos
Vittis b, *& sacra redimitus tempora lauro*
Occurrit, veterem Anchisen agnoscit amicum.
Iungimus hospitio dextras, & tecta subimus.
Templa Dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam Tymbrææ c *domũ, da mœnia fessis,*
Et genus & mansuram vrbem: serua altera Troiæ
Pergama, relliquias Danaûm, atque immitis Achilli.

Aeneas Apollinem inuocat.

Quem sequimur? quóue ire iubes? vbi ponere sedes?
Da pater auguriũ d, *atq; animis illabere* e *nostris.*
Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repentè,
Limináque, laurúsque Dei f, *totúsque moueri*

a Delon Apolinis natalem, & ei consecratam.

b Vittati Sacerdotes vt iam vidimus libro. 2. adde Ouidium. *Euinctus vitta crines albente sacerdos.* & nostrum. lib. 10. *Triuiæq; sacerdos. Infula cui sacra redimibat tempora vitta.* vitta igitur fuit redimitus, vt sacerdos; lauro, vt Appollinis sacerdos, ea enim arbor est Apollini dedicata.

c Tymbra locus agri Troiani Apollini dicatus, à quo maluit Apollinem, quàm à Delo ipsa nominare. quasi dicat, Tu Phœbe qui patrius es nobis Deus, cui apud Tymbræum nostræ ditionis locum templum ereximus, vt precibus & donis perpetua religione colereris, da nobis domum propriam siue perpetuò mansuram, &c.

d Oraculum. est catachresis.

e Seruius. *Quia Apollinis responsa semper obscura sunt: vera tamen: vnde cum intelligentia oraculum postulat.*

f Laurus Apollini dicata. In templis Apollinis iuxta aras videtur fuisse laurus: vnde oracula promerentur. Lucretius.

Pythia quæ tripode ex Phœbi laurúque profatur.

Audiendus hoc loco Seruius Danielis. *Hoc augurium iuxta auguralem*

Mons [a] circùm, & mugire adytis cortina [b] reclusis.
Submißi petimus terram, & vox fertur ad aures:
Dardanidæ [c] duri [d], quæ vos à stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos vbere [e] læto
Accipiet reduces, antiquam exquirite matrem [f],
Hîc [g] domus Aeneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia, & cuncti quæ sint ea mœnia, quærunt:
Quò Phœbus vocet erranteis, iubeátque reuerti.

Apollinio oraculum.

auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur tripudium sonnium id est à sono; ad quod pertinet si arbor sponte radicibus cadat, si terra tremat, &c.

a Cynthus. vnde Cynthius Apollo.

b Penetralibus apertis, visa est cortina mugitum edere propter magnitudinem vocis qua reddebatur oraculum. Cortina fuit vel ipse tripus cui insidebat Pythia, vel potius quoddam tripodis operculum, siue potius vmbraculum, instar earum vmbellarum, quæ lectis aut carrucis impositæ vulgo *imperiales* nominantur, aut etiam *cœli*, quòd tholus vmbellæ cœlum videatur imitari. vnde vice versa & Varro libro 6. de lingua Latina exponens nescio quem antiquum poetam. *Caua cortina*, inquit, *dicta. quod est inter terram & cœlum, ad similitudinem cortinæ Apollinis: ea à corde, quòd inde sortes primum æstimatæ.* Quemadmodum autem Pythia & cur tripodi insideret dictum in notis ad Sextianam §. 13. Notâ. 3.

c Dardanidas vocat, non Teucridas, vt indicet petendam esse Italiam, vnde profectus Dardanus in Phrygiam peruenerat.

d Vel laboriosi, vel duro ingenio, quippe qui intellecturi non fuerant oraculum.

e Fœcunditas terræ significatur, per quam homines frugum copiâ, vt infantes & bestiolæ matrum vberibus lacte tumentibus aluntur.

f Terram, ex qua maiores vestri profecti sunt, & vestrum genus tanquam à stirpe propagatum est.

g In illa regione vnde maiores vestri venerunt.

Anchises oraculum peruersè interpretatur.

Tum genitor veterûm voluens monumenta virorum.
Audite ô proceres, ait, & spes discite vestras.
Creta Iouis magni a *medio* b *iacet* c *insula ponto,*
Mons Idæus vbi, & gentis cunabula d *nostræ.*
Centum vrbes habitãt magnas e*, vberrima* f *regna:*
Maximus vnde pater (si ritè audita recordor)
Teucrus Rhœteas g *primùm est aduectus ad oras,*
Optauitque h *locum regno. nondum Ilium, & arces*
Pergameæ steterant: habitabant vallibus i *imis.*

a Iupiter in Creta natus dicitur: ibique sepulchrum eius ostendi solitum multi tradiderunt.

b Sic ab Homero 19. Odyss. dicitur Creta μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ. *In medio cærulei ponti.* Alluitur, vt scribit Strabo, à Septentrionibus mari Ægæo & Cretico, à meridie Libyco, quòd contiguum est Ægyptio. & Seruius. *De Creta omnes dubitant in quo sit mari Nam parte Libycum, parte Ægyptium, parte Achaicum, parte Ionium respicit. Ergo medio ponto ac si dici possit medio pontorum, quod Latinitas non recipit.*

c Non est contrarium quòd eam *mari elatam* esse dicit 6. Æneidos: iacere autem dicitur quia in longum porrigitur & extenditur, πλάτει δ' οὐ κατὰ τὸ μέγεθος. *Latitudine longitudini non respondente.* inquit Strabo lib. 10.

d Gentis Troianæ primordia, & quasi infantia. *le berceau.*

e Hinc 2. Iliados ἑκατόμπολις vocatur: Horatius

Quæ simul centum tetigit potentem Vrbibus Creten.

f Referuntur ad illa oraculi:

-- Eadem vos vbere læto
Accipiet reduces. Creta 19. Odyss.
Καλὴ καὶ πίειρα, περίρρυτος,
Et pulchra, & pinguis, circumflua.

Solinus cap. 16. *Nonnulli etiam à temperie cœli* μακαρόνησον *prodiderunt quasi beatam insulam.*

g Troianas, à Rhœteo Troadis promontorio.

h Elegit, vt 1. Æneid. *Pars optare locum tecto.*

i In montis illius radicibus, qui pòst ab Ida Cretensi Idæ nomen accepit. 20. Iliados

Hinc mater cultrix Cybele[a], Corybantiáque[b] æra,
Idæumque nemus[c]: hinc fida silentia[d] sacris,
Et iuncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite, & Diuûm ducunt quà iussa, sequamur:
Placemus ventos, & Gnosia[e] regna petamus:
Nec longo distant cursu (modò Iuppiter adsit)
Tertia lux classem Cretæis[f] sistet in oris.
Sic fatus meritos aris mactauit honores:
Taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo
Nigram Hyemi pecudē[g], Zephyris felicibus albā:

ἀλλ' ἴδ' ὑπωρείαις ὤικον πολυπίδακος Ἴδης.
Irriguæ sed adhuc habitabant vallibus Idæ.

a Ex insula Creta venit in Phrygiam religio Magnæ matris Deorum Cybeles, quæ in Idæo monte creditur habitare: ideo cultrix, tanquam Idæ incola nominatur. Seruius legit *cultrix Cybeli*, aitque Cybelum esse Phrygiæ montem: à quo Cybele nomen acceperit.

b Saturnus cùm in fatis esse sciret, vt à filijs regno pelleretur filios in lucem editos deuorabat: Rhea coniux (quæ & Ops & Cybele vocatur) Iouem subtraxit, & pro eo lapidem vorandum Saturno exhibuit: iussitque vt Corybantes, Dactyli & Curetes circa Iouis cunas saltitarent, clypeos colliderent, cymbalis & tympanis personarent, ne audiretur vagitus infantis: hinc Pyrrhica saltatio. hinc etiam in sacris Cybeles cymbala, aliáque id genus ærea Corybantum crepitacula tinniebant. Minutius Felix. *Quæ Iouis sacra sunt, nutrix capella est, & auido patri subtrahitur infans, ne voretur: & Corybantum cymbalis: ne pater audiat vagitus tinnitus eliditur.*

c Ex Ida monte Cretensi Ida mons Phrygiæ nomen accepit.

d Ex Creta mons in Phrygiam peruenit vt summo silentio celebrarentur Magnæ Matris mysteria, quæ his sacris initiati tam fideliter tegunt, vt nefas putent ea profanis reuelare. De leonibus vide 10. Æneidos versu 157.

e Cretensia, à Gnosso ciuitate.

f Post tertium diem in Cretense littus ancoram iaciemus.

g Dijs inferis aut infelicibus immolabant nigras victimas ne nocerent, Superis aut felicibus, albas, vt iuuarent.

Fama volat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem a, *desertaque littora Cretæ,*
Hoste vacare domos, sedésque astare relictas:
Deserũt insulam Delon. *Linquimus Ortygiæ* b *portus, pelagoque volamus,*
Bacchatámque iugis Naxon c, *viridémque* d *Donysam,*
Olearon, niueamque e *Paron, sparsásque per æquor*
Cycladas f, *& crebris legimus freta concita* g *terris.*
Nauticus exoritur vario certamine clamor h:
Hortantur socij Cretam, proauosque petamus.
Cretam perueniunt. *Prosequitur* i *surgens à puppi ventus euntes:*

a Idomeneus à suis expulsus, quòd cùm in tempestate vouisset se sacrificaturum, quod primum occurrisset, filium qui primus occurrit, vel immolauit, vel voluit immolare. vnde pestilentia exorta est.

b Vt Delos primo Ortygia diceretur factum à coturnice, quæ græcè ὄρτυξ dicitur.

c Euphorion auctor est dictam Naxon ἀπὸ τοῦ νάξαι, id est bacchari. quò fortasse Virgilius alluserit. Seruius interpretatur. *aut vitibus consitam aut celebratam à Bacchis, aut vbi Bacchus ex Indis, aut vt alii volunt, post deuictos gigantes, egit triumphum.*

d Vel à colore marmoris, vel ederis abundantem, vel nemorosam.

e Multis candidi marmoris lapicidinis opulentam. 1. Æneid. *Argentum, Pariúsue lapis circundatur auro.*

f Cyclades *circa Delum in orbem sitæ, vnde & nomen traxere* inquit Plinius ἀπὸ τοῦ κύκλου. vel vt maluit Seruius, *quòd longo ordine eas circuire necesse est.* Sparsas, ait, quia ab aliquibus etiam σποράδες nominantur.

g Alij legunt *consita*, quasi mare illis insulis conseratur: alij *concita.* quia freta tot insulis interiecta crebris vndarum in se reciprocantium æstibus concitantur. *legere* autem freta est præterire.

h Nautarum è portu soluentium séque inuicem hortantium clamor κέλευσμα vocatur.

i Ventis obsecundantibus, & à posteriori nauis parte prosequentibus vela complentur.

Et tandem [a] *antiquis Curetum allabimur oris.*
Ergo auidus muros optatæ molior vrbis
Pergameámq; voco: & lætam cognomine gentem vrbem condunt.
Hortor amare focos [b], *arcémque attollere tectis.*
Iamque ferè [c] *sicco subductæ littore puppes,*
Connubijs, aruisque nouis operata iuuentus:
Iura, domosque [d] *dabam, subitò cùm tabida mẽbris* Grassatur pestis
Corupto cæli tractu, miserandáque vênit
Arboribúsque, satisque lues, & lætifer annus.
Linquebant dulceis animas, aut ægra trahebant
Corpora: tum steriles exurere Sirius agros:
Arebant herbæ, & victum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ [f], *Phœbúmq; remenso*
Hortatur pater ire mari, veniámque precari:
Quem fessis finem rebus ferat: vnde laborum
Tentare auxilium iubeat: quò vertere cursus.
Nox erat, & terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ Diuûm, Phrygijque penates,
Quos mecum à Troia, medijsque ex ignibus vrbis

a Secunda admodum tranquiláque nauigatione peruenimus ad Cretam, non quidem diu, sed tamen ita multis votis expetitam, vt vna dies anno longior esse videretur.
b Hortor vt domos construant (vbi foci laresque familiares) & arcem domibus superimponant.
c Iámque ferè omnes naues erant in siccum littus subductæ, cùm iuuentus sacris cœpit operari, vt propitiatis antè Dijs agros coleret & connubia celebraret. *operari* siue *facere* τὸ ῥέζειν est sacrificare. Horatius. *Audiat iustis operata diuis.* Virgil. 1. Georg.
Sacra refer Cereri lætis operatus in herbis.
d Dicebam quo iure esse deberet, & spatium ædificandi, habita cuiusque ratione, singulis assignabam.
e Canicula siue Procyon agros exurens, eos steriles faciebat.
f Oraculum Delij Apollinis.

Dij penates in somnis monent Æneam petendā esse Italiā

Extuleram, visi ante oculos astare iacentis
In somnis, multo manifesti lumine, quà se
Plena per insertas [a] fundebat Luna fenestras.
Tum sic affari, & curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit: & tua nos en vltro ad limina mittit.
Nos te Dardaniâ incensâ, tuáque arma secuti:
Nos tumidum [b] sub te permensi classibus æquor,
Iidem [c] venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiúmque vrbi [d] dabimus: tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.
Mutandæ sedes: non hæc tibi littora suasit
Delius, aut Cretæ iussit considere Apollo.
Est locus, Hesperiam [e] Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque vbere glebæ,
Oenotrij coluêre viri: nunc fama, minores
Italiam dixisse, ducis de nomine gentem:
Hæ nobis propriæ sedes: hinc [f] Dardanus ortus,

a Per fenestras insertis lunæ radijs trajectas & penetratas quo sensu Lucretius lib. 2.

Contemplator item, cùm solis lumina, cùmque
Insertim fundunt radios per opaca domorum.

quo sensu fenestras dissectas appellat Martianus, de aurora

Surgens fenestras dissecaret lumine.

b Vndis tumescentibus procellosum.

c Nos ijdem qui te sumus secuti.

d Vrbi Romæ quæ à posteris tuis condetur, dabimus imperium orbis vniuersi.

e Horum quatuor versuum explicationem quære libro 1. versu 534.

f Ex Corito vrbe Hetruriæ, orti sunt Dardanus & Iasius ex Electra matre à quo Dardano principe genus Troianorum est propagatum. quare præstat verba *Iasiúsque pater*, parenthesi includere.

(Iasiusque pater) genus à quo principe nostrum.
Surge agè, & hæc lætus longæuo dicta parenti
Haud dubitanda refert: Coritum[a], terrásque require
Ausonias: Dictæa[b] negat tibi Iuppiter arua.
Talibus attonitus visis, ac voce Deorum,
(Nec sopor illud erat, sed coram agnoscere vultus,
Velatásque comas[c], præsentiáque ora videbar:
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio è stratis corpus, tendóque supinas
Ad cælum cum voce manus, & munera[d] libo
Intemerata focis. perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, rémque ordine pando.
Agnouit prolem ambiguam, geminósque parentes,
Séque nouo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate Iliacis exercite fatis,
Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,

a Vrbem, vel, vt alij malunt, montem Hetruriæ.
b Cretensi à Dictæo monte Cretensi.
c Vittis siue tenijs & infulis redimitas. vittæ enim fuerunt Deorum, sacerdotum, hostiarum. Sensus igitur est. Nec fuit illud somni vanum ludibrium, sed reuera mihi visi sunt dij, cum infulis & vittis. & vt Donatus interpretatur. Non pleno somno hæc videbam: sed cùm nec plenè vigilarem, nec plenè dormirem. Accedebat eò quòd sic venerant manifesti, vt dubitatio nulla posset existere.
d Munera sunt vinum & thus, mola salsa, quæ focis inferebant. libare est infundere *Temerare*, autem, vt scribit Paulus ex Festo, est, *violare sacra & contaminare dictum videlicet à temeritate.* Munera igitur intemerata, sunt sacrificia ritè perfecta & absoluta. *vt si leniter fundendum vinum est*, inquit Seruius, *aut mola iniicienda, sic fiant, vt ratio exigit sacrificij: aliter si fiant, temerata & turbata sunt sacra*

Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiæ venturos littora Teucros
Crederet [a]? aut quem tum vates Cassãdra moueret?
Cedamus Phœbo, & moniti meliora sequamur.
Sic ait: & cuncti dictis paremus ouantes [b].
Hanc quoque [c] deserimus sedem paucísque relictis
Vela damus, vastúmq; caua [d] trabe currimus æquor
Postquàm altũ tenuêre rates, nec iam amplius vllæ
Apparent terræ, cælum vndique, & vndiq; põtus,
Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber
Noctem, hyemémque ferens: & inhorruit vnda tenebris.

Exoritur tẽpestas.

Continuò venti voluũt mare, magnáque [e] surgũt
Aequora: dispersi iactamur gurgite vasto.
Inuoluêre diem nimbi, & nox humida [f] cælum
Abstulit: ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, & cæcis erramus in vndis,

a Appollo Cassandræ quidem præscientiam futurorum indulserat, effecerat tamen vt ei nemo fidem adhiberet.
b Nobis ipsis gratulantes quod compertam haberemus sedem nobis destinatam.
c Cretam deserimus, sicut priùs deserueramus Thraciam.
d Classe è trabibus contexta celeriter nauigamus.
e Maria quæ priùs æquata fuerant & tranquilla, magnis fluctibus attolluntur, & intumescunt. Magna dicit iactata, procellosa. Lucretius lib. 2.

Suaue mari magno, iactantibus æquora ventis,
E terra, magnum alterius spectare laborem.

Sallustius bello Iugurthino. *Vbi mare magnum esse, & sæuire ventis cœpit.* sic Homerus frequenter

- πειράων μέγα λαῖτμα θαλάσσης.
- Magnos pelagi transmittere fluctus.

f Nubes caliginosæ cœli conspectum nostris oculis abstulerunt: fulgura duplicantur.

Ipse diem, noctémque [a] *negat discernere cælo,*
Nec meminisse via media Palinurus in vnda.
Treis adeò incertos cæca caligine soles
Erramus pelago: totidem sine sydere noctes.
Quarto terra die primùm se attollere [b] *tandem*
Visa aperire procul montes, ac voluere fumum.
Vela cadunt [c]*, remis insurgimus: haud mora, nautæ*
Adnixi torquent spumas [d]*, & cærula verrunt.*
Seruatum ex vndis Strophadũ me littora primùm
Accipiunt: Strophades [e] *Graio stant nomine dictæ*
Insulæ Ionio in magno: quas dira Celæno,

Appellunt Troiani ad insulas Strophadum.

a Tanta erat nubium circumfusarum obscuritas, vt diceret classis gubernator se non posse diem à nocte discernere. incertus de die ob caliginem, incertus de nocte, quia nullum sidus.

b Seruius naturaliter dixit quoties enim propinquamus littoribus, & exurgere terra videtur, & fumum emittere.

c Vela demittimus & complicamus, ne nos ventus in aliquem scopulum impingat, & exsurgentes remigamus, remísque naues ad terram promouemus.

d Post Catullum. *Tortáque remigio spumis incanuit vndæ.*

e Strophades Insulæ sunt maris Ionij, quæ cùm priùs Plotæ dicerentur, vocatæ sunt Strophades ἀπὸ τοῦ στρέφειν. *à reuertendo*, quia cùm Calais & Zethes Boreæ filij, iuuenes alati Harpyas è domo Phinei Bithyniæ regis expellerent, iussu Iouis ex illo loco redierunt. Phineus filios suos occiderat: iratus Iupiter optionem ei dedit, vt vel cœcaretur, vel vitam amitteret. Maluit ille solis adspectum, quàm vitam amittere. Sol iratus Harpyias misit, quæ Phineum fame torquerent, epulásque eius mensæ appositas aut raperent, aut contactu suo fœdarent odore teterrimo: ad Phineum venerunt Argonautæ, & Calais & Zethes Boreæ filij à Phinei domo Harpyias expulerunt. Vide fabulam fusiùs apud Eustathium Homeri interpretem, Apollonium eiusque Scholiastem, Seruium aliósque Maronis interpretes. Quod ad Harpyias spectat, ita Seruius. *Sanè apud inferos Furiæ dicuntur, & canes: apud superos Diræ & aues, vt ipse in xij. ostendit. In medio vero Harpyiæ dicuntur.*

Harpyæque colunt aliæ, Phineïa postquàm
Clausa domus, mensásque metu liquêre priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sæuior vlla
Pestis, & ira deûm Stygijs sese extulit vndis.
Harpyiæ *Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris*
Proluuies [a]*: vncæque manus, & pallida semper*
Ora fame.
Huc [b] *vbi delati portus intrauimus: ecce*
Læta [c] *boum passim campis armenta videmus,*
Troiani boues occidunt. *Caprigenumque pecus, nullo custode per herbam.*
Irruimus ferro, & diuos, ipsumque vocamus
In prædam, partémq; Iouem [d]*: tunc littore* [e] *curuo*
Epulantur. *Extruimúsq; toros* [f]*, dapibúsq; epulamur opimis:*
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ dapes diripiũt. *Harpyiæ, & magnis quatiunt clangoribus alas:*

a Alui profluuium, Græcis διάῤῥοια. id est vt exponit hunc locum Donatus. Nihil in interioribus suis morari patiuntur, effundunt enim statim quicquid victûs caussâ receperint.
b Ad Strophadas insulas.
c Pinguia, vt ipso suo aspectu nos hilararent.
d Vocamus Iouem in partem prædæ, siue Ioui nos prædæ partem daturos vouemus. Seruius. *Romani moris fuit, vt bella gesturi de parte prædæ aliquid numinibus pollicerentur: adeo vt Romæ fuerit templum Iouis Prædatoris: non quòd prædæ præesset, sed quòd ei aliquid ex præda debeatur.* Notat Turnebus lib. 4 cap. 22. *in partem vocare*, esse verbum iuris pro, *participem facere*, vel partiarium admittere. Cicero pro Cæcina: *mulieres in partem vocatæ sunt.* Xenophon de venatione. καὶ εὐξάμενοι τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ τῇ Ἀρτέμιδι μεταδοῦναι τῆς θήρας. *Apolline & Diana Venatrice in partem prædæ vocatis.*
e ἀκτάζειν *in littore versari*, vt ait Plutarchus lib. 4. conuiualium quæstionum, probl. 4. τὸ παρ' ἀκτῇ δεῖπνον ἥδιστον, *cœnam in littore iucundissimam*, significat.
f Ex torta herba lectos siue stibadia quædam extruimus ad epulandum.

Diripiúntque dapes, contactúque omnia fœdant
Immundo: tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cauata,
Arboribus clausi circum, atq; horrentibus vmbris
Instruimus mensas, arisque reponimus [a] *ignem,*
Rursum ex diuerso cœli [b], *cæcisque latebris*
Turba sonans prædam pedibus circumvolat vncis,
Polluit ore dapes: socijs tunc arma capessant
Edico & dira [c] *bellum cum gente gerendum.*
Haud secus ac iussi faciunt, tectósque per herbam
Disponunt enses, & scuta latentia condunt. Troiani arma capiunt.
Ergo vbi delapsæ sonitum per curua dedere
Littora, dat signum specula Misenus [d] *ab alta*
Aere cauo [e]: *inuadunt socij, & noua* [f] *prælia tentant,*
Obscœnas [g] *pelagi* [h] *ferro fœdare volucres.*
Sed neque vim plumis [i] *vllam, nec vulnera tergo*
Accipiunt, celerique fuga sub sydera lapsæ,

a Ioui qui fuerat in prædæ partem vocatus, sacrificium de integro renouamus. Sanè inquit Seruius, *iteratione hanc fieri secundum ritum sacrorum. nam displicuisse prima ex prodigijs indicatur.*

b Ex diuerso cœli tractu, ex diuersa aeris regione.

c Seruius. *Sabini & vmbri, quæ nos mala, dira appellant.*

d Tubicen, de quo 6. Aeneidos versu 164.

e Tubâ æreâ. *f* Inusitata, quibus non erant assueti.

g Vel immundas, vel infaustas, malíque ominis. Matius apud Varronem
Obscœni interpres, funestíque ominis augur.

h Vel quòd eas in Insulis habitare, vel quòd Ponti filias esse fabulentur.

i Vulnerari non poterant Harpyiæ, quia & plumæ præ mollitudine gladios fallebant, & terga siue tergora præ duritie aciem ferri respuebant.

SedHarpyias vulnerare non possunt.

Semesam prædam, & vestigia fœda[a] relinquunt.
Vna in præcelsa consedit rupe Celæno[b],
Infelix[c] vates: rupitque[d] hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum, stratísq; iuuencis:

Harpyiarum dira prædictio.

Laomedontiadæ[e], bellúmne inferre paratis?
Et patrio[f] insontes Harpyias pellere regno?
Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus[g] Apollo
Prædixit: vobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventísque[h] vocatis
Ibitis Italiam, portúsque intrare licebit.
Sed non antè datam[i] cingetis mœnibus vrbem,
Quam vos dira fames, nostræque[k] iniuria cædis.
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit, & in syluam pennis ablata refugit.

a Seruius. *Vel pedum signa, vel indicium sordium, quibus epulas discedentes polluebant.*

b Tres sunt Harpyiæ *Celæno*, quasi *nigra Ocypete* quasi, *celeriter volans. Aello*, quasi *procellosa.*

c Infelicitatis prænuntia: infausta nobis denuntians.

d Cum indignatione & stomachatione locuta est.

e Troiani, quorum Rex fuit Laomedon: periurus, qui Deos fefellit.

f Ex insulis Strophadibus, quæ in patriis nostri Ponti sunt ditione.

g Phœbus est epitheton Apollinis, quod plerumque nominis vicem supplet *purus*, *impollutus.* Græci frequenter φοῖβος Α᾿πόλλων. vt πάλλας Α᾿θήνη.

h Cùm immolaueritis.

. *Nigram Hyemi pecudem, Zephyris felicibus albam.*

i Fatis concessam, vobísque in Italia destinatam. vide 7. Æneidos à versu 109.

k Quam nobis inferre voluistis.

At socijs subdita gelidus [a] formidine sanguis Troianorum pauor.
Diriguit: cecidêre animi nec iam ampliùs armis,
Sed votis, precibúsque iubent exposcere pacem:
Siue deæ, seu sint diræ, obscœnæque volucres.
At pater Anchises [b] passis [c] de littore palmis
Numina magna vocat, meritósq; indicit honores. Preces Anchisæ
Dij prohibete minas, dij talem auertite casum,
Et placidi seruate pios. tum littore funem
Diripere [d], excussósque iubet laxare rudentes [e]:
Tendunt vela Noti [f]: fugimus spumantibus vndis, Fugiunt Troiani.
Quà cursum, ventúsque, gubernatórq; vocabant.
Iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos, Insulæ maris Ionii.
Dulichiúmque [g], Saméque, & Neritos ardua saxis:
Effugimus scopulos Ithacæ, Laertia [h] regna:
Et terram altricem sæui execramur Vlyssis.

[a] Sanguis in venis congelatus est præ formidine.
[b] Socij quidem iubebant Harpyarum pacem exposcere: At Anchises, non Harpyias inuocat, sed ipsum Iouem & Apollinem à quibus Harpyiæ id acceperant, quod nobis nunciabant. [c] Apertis: à pandendo.
[d] Commodè Cerdanus. Soluentium celeritatem aduerte. Funis diripitur, non soluitur: laxantur & excutiuntur rudentes, tenduntur vela, fit fuga puncto temporis: non considerant quo ituri: sed ventis, sed Palinuro commissi in incertum abeunt.
[e] Funes nauticos explicare & immittere, siue relaxare, vt vela pandantur, & vento compleantur. sic frequenter apud Græcos. πάντα κάλων ἀνασείειν. *omnem rudentem excutere.*
[f] Vela sic inflantur complentúrque ventis, vt contendantur & rigescant.
[g] Insulæ maris Ionij.
[h] Vbi Laertes pater Vlyssis regnat. notant interpretes per irrisionem vocari regna, quæ scopulos nominarat. vt 1. Æneid. *illa se iactet in aula &c.*

Mox & Leucatæ a *nimbosa* b *cacumina montis,*
Et formidatus nautis aperitur c *Apollo.*
Hunc petimus fessi, & paruæ d *succedimus vrbi.*
Anchora de prora iacitur: stant littore puppes.
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustrātur Ioui *Lustramurque* e *Ioui, votisque* f *incendimus aras:*
Actiáque Iliacis celebramus littora ludis.
ludos celebrāt *Exercent patrias oleo labente palæstras*

a Leucates promontorium Epiri, iuxta Ambraciam: dictum à lapidum candore λευκὸς *album* significat.

b Leucatæ cacumen, alijs cœli partibus serenis, pene semper nubibus est opertum. In eo templum Apollinis Actij: quasi littoralis. ἀκτὴ enim est littus prærupturn. Dicitur *formidatus nautis*, quia locus hostilis, inquit Seruius, vel quia saxosus, vel quia aliquis vectorum qui illuc appulsi fuerant, solitus immolari. quod postremum refert non ex sua, sed ex aliquorum sententia.

c Nauticum verbum: incipit apparere: cuius contrarium est *abscondere*.

d Ad comparationem maioris vrbis alludit, quam ibi postea condidit Augustus & Nicopolim nominauit ob Actiacam victoriam.

e Expiamur propter admissum piaculum siue in Thracia vbi Ioui taurum præter consuetudinem mactaui, cui iuuencus immolatur, siue in Strophadibus insulis, vbi Iouem in partem prædæ vocauimus, quod acceptum Ioui non fuit. vt constat è cladibus insecutis. Quod ait, *lustramur*, videtur ad ludos quinquennales alludere, qui solebant singulis lustris siue quinquenniis celebrari, ex Augusti instituto. Suetonius in eius vita. cap. 18. *Quoque Actiacæ victoriæ* de Cleopatra & Antonio relatæ *memoria celebratior in posterum esset, vrbem Nicopolin apud Actium condidit, ludosque illic quinquennales constituit.*

f Victimas sacrificamus, quas nos sacrificaturos esse voueramus, & in Actiaco littore ludos celebramus, sociique mei luctas exercent nudati, & oleo liquido pérque membra diffluente delibuti. Palæstræ luctæ ἀπὸ τοῦ παλαίειν *luctari.* Nudati quia solebant athletæ nudi in arenam procedere.

Nudati socij : iuuant euasisse tot vrbes
Argolicas, mediósque fugam tenuisse per hostes.
Intereà magnum [a] *sol circumuoluitur annum:*
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat vndas.
Aere cauo clypeum, magni gestamen Abantis [b]
Postibus aduersis figo, & rem carmine signo:
Aeneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus iubeo, & cōsidere transtris [c]. *Iterum nauigant.*
Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt.
Protinus aërias Phæacum [d] *abscondimus arces,*
Littoráque Epeiri legimus [e], *portúque subimus*

Vnde gymnici agones, & gymnasia. γυμνός nudus. Huic gymnico certamini Lacedæmonij præfuerunt, vt auctor est Strabo liber 7. qui, vt scribit Thucydides lib. primo primi nudauerunt corpora, & oleo vngi cœperunt in palæstris. Barbari autem vt auctor est Plato de rep. nudari turpe iudicabant. exercent igitur Troiani palæstras, non suo & Barbarorum more, sed patrias id est secundum illius patriæ institutum.

a Ad differentiam mensis, qui annus lunaris, & paruus annus interdum nominatur. Non ait autem annum iam esse penitus euolutum. sed circumuolui: quia nondum annus à Troiæ excidio planè effluxerat, vere enim, aliquot ante æquinoctium vernum diebus captum est Ilium, cœptúmque ineunte ætate ab Ænea nauigari.

b Græci cuiusdam, vt videtur, quem Æneas occiderat & spoliarat bello Troiano. Vide Seruium Danielis. affigebant autem ad templorum postes, & dijs consecrabant arma, quæ refigere non licebat.

c Transtra, remigum sedilia.

d Altissimos Corcyræ montes è conspectu amittimus. Phæaces olim dicebantur, qui posteà dicti sunt Corcyræi. *Abscondere* verbum nauticum. Seneca ep. 7. *In hoc cursu rapidissimi temporis primùm pueritiam abscondimus.* arces pro montibus in Georg. *Mundus vt in Scythiam Ripheásque arduus arces.*

e Nauticum verbum : præterimus & radimus oram Epiri, & in portum Buthrotium intramus: Chaonium appellat, quia

Chaonio, & celsam Buthroti ascendimus vrbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden a Helenum Graias regnare per vrbes,
Coniugio Aeacidæ Pyrrhi, sceptrisque potitum:
Et patrio b Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui: miroque incensum pectus amore
Compellare virum c, & casus cognoscere tantos.
Progredior portu classes & littora linquens.
Solennes tum fortè dapes d & tristia e dona,
Ante vrbem in luco falsi f Simoëntis ad vndam
Libabat cineri g Andromache: manésq; h vocabat
Hectoreum ad tumulũ, viridi quẽ cespite inanem,
Et geminas, causam lacrymis i, sacrauerat aras k.

Audiit Helenũ in Epiro regnare.

Æneas inuenit Andromachen Hectori parentantem.

Buthrotum vrbs Epiri. Epirus autem Chaoniæ nomen obtinuit, vt infrà dicitur.

a Incredibile videbatur Helenum Priami filium, qui in captiuitatem abductus fuerat, Græcis suis victoribus dominari potitum coniuge & regno Pyrrhi siue Neoptolemi qui ab Æaco abauo Æacides nominatur.

b Troiano: cùm iam priùs nupsisset Hectori.

c Helenum alloqui.

d Inferias, lac, vinum, sanguinem, & alias libationes mortuis libari solitas. de quibus suprà versu 66. & lib. 5. versu 77. &c. *Solennes* anniuersarias.

e Mœsta, funebria, caussam lacrymis.

f Non veri Simoentis, sed riuuli cuiusdam, cui in memoriam Phrygii Simoentis illud nomen affinxerat.

g Manibus siue animæ Hectoris mariti iam mortui & in cineres redacti.

h Manes Hectoris inuitabat, ad tumulum honorarium, siue cenotaphium, quod ipsa Hectori non ad tegenda illius ossa, sed ad seruandam memoriam excitarat, & ad illud dapes feriales libauerat.

i Ad luctum & lacrymas renouandas.

k Vide eclogam 5. v. 65. suprà. v. 63. lib. 5. Æneid. v. 48. quòd ait *geminas*, ita Seruius. *Vnam marito, alteram filio: aut*

Vt me conspexit venientem, & Troïa circùm
Arma amens vidit: magnis exterrita monstris
Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit.
Labitur, & longo vix tandem tempore fatur:
Veráne te facies[a], verus mihi nuntius affers
Nate dea? viuísne? aut, si lux alma recessit,
Hector vbi est[b]? dixit: lacrymásque effudit, & omnem
Impleuit clamore locum. vix pauca furenti[c]
Subiicio, & raris turbatus vocibus hisco[d]
Viuo equidē, vitámque extrema per omnia duco:
Ne dubita: nam vera vides.
Heu quis te casus deiectam coniuge tanto
Excipit[e]? aut quæ digna satis[f] fortuna reuisit?

Æneæ & Andromaches colloquiū.

certè illud respicit, nam inferi pari gaudent numero, vt
Ecce duas tibi Daphni. --
Superi verò impari, vt
-- numero Deus impare gaudet.
vel gemipas Diti Patri & Proserpinæ.

a Ordo verborum turbatus est, vt personæ turbatæ conueniat oratio. ordo est. *O Nate Dea, afférsne te, mihi vera facies, verus nuntius?* Id est veníſne ad me verus homo, viuens & spirans, an vmbra & simulacrum siue idolum hominis mortui? potésne mihi vera de Hectore nuntiare?

b Si tu mortuus es, & me Hectoris manes vocante, ad tumulum dapésque libatas accedis, vbi est Hector? quare te non comitatur? quare mihi non apparet? cùm præsertim tanta fuerit inter vos animorum consensio dum viueretis, vt alter ab altero vix discederet.

c Insolabiliter & impatienter dolenti.

d Donatus. *Perturbatione mentis hiabam potiùs, quàm loquebar: raræ sunt enim voces, cùm ob aliquam caussam continuæ esse non possunt.*

e Seruius. Signatè locutus est, quia deiectam dixerat: excipiuntur enim quæ cadunt.

f Qua nunc fortuna vteris quæ pristinæ tuæ felicitati, &

Hectoris Andromache, Pyrrhin' connubia seruas
Deiecit vultum[a]*, & demissa voce locuta est:*
O felix[b] *vna ante alias Priameïa virgo,*
Hostilem ad tumulum, Troiæ sub mœnibus altis
Polyxena. *Iussa*[c] *mori: quæ sortitus non pertulit vllos,*
Nec victoris heri tetigit captiua cubile.
Nos patriâ incensâ diuersa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus[d] *iuuenémque superbum*
Seruitiô enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionē[e]*, Lacedæmoniosq́ Hymenæos,*
Me famulam famuloq́ Heleno trāsmisit habendā.
Ast illum[f] *ereptæ magno inflammatus amore*

illustri Hectoris matrimonio respondeat? An manes vidua post amissum Hectorem? an Pyrrho nupsisti, eiúsque connubium seruas adhuc & retines? an quod audiui quidem, sed credere non possum, Heleno nupsisti?

a Pudore confusa, quòd videret sibi de nuptijs cum Pyrrho contractis esse confitendum.

b O vtinam priùs mortua fuissem, mihique contigisset illud, quod Polyxenæ contigit, Priami filiæ, quæ cùm adhuc esset virgo, iussa est ad Achillis tumulum immolari, quæ sorti subiecta non fuit, vt ei domino in concubinatum addiceretur, cui sors obtigisset.

c Iussa est mori à spectro siue vmbra ipsius Achillis, quæ Græcis post excidium Troianum redire volentibus, in eius tumulo apparuit, & Polyxenam mactari postulauit.

d Ego Pyrrhum, siue Neoptolemum, filium Achillis, adolescentem fastuosum & superbum perferre coacta fui: vtitur numero multitudinis ad tegendum pudorem: minorem enim pudorem adfert quod cum alijs videtur esse commune. Enixam autem se dicit quia ex Pyrrho Molossum peperit siue enixa est in seruitute.

e Hermione filia Menelai Lacedæmoniorum Regis, & Helenæ Helena filia Iouis & Ledæ. vnde ab auiæ nomine Ledæa Hermione nominatur.

f Velleius de Oreste. *Se etiam à Pyrrho Achillis filio virtute vindicauit. Nam quòd pactæ eius Menelai atque Helenæ filiæ*

Coniugis, & ſcelerum furijs agitatus [a] *Oreſtes,*
Excipit incautum [b] *patriaſq;* [c] *obtruncat ad aras.*
Morte Neoptolemi, regnorum reddita [d] *ceſſit*
Pars Heleno qui Chaonios [e] *cognomine campos,*
Chaoniámque omnem Troiano [f] *à Chaone dixit,*

Pyrrhus ab Oreſte occiſus.

Hermiones nuptias occupauerat, Delphis eum interficit.

a Oreſtes Agamemnonis filius, patris, qui à Clytemneſtra vxore necatus fuerat, vlciſcendi cauſſa, matrem ſuam occiderat, eius ſceleris conſcientia ſic agitatus fuit, vt à Furijs ipſis eum iactatum fabulentur, quæ Ipſum vbique ſequerentur cum tædis ardentibus.

b Adoritur ex inſidijs non cogitantem.

c Vel ad aras Apollinis Delphici qui & communis erat patriæ vniuerſæque Græciæ deus & πατρῷος nominatur. vel ad aras Apollinis, ad cuius aras Achilles Neoptolemi pater occiſus fuerat à Paride, Apolline ipſo Paridis manum & telum dirigente. Vel quia in templo Delphico erant quædam aræ quæ Patriæ dicerentur: Vel quia Pyrrhus dolens patrem ſuum Achillem auxilio Apollinis interemptum fuiſſe, in contumeliam numinis aras patri ſuo iuxta aras Apollinis, excitauit: iuxta quas occiſus eſt.

d Quia regnum Epiri pro regno Troiæ videbatur Heleno reſtitutum, ideo non datam, ſed redditam ait regni partem, quia ab eo ipſo Troiani regnum nouum acceperunt, per quem præcipuè vetus amiſerant. Ceſſit autem regnum Heleno, per priuignum Moloſſum, quem Pyrrhus ex Andromache ſuſceperat.

e Helenus Campos Epiri populos, Chaonios cognominauit à Chaone Troiano, vt exponit Seruius Danielis vel, vt idem innuit, hos populos ita Chaonios nominauit, vt ijs Camporum cognomen adiecerit. Et ſanè montoſa potiùs eſt Epirus quam Campeſtris & plana. ὅσα τραχέα, καὶ ὀρῶν πλήρης *aſpera, & montibus plena*, inquit Strabo lib. 7. adde quòd ſuperfluè dixiſſet campos Chaonios, & Chaoniam. At nunc videtur eſſe hæc ſententia. Helenus tum illos Chaonios qui Campi cognominantur, tum relinquam omnem Chaoniam à Troiano Chaone cognominauit.

f Vel à fratre, quem Helenus imprudens in venatione occiderat: vel Chaonem hoc honore affecit, quòd ille ſiue ad auertendam peſtilentiam, ſiue ad ſedandam tempeſtatem vitandúmque naufragium ſponte ſe victimam obtuliſſet.

Helenus in Epiro regnat.

Pergamáque, Iliacámq; iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedêre?
Aut quis te ignarum nostris deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superátne [a]*? & vescitur aura?*
Quem tibi iam Troia [b].
Ecquæ iam puero est amissæ cura parentis [c]*?*
Ecquid in antiquam virtutem, animósque viriles
Et pater Aeneas, & auunculus [d] *excitat Hector?*
Talia fundebat lacrymans, longósque ciebat
Incassum fletus, cùm sese à mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus offert,
Agnoscitque suos, lætúsque ad mœnia ducit:
Et multùm lachrymas verba inter singula fundit.
Procedo, & paruam Troiam, simulatáque magnis
Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum
Agnosco, Scæaque amplector [e] *limina portæ.*

Helenus occurrit Troianis

a Estne adhuc in viuis? éstne superstes: vt *captæ superauimus vrbi.*

b Abrumpit orationem nondum finitâ sententiâ, ex affectu vehementi, Troiæ nomine prolato. Ineptè supplent aliqui -- *peperit fumante Creusa.* Alij propriùs ad mentem Poëtæ, sed insulsâ compositione verborum. *Quem tibi iam Troiâ obsessâ est enixa Creusa.*

c Vel Patriæ, quæ est communis parens, vt interpretatur Seruius: vel Creusæ, quam Andromache audire potuit amissam, priusquam Græci è Phrygia discederent.

d Creusam aiunt Priami filiam fuisse & ita Hector Ascanij fuit auunculus.

e De more: nam & postes & limina domorum amplecti solebant, qui vel exulatum ibant, vel peregrinatum diu abfuturi, vt dictum est lib. 2. versu 490. iidem etiam reduces eadem osculari & amplecti solebant, vt probat Turnebus ex Valerio Flacco lib. 1. Argonaut. *Patriæque amplector limina portæ.*

Nec non & Teucri socia simul vrbe fruuntur. Et eos excipit.
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulai[a] *in medio libabant*[b] *pocula Bacchi,*
Impositis auro dapibus, paterásque tenebant.
Iámque dies, altérque dies[c] *processit, & auræ*
Vela vocant, tumidóq;[d] *inflatur carbasus*[e] *Austro*
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso
Troiugena interpres diuûm,[f] *qui numina Phœbi,*
Qui tripodas[h] *Clarij*[i] *lauros*[k], *qui sydera sentis,*

a In áulæ medio. *Aula autem*, inquit Seruius, *propriè dicitur, quæ concluditur porticibus quatuor, vnde superiùs* porticibus *dixit*. Vide notas in Milonianam. §. 13. digressione *de atriis* Græci αἴθουσαν appellant: in qua exceptos hospites, lectósque ibidem iis stratos frequenter dicit Homerus in Odyss.

b Ante conuiuium, de vino libabant, vel Baccho, vel Ioui Hospitali.

c Iam multi dies processerant. vt interpretantur Scaliger, & Cerdanus.

d Vento qui spirans & vela inflans, ea tumere faciebat.

e Velum carbasinum.

f Augur. Orator 13. Philipp. *Augurem Iouis Opt. Max. cuius interpretes, internuntiísque sumus.*

g Duo sunt potissimùm diuinationis genera: nam alij mentis incitatione & diuino furore instincti futura præsagiunt: alij ex rebus externis futura coniectant. Vtrumque diuinationis genus Heleno tribuit Æneas Nam & numina Phœbi & tripodas, & Apollinis Clarij lauros sentiebat: id est, diuinabat Apollinis afflatu, sedens in tripode, & lauro, quæ est Apollini dicata, coronatus. & ex siderum aspectu, siue astrologia iudiciaria, & ex auium volatu, & garritu futura noscebat.

h Tripus fuit sedile quoddam perforatum cui insidebat Pythia, reddens oracula sic dictus quod tribus pedibus niteretur. alij aliter. communior est ista sententia.

i Apollo dictus Clarius à Claro luco, vel, vt alij dicunt, oppido prope Colophonem. de quo Plinius lib 2. cap. 103 *Colophone in Apollinis Clarij specu lacuna est cuius potu mira redduntur oracula.* K Vide suprà versu 91. Adde lauro coronatos

Æneas Helenū consulit.

Et volucrũ linguas a, *& præpetis* b *omina* c *pennæ:*
Fare agè (námque omnem cursum mihi prospera d *dixit*
Relligio, & cuncti suaserunt numine diui
Italiam petere, & terras tentare repostas e,
Sola nouum, dictúque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, & tristes denuntiat iras,
Obscœnámque famem f *) quæ prima pericula vito:*
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus cæsis primùm de more iuuencis,
Exorat pacem Diuûm, vittásque g *resoluit*
Sacrati capitis: méque ad tua limina, Phœbe,

fuisse qui reddebant oracula. ad quod allusit Aristophanes in Pluto.

Τί δῆθ' ὁ Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν στεμμάτων
Quos è corona Phœbus emisit sonos.

a Hinc dicti augures, quòd ex auium garritu futura præsentiant.

b Seruius. *Præpetes sunt quæ secundo auspicio ante eum volant qui auspicatur. aues autem aut oscines sunt aut præpetes: oscines quæ ore futura prædicunt: præpetes quæ volatu augurium significant, cùm sunt prospera.*

c Abusio vocis. propriè enim omen petebatur è vocibus humanis fortuitò prolatis Viden Pisoniam. §. 31. Nota. 3.

d Hypallage pro: *omnis religio mihi dixit prosperum cursum.* id est omnia auspicia & Deorum oracula mihi prædixerunt fore vt ad Italiam prosperè nauigarem.

e Repositas, & longè remotas.

f Vide suprà, à versu 245. ad 258

g Vittati erant vates. Valerius Flaccus lib. 4. Argon. de Phineo.

- Vittas laurúmque capessit
Numina magna ciens. -

Helenus igitur vittas capitis sui Phœbo dicati resoluit, fecítque vt vittæ, quæ priùs nexæ erant in capite, penderent, & maiori cum decore fluitarent, seque vndatim explicarent.

Ipse manu multo suspensum [a] numine ducit.
Atque hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos.
Nate dea (nam te maioribus [b] ire per altum
Auspicijs manifesta fides: sic fata Deûm rex
Sortitur, voluitque vices: is vertitur [c] ordo)
Pauca tibi è multis, quò tutior hospita [d] lustres
Aequora, & Ausonio [e] considere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, farîque vetat Saturnia Iuno.
Principio Italiam, quã tu iam rere propinquam,
Viciniósque ignare paras inuadere portus,
Longa procul longis via diuidit inuia [f] terris.

Heleni monita & prædictiones.

a Sacro quodam horrore perfusum ob præsentiam numinis, & oraculi reddendi expectatione sollicitum, atque suspensum.

b Commodè de la Cerda noster hoc loco. Maiora sunt tua auspicia, videlicet petita ex cœlesti numine & ductu, non vt ab aliis captantur auspicia ex garritu auium, aut volatu, vt dicat Helenus, Maiora sunt auspicia tua quàm illæ linguæ volucrum & præpetis omina pennæ, quorum me peritum esse dixisti

c Commodè. Nam fatum est ordo quidam & series siue vicissitudo caussarum secundarum inter se connexarum, prout à diuina prouidentia dependent quasi mutua concatenatione deuinctæ. Vide secundam Philipp. § 16 Nota 1.

d Vt tutiùs obire & circuire possis maria, in quibus non remanebis, sed tanquam hospes & peregrinus versaberis.

e Laurentino, qui portus est in Italia.

f Ante omnia monendus es Italiam non esse tam vicinam, quàm tu esse existimas, & ignarus viarum longitudinis, paras inuadere portus Italiæ vicinos: etsi enim inter Ceraunia Epiri promontorium, & Lacinium promontorium Italiæ tam breuis traiectus est, vt inter vtrumque sit septuaginta quinque duntaxat milliariorum distantia, tamen inter Epirum & Laurentinum portum, eámque partem Italiæ quæ fato tibi debetur magnum est interuallum, vt via propemodum inuia esse videatur.

Ante & Trinacria[a] lentandus[b] remus in vnda:
Et salis Ausonij lustrandum nauibus æquor
Insula Circes. *Infernique lacus,[c] Ææaque[d] insula Circes,*
Quàm tutâ possis vrbem componere terrâ.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cum tibi sollicito[e] secreti ad fluminis vndam
Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
Sus alba *Triginta capitum fœtus enixa iacebit,*
Alba solo recubans, albi circum vbera[f] gnati:
Is locus vrbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus[g] horresce futuros.
Fata viam inuenient[h]: aderitque vocatus[i] Apollo.
Has autem terras[k] Italique hanc littoris oram,

a In mari Siculo, dicta Trinacria ἀπὸ τῶν τριῶν ἄκρων *à tribus Promontoriis* Peloro, Pachino, Lilybæo.

b Tam fortiter remigandum vt remi flectantur & incuruentur Catullus Nuptiis Pelei & Thetidos.

Quine fugit lentos incuruans gurgite remos.

c Seruius, Lucrinum & Auernum dicit: inter quos est spelunca, per quam ad inferos descendebatur.

d De Circe Solis filia. vide 7. æneid. à versu 10 Dicitur Ææa ab insula Cholchidi vicina, fuit enim soror Æetæ Colchorum Regis.

e De sollicitudine Æneæ 8. Aeneid. versu 18. de sue alba, eodem lib. versu 43. & 81.

f Seruius. *Varro dicit etiam hoc signi fuisse, quòd cùm etiam alterius coloris porci in fœtu huius porcæ fuerint, albi tantummodo circum vbera sint reperti.*

g De quibus hoc ipso libro, versu 256.

h Vide lib. 7 à versu 109.

i Cuius nomine minata fuerat Celæno.

k Noli naues tuas appellere ad Calabriam: quæ regio Italiæ nobis proxima est, & Epirotici maris vndis æstuantibus perfunditur: noli, inquam, ad illam Italiæ partem nauigare: quia Græci nomini Troiano infesti in omnibus Calabriæ vrbibus habitant: vnde & Magna Grecia nominatur.

Proxima quæ noſtri perfunditur æquoris æſtu, *Magna*
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis, *Græcia.*
Hîc [a] *& Narycij poſuerunt mœnia Locri:*
Et Salentinos obſedit milite campos
Lyctius Idomeneus [b]*: hîc* [c] *illa ducis Melibœi*
Parua Philoctetæ ſubnixa Petilia muro.
Quin [d] *vbi trãſmiſſæ ſteterint trãs æquora claſſes,*
Et poſitis aris iam vota in littore ſolues:
Purpureo velare comas adopertus amictu:

a In Calabria. Porro duo genera Locrorum fuerunt in Aiacis Oilei comitatu: alij Epizephyrii, alij Ozolei. Poſt naufragium ad Caphaream rupem, de quo primo libro à verſu 45. Epizephyrii ad Italiam, Ozolei ad Libyam naues appulerunt, Epizephyrij vrbem Locros Epizephyros dictam in Italia condiderunt. Dicuntur Narycij à Naryce Locrorum oppido. *b* Idomeneus Creta expulſus, vt viſum eſt ſuprà verſu 121 Salatinos Calabriæ campos occupauit. Dictus Lyctius à Lycto Cretæ ciuitate.

c In eadem Italiæ parte Philoctetes, Pæantis filius, comes Herculis, ortus è Melibœa Theſſaliæ ciuitate, tempeſtate diſiectus in Italiam, condidit Petiliam, vel ſaltem mœnibus ſepſit. Nam apud Seruium, *ait Cato à Philocteta condita iampridem ciuitate, murum tantùm factum.* Paruam appellat, quaſi rationem reddens cur Petilia nominetur. *Petilus* enim apud antiquos erat *paruus*: vnde & vernaculè *petit*. Lucilius apud Nonnium *Inſignis varis cruribus & petilis.*

d Narrat Seruius Diomedem, cum variis cladibus affligeretur, iuſſum fuiſſe oraculo Palladium olim à ſe ſubreptum, reſtituere Troianis: *quod cùm ille vellet implere, Aeneam inuenit ſacrificantem, qui ſacrificij ordinem non rupit, & Palladium Nautes accepit.* Hæc eſt igitur huius loci ſententia, Dixi tibi vitandum eſſe eam Italiæ partem quæ à Græcis tuis hoſtibus habitatur: quin etiam cùm ad littus Laurentinum perueneris, debes velari, ſiue habere velatas comas amictu purpureo, ne tibi ſacrificanti Græcus aliquis occurrat, quod & ſacrificium turbaret, & inauſpicatum eſſet, infelicisque præſagij.

Capite velato sacrificandum.

Nequa inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.
Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto:
Hac casti [a] *maneant in relligione* [b] *nepotes*
Ast vbi digressum Siculæ te admoueri oræ
Ventus, & angusti [c] *rarescent claustra* [d] *Pelori:*
Læua tibi tellus, & longo læua petantur
Aequora circuitu: dextrum fuge littus & vndas.
Hæc loca [f] *vi quondam, & vasta conuulsa ruinâ,*
(TANTVM æui longinqua valet mutare vetustas)

a Pij & religiosi. lib 6. *Quique sacerdotes casti.*

b Plutarchus Quæstionibus Romanis. τοὺς δὲ θεοὺς οὕτω προσεκύνουν ἢ ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς &c. *Deos sic adorabant, vt hac, obtectione capitis seipsos demitterent.* Iam dixerat de Ænea. καὶ τοῦ Διομήδους παρεξιόντος ἐπικαλυψάμενος τὴν θυσίαν ἀπετέλεσε. *Diomede prætereunte, caput velauit, & sacrificium absoluit.* Ne videlicet sacrificanti hostilis facies occurreret. Quod, ad ominum perturbationem spectat, notandum illud. εὐλαβούμενοι τινὰ φωνὴν προσπεσεῖν αὐτοῖς ἔξωθεν εὐχομένοις ἀπαίσιον καὶ δύσφημον ἄχρι τῶν ὤτων ἀνελάμβανον τὸ ἱμάτιον. *Verentes ne qua vox mali ominis foris accideret, vsque ad aures vestem sursum attrahebant. Velare comas*, id est, velare secundum comas: vel, habe comas velatas.

c Inter columnam Rhegiam Italiæ, & Pelorum Siciliæ promontorium, tantæ sunt maris angustiæ, vt vix sit ter mille passuum intercapedo.

d Seruius. *Venientibus de Ionio propter curuaturam littorum, clausa videntur angustia, quæ paulatim propinquantibus aperiri videntur* quod noster ait *rarescere.*

e Cùm ad Pelorum accedes, dextram relinque, ne ad Latium tendens cogaris illas angustias, quæ sunt inter Scyllam & Charybdin, penetrare: sed ad sinistram inflectens longo circuitu totam Siciliam circumlustra.

f Sallustius in fragmentis. *Italiam coniunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem abruptum est aquis aut propter angustiam scissum.*

Dissiluisse ferunt, cum protinus[a] *vtraque tellus* — *Sicilia ab Italiæ finibus diuulsa.*
Vna foret: venit medio vi pontus, & vndis
Hesperium Siculo latus abscidit[b]*: aruaq; & vrbes*
Littore diductas[c] *angusto*[d] *interluit æstu*[e].
Dextrum Scylla[f] *latus, læuũ implacata Charybdis*
Obsidet: atque imo barathri ter gurgite vastos — *Charybdis.*
Sorbet in abruptum fluctus[g]*, rursúsque sub auras*
Erigit alternos, & sydera verberat vnda.
At Scyllam[h] *cæcis cohibet spelunca latebris* — *Scylla.*
Ora exertantem, & naues in saxa trahentem.
Prima homini facies, & pulchro pectore virgo
Pube tenus: postrema immani corpore Pistrix,
Delphinum caudas, vtero commissa luporum.

a Coniunctim. cùm Sicilia & Italia vnam faceret continentem.

b Siciliæ latus ab Italiæ latere separauit.

c Diuulsas, distractas, separatas.

d Freto tribus passuum millibus non latiore.

e Seruius *Æstum poetæ maris angustijs arctati ideo appellant, quòd ibi commotione reciproci cursûs mare videatur æstuare.*

f Commodè Cerdanus. Nauigantibus ex Epiro Italia dextra est, Sicilia læua: est verò Scylla in Italia prope Rhegium, ac proinde ad dextram: Charybdis in Sicilia prope Zanclen, ac proinde ad læuum.

g Charybdis imo profundi maris gurgite vastos fluctus sorbet in abruptam voraginem, eosdémque rursus alterna vomitione ita eructat, vt ad cœlum propè eos emittere videatur. *alternos.* quia accipit vt vomat, rursus vomit vt accipiat.

h Scylla est monstrum marinum inclusum in speluncâ latebrosa, os frequenter exerens, & naues ad se trahens Cui monstro est facies humana. estque virgo vsque ad vmbilicum: postrema verò pars corporis desinit in pistricem, siue pristim, id est in cetum marinum, siue balænam, quæ pistrix habet vterum voracem & lupinum, commissum siue coniunctum caudis delphinum. siue cuius vtero lupino commissæ sunt, & velut assutæ caudæ delphinorum.

Præstat [a] *Trinacrij metas lustrare Pachyni*
Cessantem [b], *longos & circunflectere cursus,*
Quàm semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, & cæruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia vati,
Si qua fides, animum si veris implet Apollo:
Vnum illud tibi nate dea, præque omnibus vnum
Prædicam, & repetens iterúmq; iterúmq; monebo.
Placanda Iuno. *Iunonis magnæ primùm prece numen adora,*
Iunoni cane [c] *vota libens, dominámque potentem*
Supplicibus supera donis [d]*: sic denique victor* [e]
Trinacriâ [f] *fines Italos mittère relictâ.*
Huc vbi delatus, Cumæam accesseris vrbem.
Diuinósque lacus [g], *& Auerna sonantia* [h] *syluis,*

a Melius est totam Siciliam circuire, & quemadmodum in circo & curuli certamine currus circum metam flectuntur, ita circa Pachinum Siciliæ promontorium flecti, quàm Scyllam videre canibus succinctam latrantibus.
b Plus temporis in itinere consumentem.
c Seruius. *Cane* autem de historia est: nam & bello Punico matrimi & patrimi cantauerunt Iunoni; & bene tria posuit, quæ ad religionem pertinent, *prece*, *votis*, *donis*.
d Donis suppliciter oblatis, eam vel inuitam & reluctantem obligat vt tibi sit mitis.
e Propositi effector.
f Ouidius 13 metamorph.

Inde futurorum certi, quæ cuncta fideli
Priamides Helenus monitu prædixerat intrant
Sicaniam, tribus hæc excurrit in æquora linguis,
E quibus imbriferos versa est Pachinus ad austros:
Mollibus expositum Zephyris Lilybæon: ad arctos
Æquoris expertes spectat, Boreámque Pelorus.

hinc dicta Trinacria à tribus promontorijs, quæ Naso linguas appellat. *g* Lucrinum & Auernum Diti consecratos,
h Resonantia non suo murmure, sed propter syluas vento crepitantes.

Insanam vatem [a] *aspicies: quæ rupe* [b] *sub ima*
Fata canit, foliisque notas, & nomina [c] *mandat.*
Quæcunque in folijs [d] *descripsit carmina virgo,*
Digerit in numerũ, atque antro seclusa relinquit:
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt. Sibylla.
Verùm eadem, verso tenuis cùm cardine ventus
Impulit, & teneras turbauit ianua frondes:
Nunquam deinde cauo volitantia prendere saxo,
Nec reuocare situs [e]*, aut iungere carmina curat.*
Inconsulti [f] *abeunt, sedémque odêre Sibyllæ.*

a Sibyllam Apollinis furore instinctam & futura prædicentem. Vide notas in Sextianam §. 23. *Vaticinare atque insanire.*

b Iustinus Martyr cohortatione priore ad Græcos exeunte. Responsa dedit in vrbe, cui Cumæ nomen est, sexto à Baijs (qui locus thermas Campanas habet) lapide. Vidimus sanè, ea in vrbe cùm essemus, locum quemdam, ἐν ᾧ βασιλικὴν μεγίστην ἐξ ἑνὸς ἐξεσμένην λίθου ἔγνωμεν, πρᾶγμα μέγιστον, καὶ παντὸς θαύματος ἄξιον. ἔνθα τοὺς χρησμοὺς αὐτὴν ἀπαγγέλλειν &c. *Vbi basilicam ingentem vno excisam saxo conspeximus: rem profectò maximam, & admiratione omni dignissimam, vbi oracula eam edidisse &c.* agebant. vide.

c Folijs palmarum (vt ait Varro) inscribit nomina, id est, verba siue oracula notis quibusdam contractioribus ad maius scripturæ compendium comprehensa. videtur ad notas Tironis alludere, quæ & extant à Lipsio editæ.

d Donatus. *Sumit inquit, folia, illic responsa conscribit ordinat, & dimittit* seclusa & à se inuicem separata: *veniunt homines, considerant folia, & futura cognoscunt. Sed hoc habet mos ipse contrarium quippe si ventus impulerit fores, & ordinationem foliorum turbauerit, pereunt consulta, & dubij remeant, qui instructi fuerant redituri.* Præclarè omnia, nisi quòd melius dixisset pro si *ventus impulerit fores*, si ventus, apertâ ianuâ, hanc foliorum inscriptorum seriem & contextum siue carmina impulerit.

e Seriem & ordinem foliorum restituere, & in pristinum situm reuocare.

f Nullo accepto oraculo discedunt.

Mox & Leucatæ [a] *nimbosa* [b] *cacumina montis,*
Et formidatus nautis aperitur [c] *Apollo.*
Hunc petimus fessi, & paruæ [d] *succedimus vrbi.*
Anchora de prora iacitur: stant littore puppes.
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque [e] *Ioui, votisque* [f] *incendimus aras:*
Actiáque Iliacis celebramus littora ludis.
Exercent patrias oleo labente palæstras

Lustrãtur Ioui

Ludos celebrãt

a Leucates promontorium Epiri, iuxta Ambraciam: dictum à lapidum candore λευκὸς *album* significat.

b Leucatæ cacumen, aliis cœli partibus serenis, pene semper nubibus est opertum. In eo templum Apollinis Actij: quasi littoralis. ἀκτὴ enim est littus præruptum. Dicitur *formidatus nautis*, quia locus hostilis, inquit Seruius, vel quia saxosus, vel quia aliquis vectorum qui illuc appulsi fuerant, solitus immolari. quod postremum refert non ex sua, sed ex aliquorum sententia.

c Nauticum verbum: incipit apparere: cuius contrarium est *abscondere*.

d Ad comparationem maioris vrbis alludit, quam ibi postea condidit Augustus & Nicopolim nominauit ob Actiacam victoriam.

e Expiamur propter admissum piaculum siue in Thracia vbi Ioui taurum præter consuetudinem mactaui, cui iuuencus immolatur, siue in Strophadibus insulis, vbi Iouem in partem prædæ vocauimus, quod acceptum Ioui non fuit. vt constat è cladibus insecutis. Quod ait, *lustramur*, videtur ad ludos quinquennales alludere, qui solebant singulis lustris siue quinquenniis celebrari, ex Augusti instituto. Suetonius in eius vita. cap. 18. *Quoque Actiacæ victoriæ* de Cleopatra & Antonio relatæ *memoria celebratior in posterum esset, vrbem Nicopolin apud Actium condidit, ludosque illic quinquennales constituit.*

f Victimas sacrificamus, quas nos sacrificaturos esse voueramus, & in Actiaco littore ludos celebramus, sociique mei luctas exercent nudati, & oleo liquido pérque membra diffluente delibuti. Palæstræ luctæ ἀπὸ τοῦ παλαίειν *luctari*. Nudati quia solebant athletæ nudi in arenam procedere.

Nudati socij: iuuat euasisse tot vrbes
Argolicas, mediósque fugam tenuisse per hostes.
Intereà magnum [a] *sol circumuoluitur annum:*
Et glacialis hyems Aquilonibus asperat vndas.
Aere cauo clypeum, magni gestamen Abantis [b]
Postibus aduersis figo, & rem carmine signo:
Aeneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus iubeo, & cōsidere transtris [c].
Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt. *Iterum nauigant.*
Protinus aërias Phæacum [d] *abscondimus arces,*
Littoráque Epeiri legimus [e], *portúque subimus*

Vnde gymnici agones, & gymnasia. γυμνὸς nudus. Huic gymnico certamini Lacedæmonij præfuerunt, vt auctor est Strabo liber 7. qui, vt scribit Thucydides lib. primo primi nudauerunt corpora, & oleo vngi cœperunt in palæstris. Barbari autem vt auctor est Plato de rep. nudari turpe iudicabant. exercent igitur Troiani palæstras, non suo & Barbarorum more, sed patrias id est secundum illius patriæ institutum.

a Ad differentiam mensis, qui annus lunaris, & paruus annus interdum nominatur. Non ait autem annum iam esse penitus euolutum. sed circumuolui: quia nondum annus à Troiæ excidio planè effluxerat, vere enim, aliquot ante æquinoctium vernum diebus captum est Ilium, cœptúmque ineunte ætate ab Ænea nauigari.

b Græci cuiusdam, vt videtur, quem Æneas occiderat & spoliarat bello Troiano. Vide Seruium Danielis. affigebant autem ad templorum postes, & dijs consecrabant arma, quæ refigere non licebat.

c Transtra, remigum sedilia.

d Altissimos Corcyræ montes è conspectu amittimus. Phæaces olim dicebantur, qui posteà dicti sunt Corcyræi. *Abscondere* verbum nauticum. Seneca ep. 7. *In hoc cursu rapidissimi temporis primùm pueritiam abscondimus.* arces pro montibus in Georg. *Mundus vt in Scythiam Riphæásque arduus arces.*

e Nauticum verbum: præterimus & radimus oram Epiri, & in portum Buthrotium intramus: Chaonium appellat, quia

Vt me conspexit venientem, & Troïa circùm
Arma amens vidit: magnis exterrita monstris
Diriguit visu in medio: calor ossa reliquit.
Labitur, & longo vix tandem tempore fatur:
Veráne te facies[a]*, verus mihi nuntius affers*
Nate dea? viuísne? aut, si lux alma recessit,
Hector vbi est[b]*? dixit: lacrymásque effudit, & omnem*
Impleuit clamore locum. vix pauca furenti[c]
Subiicio, & raris turbatus vocibus hisco[d]
Viuo equidẽ, vitámque extrema per omnia duco:
Ne dubita: nam vera vides.
Heu quis te casus deiectam coniuge tanto
Excipit[e]*? aut quæ digna satis*[f] *fortuna reuisit?*

Æneæ & Andromaches colloquiũ.

certè illud respicit, nam inferi pari gaudent numero, vt
Ecce duas tibi Daphni. --
Superi verò impari, vt
-- numero Deus impare gaudet.
vel geminas Diti Patri & Proserpinæ.

a Ordo verborum turbatus est, vt personæ turbatæ conueniat oratio. ordo est. *O Nate Dea, afférsne te, mihi vera facies, verus nuntius?* Id est venísne ad me verus homo, viuens & spirans, an vmbra & simulacrum siue idolum hominis mortui? potésne mihi vera de Hectore nuntiare?

b Si tu mortuus es, & me Hectoris manes vocante, ad tumulum dapésque libatas accedis, vbi est Hector? quare te non comitatur? quare mihi non apparet? cùm præsertim tanta fuerit inter vos animorum consensio dum viueretis, vt alter ab altero vix discederet.

c Insolabiliter & impatienter dolenti.

d Donatus. *Perturbatione mentis hiabam potiùs, quàm loquebar: raræ sunt enim voces, cùm ob aliquam caussam continuæ esse non possunt.*

e Seruius. Signatè locutus est, quia deiectam dixerat: excipiuntur enim quæ cadunt.

f Qua nunc fortuna vteris quæ pristinæ tuæ felicitati, &

Hectoris Andromache, Pyrrhin' connubia seruas?
Deiecit vultum[a], *& demissa voce locuta est:*
O felix[b] *vna ante alias Priameia virgo,*
Hostilem ad tumulum, Troiæ sub mœnibus altis
Polyxena. *Iussa*[c] *mori: quæ sortitus non pertulit vllos,*
Nec victoris heri tetigit captiua cubile.
Nos patriâ incensâ diuersa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus[d] *iuuenémque superbum*
Seruitió enixæ tulimus: qui deinde secutus
Ledæam Hermionē[e], *Lacedæmoniósque Hymenæos,*
Me famulam, famulóque Heleno trāsmisit habendā.
Ast illum[f] *ereptæ magno inflammatus amore*

illustri Hectoris matrimonio respondeat? An manes vidua post amissum Hectorem? an Pyrrho nupsisti, eiúsque connubium seruas adhuc & retines? an quod audiui quidem, sed credere non possum, Heleno nupsisti?

a Pudore confusa, quòd videret sibi de nuptijs cum Pyrrho contractis esse confitendum.

b O vtinam priùs mortua fuissem, mihique contigisset illud, quod Polyxenæ contigit, Priami filiæ, quæ cùm adhuc esset virgo, iussa est ad Achillis tumulum immolari, quæ sorti subiecta non fuit, vt ei domino in concubinatum addiceretur, cui sors obtigisset.

c Iussa est mori à spectro siue vmbra ipsius Achillis, quæ Græcis post excidium Troianum redire volentibus, in eius tumulo apparuit, & Polyxenam mactari postulauit.

d Ego Pyrrhum, siue Neoptolemum, filium Achillis, adolescentem fastuósum & superbum perferre coacta fui: vtitur numero multitudinis ad tegendum pudorem: minorem enim pudorem adfert quod cum alijs videtur esse commune. Enixam autem se dicit quia ex Pyrrho Molossum peperit siue enixa est in seruitute.

e Hermione filia Menelai Lacedæmoniorum Regis, & Helenæ Helena filia Iouis & Ledæ. vnde ab auiæ nomine Ledæa Hermione nominatur.

f Velleius de Oreste. *Se etiam à Pyrrho Achillis filio virtute vindicauit. Nam quòd pactæ eius Menelai atque Helenæ filiæ*

Coniugis, & scelerum furijs agitatus a Orestes, *Pyrrhus ab Oreste occisus.*
Excipit incautum b patriasq; c obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi, regnorum reddita d cessit
Pars Heleno qui Chaonios e cognomine campos,
Chaoniámque omnem Troiano f à Chaone dixit,

Hermiones nuptias oc upauerat, Delphis eum interficit.

a Orestes Agamemnonis filius, patris, qui à Clytemnestra vxore necatus fuerat, vlciscendi caussa, matrem suam occiderat, eius sceleris conscientia sic agitatus fuit, vt à Farijs ipsis eum iactatum fabulentur, quæ Ipsum vbique sequerentur cum tædis ardentibus.

b Adoritur ex insidijs nõn cogitantem.

c Vel ad aras Apollinis Delphici qui & communis erat patriæ vniuersæque Græciæ deus & πατρῷος nominatur. vel ad aras Apollinis, ad cuius aras Achilles Neoptolemi pater occisus fuerat à Paride, Apolline ipso Paridis manum & telum dirigente. Vel quia in templo Delphico erant quædam aræ quæ Patriæ dicerentur: Vel quia Pyrrhus dolens patrem suum Achillem auxilio Apollinis interemptum fuisse, in contumeliam numinis aras patri suo iuxta aras Apollinis, excitauit: iuxta quas occisus est.

d Quia regnum Epiri pro regno Troiæ videbatur Heleno restitutum, ideo non datam, sed redditam ait regni partem, quia ab eo ipso Troiani regnum nouum acceperunt, per quem præcipuè vetus amiserant. Cessit autem regnum Heleno, per priuignum Molossum, quem Pyrrhus ex Andromache susceperat.

e Helenus Campos Epiri populos, Chaonios cognominauit à Chaone Troiano, vt exponit Seruius Danielis-vel, vt idem innuit, hos populos ita Chaonios nominauit, vt ijs Camporum cognomen adiecerit. Et sanè montosa potiùs est Epirus quam Campestris & plana. ὅσα τραχεῖα, ϗ ὀρῶν πληρῆς *aspera, & montibus plena*, inquit Strabo lib. 7. adde quòd superfluè dixisset campos Chaonios, & Chaoniam. At nunc videtur esse hæc sententia. Helenus tum illos Chaonios qui Campi cognominantur, tum relinquam omnem Chaoniam à Troiano Chaone cognominauit.

f Vel à fratre, quem Helenus imprudens in venatione occiderat: vel Chaonem hoc honore affecit, quòd ille siue ad auertendam pestilentiam, siue ad sedandam tempestatem vitandúmque naufragium sponte se victimam obtulisset.

Helenus in Epiro regnat.

Pergamáque, Iliacámq; iugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedêre?
Aut quis te ignarum nostris deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? superátne [a]? & vescitur aura?
Quem tibi iam Troia [b].
Ecquæ iam puero est amissæ cura parentis [c]?
Ecquid in antiquam virtutem, animósque viriles
Et pater Aeneas, & auunculus [d] excitat Hector?
Talia fundebat lacrymans, longósque ciebat
Incassum fletus, cùm sese à mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus offert,
Agnoscitque suos, lætúsque ad mœnia ducit:
Et multùm lachrymas verba inter singula fundit.
Procedo, & paruam Troiam, simulatáque magnis
Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum
Agnosco, Scææque amplector [e] limina portæ.

Helenus occurrit Troianis

a Estne adhuc in viuis? éstne superstes: vt
captæ superauimus vrbi.

b Abrumpit orationem nondum finitâ sententiâ, ex affectu vehementi, Troiæ nomine prolato. Ineptè supplent aliqui
-- peperit fumante Creusa.
Alij propriùs ad mentem Poëtæ, sed insulsâ compositione verborum. *Quem tibi iam Troiâ obsessâ est enixa Creusa.*

c Vel Patriæ, quæ est communis parens, vt interpretatur Seruius: vel Creusæ, quam Andromache audire potuit amissam, priusquam Græci è Phrygia discederent.

d Creusam aiunt Priami filiam fuisse & ita Hector Ascanij fuit auunculus.

e De more: nam & postes & limina domorum amplecti solebant, qui vel exulatum ibant, vel peregrinatum diu abfuturi, vt dictum est lib. 2. versu 490. ijdem etiam reduces eadem osculari & amplecti solebant, vt probat Turnebus ex Valerio Flacco lib. 1. Argonaut. *Patriæque amplector limina portæ.*

Nec non & Teucri socia simul vrbe fruuntur. *Et eos excipit.*
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulai [a] *in medio libabant* [b] *pocula Bacchi,*
Impositis auro dapibus, paterásque tenebant.
Iámque dies, altérque dies [c] *processit, & auræ*
Vela vocant, tumidóq; [d] inflatur carbasus [e] *Austro*
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso
Troiugena interpres diuûm, [f] *qui numina Phœbi,*
Qui tripodas [h] *Clarij* [i] *lauros* [k], *qui sydera sentis,*

a In áulæ medio. *Aula autem*, inquit Seruius, *propriè dicitur, quæ concluditur porticibus quatuor, vnde superiùs* porticibus *dixit.* Vide notas in Milonianam. §. 13. digressione *de atriis* Græci αἴθουσαν appellant: in qua exceptos hospites, lectósque ibidem iis stratos frequenter dicit Homerus in Odyss.

b Ante conuiuium, de vino libabant, vel Baccho, vel Ioui Hospitali.

c Iam multi dies processerant. vt interpretantur Scaliger, & Cerdanus.

d Vento qui spirans & vela inflans, ea tumere faciebat.

e Velum carbasinum.

f Augur. Orator 13. Philipp. *Augurem Iouis Opt. Max. cuius interpretes, internuntiisque sumus.*

g Duo sunt potissimùm diuinationis genera: nam alij mentis incitatione & diuino furore instincti futura præsagiunt: alij ex rebus externis futura coniectant. Vtrumque diuinationis genus Heleno tribuit Æneas Nam & numina Phœbi & tripodas, & Apollinis Clarij lauros sentiebat: id est, diuinabat Apollinis afflatu, sedens in tripode, & lauro, quæ est Apollini dicata, coronatus. & ex siderum aspectu, siue astrologia indiciaria, & ex auium volatu, & garritu futura noscebat.

h Tripus fuit sedile quoddam perforatum cui insidebat Pythia, reddens oracula sic dictus quod tribus pedibus niteretur. alij aliter. communior est ista sententia.

i Apollo dictus Clarius à Claro luco, vel, vt alij dicunt, oppido prope Colophonem. de quo Plinius lib 2. cap. 103 *Colophone in Apollinis Clarij specu lacuna est cuius potu mira redduntur oracula.* K Vide suprà versu 91. Adde lauro coronatos

Æneas Helenũ consulit.

Et volucrũ linguas a, *& præpetis* b *omina* c *pennæ:*
Fare agè (námque omnem cursum mihi prospera d *dixit*
Relligio, & cuncti suaserunt numine diui
Italiam petere, & terras tentare repostas e,
Sola nouum, dictúque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, & tristes denuntiat iras,
Obscænámque famem f *) quæ prima pericula vito:*
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus cæsis primùm de more iuuencis,
Exorat pacem Diuûm, vittásque g *resoluit*
Sacrati capitis: méque ad tua limina, Phœbe,

fuisse qui reddebant oracula. ad quod allusit Aristophanes in Pluto.

Τί δῆθ' ὁ Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν στεμμάτων
Quos è corona Phœbus emisit sonos.

a Hinc dicti augures, quòd ex auium garritu futura præsentiant.

b Seruius. *Præpetes sunt quæ secundo auspicio ante eum volant qui auspicatur. aues autem aut oscines sunt aut præpetes: oscines quæ ore futura prædicunt: præpetes quæ volatu augurium significant, cùm sunt prospera.*

c Abusio vocis. propriè enim omen petebatur è vocibus humanis fortuitò prolatis Viden Pisoniam. §. 31. Nota. 3.

d Hypallage pro: *omnis religio mihi dixit prosperum cursum.* id est omnia auspicia & Deorum oracula mihi prædixerunt fore vt ad Italiam prosperè nauigarem.

e Repositas, & longè remotas.

f Vide suprà, à versu 245. ad 258

g Vittati erant vates. Valerius Flaccus lib. 4. Argon. de Phineo.

- Vittas laurúmque capessit
Numina magna ciens. -

Helenus igitur vittas capitis sui Phœbo dicati resoluit, fecítque vt vittæ, quæ priùs nexæ erant in capite, penderent, & maiori cum decôre fluitarent, seque vndatim explicarent.

Ipse manu multo suspensum [a] numine ducit.
Atque hæc deinde canit diuino ex ore sacerdos.
Nate dea (nam te maioribus [b] ire per altum
Auspicijs manifesta fides: sic fata Deûm rex
Sortitur, voluitque vices: is vertitur [c] ordo)
Pauca tibi è multis, quò tutior hospita [d] lustres
Aequora, & Ausonio [e] considere portu,
Expediam dictis: prohibent nam cætera Parcæ
Scire Helenum, farique vetat Saturnia Iuno.
Principio Italiam, quã tu iam rere propinquam,
Viciniósque ignare paras inuadere portus,
Longa procul longis via diuidit inuia [f] terris.

Heleni monita & prædictiones.

a Sacro quodam horrore perfusum ob præsentiam numinis, & oraculi reddendi expectatione sollicitum, atque suspensum.
b Commodè de la Cerda noster hoc loco. Maiora sunt tua auspicia, videlicet petita ex cœlesti numine & ductu, non vt ab aliis captantur auspicia ex garritu auium, aut volatu, vt dicat Helenus, Maiora sunt auspicia tua quàm illæ linguæ volucrum & præpetis omina pennæ, quorum me peritum esse dixisti
c Commodè. Nam fatum est ordo quidam & series siue vicissitudo caussarum secundarum inter se connexarum, prout à diuina prouidentia dependent quasi mutua concatenatione deuinctæ. Vide secundam Philipp. § 16 Nota 1.
d Vt tutiùs obire & circuire possis maria, in quibus non remanebis, sed tanquam hospes & peregrinus versaberis.
e Laurentino, qui portus est in Italia.
f Ante omnia monendus es Italiam non esse tam vicinam, quàm tu esse existimas, & ignarus viarum longitudinis, paras inuadere portus Italiæ vicinos: etsi enim inter Ceraunia Epiri promontorium, & Lacinium promontorium Italiæ tam breuis traiectus est, vt inter vtrumque sit septuaginta quinque duntaxat milliariorum distantia, tamen inter Epirum & Laurentinum portum, eámque partem Italiæ quæ fato tibi debetur magnum est interuallum, vt via propemodum inuia esse videatur.

Ante & Trinacria[a] lentandus[b] remus in vnda:
Et salis Ausonij lustrandum nauibus æquor
Insula Circes. *Infernique lacus,[c] Ææaque[d] insula Circes,*
Quàm tutâ possis vrbem componere terrâ.
Signa tibi dicam, tu condita mente teneto.
Cum tibi sollicito[e] secreti ad fluminis vndam
Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
Sus alba *Triginta capitum fœtus enixa iacebit,*
Alba solo recubans, albi circum vbera[f] gnati:
Is locus vrbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus[g] horresce futuros.
Fata viam inuenient[h] aderitque vocatus[i] Apollo.
Has autem terras[k] Italique hanc littoris oram,

a In mari Siculo, dicta Trinacria ἀπὸ τῶν τριῶν ἄκρων à tribus *Promontoriis* Peloro, Pachino, Lilybæo.

b Tam fortiter remigandum vt remi flectantur & incuruentur. Catullus Nuptiis Pelei & Thetidos.

Quine fugit lentos incuruans gurgite remos.

c Seruius, Lucrinum & Auernum dicit: inter quos est spelunca, per quam ad inferos descendebatur.

d De Circe Solis filia. vide 7. Æneid. à versu 10 Dicitur Ææa ab insula Cholchidi vicina, fuit enim soror Æetæ Colchorum Regis.

e De sollicitudine Æneæ 8. Aeneid. versu 18. de sue alba, eodem lib. versu 43. & 81.

f Seruius. *Varro dicit etiam hoc signi fuisse, quòd cùm etiam alterius coloris porci in fœtu huius porcæ fuerint, albi tantummodo circum vbera sint reperti.*

g De quibus hoc ipso libro, versu 256.

h Vide lib. 7 à versu 109.

i Cuius nomine minata fuerat Celæno.

k Noli naues tuas appellere ad Calabriam: quæ regio Italiæ nobis proxima est, & Epirotici maris vndis æstuantibus perfunditur: noli, inquam, ad illam Italiæ partem nauigare: quia Græci nomini Troiano infesti in omnibus Calabriæ vrbibus habitant: vnde & Magna Grecia nominatur.

Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu, Magna
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis, Græcia.
Hîc [a] *& Narycij posuerunt mœnia Locri:*
Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus [b] *: hîc* [c] *illa ducis Melibœi*
Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro.
Quin [d] *vbi trãsmissæ steterint trãs æquora classes,*
Et positis aris iam vota in littore solues:
Purpureo velare comas adopertus amictu:

a In Calabria. Porro duo genera Locrorum fuerunt in Aiacis Oilei comitatu: alij Epizephyrii, alij Ozolei. Post naufragium ad Caphaream rupem, de quo primo libro à versu 45. Epizephyrii ad Italiam, Ozolei ad Libyam naues appulerunt, Epizephyrij vrbem Locros Epizephyros dictam in Italia condiderunt. Dicuntur Narycij à Naryce Locrorum oppido. *b* Idomeneus Creta expulsus, vt visum est suprà versu 121 Salatinos Calabriæ campos occupauit. Dictus Lyctius à Lycto Cretæ ciuitate.

c In eadem Italiæ parte Philoctetes, Pæantis filius, comes Herculis, ortus è Melibœa Thessaliæ ciuitate, tempestate disiectus in Italiam, condidit Petiliam, vel saltem mœnibus sepsit. Nam apud Seruium, *ait Cato à Philocteta condita iampridem ciuitate, murum tantùm factum.* Paruam appellat, quasi rationem reddens cur Petilia nominetur. *Petilus* enim apud antiquos erat *paruus*: vnde & vernaculè *petit*. Lucilius apud Nonnium *Insignis varis cruribus & petilis.*

d Narrat Seruius Diomedem, cum variis cladibus affligeretur, iussum fuisse oraculo Palladium olim à se subreptum, restituere Troianis: *quod cùm ille vellet implere, Æneam inuenit sacrificantem, qui sacrificij ordinem non rupit, & Palladium Nautes accepit.* Hæc est igitur huius loci sententia, Dixi tibi vitandum esse eam Italiæ partem quæ à Græcis tuis hostibus habitatur: quin etiam cùm ad littus Laurentinum perueneris, debes velari, siue habere velatas comas amictu purpureo, ne tibi sacrificanti Græcus aliquis occurrat, quod & sacrificium turbaret, & inauspicatum esset, infelicisque præsagij.

Capite velato sacrificandum.

Nequa inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.
Hunc socij morem sacrorum, hunc ipse teneto:
Hac casti [a] *maneant in relligione* [b] *nepotes*
Ast vbi digressum Siculæ te admoueri oræ
Ventus, & angusti [c] *rarescent claustra* [d] *Pelori:*
Læua tibi tellus, & longo læua petantur
Aequora circuitu: dextrum fuge littus & vndas.
Hæc loca [f] *vi quondam, & vastâ conuulsa ruinâ,*
(TANTVM æui longinqua valet mutare vetustas)

a Pij & religiosi. lib 6. *Quique sacerdotes casti.*

b Plutarchus Quæstionibus Romanis. τοὺς δὲ θεοὺς οὕτω προσεκύνουν ἢ ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς &c. *Deos sic adorabant, vt hac, obtectione capitis seipsos demitterent.* Iam dixerat de Ænea. καὶ τοῦ Διομήδους παρεξιόντος ἐπικαλυψάμενος τὴν θυσίαν ἀπετέλεσε. *Diomede prætereunte, caput velauit, & sacrificium absoluit.* Ne videlicet sacrificanti hostilis facies occurreret. Quod, ad ominum perturbationem spectat, notandum illud. εὐλαβούμενοι τινα φωνὴν προσπεσεῖν αὐτοῖς ἔξωθεν εὐχομένοις ἀπαίσιον καὶ δύσφημον ἄχρι τῶν ὤτων ἀνελάμβανον τὸ ἱμάτιον. *Verentes ne qua vox mali ominis foris accideret, vsque ad aures vestem sursum attrahebant. Velare comas*, id est, velare secundum comas: vel, habe comas velatas.

c Inter columnam Rhegiam Italiæ, & Pelorum Siciliæ promontorium, tantæ sunt maris angustiæ, vt vix sit ter mille passuum intercapedo.

d Seruius. *Venientibus de Ionio propter curuaturam littorum, clausa videntur angustia, quæ paulatim propinquantibus aperiri videntur* quod noster ait *rarescere*.

e Cùm ad Pelorum accedes, dextram relinque, ne ad Latium tendens cogaris illas angustias, quæ sunt inter Scyllam & Charybdin, penetrare: sed ad finistram inflectens longo circuitu totam Siciliam circumlustra.

f Sallustius in fragmentis. *Italiam coniunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem abruptum est aquis aut propter angustiam scissum.*

Dissiluisse ferunt, cum protinus[a] *vtraque tellus* Sicilia ab Italiæ finibus diuulsa.
Vna foret: venit medio vi pontus, & vndis
Hesperium Siculo latus abscidit[b]*: aruaq́, & vrbes*
Littore diductas[c] *angusto*[d] *interluit æstu*[e].
Dextrum Scylla[f] *latus, læuũ implacata Charybdis*
Obsidet: atque imo barathri ter gurgite vastos Charybdis.
Sorbet in abruptum fluctus[g], *rursúsque sub auras*
Erigit alternos, & sydera verberat vnda.
At Scyllam[h] *cæcis cohibet spelunca latebris* Scylla.
Ora exertantem, & naues in saxa trahentem
Prima homini facies, & pulchro pectore virgo
Pube tenus: postrema immani corpore Pistrix,
Delphinum caudas, vtero commissa luporum.

a Coniunctim. cùm Sicilia & Italia vnam faceret continentem.

b Siciliæ latus ab Italiæ latere separauit.

c Diuulsas, distractas, separatas.

d Freto tribus passuum millibus non latiore.

e Seruius *Æstum poetæ maris angustijs arctati ideo appellant, quòd ibi commotione reciproci cursûs mare videatur æstuare.*

f Commodè Cerdanus. Nauigantibus ex Epiro Italia dextra est, Sicilia læua: est verò Scylla in Italia prope Rhegium, ac proinde ad dextram: Charybdis in Sicilia prope Zanclen, ac proinde ad læuum.

g Charybdis imo profundi maris gurgite vastos fluctus sorbet in abruptam voraginem, eosdémque rursus alterna vomitione ita eructat, vt ad cœlum propè eos emittere videatur. *alternos.* quia accipit vt vomat, rursus vomit vt accipiat.

h Scylla est monstrum marinum inclusum in speluncâ latebrosa, os frequenter exerens, & naues ad se trahens Cui monstro est facies humana. estque virgo vsque ad vmbilicum: postrema verò pars corporis desinit in pistricem, siue pristim, id est in cetum marinum, siue balænam, quæ pistrix habet vterum voracem & lupinum, commissum siue coniunctum caudis delphinum. siue cuius vtero lupino commissæ sunt, & velut assutæ caudæ delphinorum.

Præstat [a] Trinacrij metas lustrare Pachyni
Cessantem [b], longos & circumflectere cursus,
Quàm semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, & cæruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia vati,
Si qua fides, animum si veris implet Apollo:
Vnum illud tibi nate dea, præque omnibus vnum
Prædicam, & repetens iterúmq; iterúmq; monebo.
Iunonis magnæ primùm prece numen adora,
Iunoni cane [c] vota libens, dominámque potentem
Supplicibus supera donis [d]: sic denique victor [e]
Trinacriâ [f] fines Italos mittêre relictâ.
Huc vbi delatus, Cumæam accesseris vrbem.
Diuinósque lacus [g], & Auerna sonantia [h] syluis,

Placanda Iuno.

a Melius est totam Siciliam circuire, & quemadmodum in circo & curuli certamine currus circum metam flectuntur, ita circa Pachinum Siciliæ promontorium flecti, quàm Scyllam videre canibus succinctam latrantibus.

b Plus temporis in itinere consumentem.

c Seruius. *Cane* autem de historia est: nam & bello Punico matrimi & patrimi cantauerunt Iunoni; & bene tria posuit, quæ ad religionem pertinent, *prece*, *votis*, *donis*.

d Donis suppliciter oblatis, eam vel inuitam & reluctantem obligat vt tibi sit mitis.

e Propositi effector.

f Ouidius 13 metamorph.

Inde futurorum certi, quæ cuncta fideli
Priamides Helenus monitu prædixerat intrant
Sicaniam, tribus hæc excurrit in æquora linguis,
E quibus imbriferos versa est Pachinus ad austros:
Mollibus expositum Zephyris Lilybæon: ad arctos
Æquoris expertes spectat, Boreámque Pelorus.

hinc dicta Trinacria à tribus promontorijs, quæ Naso linguas appellat. *g* Lucrinum & Auernum Diti consecratos.

h Resonantia non suo murmure, sed propter syluas vento crepitantes.

Insanam vatem [a] *aspicies: quæ rupe* [b] *sub ima*
Fata canit, foliisque notas, & nomina [c] *mandat.*
Quæcunque in folijs [d] *descripsit carmina virgo,*
Digerit in numerū, atque antro seclusa relinquit:
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt. Sibylla.
Verùm eadem, verso tenuis cùm cardine ventus
Impulit, & teneras turbauit ianua frondes:
Nunquam deinde cauo volitantia prendere saxo,
Nec reuocare situs [e], *aut iungere carmina curat.*
Inconsulti [f] *abeunt, sedémque odêre Sibyllæ.*

a Sibyllam Apollinis furore instinctam & futura prædicentem. Vide notas in Sextianam §. 23. *Vaticinare atque insanire.*

b Iustinus Martyr cohortatione priore ad Græcos exeunte. Responsa dedit in vrbe, cui Cumæ nomen est, sexto à Baijs (qui locus thermas Campanas habet) lapide. Vidimus sanè, ea in vrbe cùm essemus, locum quemdam, ἐν ᾧ βασιλικὴν μεγίστην ἐξ ἑνὸς ἐξεσμένην λίθου ἔγνωμεν, πρᾶγμα μέγιστον, καὶ παντὸς θαύματος ἄξιον. ἔνθα τοὺς χρησμοὺς αὐτὴν ἀπαγγέλλειν &c. *Vbi basilicam ingentem vno excisam saxo conspeximus: rem profectò maximam, & admiratione omni dignissimam, vbi oracula eam edidisse &c.* agebant. vide.

c Folijs palmarum (vt ait Varro) inscribit nomina, id est, verba siue oracula notis quibusdam contractioribus ad maius scripturæ compendium comprehensa. videtur ad notas Tironis alludere, quæ & extant à Lipsio editæ.

d Donatus. *Sumit inquit, folia, illic responsa conscribit ordinat, & dimittit* seclusa & à se inuicem separata: *veniunt homines, considerant folia, & futura cognoscunt. Sed hoc habet mos ipse contrarium quippe si ventus impulerit fores, & ordinationem foliorum turbauerit, pereunt consulta, & dubij remeant, qui instructi fuerant redituri.* Præclarè omnia, nisi quòd melius dixisset pro si *ventus impulerit fores*, si ventus, apertâ ianuâ, hanc foliorum inscriptorum seriem & contextum siue carmina impulerit.

e Seriem & ordinem foliorum restituere, & in pristinum situm reuocare.

f Nullo accepto oraculo discedunt.

Hîc tibi nequa moræ [a] fuerint dispendia tanti,
(Quamuis increpitent socij, & vi cursus in altum
Vela vocet, possísque sinus [b] implere secundos)
Quin adeas vatem, precibúsque oracula poscas,
Ipsa canat [c], vocémque volens, atque ora resoluat.
Illa tibi Italiæ populos, venturáque bella,
Et quo quemque modo fugiásque, ferásq; laborem,
Expediet, cursúsque dabit venerata secundos.
Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
Vade age & ingentē factis fer ad æthera Troiam [d].
Quæ postquàm vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro grauia, sectóque elephanto [e]
Imperat ad naues ferri, stipátque [f] carinis
Ingens argentum, Dodonæósque lebetas,

Helenus munera donat Æneæ.

a Ne tanti æstima celeritatem nauigationis, vt tempus inutiliter consumptum putes, quod consultandæ Sibyllæ impenderis, & ex hoc moræ dispendio credas aliquod detrimentum redundare.

b Quamuis ventis secundis possis velorum sinus implere, & feliciter nauigare.

c Non in folijs oracula describat, sed viua voce futura prædicat.

d Hunc locum multis exponit Messala Coruinus libello de Augusti progenie, de scropha alba & triginta porcellis disserens, *Hinc scrophæ signum*, inquit, *Troianis ortum quidam tradidere seu ob invecti fundamenti regiæ sedis memoriam, seu quia quietis genti scropha signum dederat, seu ob æternum insigne nominis Troia, quæ huius vocabulo animalis vulgo italicè includitur.* Paulo post. *Quare elatum scrophæ vexillum*: & hunc ipsum versum explicans: *Troiam*, inquit, *id est, insigne Troianorum.* Vide dicta ad primum Æneidos. versu 252.

e Ebore, dente elephanti. Homerus. πριστοῦ ἐλέφαντος.

f Condensat, & coaceruat confertim.

g Lebetes factos ex ære Epirotico. à Dodona vrbe Epiri, vbi & leberum tinnitu reddebatur oraculum. de quo Suidas fusè.

Loricam consertam hamis[a], *auróque trilicem*[b].
Et conum[c] *insignis galeæ, cristásque comantes,*
Arma Neoptolemi. sunt & sua[d] *dona parenti.*
Addit equos; additque duces.
Remigium supplet[e]*: socios simul instruit armis.*
Intereà classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti[f].
Quem Phœbi interpres[g] *multo compellat honore,* *Helenus Anchisæ.*
Coniugio Anchisa Veneris dignate[h] *superbo,*

a Lipsius lib. 5. de militia dial. 6. θώρακας ἁλυσιδωτοὺς vertit *loricas hamatas*: quod ad verbum esset *loricas catenatas*. quia circuli & catenæ nexæ hamuli speciem dimidiatæ referebant: aut quia & hami catenulas iungebant. Sidonius Paneg. ad Anthemium.

-- Nec sutilis illi
Circulus impactis Loricam texuit hamis.

vernaculè, *vne cotte de maille.*

b Silius lib. 2.

-- textam nodis, auroque trilicem Loricam --

Turnebus lib. 29. cap. 35. *Trilices loricæ ex eo videntur appellatæ, quod cùm essent hamis vel squamis ferreis confecta, præterea tribus erant liciis ornatæ, per eas currentibus.*

c Conus, inquit Varro lib. 4. de ling. dictus *quòd cogitur in cacumen.* Isidorus: *Conus est curuatura quæ in galea prominet, & supra quàm cristæ sunt.* Eustathius χάλος, id est, conos συρίγγια τινὰ *fistulas aut tubulos quosdam*, in quos cristæ immittuntur. Statius

-- Crista nitenti Insurgens cono --

d Ætati illius conuenientia.

e Subdit alios remiges in eorum locum qui in insula Creta peste perierant. vsus est verbo militari alludens ad supplementa legionum. Remigum turbam peste exhaustam & diminutam supplet nouis remigibus.

f Fauenti & secundo. vt lib. 4.

Expectet facilémque fugam ventosque ferentes.

g Helenus vates.

h Qui dignus inuentus es cui Venus matrimonio iungeretur.

Cura deûm, bis[a] *Pergameis erepte ruinis,*
Ecce tibi[b] *Ausoniæ tellus, hanc arripe velis.*
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est:
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade ait, ô felix nati pietate, quid vltrà
Prouehor[c]*, & fando surgentes demoror Austros*
Nec minùs Andromache digressu mœsta supremo
Fert picturatas auri subtemine[d] *vestes:*
Et Phrygiam[e] *Ascanio chlamydem, nec cedit*[f] *honori:*
Textilibúsque onerat donis, ac talia fatur
Accipe & hæc, manum tibi quæ monimenta mearum
Sint puer, & longum Andromaches testentur amorem

Andromaches munera.

Andromache Ascanio.

a Semel cùm Troiam cœpit Hercules, iterum cùm Agamemnon. Pergamus arx Troianæ ciuitatis.

b Ecce tibi in propinquo est Italia. In illam exscende: cùm tamen in ea Iunoni sacrificaueris, iterum est nauigandum, & longo circuitu petenda pars illa Italiæ, quæ Troianis est destinata.

c Quid plura loquor? metaphora à re nautica. Vide notas in Cœlianam §. 51. *Preteruecta scopulos videtur oratio.*

d Cerdanus interpretatur, pictas arte textoria. Est enim, inquit, subtemen filum illud quod per stamina, id est per stantia in longum fila hinc inde percurrit alterna sublatione & depressione. quo facto vtrumque pariter & stamen & subtemen addensantur percussione pectinis, ac demum omnia formata in telam conuoluuntur iugo. porro picturatas vestes Plautus & alij à varijs animalium figuris belluatas appellant.

e Acu Phrygionica pictam: vnde & Phrygiones.

f Munus illud non cedit personæ, cui oblatum est, honori & dignitati: vel: Si Andromache non superat liberalitatem Heleni, saltem æquat, & non illi cedit honoraria munera suis hospitibus offerendo.

a Fili

Coniugis Hectoreæ: cape dona extrema tuorum.
O mihi sola mei super Astyanactis a imago:
Sic oculos sic ille manus, sic ora ferebat
Et nunc æquali tecum pubesceret æuo.
Hos ego digrediens lacrymis affabar obortis,
VIVITE: felices quibus est fortuna peracta Æneas valedicit Heleno & Andromachæ.
Iam sua b: nos alia ex alijs in fata vocamur.
Vobis parta quies, nullũ maris æquor arandum c:
Arua neque Ausoniæ semper cedentia d retrò
Quærenda: effigiem Xanthi, Troiámque videtis,
Quam vestræ fecêre manus, melioribus opto
Auspicijs e, & quæ fuerit minùs obuia Graijs.
Si quando Tyberim, vicináque Tybridis arua
Intraro: gentique meæ data mœnia cernam:
Cognatasque vrbes olim, populosque propinquos
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus author,
Atque idem casus, vnam faciemus vtramque f

a Filij mei qui ab Vlysse de turri deiectus est; ne quis ex Hectoris progenie superesset.
b Pro *iam vestra.* sic Naso 1. de remedio.

Ad mea decepti iuuenes præcepta venite:
Quos suus ex omni parte fefellit amor.

c Pulchrè Nonnus in Dionysiacis nauigationem cum agricultura comparat.

Ναυτίλος ἀγρονόμος, δρόμος αὔλακες, ὁλκὰς ἐχέτλη.
Nauta, colonus; cursus, sulci, oneraria, stiua

vel *Agricola est remex; sulci, viæ; puppis aratrum.*
d Quæ iam pridem sequimur, nec vnquam possumus apprehendere. sic lib. 6.

Vix tandem Italiæ fugientis prendimus oras.

e Quam fuerint auspicia veteris Troiæ quæ bis armis Græcorum excisa est. f E duabus vrbibus cognatis & consanguineis ab eadémque metropoli deductis, quarum alteram tu fecisti in Epiro, ego alteram facturus sum in Italia, vnam Troiam animis & concordia faciemus.

Troiam animis: maneat nostros ea cura nepotes.
Prouehimur pelago vicina Ceraunia[a] iuxta:
Nauigāt Troiani. *Vnde iter Italiam, cursúsque breuissimus[b] vndis.*
Sol ruit interea, & montes vmbrantur opaci.
Sternimur optatæ gremio telluris ad vndam
Sortiti remos[c]: passimque in littore sicco
Corpora curamus, fessos sopor irrigat artus.
Nec dum orbem medium nox horis acta subibat:
Palinuri solertia. *Haud segnis strato surgit Palinurus[d]: & omnes*
Explorat ventos, atque auribus æra captat.
Sydera cuncta notat tacito[e] labentia cælo:
Arcturum[f], pluuiásque Hyadas, geminósque Triones[g]:
Armatumque[h] auro circunspicit Oriona.

a Altissimos Epiri montes Chaoniæ vicinos, dictos Ceraunia siue Acroceraunia ἀπό τῶ κεραυνῶ, quia crebris fulminibus feriuntur.

b Traiectus septuaginta quinque milliariorum, vt notat Plinius.

c Seruius. *Per sortem diuisi ad officia remigandi, quis esset proreta, quis pedem teneret.*

d Præcipuus totius classis gubernator.

e Vel sereno cùm nulli ventorum flatus obstrepunt, vel nocturno cum animalia conticescunt.

f Vide primum Æneidos versu 748.

g Duas illas constellationes, quæ terunt polum, id est, assiduè circa polum versantur. Triones quasi teriones propriè boues aratores dicuntur. Harum constellationum alteram Helicen vocant, siue vrsam maiorem, alteram minorem vrsam, siue Cynosuram.

h Aureo fulgore coruscantem. armatum ait quia ensifer.
Ouidius *Ensifer Orion adspiciendus erit.*
Aratus.
-- ὠρίων ξίφεος γὲ μὲν ἶφι πεποιθώς,
-- *Orion gladii quoque robore fretus.*
& alii quam plurimi.

Postquàm cuncta videt cœlo constare a sereno,
Dat clarum è puppi signum: nos castra mouemus:
Tentamúsque viam, & velorum pandimus alas.
Iámque rubescebat stellis aurora fugatis b:
Cùm procul obscuros colles, humilémque videmus
Italiam: Italiam primus conclamat Achates:
Italiam læto socij clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratêra c coronâ
Induit d,*impleuitque mero: diuósque vocauit* e

Vident Italiam & salutant.

Anchises libat diis marinis.

a Palinurus aduertens omnia signa serenitatis esse constantia, classicum canit, & profectionem denuntiat: nos soluimus è portu, nósque mari committimus, & vela, quæ sunt quasi quædam nauium alæ, ventis captandis expandimus.

b Obscuratis solis propinquantis aduentu. Statius.

-- Et moto leniter fugat astra flagello.

c Quid sit crater videri potest ex Hesiodo in operibus

Μηδέποτ' οἰνοχόην τιθέμεν κρητῆρος ὕπερθεν.

Nec tu vnquam calicem crateri imponere debes.

Quem in versum Scholiastes. κρατὴρ γὰρ ἀγγεῖόν τι ἦν, ὥσπερ λέβης, τιθέμενον ἐν τοῖς συμποσίοις, καὶ πληρούμενον οἴνου κεκραμένου. οἰνοχόη δ' οἷον κύλιξ, ἤ τι τοιοῦτο δι' οὗ ἐκ τοῦ κρατῆρος ἀρύοντες ἔπινον. *Crater enim vas quoddam fuit lebetis instar, in conuiuijs positum, & vino temperato plenum. Oenochoë verò vt calix, aut aliud eiusmodi, quæ è cratere haurientes bibebant.* Homerus Odyss. 9. versu 10.

Μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων
Οἰνοχόος φορέῃσι, καὶ ἐγχείῃ δεπάεσσι

-- Inferat haustum
E cratere, scyphis fundens pincerna Lyæum.

Vide etiam primum Iliados versu 470. ne te à viris doctis in fraudem induci patiare, qui hoc loco nomine crateris poculum interpretantur, & ad magnos heroum scyphos allusum putant ex Athenæo.

d De more. apud Homerum frequenter κρητῆρας ἐπεστέψαντο. crateras coronarunt. Vide primum Æneid. versu 734.

e De more nam vt ait Thucydides lib. 6. Nauigantes εὐχὰς τὰς νομιζομένας &c. ἐποιοῦντο, κρατῆρας τε κεράσαντες καὶ πώμασι χρυσοῖς τε καὶ ἀργυροῖς οἵ τε ἐπιβάται, καὶ οἱ ἄρχοντες σπένδοντες.

Stans celsa in puppi.
Dij maris, & terræ, tempestatúmque potentes,
Ferte viam vento facilem, & spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ[a]*: portusque patescit*
Iam propior[b]*: templúmque apparet in arce*[c] *Mineruæ.*
Vela legunt[d] *socij, & proras ad littora torquent.*
Portus[e] *ab Eoo fluctu curuatur in arcum:*
Obiectæ salsa spumant aspergine cautes
Ipse latet: gemino dimittunt brachia muro
Turriti scopuli: refugitque[f] *à littore templum.*
Quattuor hîc, primum omen,[g] *equos in gramine vidi*

Templũ Mineruæ.

Solennes preces faciebant, & crateras mero implentes, poculis aureis, & argenteis vectores ducésque libabant.

a Venti secundi ex voto nostro crebriùs adspirant.

b Portus qui è longinquo spectantibus clausus videbatur, & latebat post cautes obiectas, iam incipit patescere, & latior videri è propinquo.

c Hoc templum tradit Seruius *Castrum* etiam fuisse dictum. bene *in arce*: quia Minerua dicitur arcibus præesse. Virg. -- *Pallas quas condidit arces, Ipsa colat.* - Catullus de eadem -- *Retinens in summis vrbibus arces.*

d Socij vela colligunt, & remis contísque subigunt naues ad littus.

e Portus in orientem obuersus in similitudinem arcus inflectitur; latens siue absconditus post cautes, siue rupes ipsi obiectas, ad quas fluctus aquæ salsæ allisi in spumam resoluuntur: super scopulis ædificatæ sunt turres, & duo muri magnitudine pares, brachiorum instar, per scopulorum declivia porriguntur. templum Mineruæ in summo promontorij fastigio positum longiùs à littore remouetur.

f Seruius. *Ædificia vicina littoribus longè intuenti videntur in mari, quæ accedentibus quasi recedere, & retrò se agere putantur: vel quia situm est in cole, qui sensim crescit à littore.*

g Auguria etiam à pedestribus, siue quadrupedibus petita.

Tondentes [a] campum latè candore niuali. omen equorũ.
Et pater Anchises, Bellum ô terra hospita [b] portas,
Bello [c] armantur equi, bellũ hæc armẽta minantur.
Sed tamen ijdem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, & fræna iugo concordia ferre. Troiani precātur Mineruam.
Spes est pacis, ait. tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ. quæ prima accepit ouantes.
Et capita [d] ante aras Phrygio velamur amictu:
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxima, ritè Iunoni sacrificant.
Iunoni Argiuæ [e] iussos adolemus [f] honores,
Haud mora, continuò perfectis ordine votis,
Cornua [g] velatarum obuertimus antennarum,
Graiugenúmque domos [h], suspectáque linquimus arua.
Hinc sinus Herculei [i] (si vera est fama) Tarenti Tarentum

a Depascentes.
b In qua versamur vt hospites & peregrini, non vt ciues & inquilini. *c* Ad bellum.
d Suprà versu 405.
e Vel Græcis fauenti, & proinde Troianis inimicæ, vel quæ Argis colebatur. Certè Solinus. cap. 8. Iunoni Argiuæ templum in his Italiæ tractibus ab Iasone conditum fuisse testatur. *f* Vide lib. 1. versu 713.
g *In Antenna.* inquit Tertullianus lib. 3. aduersus Marcionem, *quæ crucis pars est, extremitates cornua vocantur.* Antenna igitur siue antenna, est suprema pars mali, vel potiùs transuersum lignum, quod velis obuoluitur.
h Magnam Græciam. de qua superiùs.
— Cuncta malis habitantur mœnia Graijs.
i Vel quia Taras Herculis filius id oppidum condidit: vel quia Phalantus octauus ab Hercule Lacedæmonius eò coloniam deduxit Lacedæmoniorum, qui quòd tempore belli Messenici, parentibus incertis nati essent, vocabantur Parthenij quasi nati ex virginibus. Horatius.
— & regnata petam Laconi Rura Phalanto.

Cernitur: attollit se diua Lacinia a *contrà* b,
Lacinia. *Caulonisque arces* c, *& nauifragum* d *Scylacæum.*
Tum procul è fluctu Trinacria cernitur Aetna:
Et gemitum ingentem pelagi, pulsatàque saxa
Audimus longè, fractásque e *ad littora voces:*
Exultantque vada f, *atque æstu miscentur arenæ.*
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis,
Hos Helenus *scopulos, hæc saxo horrenda canebat.*
Eripite g *ô socij, pariterque insurgite remis.*
Haud *minùs ac iussi faciũt primusq; rudentem* h
Contorsit læuus i *proram Palinurus ad undas.*
Læuam cuncta cohors remis, ventisque petiuit.
Tollimur in cælum curuato gurgite, & ijdem

a Templum Iunonis in Lacinio promontorio positum sinui Tarentino respondet è regione. *In hoc templo,* inquit Seruius, *illud miraculi fuisse dicitur, vt si quis in tegula templi suum ipsius nomen incideret, tamdiu illa scriptura maneret, quamdiu is homo viueret, qui illud scripsisset.* Scribit etiam Plinius lib. 2. cap. 107. *In Laciniæ Iunonis ara sub Dio sita cinerem immobilem esse perflantibus vndique procellis.*

b Sinus Tarentinus, auctore Plinio lib. 3 cap. 11. abest C. XXXVI. M. *passuum à Lacinio promontorio aduersam ei Calabriam in peninsulam emittens.*

c Promontorium, vbi Plinius lib. 3. & 10. *vestigia oppidi Caulonis* agnoscit.

d Promontorium periculosum nauibus appulsis. videtur dictum ἀπὸ τῶν σκυλάκων *à catulis*, quorum latratum vndæ resonantes videntur imitari.

e Sonitum aquarum, quæ ad littus & scopulos allisæ resonant. Horatius *Fractisque rauci fluctibus Adriæ.* éstque Scyllæ descriptio.

f Aquæ ex imis vadis excitantur & resiliunt, & arenæ miscentur vndis æstuantibus. & vorago Charybdis describitur.

g Classem ab instanti periculo liberate.

h Resonantem aquarum impulsu.

i Versus Siciliam.

Subductâ [a] ad manes imos descendimus undâ:
Ter scopuli [b] clamorem inter caua saxa dedêre.
Ter spumam elisam [c], & rorantia vidimus astra.
Intereà fessos ventus cum sole reliquit,
Ignarique viæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, & ingens
Ipse, sed horrificis iuxtà tonat Aetna ruinis.
Interdúmq; [d] atram prorumpit ad æthera nubem *Ætna*
Turbine fumantem piceo [e], & candente fauilla:
Attollitque globos flammarum, & sydera lambit.
Interdum scopulos, auulsáque viscera montis
Erigit eructans: liquefactáque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundóque exæstuat imo.
Fama est Enceladi [f], semíustum fulmine corpus

a Nos iidem qui fluctibus altè intumescentibus elati fueramus, aqua se subtrahente, ad imum maris fundum, & quasi ad ipsos inferos descendimus, ob vini vicinitatem Charybdis.

b Videntur scopuli è fluctibus eminere, saxa verò aquis esse cooperta, vt suprà *saxa cæca* dixit, quæ, vt ibi ex Donato monuimus, a nautis *Subaquanea* vocantur.

c Aquas ex allisione ad scopulos in spumam resolutas: siue spumam allisione expressam, quæ tam altè attollebatur, vt videretur ipsum cœlum adspergere, propter Scyllæ vicinitatem.

d Mons Ætna interdum tantam fumi nigricantis & fauillæ mixti copiam proruptè emittit, vt instar nubis in nigrum turbinem conuolutæ & fulgetris horridæ, cœlum ipsum obtexat: tam altè flammarum globos attollit, vt cœlum lambere videantur: interdum scopulos eructat, & saxa in calcem præ nimio calore resoluta glomeratim eiicit, & imo cauernarum fundo flammis exæstuat.

e Nigro, instar arboris piceæ, cuius liquor exustus atrum fumum emittit. 9. Æneidos.

Piceum fert fumida lumen Tæda.

f Gigantis qui dijs bellum intulit, & Iouis fulmine percussus est.

Enceladus.

Vrgeri mole hac [a], *ingentémque insuper Aeneam*
Impositam, ruptis flammam expirare caminis.
Et fessum quoties mutat latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam [b], *& calũ subtexere fumo.*
Noctem illam tecti in syluis immania [c] *monstra*
Perferimus: nec quæ sonitum det causa videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthrâ [d]
Sydereâ polus, obscuro sed nubila cælo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta [e] *tenebat.*
Postera iámque dies primo surgebat Eoo,
Humentémque Aurora polo dimouerat vmbram:
Cum subitò è syluis macie confecta supremâ [f]
Ignoti noua forma viri, miserandáque cultu
Procedit, supplexque manus ad littora tendit.
Respicimus: dira illuuies immissáque [g] *barba,*

Græcus ad Troianos accurrit.

a Hâc montis magnitudine premi.

b Siciliam vt iam diximus. Ouid. 4. fast.

Terra tribus scopulis vastum procurrit in æquor.
Trinacris à positu nomen adepta loci.

c Immanes & monstruosas Cyclopum voces, & fortasse strepitum malleorum quibus antra Aetnæa retonabant, vel etiam crepitum saxorum quæ ex Aetnæ cauernis eructabantur.

d Æthra est splendor & serenitas ætheris Homerus

-- αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος. λευκὴ δ' ἀναδέδρομεν ἄιγλη.

-- Æthra
Panditur innubis, splendor circumfluit albus.

Ennius *- Interea fax*
Occidit, Oceanumque rubrâ tractum obruit æthrâ.

e Media, sic dicta, inquit Ælius apud Varronem *cùm tempus agendi est nullum.*

f Tanta vt maior cogitari vix possit.

g Prolixa, promissa, ad pectus demissa: quippe quam iampridem non totonderat.

Consertum tegmen spinis [a] *: at cætera Graius.*
Et quondam patrijs ad Troiam missus in armis.
Isque vbi Dardanios habitus, & Troïa vidit
Arma procul, paulùm aspectu conterritus hæsit.
Continuitque gradum: mox sese ad littora præceps
Cum fletu, precibúsque tulit: per sydera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile [b] *lumen:*
Tollite me Teucri: quascunque abducite terras.
Hoc sat erit: scio me Danais è classibus vnum,
Et bello Iliacos fateor petijsse Penates.
Pro quo si sceleris tanta est iniuria nostri,
Spargite [c] *me in fluctus, vastóq; immergite ponto.*
Si pereo, manibus hominum [d] *perijsse iuuabit.*
Dixerat: & genua amplexus, genibúsque [e] *volutans*
Hærebat: qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur: quæ deinde agitet fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises haud multa moratus

Græci preces ad Troianos.

a Vestem omnino laceratam & spinis consutam, ne diffluceret.

b Per has auras, per hunc aerem quem respiramus. *lumen* pro aere quia lumen per illud elementum in terram transmittitur.

c Dilacerate me membratim, & membra mea in mare huc illuc dispergite.

d Non monstrorum, cuiusmodi sunt Cyclopes.

e Placet Seruij notam adscribere. *Physici dicunt esse consecratas numinibus singulas corporis partes, vt aurem Memoriæ. hinc est*
-Cynthius aurem
Vellit, & admonuit. --
Frontem Genio, vnde venerantes Deum, tangimus frontem, dextram Fidei, vnde paulò pòst:
-- Atque animum præsenti pignore firmat.
Genua misericordiæ: vnde hæc tangunt rogantes.

Dat iuueni, atque animũ præsenti pignore firmat.
Ille hæc deposita tandem formidine fatur.
Sum patria ex Itacha, comes infelicis Vlyssi,
Nomine Achemenides, Troiã genitor Adamasto
Paupere (mansissétque vtinam fortuna) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Antrum Polyphemi. *Immemores socij vasto Cyclopis* [a] *in antro*
Deseruêre: domus sanie, dapibúsque cruentis,
Intus opaca, ingens, ipse arduus, altáque pulsat
Sydera. Dij talem terris auertite pestem.
Nec visu facilis, nec dictu affabilis vlli.
Polyphemus edit socios Vlyssis. *Visceribus miserorum, & sanguine vescitur atro.*
Vidit egomet duo [b] *de numero cùm corpora nostro*
Prensa manu magna, medio resupinus [c] *in antro,*
Frangeret ad saxum, saniéque aspersa natarent
Limina, vidi atro cùm membra fluentia tabo [d]
Manderet, & trepidi tremerẽt sub dentibus artus.
Haud impune quidem [e] *nec talia passus Vlysses,*
Oblitúsue sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul expletus dapibus, vinóque sepultus
Ceruicem inflexam posuit [f] *iacuitque per antrum*

a Polyphemi de quo fuse 9. Odyss.

b Narrat Homerus quatuor è socijs Vlyssis à Polyphemo fuisse deuoratos.

c Seruius. *Magnitudo virtutis ostenditur, quòd vna manu, quod resupinus, quod frangeret, & velut elidentem, non in terram ad saxum sublimitus quatientem describit.*

d Cruore corrupto. Monet Seruius veram lectionem esse *exspersa* non *adspersa*: alioquin esset tapinôsis.

e Non impunè socios nostros deuorauit: nec Vlysses Cyclopem impunitum abire permisit: neque est oblitus calliditatis & astutiæ suæ, qua fortiores se sæpe deuicit.

f Statim atque ebrius humanisque carnibus distentus in-

Immensum, saniem eructans, ac frusta cruento
Per somnum commista mero[a]*: nos magna precati*
Numina, sortitique vices[b]*, vnà vndique circùm*
Fundimur: & telo[c] *lumen terebramus acuto*
Ingens, quod torua solum sub fronte latebat
Argolici clypei, aut Phœbæa[d] *lampadis instar.*
Et tandem læti sociorum[e] *vlciscimur vmbras.*
Sed fugite ô miseri, fugite, atque ab littore funem
Rumpite.
Nam qualis, quantúsque cauo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque vbera pressat:
Centum alij curua hæc habitant ad littora vulgò
Infandi Cyclopes, & altis montibus errant.
Tertia iam Luna[f] *se cornua lumine complent,*
Cùm vitam in syluis, inter deserta ferarum
Lustra[g]*, domósque trabo, vastósque ab rupe Cyclopas*
Prospicio: sonitúmque pedum, vocémque tremisco.

Vlysses oculum effodit Polyphemo.

Cyclopes

flexa ceruice procubuit, & immensa corporis magnitudine porrectus totum pene antrum occupauit.

a Vino Maroniano quod Vlysses secum attulerat, tam generoso, vt vnus illius calix viginti aquæ calicibus immixtus saporem suauissimum retineret.

b Sortiti quo quisque loco staret, quinam ex omnibus stipitem in eius oculum adigerent.

c Stipitem quem acueramus, & obusseramus, vt eius cuspis magis duresceret, in eius oculum defigimus.

d Oculum habebat Polyphemus tantæ magnitudinis, quantæ magnitudinis sol apparet. indicat fuisse circularem: vnde & Κύκλωψ quòd habeat *oculum circularem.*

e Sociorum, quos deuorauerat Cyclops, mortem vlciscimur.

f Iam tertius mensis est euolutus.

g Cauernas, cubilia ferarum, siue latibula.

Victum infelicem, baccas, lapidoſáque [a] *corna*
Dant rami: & vulſis paſcunt radicibus herbæ.
Omnia colluſtrans, hanc primùm ad littora claſſem
Conſpexi venientem. huic me, quæcunque fuiſſet,
Addixi [b]*: ſatis eſt gentem effugiſſe nefandam.*
Vos animã hanc potiùs [c] *quocunq; abſumite letho.*
Vix ea fatus erat: ſummo cum monte videmus
Ipſum inter pecudes vaſta ſe mole mouentem
Polyphemus. *Paſtorem Polyphemum, & littora nota* [d] *petentem.*
Monſtrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum:
Trunca manum pinus [e] *regit, & veſtigia firmat.*
Lanigeræ comitantur oues, ea ſola voluptas,
Solaménque mali: de collo fiſtula [f] *pendet.*
Poſtquàm altos tetigit fluctus [g]*, & ad æquora venit,*

a Habentia nucleum magnum & lapidoſum, vel in ſaxis naſcentia. Baccæ autem generale eſt nomen fructuum agreſtium.

b Seruius *Signato verbo expreſsit deſperationem*. quaſi in ſeruitutem dedi. eſt enim addicere, rem licitatione adiudicare.

c Quàm inter Cyclopas verſer diutiùs.

d Conſueta.

e Tantæ magnitudinis eſt, vt loco baculi ſiue ſcipionis pinum truncatam geſtet, tum ad prætentandam manu viam in tenebris & cæcitate, tum ad greſſus fulciendos, & firmanda veſtigia.

f Multi hoc Hemiſtichium aduentitium & reiiciendum putant, tùm quòd non ſatis habeat grauitatis, tum quod dixerit oues ſolùm eſſe illi ſolatio.

g Hyſteron proteron. Vult dicere poſtquam venit ad æquora, & fluctus tetigit, vel poſtquam veniens ad mare tetigit fluctus. Quanquam etiam dici poſſit priùs fluctus tangi, quàm ad æquora perueniri. Quia mare non propriè vocatur æquor, niſi cùm paulo longiùs à littore diſceſſerit.

Luminis effossi fluidum lauit [a] inde cruorem.
Dentibus infrendens gemitu graditúrq; per æquor
Iam medium [b]: nec dũ fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare recepto Fugiunt Troiani.
Supplice, sic merito [c]: tacitique incidere [d] funem:
Verrimus & proni certantibus æquora remis.
Sensit, & ad sonitum vocis [e] vestigia torsit.
Verùm vbi nulla datur dextrã affectare [f] potestas.
Nec potis [g] Ionios fluctus æquare sequendo:
Clamorem immensum tollit.quo pontus, & omnes

Ad littus enim non est æquata maris superficies, sed potius aspera saxorum crebritate, & vndarum ad littus appulsu.

a Lauat Seruius. *Quod dicunt Physici de effosso oculo sanguinem numquam fluere, verum quidem est, sed supra non effossum eius oculum, sed terebratum legimus.*

b Donatus. *Mira monstri descriptio, & immẽsæ proceritatis expressio. Ambulabat, inquit, in medio mari, quasi graderetur in terra, neque ad eius latera profundi maris vnda peruenerat.*

c Meritus erat Achæmenides vt reciperetur, sincerè monens vt fugeremus, docénsque quantum nobis manentibus periculum immineret. *Liberari enim meruit, qui nos propriã instructione seruauit.*

d Nos, inquit Æneas, viso Cyclope, tam festinanter aufugimus, vt funem & reticinaculum inciderimus, veriti nimiam cunctationem si solueremus, idque fecimus silentio, ne ad vocem nostram sua vestigia converteret, & proni incumbentésque in remos tanto impetu remigauimus, vt remiges inter se de celeritate certarent.

e Polyphemus sensit nos remigare, & ad sonitum vocis flexit vestigia. *Remorum*, inquit Seruius, *sonitum vocem dixit, vox enim est omne quod sonat. sic alibi*

-- Fractásque ad littora voces.

f Magno affectu atque auiditate manum intendere, atque iniicere, vt nauim apprehendat. vel manum suam eò intendere quo affectat, siue desiderat.

g Nec potis fuit, id est, nec potuit tam celeriter nos sequi, quàm celeriter Ionij maris, in quo tum nauigamus, fluctus nos deferebant.

Intremuere vndæ, penitúsque exterrita tellus
Italiæ, curuísque [a] *immugit Ætna cauernis.*
At genus è syluis Cyclopum, & montibus altis
Excitum [b] *ruit ad portus, & littora complent.*
Cyclopes *Cernimus adstantes nequicquam* [c] *lumine toruo*
Aetnæos fratres, cælo capita alta ferentes.
Concilium horrendum: quales cum vertice celso
Aeriæ quercus, aut coniferæ cyparissi
Constiterant sylua alta Iouis [d], *lucúsue Dianæ.*
Præcipites metus acer agit quocunque rudentes
Excutere [e], *& ventis intendere vela secundis.*
Contra iussa monent [f] *Heleni, Scyllam atque Charybdim*

a Quia ex curuatis & flexuosis rupium & cauernarum anfractibus echo resultat, & vox duplicatur.

b Polyphemi clamore euocatum.

c Frustra: si quidem nobis nocere non poterant, cùm iam longè essemus.

d Tales illi constiterant in littore, quales consistunt quercus, quæ sunt sylua Iouis, aut Cyparissi, quæ sunt lucus Dianæ infernæ, id est Hecatæ consecratus. Cyparissos coniferas appellat: nam, vt scribit Isidorus fructus earum *conus vocatur, quia rotunditas eius talis est, vt conum imitetur.*

e Tanto timore perculsi sumus vt laxis excussísque rudentibus in quamcunque partem spiraret ventus, eò velificationem nostram verteremus, & passis velis quamuis auram captaremus, rati eos omnes ventos esse secundos qui longissimè nos à Cyclopum terra propellerent.

f Timor quidem cogebat vt quocunque nauigaremus, & ventum, non iudicium sequeremur, sed occurrebat præceptum Heleni prohibentis ne vela nostra tenerent cursum inter Scyllam & Charybdin, & monentis vtramque id est Scyllam & Charybdin esse viam Lethi paruo discrimine siue interstitio separatam. quare in hoc cogitationum æstu tandem statuimus retrò velificationem nostram conuertere, & in Epirum redire, vnde solueramus.

Inter vtramque viam lethi discrimine paruo,
Ni [a] *teneant cursus, certum est dare lintea retrò.*
Ecce autem Boreas [b] *angusta à sede Pelori*
Missus adest: viuo praeteruehor ostia saxo
Pantagiae, Megarósque sinus, Tapsumque iacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Littora Achamenides [c], *comes infelicis Vlyssi.*
Sicanio praetenta sinu [d], *iacet insula contra*
Plemmyrium vndosum [e], *nomen dixère priores*
Ortygiam: Alphaeum [f] *fama est huc Elidis Amnem*

Boreas feliciter classem propellit.

Alphaeus Arethusa.

a *Ni* pro *ne*, vt apud Propertium. *Ni nos diuideret.* &c.

b Noster Cerdanus pulcherrimè. Erant Troiani in eo animorum aestu cùm subitò Dijs volentibus, Bòreas afflauit à freto illo angusto Pelori, vbi erat Scylla & Charybdis, qui classem inde expulit, collocauítque in parte magis tuta ex voto nostro. Quo vento afflante praeteruehor felicissimè (ait Aeneas) ostium fluminis Pautagiae, sinum Megaricum, Tapsum humilem. Porro, vt notat Seruius, Megara oppidum est iuxta Syracusas, Tapsus insula non longè à Syracusis, plana, penè fluctibus par.

c Quia occurrebat, vnde haec loca scire potuisti? Talia, inquit, littora à se pererrata & priùs lustrata, relegens retrorsum, & quasi viam à fine ad caput retexens, nobis monstrabat Achaemenides.

d Est quaedam insula, Ortygia nominè, quae Siculò sinui praetenditur, è regione Plemmyrij.

e Plemmyrium quidam insulam, alij fluuium, alij promontorium esse tradunt. dictum *ἀπὸ τῆς πλημμυρίδος ab vndatione.* Quod, vt scribit Seruius, *vsque illùc vertigo aestuantis Charybdis dicitur peruenire.*

f Plinius lib. 2. cap. 101. *Quidam fontes odio maris ipsa subeunt vada, sicut Arethusa fons Syracusanus, in quo redduntur iacta in Alphaeum.* Alphaeus est fluuius Elidem & Olympiam praeterfluens, ad quam celebrabantur, ludi Olympici. Is in terram demergitur, & occultis quibusdam meatibus subter mare in Ortygiam iuxta Syracusas delabitur: ibique rursum emergit, iísque fons dicitur Arethusa, statimque exoneratur, & mari Siculo confunditur. Vide Strabonem lib. 6.

Occultas egiſſe vias ſubter mare, qui nunc
Ore Arethuſa tuo Siculis confunditur vndis.
Numina magna loci iuſſi a *veneramur. & inde*
Exupero præpingue ſolum ſtagnantis b *Helori.*
Hinc altas cautes, proiectáque c *ſaxa Pachini*
Radimus d*, & fatis nunquam conceſſa moueri*
Apparet Camerina e *procul, campique Geloi,*
Camerina. *Immaniſque Gela* f *fluuij cognomine dicta*
Arduus inde Agragas g *oſtentat maxima longè*
Agrigentum. *Mœnia, magnanimûm quondã generator* h *equorũ*
Téque datis linquo ventis palmoſa i *Selinis,*

a Prout Helenus nobis præceperat.

b Fluuij, qui ad imitationem Nili in campos effunditur, inquit Seruius, eóſque fœcundat, & pinguefacit.

c Porrecta & in mare prominentia ſaxa Pachini promontorij auſtrum ſpectantis.

d Præter legimus, ſiue è propinquo præterimus.

e Camerina palus fuit iuxta oppidum eiuſdem nominis. ferunt ex hoc oppido ortam peſtilentiam. Conſultum oraculum, an eam penitus exhaurire deberent, reſpondit

Μὴ κίνει Καμάριναν, ἀκίνητος γὰρ ἄμεινον
Ne moueas Camerinam, immotam hanc expedit eſſe.

quo contempto exſiccauerunt paludem, & ſedatâ peſtilentiâ, per eam partem ingreſſis hoſtibus pœnas dederunt.

f Ciuitas à fluuio ſic nominata: qui fluuius dici videtur immanis propter aquarum fœditatem Solinus cap. 11. *Gelonium ſtagnum tetro odore abigit proximantes.*

g Agrigentum in arduo montis faſtigio conſtitutum.

h Seruius. *Secundum Pindarum quondam Agrigentini equos ad agones Græciæ mittebant, qui inde victores reuertebantur. Legimus etiam aliud, cùm in Cappadocia greges equorum periſſent, Delphici Apollinis reſponſo, adduxerunt equos de Agrigento, & reparauere meliores. Quidam autem dicunt Hieronem Agrigentinum vel alij ferunt, Dionyſium tyrannum Siciliæ, equos ad agonem Elidis Olympicum duxiſſe, & omnes viciſſe.*

i Vel palmis conſita, vel quæ multas retulit palmas ex ſacris certaminibus. Selinis dicitur quia abundat apio. Græci σέλινον appellant.

a Seruius.

Et vada dura lego saxis [a] Lilybeia cæcis.
Hinc Drepani [b] me portus, & illætabilis [c] ora
Accipit: hîc pelagi tot tempestatibus actus,
Heu genitorem omnis curæ, casúsque leuamen Mors
Amitto Anchisen: hîc me, pater optime, fessum Anchi-
Deseris, heu tantis nequicquam erepte periclis. sæ.
Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc [d] me digressum vestris deus appulit oris.
Sic pater Aeneas intentis omnibus vnus
Fata renarrabat diuûm: cursúsque docebat.
Conticuit tandem, factóque hîc fine quieuit.

a Seruius: *Verè dixit, nam ligus Lilybetanum natura liberum;* lege *littus Lilybetanum naturaliter saxis, quasi de industria constructum est.* Donatus. *Saxa cæca sunt, quæ nautici dicunt subaquanea. Hæc facilè decipiunt nauigantes, quoniam dum in occulto sunt & non eminent, non videntur.*

b Drepanum vrbs non longè à Lilybæo iuxta montem Erycem. dicta vel à falce Saturni, *Δρέπανον falx*, vel quòd eius portus falcis instar curuetur.

c Tristis ob mortem Anchisæ.

d Ab Drepano petebam Italiam, sed tempestas me, veriùs Deus aliquis in Africam appulit.

FINIS.

PVBLII VIR. MARONIS ÆNEIDOS

LIBER IV.

MODESTINI IVRISCONSVLTI In Quartum Æneidos librum

ARGVMENTVM.

At Regina graui Veneris iam carpitur igni,
Consulitur soror Anna. placet succumbere amori,
Fiunt sacra Deis, onerantur numina donis.
Itur venatum, Veneris clam fœdera iungunt.
Facti fama volat: monitus tunc numine diuum
Æneas, classémque fugæ, sociósque parabat.
Sensit amans Dido, precibus conata morari.
Postquam fata videt, nec iam datur vlla facultas,
Conscendítque pyram dixítque nouissima verba.
Et vitam infelix multo cum sanguine fudit.

Dido amat Æneam.

T Regina a *graui iam dudũ* b *saucia curâ,*
Vulnus c *alit venis, & cæco carpitur igni.*
Multa viri virtus animo, multúsque recursat d

a Æneas quidem imposito narrationi fine secessit ad quietem, at Dido nullam sibi quietem impertiit, sed grauiter amore vulnerata frequenti æneæ recordatione nouum subiicit amori alimentum, & vulnus acceptum in venis alit, occultóque cupiditatis igne intabescit, & lentè consumitur.

b Ab eo tempore quo Cupido Ascanii speciem ementitus memoriam Sichæi paulatim aboleuerat, & viuo amore præuerterat, vt narratur lib. 1. exeunte.

c Aduerte vulnus & ignem, quia Cupidini tribuuntur
Altera tela arcus, altera tela faces.

d Virtus admirabilis & multiplex æneæ, & gloria gentis

Gentis honos. hærent infixi pectore vultus,
Verbáque, nec placidam [a] membris dat cura quietem.
Postera Phœbeâ lustrabat lampade terras,
Humentémque [b] aurora polo dimouerat vmbram,
Cùm sic vnanimem alloquitur malesana [c] sororem,
Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?
Quis nouus hic nostris successit sedibus hospes?
Quem sese ore ferens? quàm forti pectore, & armis?
Credo equidem [d] (nec vana fides) genus esse Deorum.
Degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
Iactatus fatis? quæ bella exhausta [e] canebat?
Si mihi non animo fixum, immotúmque sederet,

Amore detegit Annæ sorori.

Troianæ frequenter pulsat & perculit animum Didonis.

a Amor nullam Didoni quietem impertit quæ non sit perturbata varijs insomnijs. cura est amor grauis. Catullus.

Spinosas Erycina ferens in pectore curas.

b Quia rores nocte generantur.

c Amore insana.

d Bellica fortitudo certum est argumentum quo probatur Æneam esse nobilissimum & à dijs oriundum. Nam si obscuro loco natus esset, timor & ignauia illius ignobilitatem ostenderet. Quo loco degeneres animos sumi vides non pro ijs qui à generis sui nobilitate, maiorúmque virtute desciuerint, sed pro ijs qui nullam habent generis claritatem. Isidorus lib. 10. *Degener aut ignobilis, aut quod sit impari genere, aut si, dum sit optimo genere natus, inhonestè tamen viuit.*

e Perfecta, tolerata. lib. II.

Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis.

Ne cui me vinclo [a] *vellem ſociare iugali* [b],
Poſtquam primus [c] *amor deceptam morte fefellit,*
Si non pertæſum thalami [d], *tedæque fuiſſet,*
Huic [e] *vni forſan potui ſuccumbere culpæ,*
Anna (fatebor enim) miſeri poſt fata Sichæi
Coniugis, & ſparſos fraterna [f] *cæde penates*
Solus hic [g] *inflexit ſenſus, animumque labantem*
Impulit, agnoſco veteris veſtigia flammæ.

a Quid ſit vinclum iugale explicat Feſtus. *Cingulo noua nupta præcingebatur, quod vir in lecto ſoluebat, factum ex lana ouis: vt ſicut illa in glomos ſublata coniuncta inter ſe ſit: ſic vir ſuus ſecum cinctus, vinctúſque eſſet. hunc Herculaneo nodo vinctum vir ſoluit ominis gratia, vt ſic ipſe pater felix ſit, vt fuit Hercules qui LXX. liberos reliquit.* Item. *Cinxiæ Iunonis nomen ſanctum habebatur in nuptijs, quod initio coniugij ſolutio erat cinguli, quo noua nupta erat cincta.* vel quòd noua nupta nouúſque maritus vinculis quibuſdam ſiue vitta purpurea candido diſtincta ante aram Iunonis Iugæ inter ſe nectantur. Vide Alexandrum ab Alexandro lib. 2. cap. 5.

b Seruius. *Propter iugum quod in matrimonio ponebatur coniungendis.*

c Poſtquam decepta ſum amore priſtini mei coniugis Sichæi, qui mihi immatura morte præreptus eſt, cùm eum diutiùs victurum eſſe ſperarem.

d Nuptiarum. alludit ad lectum aduerſum ſiue genialem (de quo pro Milone §. 13. Nota. 9.) qui ſternebatur nubentibus: & ad quinque illas faces ſiue tædas nuptiales, quas totidem pueri præferebant.

e Ego qui Iarbam alióſque maritos repudiaui, potui fortaſſe vnius duntaxat Æneæ matrimonium admittere. Singulorum verborum, quibus amoris confeſſionem emollit, pondus examina. culpam appellat, quia minoris temperantiæ eſt ad ſecundas nuptias conuolare.

f Poſtquam maritus meus Sichæus à fratre meo Pygmalione ante aras Penatium occiſus, eas ſanguine ſuo reſperſit. fraternam cædem appellat, à fratre illatam.

g Solus Æneas meos oculos ad ſe flexit è quibus amor ad animum penetrauit, eúmque ita concuſſit, vt quodammodo labefaceret.

Sed [a] mihi vel tellus optem priùs ima dehiſcat,
Vel pater omnipotēs adigat me fulmine ad vmbras
Pallentes vmbras Erebi, noctémque profundam,
Antè pudor quàm te violo, aut tua iura reſoluo.
Ille meos [b] primus, qui me ſibi iunxit, amores
Abſtulit, ille habeat ſecum, ſeruétque ſepulchro.
Sic effata, ſinum lacrymis impleuit obortis.
Anna refert. O luce magis dilecta ſorori,
Soláne [c] perpetua mærens carpêre iuuenta?
Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem [d] aut manes credis curare ſepultos? *Annæ reſpōſio.*
Eſto [e], ægram [f] nulli quondam flexere mariti.
Non Libyæ non antè Tyro Deſpectus Hiarbas,
Ductoréſque alij, quos Africa terra [g] triumphis
Diues alit, placitóne etiam pugnabis amori?

a Imprecor mihi vt prius vel hiatu terræ deglutiar, vel fulmine deiiciar ad inferos, quàm pudoris & pudicitiæ iura violem.
b Sichæus *Cui pater intactam dederat, primíſque iugarat Ominibus.*
c Túne ſola perpetuò mœrens priſtini mariti tui necem, iuuentutem tuam ſiue florem ætatis aptum coniugio in viduitate conſumes, & mærore contabeſces?
d Credíſne Sichæum iam in cineres redactum, eiúſque ſepulti animam ſiue manes id curare? de manibus vide notas in Vat. §. 14.
e Sed eſto: fueris ita conſtans vt nulli proci tuum coniugium appetentes te inflexerint, non ſolùm ex quo tempore in Africam veniſti, ſed etiam priùs, cum adhuc in vrbe Tyro morareris. Eſto: Iarbam Mauritaniæ Regem, alióſque Reges deſpexeris: debéſne propterea repugnare amori Aeneæ, qui tibi tantopere placet?
f Ob mortem Sichæi coniugis.
g Seruius. *Bellicoſa. Plinius autem ſecundo hiſtoriæ naturalis & Pompeius Trogus Afros dicunt pompam triumphi primos inueniſſe.*

Nec venit in mentem, quorum conſederis aruis?
Hinc Getulæ vrbes, genus inſuperabile bello,
Et Numidæ infreni[a] *cingũt, & inhoſpita Syrtis*[b],
Hinc deſerta ſiti regio, latéque furentes
Barcæi. quid bella Tyro ſurgentia dicam?
Germanique[c] *minas?*
Dijs[d] *equidem auſpicibus reor, & Iunone ſecunda*
Huc curſum Iliacas vento tenuiſſe carinas.
Quam tu vrbem ſoror hanc cernes? quæ ſurgere regna
Coniugio tali, Teucrûm comitantibus armis?
Punica ſe quantis attollet gloria rebus?
Tu modò poſce Deos veniam[e], *ſacriſq́ litatis*[f]
Indulge hoſpitio, cauſſáſque innecte morandi,

a Vel quòd nullis legum frenis regerentur, vel quòd reuera inter equitandum nullis frenis vterentur.

b Vide 1. Æneidos verſu 150. Syrtis inhoſpita, regio ſiti deſerta, latè furentes barbari, nullum ad te auxilium venire patientur, ſi qua belli neceſſitas incumbat, quare operæ pretium eſt vt Æneam maritum accipias, & Troianorum opibus fulciaris.

c Pygmalionis, qui tibi bellum inferet ob theſauros, quos tecum abſtuliſti, bello repetendos.

d Auſpices coniugijs adhibebant. Iuuenalis. *Veniet cum ſignatoribus auſpex.* nec ſine auſpicijs nuptias contrahebant. Deos igitur auſpices fuiſſe, & Iunonem coniugalem Didoni propitiam fuiſſe dicit Anna, cùm fecit vt Æneas tempeſtate iactatus ad Africam appelleret.

e Pacem à Diis expoſce vt bonâ ipſorum veniâ liceat tibi ad ſecundas nuptias conuolare, nec tibi noceant illæ Diræ quas modò tibi imprecata es.

f Seruius. cùm à Diis placatis veniam impetraueris, da operam hoſpiti tuo & lautitijs. & propone illi multas cauſſas cur debeat in Africa commorari. *ſacris* porrò *Litatis*, eſt conſummato, acceptatóque ſacrificio, hoſtiis ritè immolatis, & pace Deorum impetrata.

Dum pelago desæuit [a] hyems, & aquosus Orion,
Quassataque rates, dum tractabile cælum.

His dictis incensum animum inflammauit amore.

Spémque dedit dubiæ [b] menti, soluitque pudorem.
Principio delubra adeunt, pacémque per aras Dido & Anna sacrificant.
Exquirunt: mactant [c] lectas [d] de more bidenteis [e]
Legiferæ [f] Cereri, Phœbóque [g], patríque Lyæo [h],

a Quatuor morandi caussæ: maris sæuitia, tempestates Orionos pluuias excitantis, nauium quassatio, cœli inclementia.

b Dubitanti nuberet, nécne, spem dedit fore vt prosperè illi secundæ nuptiæ succederent.

c Seruius, *Olim hostiæ immolatæ dicebantur molâ salsâ tactæ: cùm verò ictæ & aliquid ex illis in aram datum, mactatæ dicebantur, per laudationem per boni ominis significationem, vt adolere, nam mactare, est propriè magis augere.* Vide Vatinianam §. 14 Nota 9.

d Donatus in Hecyram. Eximij porci maiores, qui ad sacrificandum excepti liberiùs pascuntur. Etenim boues qui ad hoc electi sunt egregij dicuntur, & oues lectæ.

e *Bidentes* sunt oues aptæ sacrificijs, dictæ vel quasi *biennes*, vel quòd duos dentes eminulos habeant.

f Varias adferunt rationes cur Cereri, & ei legiferæ nuptura Dido sacrificet. An quia non nisi certis legibus volebat in matrimonium conuenire? an quia de ferendis in eo matrimonio legibus cogitabat? an quia, vt dicitur, *sine Cerere & Baccho friget Venus?* Ceres prima legum inuentrix vnde & Θεσμοφόρος nominatur. Seruius. *Alij dicunt fauere nuptijs Cererem, quòd prima nupserit Ioui, & condendis vrbibus præsit, vt Caluus docet*

Et leges sanctas docuit, & chara iugauit
Corpora connubijs, & magnas condidit vrbes.

Nam ideo & aratri sulco clauditur ciuitas

g Propter auspicia, quibus matrimonium debet iniri.

h *Baccho, sic dicto ἀπὸ τοῦ λύειν.* quòd soluat curas. Ei sacrificatur vel quia in sacris Cereri coniunctus erat. vel quia *Lætitiæ Bacchus dator.* meritò ad nuptias inuocatur.

Iunoni [a] *ante omnes, cui vincla iugalia curæ.*
Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido
Candentis [b] *vaccæ media* [c] *inter cornua fundit*
Aut ante [d] *ora Deum pingues* [e] *ſpatiatur* [f] *ad aras,*
Inſtaurátque [g] *diem donis, pecudumque* [h] *recluſis*

a Iuno Ζυγία ſiue Iugalis à vinculis coniugalibus vocatur. Ouid. in Phyll. *Iunonémque toris quæ præſidet alma maritis.*

b Notum eſt candidas victimas ſolitas fuiſſe Dijs ſuperis immolari. hinc illud epigramma

Αἱ βόες αἱ λευκαὶ Μάρκῳ τῷ Καίσαρι χαίρειν.
Ἂν σύ γε νικήσεις ἄμμες ἀπωλλύμεθα.
Candentes vaccæ tibi Cæſar Marce ſalutem:
Si tu victor eris, funditus occidimus.

e De more. ſolebant enim inter cornua victimarum vinum infundere. lib. 6.

-- Frontíque inuergit vina ſacerdos Ouid. 1. Faſt.
Rode caper vitem, tamen hinc cùm ſtabis ad aram,
In tua quod fundi cornua poſſit, erit.

d Ante Deorum ſimulacra.

e Sic Homerus frequenter πίονα νηόν. id eſt ſanguine delibutas & plenas adipe victimarum.

f Seruius Danielis. *Matronæ enim ſacrificaturæ circa aras faculas tenentes ferebantur quaſi cum quodam geſtu.* id eſt geſtu graui ſaltationémque ſeueram & verecundam imitante, vt ait Turnebus eò trahens illud Horatij in arte

Vt feſtis matrona moueri iuſſa diebus.

g Noſter Ludouicus de la Cerda hanc elicit interpretationem è verbis Donati: *Alijs atque alijs ſubinde ſacris iterum & ſæpe repetitis conatur veluti diem producere, & ipſa diutiùs immorari.* Eſſe autem verbum ſacrorum patet ex 7. Æneidos verſu 141. *Certatim inſtaurant epulas.*
Item lib. 8 verſu 282. Statius 2. Thebaidos

Inſtaurare diem feſtáſque reponere menſas.

Et lib. 7. *-- Da parue tuum trieteride multa*
Inſtaurare diem. -

fortaſſe nihil aliud eſt quàm ſuperioris diei feſtiuitatem & ſacrificia renouare.

h Apertis pectoribus hoſtiarum inhiat auiditate magna, & inteſtina ſpirantia adhuc, id eſt, palpitantia rimatur, vt ex illorum motu calore, notis, iecinoris capitibus futura præ-

Pectoribus inhians, spirantia consulit exta.
Heu vatum ignaræ mentes, quid vota furentem,
Quid delubra[a] *iuuant? est mollis*[b] *flamma medullas*
Interea, & tacitum viuit sub pectore vulnus.
Vritur infelix Dido, totáque vagatur — Dido amore acceditur.
Vrbe furens. Qualis coniectâ cerua sagittâ,
Quam procul incautam nemora inter Cressia[c] *fixit* — Comparatio.
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius, illa fugâ syluas[d] *saltusque peragrat*
Dictæos[e]*, hæret lateri letalis arundo.*
Nunc media Æneam secum per mœnia ducit,
Sidoniásque[f] *ostentat opes, vrbémque*[g] *paratam.*

noscat. Tibullus. eleg. 5. lib. 2. ad Apollinem.

-- Per te præsentit haruspex
Lubrica signauit cum Deus exta notis.

a *Delubrum,* inquit Seruius, *dictum vel propter lacum, in quo manus abluuntur, aut propter tectum coniunctum quia vno opere abluitur, aut certè simulachrum delubrum dicimus à libro hoc est raso ligno factum, quod Græcè ξόανον dicitur.* Festus *Delubrum dicebant lignum delibratum quod venerabantur pro Deo.* Sed vide Vatinianam §. 10. Notâ *6*.

b Dum Dido adit delubra & sacris operatur amoris ardor molliter illabens medullas exedit & deuorat, vulnúsque, quod silentio tegere conatur, in eius corde viuit. tacitum vulnus appellat, quia soli Annæ sorori hactenus illud detexerat.

c Cretensia.

d Sylua, locus est arboribus consitus, saltus vbi syluæ & pastiones sunt, nemus etiam dicitur à pastione ἀπὸ τοῦ νέμειν à pascendo: Græci ἄλσεα καὶ νομὰς appellant vt notat Varro. Isidorus *nemoris* nomen deriuat, à numinibus, quòd ibi numina colerentur.

e A Dictæo monte Cretensi. Porro bellissimè quadrat ista comparatio. *singula enim singulis, ceruam Didoni, sagittam amori, pastorem Æneæ, nemora vrbi, ictum lethalem amori mortifero comparauit.* *f* Ostentat se & gloriatur de opibus quas ex Sidone vrbe Phœniciæ secum auexerat.

g Ostendit Carthaginem paratum esse Æneæ domicilium si in ea velit habitare quasi ambiens amatorem suum.

Amoris affectus.

Incipit effari, mediáque in voce resistit.
Nunc eadem labente die conuiuia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendétque iterum narrantis ab ore.
Post vbi [a] *digressi, lumenque obscura vicissim*
Luna premit, suadéntque cadentia sidera somnos,
Sola domo mœret vacuâ, stratisque relictis
Incubat, illum absens absentem auditque vidétque.
Aut gremio Ascanium genitoris imagine capta
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ [b] *assurgunt turres, non arma iuuentus*
Exercet, portúsue, aut propugnacula bello
Tuta parant, pendent opera interrupta, minæque [c]
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.

a Postquam Dido & Æneas à se inuicem digressi fuerant absoluto conuiuio, & nox diei, luna soli vicissim successerat, & nocte propemodùm exactâ sidera occidentia somnum suadebant, Dido sola in vacuis ædibus præ amoris impatientia mœrebat, & stratis è quibus vel ipsa paulò antè, vel Æneas surrexerat, fallendi amoris caussâ incubabat, eiúsque imaginem animo suo sic impresserat, vt illum absens absentem & videre, & audire videretur.

b Dido amore Æneæ penitùs occupata sic aliarum rerum curam abiecerat, vt de absoluendis mœnibus & propugnaculis non ampliùs cogitaret, cæterique Carthaginienses cessante Regina opus incœptum non absoluerent, nec se armis exercerent. nam *– Componitur orbis Regis ad exemplum.*

c Turnebus lib. 3. aduers. cap. 14. Hic minæ significant partes illas murorum, in quibus sunt propugnatores, hostibúsque minantur, quæ ad emissionem telorum fenestratæ sunt ἐπάλξεις ferè à Græcis vocantur. Alij murorum minas esse dicunt ipsos muros nondum absolutos, qui quòd non haberent impositum fastigium ruinam minari videbantur.

Quam [a] simul, ac tali persensit peste teneri
Chara Iouis coniux, nec famam obstare furori,
Talibus aggreditur [b] Venerem Saturnia dictis.
Egregiam [c] verò laudem & spolia ampla refertis
Tuque puérque tuus, magnum & memorabile nomen:
Vna dolo diuûm si fœmina victa duorum est.
Nec me [d] adeo fallit veritam te mœnia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis [e] erit modus? aut [f] quò nũc certamine tãto?
Quin potiùs pacem æternã, pactósq; [g] Hymenæos
Exercemus, habes tota quod mente petisti.

Iunonis & Veneris colloquium.

a Statim atque Iuno aduertit Didonem tam pestilenti & pernicioso amore occupari, vt perfractis pudoris repagulis, iam aduersæ famæ metu cohiberi non posset, quo minùs in apertam amoris professionem erumperet. De pudore custode virtutum vide Cœlianam § 7. Nota 1. De fama pudicitiæ coniuncta eadem orat. §. 38. Nota 4. Vide etiam §. 69.

b Ex insidijs & dolosè alloquitur.

c Ironia est translatio ducta è re militari. Quasi verò magnam laudem retuleris, tu ô Venus & filius tuus Cupido, cùm vos duo numina vnam mulierculam Didonem, non vi, sed dolo & fraude superastis, dum Cupido tuis consilijs in Ascanij formam mutatus iuit Carthaginem, & Æneæ amore Didonem incendit.

d Nec me fugit eâ te caussâ compulsam fuisse ad nectendos huiusmodi dolos, quòd suspectam haberes Carthaginem meo numini dedicatam. Dixerat Venus 1. Æneid.

Et vereor quò se Iunonia vertant Hospitia.

e Sed quis erit modus Didonis miseriarum & vestrarum in illam molitionum?

f Quò est, quem ad finem? quem in vsum? cui bono? vt apud Horatium, *Quò mihi diuitiæ, si non conceditur vti?* Et ἀποσιώπησις est siue reticentia. Quem in finem, tanta vi, tanto conatu, tanto certamine in perniciem miseræ Didonis incumbitis?

g Nuptias factis fœderibus & pactionibus copulatas.

Ardet amans Dido, traxitque[a] *per oſſa furorem.*
Communem[b] *hunc ergo populum, paribuſque regamus*
Auſpicijs, liceat Phrygio[c] *ſeruire*[d] *marito,*
Dotaleiſque tuæ Tyrios permittere dextræ[e].
Olli (ſenſit enim ſimulata mente locutam,
Quò regnum[f] *Italiæ Libycas auerteret oras)*
Sic contra eſt ingreſſa Venus. Quis talia demens
Veneris reſpõſio. *Abnuat? aut tecum malit contendere bello?*
Si modò quod memoras factum fortuna ſequatur.

a Amorem inſanum combibit. qui amor omnia eius oſſa penetrauit & labefecit.

b E Troianis & Carthaginienſibus vnũ populum faciamus, & hunc populum communem è duobus conflatum, tu & ego regamus æquali poteſtate. Notat Seruius tranſlatum à comitijs, in quibus ijſdem auſpiciis creati, licet non ſimul crearentur, parem tamen habebant honorem propter eadem auſpicia. Qui porro magiſtratus maiora auſpicia, qui minora habeant videre eſt apud Gellium in noctibus Atticis.

c Amarè & inuidioſè dictum, quaſi diceret: Quando ad hoc ventum eſt, hoc Didoni & Carthaginenſibus, quaſi beneficij loco tribuatur, vt ſeruiant inimico meo, & inimico Phrygio, id eſt abiecto & infimæ gentis homini.

d Seruius Danielis. Coemptionis, inquit, ſpeciem tangit. *Coemptio enim eſt vbi libra atque as adhibetur. &c. Coemptione mulier in poteſtatem viri cedit, atque ita ſuſtinet liberis* (lege *parem liberis*, vel *vt liberi*) *conditionem ſeruitutis.* Sed de confarreatione, coemptione, in manum conuentione vide Cœlianam. § 32. Notâ 2.

e Idem Seruius. *Quaſi per manus coniunctionem. ſecundum ius locutus eſt.*

f Senſit Venus Iunonem locutam eſſe mente ſimulata, vt Æneam ab Italiæ ingreſſu prohiberet, & ita imperium orbis vniuerſi, quod fata poſteris Æneæ in Italia deſtinabant, interuerteret & transferret Carthaginem, vt pro Romanis Pœni terrarum imperium obtinerent.

Sed fatis incerta feror, si Iupiter vnam
Esse velit Tyriis vrbem, Troiáque profectis,
Miscerive probet populos, aut fœdera [a] iungi.
Tu coniux, tibi fas animum tentare precando.
Perge, sequar. tum sic excepit [b] regia Iuno.
Mecum erit iste labor, nunc qua ratione quod instat
Confieri [c] possit, paucis, aduerte, docebo.
Venatum Aeneas, vnáque miserrima [d] Dido
In nemus ire parant, vbi primos crastinus ortus
Extulerit Titan [e], radiisque retexerit [f] orbem,
His ego nigrantem commixta grandine nimbum
Dum trepidant alæ [g], saltúsq; indagine [h] cingunt

a Fœdera amorum & nuptiarum. Vide Cœlianam. §. 34. Nota 11.

b Notant interpretes *excepit* verbum esse insidiarum lib 3. *Excipit incautum.* -- Cicero ad Atticum lib. 4. *Admoniti sumus vt caueremus ne exciperemur à Cæsare.*

c Confici, ad exitum perduci. sic Lucretius lib. 5. à Pontano & Cerdano laudatus.

Ne forte ex homine & veterino, semine equorum
Confieri credas centauros posse. -

d Quæ miserè deperit Æneam.

e Sol quem vnum è Titanibus fuisse Hyperioníſque filium fabulantur, qui solus è Titanibus Ioui noluit bellum inferre.

f Aperuerit, lucem rebus infuderit, & nocturnas tenebras dissiparit.

g *Equites*, inquit Seruius, *ob hoc alæ dicti, quia tegunt pedites alarum vice.* vel, Alas venatorum intellige, qui in dextra sinistráque saltûs parte, tanquam in corpore auis alæ, locati feris fugientibus aut in retia se induentibus imminebant, & festinè claudebant syluas indagine.

h Seruius nihil aliud quàm ferarum indagationem siue inquisitionem intelligit. Alij vt Budæus notat, & ex eo plerique Maronis interpretes, plagarum seriem significare censent, in varros arrectarum, id est in furcas venatorias. Lu-

Desuper infundã, & tonitru cælum omne [a] *ciebo.*
Diffugient comites, & nocte tegentur [b] *opaca.*
Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
Deuenient: adero, & tua si mihi certa [c] *voluntas,*
Connubio [d] *iungam stabili, propriámque dicabo.*
Hic hymenæus erit. Non aduersata petenti,
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens aurora reliquit.
It portis iubare [e] *exorto delecta iuuentus.*
Retia [f] *rara, plagæ* [g], *lato venabula* [h] *ferro,*
Massylíque [i] *ruunt equites, & odora* [x] *canum vis.*
Reginam thalamo cunctantem [l] *ad limina primi*

Venationis apparatus.

canus lib. 3.

Aut dum dispositis attollat retia varis.
Venator &c.

a Ita totum cœlum tempestate commouebo, vt tonitruum fragore dissilire videatur.

b Ita inuoluentur nubium totum aerem obtegentium caligine, vt Æneam & Didonem videre & comitari non possint.

c Si meæ voluntati tuam non dubiam, sed certam & firmam adscripseris. vel. Si mihi de tua voluntate constiterit.

d Hic versus explicatur primo Æneidos versu 77.

e Varro 6. de lingua lat. *Iubar dicitur stella Lucifer, quæ in summo habet diffusum lumen, vt leo in capite iubam. huius ortus significat circiter esse extremam noctem. Itaque ait Pacuuius:*
Exorto iubare, noctis decurso itinere.

f Quæ magnas & patentes maculas habebant, id est magnis foraminibus instructa.

g Notat Seruius propriè plagas dici funes illos quibus retia tenduntur circa imam & summam partem.

h Instrumenta venatoria latam aciem ferream habentia.

i Massylorum gens est haud longè à Mauritania.

x Odorisequa canum multitudo. citatur Liuius Andronicus.
Dirige odorisequos ad cæca cubilia canes.

l Ex decoro regio. Ex fœminarum consuetudine.
-- Nosti mores mulierum:
Dum moliuntur, dum comuntur annus est.
ex affectu amantiũ morosè se ornabat, vt Æneæ suo placeret.

Pœnorum expectant, ostróque [a] insignis, & auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit. Dido.
Tandem [b] progreditur magna stipante caterua
Sidoniam picto clamydem circundata limbo,
Cui pharetra ex humero, crines [c] nodãtur in aurũ,
Aurea purpuream subnectit [d] fibula vestem.
Nec non & Phrygij comites, & lætus Iulus
Incedunt. ipse ante alios pulcherrimus [e] omnes
Infert se socium Aeneas, atque agmina [f] iungit.
Qualis [g] vbi Hybernã [h] Lyciã, Xanthiq́; [i] flueta

a Equus aureis & purpureis phaleris, siue ephippijs ornatus, ferociens ad ianuam stat, terram pedibus pulsans & vngulis sonitum edens, óre spumas agens, & frenum mandens. *b* Post longam expectationem procedit in publicum Regina, cum magno stipatorum comitatu, habens clamydem purpuream (Sidonia & Tyria purpura maximè celebratur) prætextam & circundatam limbo acu picto, id est varijs coloribus & figuris florum aut bestiarum intexto. *c* Crines Didonis aureis tenijs siue fascijs in nodum colligantur. *d* Subligat &colligit vestem, ne ad talos defluens venantem impediat. *e* Qui pulchritudine sua & formæ dignitate Didonem magis incendebat. *f* Comitatum suum iungit cum Didonis comitatu. *g* Talis incedebat Æneas, qualis Apollo progreditur, cùm relinquit Lyciam, in cuius regionis vrbe nomine Pataris dicitur hyemare, vbíque per hyemem dare oracula: relinquit porro Lyciam vt inuisat insulam Delon matri suæ Latonæ consecratam. Ad quam insulam cùm peruenerit instaurat & renouat choros celebrari solitos à suis cultoribus, sed intermissos propter ipsius absentiam. Quo in insulam veniente, confluunt è diuersis regionibus variæ gentes ipsius cultui mancipatæ, vt Cretenses, Dryopes, Agathyrsi, qui mixti choreis suis circumeunt altaria cum læto fremitu & vlulatu. Ipse interim Apollo per iuga Cynthi (qui mons est in insula Delo) graditur, capillos ad collum defluentes aut etiam vnguento delibutos laureâ coronâ premens, atque formans fascijs auro contextis implexos, & pharetram sagittis plenam frequentíque succussione sonantem gestans ex humero pendentem. *h* Vbi Apollo hyberno tempore reddit oracula. *i* Fluuij, qui ex Ida Phrygiæ monte

Comparatio. *Deserit, ac Delum maternam inuisit Apollo,*
Instauratque choros, mixtique altaria circum;
Cretésque, Dryopésque a fremunt b, pictique c Agathyrsi.
Ipse iugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atq; implicat auro;
Tela sonant humeris. haud illo segnior d ibat
Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.
Postquã altos ventũ in mõtes atq; inuia lustra e,
Ecce feræ saxi deiectæ vertice capræ
Venatio *Decurrêre iugis, alia de parte patentes*
Transmittunt cursũ campos, atque agmina cerui
Puluerulenta fugâ glomerãt, montésq; relinquũt.
At puer Ascanius medijs in valibus acri
Ascanius. *Gaudet equo, iámque hos cursu, præterit illos,*
Spumantémque dari pecora inter inertia votis
Tempestas & pluuia. *Optat aprum, aut fuluum descendere mõte leonem.*
Interea magno misceri murmure cœlum

manans Troadem & Lyciam vicinam præterfluit. Bellè autem quadrat comparatio: nam etiam Æneas Xanthum reliquerat è Phrygia discedens.
a Populi iuxta Parnassũm. Statius.
-- *Dryopúmque trahens Erasinus aristas.*
Iam Parnassus Apollini sacer, ac proinde Dryopes eidem addicti. b Verbum in sacris vsitatum 8. Æneidos desinente.
Lætitia plausũque viæ, ludisque fremebant.
c Ammianus Marcellinus lib. 31. *Gelonis Agathyrsi collimitant, interstincti colore cæruleo, corpora simul & crines, & humiles quidem minutis, atque raris: nobiles verò latis fucatis & densioribus notis.* Porro hi videntur esse Agathyrsi illi Hyperborei qui frugum primitias & decimas ad Delum quotannis deferebant, vt scribit Callimachus hymno in Delum, à versu 277.
d Non minùs pulcher. nec minùs alacris quàm Apollo.
e Obscura ferarum latibula siue cubilia.

a Ascanius

Incipit, insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrij comites passim, & Troiana iuuentus,
Dardaniusque nepos [a] *Veneris, diuersa per agros*
Tecta metu petiêre, ruunt de montibus amnes [b].
Speluncam Dido, dux & Troianus eandem
Deueniunt, prima & [c] *Tellus, & pronuba Iuno*
Dant signum, fulsere [d] *ignes, & conscius æther*
Connubij, summoque vlularunt vertice nymphæ [e]. Coniugium Didonis & Æneę.
Ille dies primus lethi, primúsque malorum
Caussa fuit, neque enim [f] *specie, famáue mouetur,*
Nec iam furtiuum Dido meditatur amorem,
Coniugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.

a Ascanius qui Venerem auiam habebat.
b Torrentes ex aqua pluuia collecti.
c Tradit Seruius etiam Tellurem ex opinione quorumdam nuptijs præfuisse. Peritè noster Cerda vir sanè doctus. Tellus & Iuno signum dederunt, videlicet vt ignes micarent rutilante æthere subito aliquo fulgure, quæ res tam ad Tellurem, quàm ad Iunonem pertinet: exhalationes quippe sunt terræ, & gignunt fulgur in aere, qui Iunonis est. Iuno pronuba, quæ nuptijs præest & à Græcis γαμήλιος nominatur.
d Fulgura pro facibus nuptialibus è nube micuerunt. Seruius: *Varro dicit Aqua & igni mariti vxores ducebant, vnde hodiéque & faces prælucent: & aqua petita per felicissimum puerum aliquem, aut puellam, de puro fonte interest nuptijs, de qua nubentibus solebant pedes lauari.*
e Vel Nymphæ Oreades siue Dryades de summo montis vicini vertice hymenæum, Talassionem, fescenninos versus, & epithalamium cecinerunt (sic vocabantur cantica nuptialia) vel furiæ ipsæ vlularunt. Dido apud Ouidium.

Illa dies nocuit, qua nos decliue sub antrum
Cæruleus subitis compulit imber aquis.
Audieram voces: Nymphas vlulasse putauit:
Eumenides fatis signa dedere meis.

f Neque præsentis status deformitate, neque infamiæ metu prohibetur Dido, quo minùs amoribus palam indulgeat, coniugij & nuptiarum prætextu.

Extemplo [a] Libyæ magnas it fama per vrbes,
Fama malum, quo non aliud velocius vllum
Mobilitate [b] viget, viréſque acquirit eundo.
Fama descriptio. *Parua [c] metu primo mox ſeſe attollit in auras,*
Ingreditúrque [d] ſolo, & caput inter nubila condit.
Illam terra parens irâ [e] irritata deorum
Extremam [f] (vt perhibent) Cœo, Enceladóque [g] ſororem
Progenuit, pedibus celerem, & pernicibus alis.
Monſtrum horrendum, ingens, cui quot ſunt corpore plumæ.

a Vix illud flagitium Dido admiſerat, cùm rei geſtæ fama ſparſa eſt per Libyam vniuerſam. Non vocat quòd ait *magnas*, ſiue quòd in magnis vrbibus plures ſunt otioſi qui cuiuſuis rumoris auram aucupentur: Siue quòd quemadmodum exilis etiam fama per paruas vrbes facilè vulgatur, ita magnum eſſe rumorem neceſſe eſt qui magnas etiam vrbes complet.

b Ipſo motu & agitatione creſcit & roboratur.

c Initio parua eſt præ formidine, dum auctores timent agnoſci, ita tamen ſubitò exurgit vt cùm ex humilibus & obſcuris principijs orta fuerit, ad cœlum ipſum efferri, & caput inter nubila condere videatur.

d Seruius. *Hoc vult oſtendere. Nec humili eam fortunæ parcere, nec ſuperiori. vel quia famæ incertus auctor.* Iulius Scaliger. *Abſcondit fama caput nubibus, propterea quòd famæ caput, id eſt auctor rumorum ferè incertus eſt.*

e Vel irâ qua ipſa in Deos exarſerat, vel irritata propter iram Deorum, qua ipſi Dij gigantes extinxerant. Porro, vt auctor eſt Seruius. *Famam inducit vltam eſſe fratres, quia ipſa Deorum delicta vulgauit.*

f Vel natu minimam, vel nequiſſimam & improbiſſimam. De prouincijs conſul. §. 8. *Sic fortuna cum improbitate certauit, vt nemo poſſet, vtrùm poſterior, an infelicior eſſet, indicare.* In Piſonem 86. *Nihil ſcitote eſſe luxurioſius, nihil libidinoſius, nihil poſterius, nihil nequius. vbi vide notas.*

g Signanter. ij fuerunt, qui Iouem è cœlo volentes detrudere, fulmine ſunt interempti.

Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio, terræque per vmbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno.
Luce sedet custos [a], aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, & magnas territat vrbes.
Tam ficti prauique tenax, quàm nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat,
Gaudens [b], & pariter facta, atque infecta [c] canebat,
Venisse Aeneam Troiano à sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur iungere Dido.
Nunc hyemem inter se luxu, quàm longa, fouere,
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc passim dea fœda [d] virûm diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet [e] Hiarbam,

Varij rumores de Ænea & Didone.

a Noctu diúque est in speculis ad aucupandos rumores. Sed nocte volat, luce sedet, quia quamdiu obscura est fama, huc illuc instabilis volitat, &

Mobilitate viget, virésque acquirit eundo.

Cùm verò in apertam peruenerit lucem, tum demum conquiescit, nec ampliùs mutatur.

b Vel gaudebat Fama propter inuentam famigerationis materiam, vel quia homines rerum nouarum auditione maximè delectantur.

c Facta canebat aiens *Venisse Æneam*, &c. infecta, vtrique tribuens, quod soli conueniebat Didoni. Neque enim Æneas turpi cupidine captus erat, sed sola Dido: neque erat regnorum immemor: nam etsi Italici regno cogitationem abiecerat, tamen de fundando regno Carthaginis seriò cogitabat: Siquidem Mercurius.

Æneam fundantem arces ac tecta nouantem Conspicit. -

d Quæ fœdos rumores de Ænea & Didone spargebat.

e Cursum magno impetu deflectit. *detorquere* enim est vi quadam deflectere.

Incenditque animum dictis, atque aggerat iras a.
Hic Ammone b *satus, rapta Garamantide* c *nympha,* Iarbas.
Templa Ioui centum latis immania regnis,
Centum d *aras posuit, vigilémq;* e *sacrauerat ignē,*
Excubias diuûm æternas, pecudumque cruore
Pingue solum, & varijs florentia limina sertis f.
Isque amens animi, & rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras media inter numina diuûm

a Iam quidem irascebatur Iarbas quòd Dido ipsius coniugium respuisset, sed exaggerata est ira & nouis incrementis aucta postquam audiuit nuptias inter Æneam & Didonem fuisse contractas.

b Iupiter Ammon in Africa colebatur apud Garamantas. cuius simulacrum habebat caput arietis. de quo vide Lucanum lib. 9. Curtium lib. 4. & alios passim.

c Garamantem Appollinis filium fuisse fabulantur. ab hoc Garamantes (Africæ populus) nominati: Garamantidem igitur Nympham appellat, vel à patria, vel à patre Garamante.

d Numerus certus pro incerto. Lucanus tamen vnum agnoscit lib. 9.

Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus vnum
Inculti Garamantes habent: stat corniger illic
Iupiter.

e Ignem perpetuum ad quem vigiliæ agebantur, Ioui consecrarat, instituerátque quosdam sacerdotes, siue Virgines, quæ ad suggerendam subinde igni materiam & alimentum non intermissis vigilijs excubarent. Commodè Turnebus húc adfert Plutarchum lib. de defectu oracul. Νεωσὶ δὲ γεγονὼς παρ' Ἄμμωνα τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐκεῖ δῆλος ἦν παθαυμακὼς, περὶ δὲ τοῦ λύχνου τοῦ ἀσβέστου διηγεῖτο λόγον ἄξιον σπουδῆς. *Cùm nuper ad Ammonem profectus fuisset, constabat eum cætera valdè mirari, de lucerna autem perpetuò ardente rem narrabat animaduersione dignam.* Omitto perpetuos ignes Troianos, Romanos, Persicos, Atticos, Eleusinios, de quibus plura interpretes.

f De more. 1. Æneid.

Ture calent aræ sertisque recentibus halant.

Multa Iouem manibus supplex oraſſe ſupinis.
Iupiter omnipotens, cui nunc[b] *Mauruſia pictis*
Gens epulata toris Lenæum[c] *libat honorem,*
Aſpicis hæc? an te genitor cùm fulmina torques,
Nequicquam horremus? cæcique[d] *in nubibus ignes*
Terrificant animos? & inania murmura miſcent?
Fœmina, quæ noſtris errans in finibus vrbem
Exiguam pretio[e] *poſuit, cui littus arandum*

Iarbæ precati inuidioſa

a Et hoc de more. Horat. *Cælo ſupinas ſi tuleris manus.* Dicuntur autem ſupinæ manus volis ad cœlum conuerſis.

b O Iupiter, qui nunc ex quo tempore tuas religiones inſtitùi, epulis ſolemnibus & vini libatione coleris à Mauritanis cùm priùs apud eos nullum cultum aut religionem obtineres. Eſt autem expoſtulatoria Iarbæ oratio. Quæ ſic à Donato concipitur. *Iupiter, quem omnis hæc regio veneratur, ſi vides mala quæ geruntur in terris, cur tibi non diſplicent? cur hæc fieri ſinis? aut ſi non vides & non ex te mittuntur fulmina, quæ homines terrent, cur coleris? cur non te vniuerſi, contemnimus?* Malim poſteriora ſic interpretari. An fruſtra te metuimus fulminantem? quia fulmina tua in ſceleratos non intorques, ſed fulguras & tonas inaniter, nullâ exigens pœnâ à ſceleratis.

c Bacchicum, vel à leniendo, quòd vinum leniat curas. vel ἀπὸ τῦ λυνῦ à *lacu* vel etiam *torculari*. *Lenæum* ponitur pro *Lenæium*. Iam *Lenæum libare honorem* Eſt vini primitias in menſam ſiue aram Iouis infundere, cum hac precationis formula. MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. Vide lib. 1. verſu 740.

d Fulgura quæ præſtringunt & penè excæcant aciem oculorum.

e Vide 1. Æneid. verſu 371. *pretio*, ait ad deprimendam Didonis fortunam, quæ locum vbi condendæ nec gratia meruit nec virtute occupauit.

f Deprimit iterum fortunam Didonis. Ei, inquit, littus, id eſt, terram arenoſam & ſterilem arandam conceſſimus. Tam enim erat rerum omnium egena, vt præclarè ſecum agi putaret, ſi vel litus infœcundum arare ſineretur. Seruius putat alluſum ad antiquam conſuetudinem, *quod cùm conderetur noua ciuitas tauro & vacca, ita vt vacca eſſet interior à magiſtratu muri deſignarentur.*

Cuique loci leges [a] *dedimus, connubia nostra*
Reppulit, ac dominum [b] *Aenean in regna recepit.*
Et nunc ille Paris [c] *cum semiuiro* [d] *comitatu*
Mæoniâ mentum mitrâ [e], *crinémque madentem*
Subnixus rapto potitur. nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famámq; fouemus [f] *inanem.*
Talibus orantem dictis, arásque [g] *tenentem*
Audijt omnipotens, oculosque ad mœnia torsit
Regia [h], *& oblitos famæ melioris amantes* [i].
Tunc sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat,
Iouis ad Mercuriū oratio. *Vade age nate, voca Zephyros & labere pennis,*
Dardaniúmq; ducem Tyria Carthagine qui nunc
Expectat, fatisque datas non respicit [k] *vrbes,*

a Cui certis legibus & conditionibus locum habitandum concessimus.

b Maritum. sic Lucretia Ouidiana lib. 2. fastorum de Collatino marito suo

Mittenda est domino, iam nunc properate puella,
Quamprimùm nostrâ facta lacerna manu.

c Æneas instar Paridis effœminatus, qui Didonem mihi debitam rapuit, vt Paris Helenam nuptam Menelao.

d Effœminato videtur ad Gallos Phrygiæ Matris sacerdotes alludere, qui se euirabant, & virilitatem sibi testâ Samiâ demetebant

e Mœonum & Lydorum instar, habens mitram redimiculis quibusdam & fascijs ita mento subligatam, vt eâ includantur etiam & ad mentum reuocentur crines vnguento delibuti. de Mitra vide pro Rabirio Postumo §. 26. Nota 2.

f Vel alimus errorem vulgi qui te Deum existimat: vel sectamur & fouemus famam pietatis, quæ inanis est & vana, nec vllum fructum adfert ijs qui pietatem colunt.

g De more: nam vt ait Macrobius lib. 3. Saturn. cap. 2. Litare sola non potest oratio, nisi & is, qui Deos precatur, etiam aram manibus apprehendat.

h Carthaginensia, in quibus regina Dido habitabat.

i Æneam & Didonem.

k Non cogitat de regno Italiæ sibi destinato.

Alloquere, & celereis defer mandata per auras.
Non illum nobis genitrix pulcherrima talem
Promisit, Graiúmque ideo bis [a] *vindicat armis,*
Sed fore [b] *qui grauidam imperijs, bellóque frementem*
Italiam regeret, genus alto à sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanióne [c] *pater Romanas inuidet arces?*
Quid struit? aut qua spe inimica [d] *in gēte moratur?*
Nec prolem Ausoniam, & Lauinia respicit arua:
Nauiget. hæc summa est, hic nostri nuntius esto.
Dixerat, ille [e] *patris magni parêre parabat*
Imperio, & primùm pedibus talaria [f] *nectit.* Mercurius.

a Longè alia de Aenea filio suo promittebat Venus, cùm eum bis à Græcorum armis, id est semel è manibus Diomedis per seipsam, iterum è manibus Achillis per Neptunum vindicauit. De Diomede 5. Iliados, de Achille lib. 20. eiusdem Iliados. Vide 10. Aeneid. versu 82.

b Promittebat Venus fore vt Aeneas periculo mortis exemptus ad Italiam, quæ iam tum imperia & imperatores magnos parturiebat, erátque valde bellicosa, perueniret, ibi regnum stabiliret, genus Troianorum à nobili Teucri progenie ductum propagaret, totum denique terrarum orbem per *Romanos rerum dominos* suos posteros, subiugaret.

c Videtur (inquit Turnebus lib. 10. cap. 7.) singulari artificio, ac propè adulatorio excogitatum, quòd non tam Aeneæ, quàm Iulo quæri Italia significatur vt Iuliæ familiæ, quæ rerum potiebatur Virgilij ætate, gratia quæratur, ad quam Deorum fatis imperium delatum sit.

d Nondum quidem Carthaginienses erant Troianis inimici, cùm Iupiter ista loqueretur, sed iam tum præuidebat inimicitias futuras inter Romam & Carthaginem.

e Mercurius.

f Talares alas: dicta talaria quòd talis necterentur.

Aurea, quæ sublimem alis, siue æquora supra,
Seu terram rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam[a] *capit, hac animas ille euocat orco*
Pallenteis, alias sub tristia tartara mittit.
Caduceum Mercurii. *Dat somnos, adimítq; & lumina morte resignat*[b],
Illâ fretus agit ventos[c], *& turbida tranat*
Nubila, iamq; volās apicem, & latera ardua cernit
Atlantis[d] *duri*[e], *cœlum qui vertice fulcit,*
Atlas. *Atlantis, cinctum assiduè cui nubibus atris*

a Hæc Mercurij virga vocabatur *caduceum* quod (vt ait Macrobius. 1. Saturn. cap. 19.) *Ægyptij in specie draconum, maris & fœminæ, coniunctorum figurauerunt Mercurio consecrandum. Hi dracones parte media voluminis sui, inuicem nodo, quem vocant Herculis, obligantur, primæque partes eorum reflexæ in circulum, pressis osculis ambitum circuli iungunt, & postmodum caudæ reuocantur ad capulum caducei, ornatúrque alis ex eadem capuli parte nascentibus.* Martialis lib. 7.

... Cyllenes, cæliique decus, facunde minister,
Aurea cui torto virga dracone viret.

b Pupillæ videntur esse signa siue emblemata quædam oculorum, è quibus tanquam è speculo rerum imagines reflectuntur. Harum pupillarum perturbatio certissimum est mortis præsagium. quare *lumina morte resignat*, vt etiam Seruius interpretatur, est *aufert signa luminibus*, siue ita perturbat pupillas, vt iam rerum imagines reflecti non possint. Vel *resignat*, vt mauult Turnebus, idem est atque *aperit*, quasi alludat Poëta ad veterem sepulturæ morem. de quo Plinius lib. 11. cap. 37. *Morientibus illos* (oculos) *operire, rursúmque in rogo aperire Quiritium magno ritu sacrum est. vt neque ab homine supremum eos spectari fas sit, & cælo non ostendi nefas.* viderint eruditi.

c Moderatur ventos, & quasi equum circumagit.

d De Atlante dictum nonnihil 1. Æneid. versu 748. Ideo autem humana illi membra tribuuntur, quia cum ex homine & Mauritaniæ Rege in montem sibi cognomine, viso Medusæ capite circumplicato serpentibus mutatum esse fabulantur.

e Saxosi & squalentis.

Piniferum caput, & vento pulsatur, & imbri,
Nix humeros infusa tegit tum flumina mento
Præcipitant senis, & glacie riget horrida barba.
Hîc primùm paribus [a] nitens Cyllenius alis Mercurii volatus.
Constitit, hinc toto præceps se corpore ad vndas
Misit, aui [b] similis, quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos humilis volat æquora iuxta.
Haud aliter terras inter, cœlúmque volabat: Comparatio.
Littus arenosum Libyæ, ventósque secabat
Materno veniens ab auo [c] Cyllenia proles.
Vt primùm alatis tetigit magalia [d] plantis,
Aeneam fundantem arces ac tecta nouantem
Conspicit, atque illi stellatus [e] iaspide fulua
Ensis erat, Tyrióque ardebat murice læna [f]
Demissa ex humeris, diues quæ munera Dido *Aeneas.*

a Mercurius. *- quem candida Maia*
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.
vt dicitur 8. Æneidos. Mercurius, inquam, hîc videlicet in montis Atlantis vertice primùm cõstitit, & requieuit, cùm è cœlo profectus eò deuolasset leni volatu & alis ita æquatis vt vna ante alteram non moueretur.
b Similis mergo vel fulicæ, siue laro, vt ait Homerus 5. Odyss. *c* Atlas fuit auus maternus Mercurij. vide 8. Aeneid versu 145.
d Vt primùm peruenit ad littus Africanum, & tetigit magalia, siue domos rusticanas Afrorum.
e Æneas habebat gladium cuius vagina, capulus, manubrium variis erant iaspidibus quasi stellis quibusdam discriminata.
f Indutus erat Aeneas lænam ardenti purpura Tyria tinctam. murex pisciculus olim in mari Tyrio frequens, è cuius sanguine purpuram exprimebant. Læna autem, vt notat Seruius, *est propriè toga duplex, amictus auguralis. Alij amictum rotundum, alii togam duplicem in qua flamines sacrificant infibulati.*

Fecerat, & tenui telas discreuerat[a] auro.
Continuò inuadit[b]. Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulchrámque vxorius[c] vrbem
Extruis, heu regni, rerúmque oblite tuarum,
Ipse deum tibi me claro demittit olympo
Regnator cælum & terras qui numine torquet[d].
Ipse hæc ferre iubet celeres mandata per auras.
Quid struis? aut qua spe Libycis teris[e] otia terris?
Si te nulla mouet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem, & spes hæredis Iuli
Respice, cui regnum Italiæ, Romanáque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus,
Mortales visus medio sermone reliquit.
Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
At verò Aeneas aspectu obmutuit amens,
Arrectæque horrore comæ, & vox faucibus hæsit.
Ardet abire fugâ, dulcésque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu, imperioque deorum.
Heu quid agat? quo nũc reginã ambire[f] furẽtem[g]

Mercurius Æneam alloquitur.

Eum iubet ex Africa discedere.

Aeneæ dubitatio.

a Hanc vestem Dido purpura & auro abundans manibus suis ipsa texuerat, & lineum subtemen aureis filis discreuerat.
b Ex improuiso adoritur.
c Nimiùm vxori deditus vel seruiens, qui te totum ad arbitrium vxoris fingis & accommodas. sic apud Horat. ode 2. lib. 1. *Vxorius amnis.*
d Regit, sustinet, inquit Seruius. vt
Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques.
e Per negligentiam tempora consumis.
f Blanditijs circumuenire, eblandiri ab ea facultatem abeundi
g Quam præuidebat ad furorem & insaniam redactum iri, si ipse vel minimam discessus faceret mentionem.

Audeat affatu? & quæ prima exordia sumat?
Atque animum [a] nunc huc celerem, nunc diuidit illuc.
In partésque rapit varias, pérque omnia versat.
Hæc alternanti [b] potior sententia visa est,
Mnesthea, Sergestúmque vocat, fortémque Cloanthum,
Classem aptent taciti, sociósque ad litora cogant. Discessū adornat.
Arma parent, & quæ sit rebus caussa nouandis
Dißimulent, sese interea quando optima [c] Dido
Nesciat, & tantos rumpi non speret amores.
Tentaturum aditus, & quæ mollißima [d] fandi
Tempora, quis rebus dexter modus ocyùs omnes
Imperio læti [e] parent, ac iussa facessunt.
At Regina dolos (quis fallere poßit amantem?)

a Aeneas dubius quibus tandem verbis alloqui possit Didonem eíque suum abeundi consilium exponere, in varia distractus quodam curarum & cogitationum æstu discerpitur.
b Varia mente tractanti visum est Aeneæ in rem præsentem esse, vt Mnestea, Sergestum, Cloanthum, præcipuos Troianorum duces accerseret, iisque iuberet aptare classem ad nauigandum. idque clam & occultè, socios ad portum, vnde primo quoque tempore soluturi erant, compellere, parare arma, quibus ad suam ipsorum salutem vterentur, si Dido furore accensa eos iuberet inuadi. Alij per arma remos & alia instrumenta nauigationis intelligunt. vt

Colligere arma iubet, validisque incumbere remis.

c Minimè mala, minimè suspicax, εὐήθης. vt putabat Aeneas, cùm tamen illa omnia tuta timeret.
d Id sibi faciendum sumpsit Aeneas, vt dum alij classi ad nauigationem aptandæ incumberent, ipse tentaret aditus ad Reginam, & opportunissimam exponendi sui consilij occasionem captaret, inquirerétque apud se quis sit optimus modus eius adeundæ.
e Vel festini & prompti, vt frequenter loquitur Poeta, vel quia gaudebant se ad Italiam ituros.

Dido præsẽtit discessũ Troianorum.

Præsensit, motúsque excepit [a] *prima futuros,*
Omnia tuta timens, eadem [b] *impia Fama furenti*
Detulit armari classem, cursúmque parari.
Sæuit inops animi [c], *totámque incensa per vrbem*
Bacchatur [d]. *Qualis commotis excita* [e] *sacris* [f]

a Dido ante omnes agnouit fore vt Troiani se commouerent.
b Quæ priùs Iarbæ nuntiarat amorem Didonis & Æneæ.
c E mentis statu deiecta per furorem & insaniam.
d Insanit & furit more bacchantium : qualis esse solet Thyas siue Bacchi sacrificula, cùm sacra commouentur, id est cùm mystica vannus, cùm phalli, cùm icunculæ quædam turpiculæ cistâ inclusæ è sacrario proferuntur, vel, interprete Seruio, cùm solennibus diebus aperiuntur templa, instaurandi sacrificij caussa : vbi audito clamore à bacchantibus identidem repetito, *Euoe Bacche, Euoe Bacche*, orgia trieterica, id est Bacchi festa tertio quoque anno recurrentia, stimulant Bacchas siue Mænades, quæ è Citherone clamantes noctu socias inuitant ad Bacchi sacra, quæ, quia noctu celebrari solent, nyctelia nuncupantur.
e Stimulata, Bacchi thyrso vel cornibus percussa & concitata. Ouidius. 1. de arte, vt citat Cerdanus.

- Aonio concita Baccha Deo.

lib. 2. *- Aonij cornibus icta Dei.*

lib. 3. *- Per medias sparsis furibunda capillis,*
Euolat, vt thyrso concita Bacca, vias.

Lucretius huc allusit - *Et acri percussit thyrso laudis vis magna meum cor* & Horatius - *Euoe parce Liber,*
Parce graui metuende thyrso.

f Explicui de vanno. Virgilius in Georgicis

- Et mystica vannus Iacchi

de phallis siue Ithyphalis, Herodotus, Clemens Alexandrinus & alij. Dixi huiusmodi turpium rerum icunculas cista inclusas fuisse. Tibullus.

- Et occultis conscia cista sacris.

Apuleius Apologiâ idem confirmat. Possumus explicare de cymbalis & tympanis quæ mouebantur & quatiebantur ad sonitus edendos, & ad Bacchas tinnitibus concitandas. Horatius lib. 3. Carm. Ode 15.

Pulso Thyas vti concita tympano.

Thyas[a]*. vbi audito*[b] *stimulant Trieterica*[c] *Baccho* Comparatio.
Orgia[d] *nocturnúsque vocat clamore Cithæron*[e].
Tandem[f] *his Aeneam compellat vocibus vltro.*
Dissimulare etiam[g] *sperasti perfide tantum* Didonis oratio.
Posse nefas? tacitúsque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera[h] *quondam,* Accusatio perfidiæ & animi ingrati.
Nec moritura[i] *tenet crudeli funere Dido?*

a Bacchi sacrificula vel ἀπὸ τοῦ θύειν *sacrificare*, vel, vt alii coactiùs deriuant, ἀπὸ τοῦ θεῖν *currere*.

b Exposui de clamore bacchantium *Euoe Bacche*: dici etiam possit eas ita perturbari animo solitas vt ipsum Bacchum audiri à se putarent.

c Triennalia. ἔτος *annus*,

d Catullus de nuptijs describens Bacchi comitatum.

Pars occulta cauis celebrabant orgia cistis,
Orgia quæ frustra cupiunt audire profani.

E quibus vides orgia sumi non solùm pro festis, sed etiam pro sacris cista inclusis, & bacchantium clamoribus. Seruius nomen deducit vel ἀπὸ τῆς ὀργῆς, *à furore*, inquit, meliùs dixisset *ab ira*. vel ἀπὸ τῶν ὀρῶν *ex montibus*, quis prohibet ἀπὸ τοῦ ὀργᾶν *turgere* deducere.

e Parnassus duobus iugis continetur: alterum Helicon Musis & Apollini, alterum Cytheron Libero Patri consecratum. alij tamen Cytheronem à Parnasso distinguunt.

f Dido quidem Æneam compellauit statim atque profectionis consilium præsensit, ita tamen ardebat eum compellare, vt paruæ etiam moræ visæ sint & amanti, & iratæ mulieri tempus longissimum.

g Addit *etiam*, quasi ea spes fuerit improbitatis cumulus. vt si dicat, Non queror initum abs te fugæ consilium, sed illud vel maximè queror quòd id consilium etiam abs te celari & dissimulari posse speraueris, quòd conatus fueris me insalutata è regno meo decedere.

h Fœdus initum dexterarum mutua coniunctione. videtur alludere ad id matrimonii genus quod dicebatur in manum conuentio.

i Nec te retinet & à fugiendi consilio diuertit Dido, quæ sibi mortem adferet statim atque discesseris.

Quin etiam [a] *hyberno moliris sidere* [b] *classem,* [c]
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum
Dehortatio à discessu. *Crudelis, quid si* [d] *non arua aliena, domósque*
Ignotas peteres? & Troia antiqua maneret?
Troia per vndosum peteretur classibus æquor?
Deprecatio. *Méne fugis: per ego has lacrymas* [e], *dextrámque tuam te,*
Ab antecedentibus. *Quando aliud mihi iam miseræ nihil ipsa reliqui;*
Per connubia nostra, per inceptos hymenæos [f],
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam

a Non in me solùm, sed etiam in teipsum crudelitatem expromis tuam. in me, cui mortem vis inferre tuo discessu, in te ipsum, qui vis te mari credere, antequam hyeme exacta, verna temperie tempestates mitigentur.

b Tempore. vt initio Geórg. *Quo sidere terram Vertere.* quia siderum ortu & occasu temporum varietas denotatur. hoc autem per exaggerationem potiùs ex amantis affectu, quàm ex rei veritate dictum videtur, iam tum enim rami frondebant, vt dicitur versu 399.

c Libro 3. *classem moliri* est naues fabricare, hic nihil aliud significari videtur quàm naues difficulter emoliri & loco commouere.

d Ne Troiam quidem, si adhuc floreret incolumis, per fluctus & procellas cum tanto capitis tui periculo petere debuisses, quanto minùs petere arua aliena, & Italiam tibi penitùs ignotam? Quid faceres si Troia staret incolumis? an Troiam peteres per vndosum æquor & tempestatibus concitatum? non peteres, opinor, nec tanto periculo temere caput tuum exponeres. Quanto minùs igitur debes ad regionem ignotam nauigare?

e Quibus vbertim manantibus vides vultum meum irrigari. Per ego te lacrymas meas & dexteram tuam oro atque obtestor: quandoquidem mihi miseræ nihil reliqui præter lacrymas meas, & dexteram tuam, id est spem amoris perpetui quam ex dexteræ tuæ coniunctione conceperam: quam tu mihi dederas ad securitatem fidei coniugalis.

f Nuptias. Hymenæus Deus nuptiarum.

Dulce meum, miserere domus labentis[a], *& istam*
Oro (si quis adhuc precibus locus) exue mentem.
Te propter Libycæ gentes[b], *Nomadumque tyranni*
Odere, infensi Tyrij, te propter eundem
Extinctus pudor, & qua solâ sidera adibam
Fama prior, cui me moribundam deseris hospes?
Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat? aut captam ducat Getûlus Hiarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aulâ
Luderet Aeneas, qui te tantùm ore referret,
Non equidem omnino capta, aut deserta viderer.
Dixerat[c]. *ille Iouis monitis immota tenebat*
Lumina, & obnixus[d] *curam sub corde premebat.*
Tādem pauca refert. Ego te[e], *quæ plurima fando* Æneæ responsio.
Enumerare vales, nunquam Regina negabo

a Familiæ nostræ, quæ nisi tu eam fulcis & sustines, pessundatur.

b Ideo me Afri, Reges Numidiæ, ipsi Carthaginenses mei ab vrbe Tyria profecti me oderunt, quia te nimiùm amaui: Tuâ caussâ pudor extinctus est & violatus, extincta etiam fama pristina, quæ me ad cœlum pudoris & pudicitiæ laudibus euehebat.

c Dixerat Dido, sed Æneas Ioui monitu oculos ita tenebat immotos vt ne lacrymulam quidem ad tam lugubrem orationem effunderet, nec eos attolleret ad intuendam Didonem, veritus ne eius vel amore vel misericordia flecteretur.

d Diu reluctans sibíque ipsi vim faciens vt dolorem animo conceptum premeret, & foras erumpere prohiberet.

e O Regina ego nunquam negabo te bene de me meritam esse & promeritam plurima, quæ enumerare potes, nec me, quamdiu vixero, pigebit tui meminisse, tuorúmque in me beneficiorum magnitudinem colore memoriâ sempiternâ.

Promeritam, nec me meminisse pigebat Elisæ [a],
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus.
Refutat crimen ingrati. *Pro re pauca loquar* [b], *nec ego hanc abscõdere furtò*
Speraui, ne finge fugam, nec coniugis vnquam
Prætendi tædas [c], *aut hæc in fœdera veni.*
Me si fata [d] *meis paterentur ducere vitam*
Auspicijs, & sponte mea componere curas,
A necessitate & deorum voluntate. *Vrbem Troianam primùm, dulcésque meorum*
Relliquias colerem, & Priami tecta alta manerent,
Et recidiua [e] *manu posuissem Pergama victis.*

a Didonis, quæ appellata est linguâ Punicâ Virago. inquit Seruius.

b Remoto ingrati animi crimine ad caussam siue ad rem ipsam nostra delabetur & paucis absoluetur oratio, vel, Pro rei magnitudine pauca dicam, siue pauca loquar etiam si præsentis rei magnitudo longiorem orationem exigere videatur.

c Conspirant interpretes in hunc sensum. Nunquam tibi coniunctus fui legitimo matrimonio. Quale enim matrimonium est, vbi nulla ex more solemnitas, faces nullæ, nulla ipsius fœderis consecratio? quasi dicat nullum fuisse matrimonium vel eâ tantùm de caussa quòd faces nuptiales ibi defuerunt. Hic tamen tædas pro ipso matrimonio libentiùs interpretor hoc sensu, Nunquam coniugij nomen amoribus nostris prætendi atque prætexui: tecum enim vixi non vt coniugatus, sed vt solutus cum soluta, nec vnquam intentio mea fuit matrimonij tecum copulandi.

d Hoc quod nauigare contendo non est voluntatis meæ, sed necessitatis. Si enim fata mihi meo arbitratu viuere permitterent, si in mea situm esset potestate ibi viuere, vbi vellem remanerem in cineribus patriæ, meorum ciuium reliquias religiosè colerem, non errarem per diuersa terrarum, non venissem naufragus ad patriam tuam, nec longinqua propinquis, ignota notis, aliena proprijs anteferrem. Hic auspicia ponuntur pro potestate, vt maiora habere auspicia dicuntur magistratus qui maiorem habent potestatem.

e Post casum restituta, renascentia. lib. 8.

-- *Recidiuáque Pergama seruas.*

translatio ab arboribus quæ cæsæ repullulant.

345

Sed nunc Italiam magnam Grynæus a *Apollo,*
Italiam Lyciæ b *iussere capessere sortes.*
Hic amor c*, hæc patria est. si te* d *Carthaginis arces*
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet vrbis,

a A Nemore. de quo ecloga 6.

His tibi Grynæi nemoris dicatur origo,
Ne quis sit lucus quo se plus iactet Apollo.

Monet Seruius hoc nemus fuisse prope Clazomenas Asiæ ciuitatem sed Delium hîc oraculum intelligi, de quo lib. 3. Grynæum tamen hic vocari Appollinem pro Delio. vt eundem Æneas Tymbræum appellat.

Da propriam Tymbræe domum. -

Alij post Alciatum lib. 5. parergon, Grynæi Apollinis oraculum in ipsa Insula Delo fuisse tradiderunt ex Parthenio.

b Quod ad Lyciæ nomen attinet, Seruius & post eum alij multas fabulas coaceruant. Vix tamen vllus interpretum exponit quænam fuerint Lyciæ sortes, præter Germanum, qui notat Græcos eadem significatione dixisse κλῆρον & κλήρους, Euripidem etiam πεσσοὺς dixisse pro oraculis & vaticinijs. hæc ille. Sidonius meminit etiam sortium Lyciarum.

Non sortes Lyciæue, Cæritúmque Responsa. -

Notæ sunt etiam sortes Prænestinæ de quibus vide Ciceronem de diuinatione. plura exequi non est institutæ breuitatis.

c Obiecisti mihi, ô Dido, pristinum amorem. *Nec te noster amor*, &c. Addidisti caussam non esse cur vellem discedere, quia patriam non habebam, ad quam nauigarem. Duabus his obiectionibus ita respondeo. Quoniam Deorum voluntas Italiæ regnum mihi destinauit, in Italia amorem meum, in Italia patriam meam esse duco: si quidem mihi nihil antiquius esse debet aut potest, quàm vt fatis obtemperem, ibíque, vbi dij volunt, & amorem & patriam meam constitutam esse rear.

d Argumentum à pari. Tu Phœnissa es, ego Troianus, tu Carthaginem in Lybia condidisti, ego ad Italiam nauigare cupio, & ibi, tanquam in certa & stabili sede, consistere. Si tu cùm sis Phœnissa delectaris Carthagine, non debes inuidere Troianis Italiam petentibus, vt in ea regione possint rerum & fortunarum suarum domicilium collocare. Nobis etiam fas est externa regna quærere, quemadmodum tibi fas esse duxisti.

A comparatis.

Quæ tandem Ausoniâ Teucros considere terrâ
Inuidia est? & nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ quoties humentibus[a] *vmbris*
Nox operit terras, quoties astra ignea[b] *surgunt,*
Admonet in somnis, & turbida terret imago[c].
Me puer Ascanius[d], *capitisque iniuria chari,*
Quem regno Hesperiæ fraudo, & fatalibus aruis.

A Iouis ipsius iussu.

Nunc etiam interpres[e] *diuûm Ioue missus ab ipso*
(Testor vtrunq; caput)[f] *celeres mādat a per auras*
Detulit: ipse deum[g] *manifesto in lumine vidi*
Intrantem muros, vocémque his auribus hausi.
Desine, méque tuis incendere, téque querelis.
Italiam non sponte sequor.
Talia dicentem[h] *iamdudum auersa tuetur,*

a Rorem nocturnum gignentibus. vide initium libri.

b Astra igneæ naturæ esse crediderunt. vnde lib. 2. *Vos æterni ignes.* --

c Vmbræ mortuorum dicuntur imagines. lib. 2. *Et notâ maior imago.* Infrà: *Et nunc magna mei sub terras ibit imago Turbida*, terribilis, turbans animum.

d Me etiam Ascanius admonet, ad profectionem hortatur, & quasi debitorem appellat, me, inquam, admonet iniuria quæ fiet filio mihi charissimo nisi eum in Italiæ fatis destinatæ possessionem induxero.

e Mercurius. Dictus ἑρμῆς, ab ἑρμηνεύειν interpretari.

f Iouem & Mercurium testes appello. Nec video cur viri docti in ijs, qui sic interpretantur, iudicium desiderent: quasi verò longè meliùs explicetur, *vtrumque caput*, meum & tuum.

g Ne putes me delusum esse quodam insomnio. Ego ipse palam & ita manifestè, vt de veritate dubitare non possem, vigilans Mercurium hisce oculis vidi, hisce auribus audiui.

h. Dum Æneas ista loqueretur, Dido iamdudum, videlicet ab ipso orationis initio, sic eum adspiciebat vt eum non plenè, sed transuersis oculorum hirquis intueretur (vulgo dicimus *regarder quelqu'vn sur l'espaule*) sed huc illuc oculos

Huc illuc voluens oculos, totúmque pererrat
Luminibus tacitis, & sic accensa profatur [a].
Nec tibi diua [b] *parens, generis nec Dardanus author* Didonis furentis oratio.
Perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admorunt vbera tigres.
Nam quid dissimulo [c]*? aut quæ me ad maiora reseruo?*
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrymas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam [d]*? iam iam* [e] *nec maxima Iuno,*

conuerteret, & identidem ad Æneam tacita reflecteret, eiusque totum corpus circumlustraret oculis errantibus, vix credens illum esse Ænean, de quo prius ipsa tantam & fidei coniugalis, & pietatis opinionem animo conceperat.

a Alij legunt *precatur*, id est *diras imprecatur*. quod facit in fine orationis.

b Placet huc optima Cerdani nostri verba exscribere. O perfide, nec te Venus genuit: Qui enim dea amorum & fœderum coniugalium gigneret immitem & perfidum? nec tui generis auctor est illustris ille Dardanus, nam proles similis, patri, non tu illi. Igitur pro Dardano tibi pater est Caucasus mons Scythiæ: pro matre, Hyrcanæ tigres: ille horrens cautibus suam in te transfudit duritiem: tigres ferino lacte sæuitiam docuerunt. Hyrcania regio Asiæ tigribus abundans, aut, vt ait Seruius, sylua Arabiæ.

c Cur enim hoc non dicam? cur dissimulem dolorem meum? cur non simul & semel totum stomachum erumpam? cur me reseruem ad maiores iniurias, quasi si in præsentia orationem meam ad preces submisero, possit meis precibus mitigari? Nonne iam id frustra tentaui?

d Tam multa sunt Æneæ scelera, tam paria inter se, vt dubitem quæ quibus anteferre debeam, de quibus primum, de quibus postremum queri.

e Plerique interpretes sic exponunt, quasi Dido Deos incuset, quod hominum scelera iustis oculis non aspiciant, nec

Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides [a]. *eiectum, littore egentem,*
Excepi, & regni demens in parte locaui,
Amissam classem, socios à morte reduxi.
Heu furijs [b] *incensa feror, nunc augur Apollo,*
Nunc Licyæ sortes, nunc & Ioue missus ab ipso
Interpres diuûm fert horrida iussa per auras.
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo [c] *neque dicta refello.*

Exprobratio.

Ironia ex indignatione.

ea vindicent, sed impunè feri patiantur. Ideóque Iouem contumeliæ caussa volunt Saturnium nominari. Verum & Neptunus lib. 5. honoris potiùs quàm contumeliæ caussa Saturnius vocatus, & honorificis nominibus Iunonem maximam, Iouem patrem appellat. Quare hic sensus mihi magis arridet, nec Iupiter, nec Iuno oculis æquis & beneuolis hominum scelera respiciunt, & hanc tuam noxam, hanc tuam perfidiam, ô Ænea, grauibus supplicijs expiabunt.

a Nemini deinceps fidendum erit, nescio cui fides in posterum tutò possit adhiberi: quando tam ingratus fuit qui tot à me beneficijs fuerat affectus.

b Ironica dictorum retractatio. Sed quid ago? quò prolapsa sum furoris & amentiæ, quæ Æneam ab instituto profectionis consilio coner verbis meis abducere? Hoc consilium non sua voluntate, sed Apollinis, Iouis, & Mercurij iussu suscepit. Quasi verò ista Dij curent, & huiusmodi sollicitudine torqueantur. Quod postremum dicit ex Epicureorum sententia qui negabant deos rebus humanis prouidere.

c Non cupio tibi persuadere vt maneas, neque refello dicta tua quibus probare voluisti tibi non arbitratu tuo, sed fatorum necessitate esse nauigandum. Ito sanè, proficiscere, Italiam sequere, quam, vt ita loquar, à te fugientem nondum prehendere potuisti toto septennio: sequere Italiam ventis, iisque tuam salutem committe quibus nihil est incertius: pete regnum Italiæ, quod tibi fato destinatum esse ducis, sed pete per vndas, & procellas. Non ex animo suadebat discessum, vt inquit Donatus, ideóque specie suasionis obiecit vndas & ventos quibus terreret properantem.

I, ſequere Italiam ventis, pete regna per vndas. Comminatio.
Spero equidem medijs) ſi quid pia numina poſſunt)
Supplicia hauſurum a *ſcopulis, & nomine Dido*
Sæpe vocaturum, ſequar atris ignibus abſens.
Et cùm frigida mors b *animâ ſeduxerit artus,*
Omnibus vmbra locis adero, dabis improbe pœnas,
Audiam & hæc manes veniet mihi fama ſub imos.
His medium dictis ſermonẽ abrumpit, & auras c Dido ex
Ægra d *fugit, ſeque ex oculis auertit, & aufert* oculis ſe
Linquẽs multa metu cunctantẽ, & multa parãtem auertit.
Dicere. ſuſcipiunt famulæ, collapſáque membra
Marmoreo referunt thalamo, ſtratiſque reponunt.

a Aquarum marinarum hauſtu pœnam pro tuo in me ſcelere ſubiturum: quo tempore perfidiæ tuæ conſcientia preſſus, ſæpe me vocabis nominatim, & me, quamuis abſentem imaginaberis ſequi armatam tædis Furiarum ardentibus.

b Et cùm mors, quæ exhauſto vitali calore cadauera frigida reddere ſolet, corpus ab anima mea ſeiunxerit & ſepararit, vmbra mea vbique te perſequetur: & ita mihi dabis pœnas improbitatis tuæ, quod cùm mihi apud Inferos degenti nuntiatum fuerit, inſultabo calamitati tuæ. Vides hic vmbram Didonis, ab ipſa Didone, & Didonis anima diuerſam. vt apud Homerum Odyſſeæ λ. verſu 600.

Τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην
Εἴδωλον. αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσι
Τέρπεται ἐν θαλίης. καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην.
Poſt hunc magnanimi cognouimus Herculis vmbram.
Ipſe autem cum Dijs celebrat conuiuia magnus
Hebes coniugio gaudens.

c Cùm hæc ſub dio & in propatulo dixiſſet, refugit in domum.

d Propriè morbus corporis, animi ægritudo. Dido igitur animo ægra, amore ſæuo ſaucia fugit ex hominum conſpectu, relinquens Æneam, multa ex ijs quæ animo occurrerant, dicere cunctantem, metuentémque ne exulceratum eius animum magis & magis offenderet, multa etiam dicere parantem, quibus eam putabat poſſe mitigari.

At pius Aeneas, quanquam lenire dolentem
Solando cupit, & dictis auertere curas,
Multa gemens, magnóque animum labefactus amore [a],
Troiani parant se ad discessum. *Iussa tamen diuûm exequitur, classémque reuisit.*
Tum verò Teucri incumbunt, & littore celsas
Deducunt [b] *toto naues, natat vncta* [c] *carina,*
Frondentésque ferunt ramos, & robora syluis
Infabricata fugæ studio.
Migrantes cernas, totáque ex vrbe ruentes.
Comparatio. *Ac veluti ingentem formicæ farris aceruum*
Cùm populant, hyemis memores [d] *tectoq; reponunt,*
It nigrum campis agmen, prædámque [e] *per herbas*
Conuectant calle angusto, pars grandia [f] *trudunt*
Obnixæ frumenta humeris, pars agmina cogunt,
Castigántque moras. opere omnis semita feruet.
Quis tibi tunc Dido cernenti talia sensus?
Quósue dabas gemitus? cùm littora feruere latè

a Animum amore ita labefactum habens vt penè conciderer, & amori succumberet, nisi fortiter, vt virum decebat, huic cupiditati restitisset.

b In mare trahunt ad nauigandum.

c Pice delibuta, inquit Seruius, vel aquis marinis madefacta. lib. 8. *Labitur vncta vadis abies.*

d Præuidentes in futurum, memores frumenti ad propulsandam hyeme famem reponendi.

e Frumentum quod prædatæ fuerunt, crebrò conuehunt per callem angustum. callis propriè est semita callo potiùs pecudum trita, quàm hominum vestigiis.

f Pars formicarum grandia frumenti grana, quæ portare non possunt, trahunt & vi propellunt, humeris obnixæ, & magnum adhibentes conatum. Pars earum, instar centurionum, quos οὐραγοὺς *caudæ ductores* appellant, extremo agmini præsunt, & increpant tardiores.

Prospiceres arce ex summa [a] totúmque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus [b] æquor?
Improbe amor, Quid non mortalia pectora cogis?
Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando
Cogitur, & supplex animos submittere amori.
Nequid inexpertum frustra moritura relinquat.
Anna vides toto properari littore circùm.
Vndique conuenêre: vocat iam carbasus auras,
Puppibus & læti nautæ imposuêre coronas [c].
Hunc ego si potui tantum sperare [d] dolorem,
Et perferre soror potero, miseræ [e] hoc tamen vnum

Dido mittit Annam ad supplicandum.

a Ex arce & regia Carthaginensi in edito loco constituta.
b Vel simpliciter properantium clamores, vel celeuma nauticum intelligit, celeuma autem siue proceleuma fuit certum cantionis genus, quo nautæ soluentes è portu se inuicem hortabantur ad remigandum.
c De more. Solebant enim naues coronari, & cùm è portu soluebant: Ouidius.

Torta coronatæ soluunt retinacula puppes.

& cùm ad portum perfecta nauigatione peruenerant. Propertius lib. 3. *Ecce coronatæ portum tetigere carinæ.*
Vide Germanum & Cerdanum interpretes.
d Animo præuidere & expectare. Sperare enim nomen commune est, & tam ad malum, quàm ad bonum refertur. Plato 1. de leg. Κοινὸν μὲν ὄνομα, ἐλπίς. ἴδιον δὲ φόβος μὲν, ἡ πρὸ λύπης ἐλπίς. θάῤῥος δὲ, ἡ πρὸ τοῦ ἐναντίου. *Commune quidem nomen, spes. Peculiare verò timor dolorem antecedens. fiducia verò quæ præcedit contrarium.*
e Etiamsi dolorem hunc animo prospexi, &

Non imparatum pectus ærumnis gero,

speróque fore vt fortiter perferam hunc Æneæ discessum, nec succumbam dolori, rogo tamen vt vnum meâ caussâ exequaris: quod facilè poteris exequi: Æneas enim ille perfidus, te solam colere & obseruare solebat, tibi soli secretos animi sensus & mentis arcana committere, tu sola noueras quo tempore posset opportunè conueniri.

Exequere Anna mihi, ſolam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere ſenſus,
Sola viri molles aditus, & tempora noras.
I, ſoror, atque hoſtem [a] *ſupplex affare ſuperbum.*
Non ego cum Danais Troianam excindere gẽtem,
Aulide [b] *iuraui, claſſémue ad Pergama miſi.*
Nec patris Anchiſæ cineres, manéſue [c] *reuelli.*
Cur mea dicta negat duras dimittere in aures?
Quò ruit [d] *: extremũ hoc miſeræ det munus amãti.*

a Seruius Danielis interpretatur *hoſpitem* more Plautino: ſicut contra Herodotus libro 8. Perſas qui erant Græcorum hoſtes ξείνους à Lacedæmoniis appellatos refert. Maior tamen emphaſis videtur futura ſi Æneas hoſtis ſiue perduellis & ſuperbus vocetur.

b In Aulide. Aulis eſt inſula in Ægeo mari, vt notat Seruius, vel, vt ait Apollonij interpres, ciuitas Bœotiæ, in qua coniurarunt Græci ſe non ante reuerſuros ad patriam, quàm Troia caperetur.

c Manes ſunt animæ mortuorum, propriè bonorum, de quibus fusè in Vatinium. §. 14. Nota. 8. Eos putabant cum corporibus in ſepulchris habitare, vnde lib. 3.

- *Manéſque ſepulchro* *Condimus.* -

& exhumatis corporibus pariter è ſepulchris excedere. vt ex hoc loco patet. Seruius alludi putat *ad id quod dicitur ex oraculo feciſſe Diomedes, & ſecum eius* (Anchiſæ videlicet) *oſſa portaſſe, quæ poſtea reddidit Æneæ cùm multa aduerſa perferret. hinc.* - *Saluete recepti* *Nequicquam cineres.* - *Sciendum ſanè Varronem dicere Diomedem eruta Anchiſæ oſſa filio reddidiſſe: Catonem autem affirmare, quòd Anchiſes ad Italiam venerit: tanta eſt inter ipſos varietas, & hiſtoriarum confuſio.* Si hoſtis eſſem, ſi paterni ſepulchri violatrix, non poſſet Aeneas maiorem crudelitatem expromere: at neque vnquam coniuraui in Troianorum excidium, neque patris Anchiſæ cineres reuelli, cur ego tam hoſtiliter me tractat, vt mea dicta meáſque preces ne in aures quidem velit admittere?

d Conſideret ſaltem cui periculo ſe exponat, ſi ſe ante vernam aeris tranquillitatem mari commiſerit. Mei & amantis

Expectet, facilémque fugam, ventósque ferentes.
Non iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro,
Nec pulchro ut Latio careat, regnúmq; relinquat.
Tempus inane [a] peto, requiem, spaciúmque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc [b] oro veniam, miserere sororis,
Quam mihi cũ dederis, cumulatã morte relinquã.
Talibus orabat taléśque miserrima fletus
Fertque, refertque [c] soror. sed nullis ille mouetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant, placidásque viri deus obstruit aures.
Ac veluti annosam valido cùm robore quercum
Alpini Boreæ [d] nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant, it stridor, & altè
Consternunt terram, concusso stipite frondes,

Æneæ constantia.

Comparatio.

& miseræ vel amore vel misericordia moueatur: Expectet dum hyems desæuiat, & ipse facilè nauigare possit, ventis secundis & eius nauem à puppi promouentibus.

a Peto vt tempus illud quod ineptum est nauigationi, quod inane, vacuum & otiosum esse debet, apud me consumat, vt hoc temporis interstitio furor meus mitigetur, donec mea fortuna me victam & aduerso casu perculsam doceat dolere, & dolorem ipsa assuetudine faciat leuiorem.

b Hanc extremam gratiam, hoc extremum beneficium oro: *quod beneficium cùm mihi cumulatum dederis, sola morte derelinquam*, inquit Seruius vel, quam gratiam cùm mihi feceris, eam tibi affatim rependam, & si necesse fuerit vel ipsa morte cumulabo, id est, moriar vt tibi pro tanto beneficio gratia plena & cumulata soluatur.

c Anna Didonis sororis preces luctuosas fert, & iterum atque iterum refert Æneæ, qui nullis fletibus commouetur, sed intractabilis respuit auribus preces lugentium, quia illius aures, quæ cæteroquin placidæ fuissent, Deus obstruebat.

d Spirantes ab Alpibus Alpes enim respecta Italiæ vergunt ad septentrionem. vnde Boreas erumpit.

Ipsa hæret scopulis, & quantùm vertice ad auras
Aetherias, tantùm radice in tartara tendit.
Haud secus assiduis[a] *hinc, atque hinc vocibus heros*
Tunditur, & magno[b] *præsentit pectore curas.*
Mens immota manet, lacrymæ voluuntur inanes.
Tum verò infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat, tædet cœli conuexa[c] *tueri.*
Quo magis inceptum peragat, lucémq; relinquat,
Vidit thuricremis cùm dona imponeret aris,
Horrendum dictu, latices nigrescere sacros,
Fusáque[d] *in obscænum*[e] *se vertere vina cruorem.*
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum[f]

Dido prodigijs ad morte incitatur.

a Precibus quas Anna frequenter repetit, & identidem inculcat Æneæ.

b Aduerte Poëtæ diligentiam: In homine sunt sensus interni, quam inferiorem animæ partem appellant, mens siue ratio, sensus externi. Aeneas pectore & internis sensibus præsentit curas, & commouetur, non tamen collabitur, quia magnum illud pectus & generosum: *mens immota manet*: externis sensibus lacrymatur, sed illæ lacrymæ *inanes*, id est vel nihil Didoni profuturæ, vel sine mentis imperio vt lib. 10.

Dat inania verba Dat sine mente sonum.

c Propriè conuexa cœli superficies est curuatura cœli superior & exterior, concaua interior & inferior. Frequenter tamen auctores ista confundunt, vt hoc loco, & alibi.

Classem in conuexo nemorum sub rupe cauata Occulit.

id est in concauo vallis nemorosæ classem occultat. Citant interpretes Iustinum lib. 2. de Xerxe sic loquentem. *Montes in planum deducebat, & conuexa vallium æquabat.*

d Vina dijs libata super aras, quod *vinum inferium* vocabant, his verbis libantes: *Macte hoc vino inferio esto.* vide Vatinianam §. 14.

e Mali ominis, vt in Georg.

Obscænique canes importunæque volucres.

f Sepulchrum, vt Nonnius exponit. Nihil prohibet hîc pro æde sacra, vt solet, vsurpari.

Coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niueis [a], *& festa fronde* [b] *reuinctum.*
Hinc exaudiri voces, & verba vocantis
Visa viri, nox cùm terras obscura teneret,
Soláque culminibus ferali carmine bubo [c]
Sæpe queri, & longas in fletum ducere voces.
Multáque prӕterea vatum prædicta priorum
Terribili monitu horrificant, agit ipse [d] *furentem*
In somnis ferus Aeneas, sempérque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, & Tyrios desertâ [e] *quærere terrâ,*
Eumenidum [f] *veluti demẽs videt agmina Pẽtheus,*

a Templa & sepulchra fascijs siue vittis laneis ornabant. de templis Statius 4. Syluarum.

Pande fores superûm, vittatáque templa Sabæis
Nubibus, & pecudum fibris spirantibus imple.

De sepulchris Cæcilius comicus in Androgyno.

Sepulchrum plenum tæniarum est, ita vt assolet.

hanc notam debes Cerdano.

b Hoc etiam de more. vide lib. 2. versu 248.

c Noctua quæ naturâ solitudinem amat, vitátque reliquarum auium consortium.

d Ipsius Æneæ tanquam sæuientis imago per somnium obiecta Didonem agitat & furore instigat.

e In loco deserto siue solitudine.

f Eumenides sunt Furiæ. dictæ per antiphrasim quod nemini sunt beneuolæ. *εὐμενὴς beneuolus.* Præceptum est vt comparationes petantur à rebus clarissimis : neque obscuræ erant istæ, cùm peterentur à fabulis Pacuuianis, quæ solebant identidem in scenis exhiberi. In hac, inquit, mentis insania Dido similis erat Pentheô Regi Thebanorum, qui cùm Bacchi sacra prohiberet, eò dementiæ redactus est vt agmina Furiarum, geminum solem, duplices Thebas videre sibi videretur. Similis etiam erat Oresti Agamemnonis filio qui frequenter in scenis agitur, siue in theatrum inducitur. Is cùm patris, quem Clytemnestra mater & Ægistus occiderant, vlciscendi caussâ matrem interemisset, sic insani-

Comparatio.

Et solem geminum, & duplices se ostẽdere Thebas,
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes
Armatam facibus matrem, & serpentibus atris
Cùm fugit, vltricésque sedent in limine diræ.
Ergo vbi concepit furias [a] euicta dolore,
Decreuítque mori, tempus secum ipsa modúmque
Exigit [b], & mœstam dictis aggressa [c] sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte [d] serenat.
Inuéni [e] germana viam, gratare sorori,
Quæ mihi reddat eum, vel eo me soluat, amantem.
Oceani finem iuxta, solémque cadentem [f]
Vltimus Aethiopum locus est, vbi maximus Atlas [g]

Dido simulat sacrificium.

uit, vt perpetuò videre se putaret matris vmbram armatam tædis ardentibus serpentum spiris implicatam. Sedebant autem vltrices Diræ siue Furiæ in limine templi Apollinis, vt Orestem è templo egressum statim inuaderent, quia secundum Pacuuij fabulam Pyladis admonitu ad vitandas Furias eò confugerat.

a Furore completa est.

b De tempore & modo mortis sibi consciscendæ apud se exactè deliberat.

c Spe simulata frontem serenat.

d Insidiosè alloquens.

e O soror mihi gratulare, inuéni viam siue rationem, quæ mihi restituat Æneam amantem, vt priùs amabat, vel eo me soluat & ita liberet, vt de eo non cogitem ampliùs.

f Iuxta littus quo Oceanus finitur, & terminatur, & solem occidentem: Duplicem porro Æthiopiam esse, quarum altera ad ortum vergat, altera ad occasum tum Homerus tum alij prodiderunt. Vide primum Odyss. versu 22.

g Atlas Mauritaniæ mons est tam altus, vt cœlum vertice videatur attingere Eum enim ex homine & Mauritaniæ rege in montem conuersum fuisse fabulantur. de quo vide lib. 1. vers. 745. lib 8. versu 136 Is quòd astrologiæ primus inuentor fuerit, creditus est cœlestes orbes non solùm humero fulcire & sustinere, sed etiam versare & torquere.

Axem humero torquet stellis ardentibus aptum[a].
Hinc[b] mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum[c] templi custos, epulasque draconi
Quæ dabat, & sacros seruabat in arbore ramos;
Spargens humida mella, soporiferúmque papauer.
Hæc se carminibus promittit soluere mentes
Quas velit, ast alijs duras immittere curas, Magia.
Sistere aquam fluuijs, & vertere sidera retrò,
Nocturnosque ciet manes[d] mugire videbis
Sub pedibus terram, & descendere montibus ornos.
Testor chara Deos, & te germana, tuúmque
Dulce caput, magicas inuitam accingier[e] artes.

Axis propriè est linea quam fingunt astrologi per centrum terræ prodeuntem à populo australi ad polum septentrionalem pertinere. hic pro polo vsurpatur.

a Coniunctum, compactum, concinnatum stellis in morem flammæ fulgentibus.

b Ex hac vltima Æthiopum regione mihi monstrata est sacerdos, quæ paucis ante diebus venit Carthaginem, oriunda Massylâ mediterranea Africæ regione, quæ olim erat sacerdos templi Hesperidum, siue horti augurio consecrati, nunc habitat circa Atlantem, postquàm Hercules mala aurea sustulit, occiso dracone qui perpetuò vigil ad eorum pomorum custodiam excubebat. Hunc draconem olim sacerdos illa nutriebat ad seruandos illius arboris aureæ ramos Veneri vel Iunoni sacros, & miscebat mel cum papauere: quidem papauer soporiferum est, & alijs animantibus somnũ inducit, non tamen satis habebat virium, vt draconem illum naturâ suâ peruigilem sopiret, sed vt feritatem eius aliquantulùm mitigaret, vt ille draco ad custodiam peruigil, notis & domesticis esset mansuetus.

c Hesperides fuerunt Hesperi, qui frater fuit Atlantis, filiæ, Ægle, Anthusa, Hesperusa.

d Noctu manes euocat è sepulchris.

e Me inuitam ad artes magicas accingi, & præparari: translatione ducta ab ijs qui aliquid facturi, vestem altiùs cingunt & colligunt, ne vestium lacinijs defluentibus impediantur & intricentur.

Tu secreta [a] *pyram tecto interiore sub auras*
Erige, & arma viri, thalamo quæ fixa reliquit
Impius, exuuiásque omneis, lectúmque iugalem,
Quo perij, super imponas, abolere nefandi
Cuncta viri monumēta iubet, mōstrátq; sacerdos.
Hæc effata silet, pallor simul occupat ora.
Non tamen [b] *Anna nouis prætexere funera sacris*
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut grauiora timet quàm morte Sichæi.
Ergo iussa parat.
At Regina [c] *pyrâ penetrali in sede sub auras*
Erectâ ingenti, tædis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, & fronde coronat

Pyra excitatur.

a Sine arbitris pyram siue struem lignorum erige in ipsis domus penetralibus, & gladium Æneæ, quem reliquit in thalamo fixum, omnes eius vestes, ipsum denique lectum coniugalem, quo pudor meus, qui vita mihi charior erat, extinctus est, super hanc pyram impone. Nam illa sacerdos Massyla, iubet omnia quæ mihi Æneam in memoriam reuocare possent, flammis abolere penitùsque consumere, vt Æneæ memoria ex animo meo deleatur.

b Etiamsi videret Anna pallorem in Didonis ore, non tamen credidit sororem suam nouis & inusitatis sacris funera pretexere, id est sacrorum magicorum prætextu sibi funus & exequias præparare. Neque sibi persuadere potest Didonem sic insanire vt sibi mortem consciscat, aut eam discessum Æneæ grauius esse laturam, quàm tulerat mortem Sichæi prioris mariti à Pygmalione interempti.

c At Regina Dido, postquam in ipsis regiæ penetralibus, pyra è tædis (pinus & piceas intelligit) & ilicibus erecta est, totum locum ornat sertis & frondibus arborum feralium, qualis est cypressus, taxus, picea, & vestem Æneæ, ensem è thalamo refixum, lectum ipsum genialem, & imaginem Æneæ in toro collocatam pyræ imponit, non ignara futuri euentus, quippe quæ iam mori & Æneæ diras ante mortem imprecari decreuerat.

Funereâ, super exuuias, ensémque relictum,
Effigiémque toro locat haud ignara futuri.
Stant aræ [a] circùm, & crines effusa sacerdos Sacra
Tercentum tonat ore deos, Erebúmque, Chaósque, magica.
Tergeminamq; Hecaten [b] tria virginis ora Dianæ.
Sparserat & latices simulatos [c] fontis Auerni,
Falcibus & messæ [d] ad lunam quæruntur ahenis
Pubentes herbæ nigri cum lacte veneni,
Quæritur & nascentis equi de fronte reuulsus, Hippomanes.
Et matri præreptus amor [e].

a Aræ circa pyram excitantur ad imprecationes faciendas: & saga quædam siue ea Massyla fuerit, siue alia quæpiam crinibus in ventum effusis atque dispersis, tercentum deos (numerus est certus pro incerto) tam formidabili voce inuocat, vt ipso sono tonitrui fragorem imitetur.

b In cœlo Luna, in syluis Diana, in inferis Hecate. de qua Claudianus -- *Ternis Hecate variata figuris* figurâ videlicet leonis, equi, tauri, vel vt alij volunt, equi, canis, hominis feri & agrestis. de quibus Orphæus in Argonauticis versu 972.

c Seruius. *In sacris quæ exhiberi non poterant, simulabantur, & erant pro veris.*

d Placet quæ sequuntur Cerdani nostri verbis exponere. Quæruntur, inquit, herbæ, quibus notæ quatuor necessariæ ad sacra illa, vt messæ essent ad lunam, vt ahenis falcibus, vt pubentes lanugine, vt cum lacte nigri veneni, id est, quibus esset succus venenosus.

e Quæritur etiam hippomanes, siue caruncula quædam de fronte nascentis equi reuulsa, & matri prærepta, id est, rapta priùs quàm mater eam deuorarit vocatur amor matri præreptus, vel quòd eâ caruncula à matre magnopere ametur & appetatur, vel quòd amoribus conciliandis & abolendis inseruiat. Plinius lib. 8. cap. 42. *Et sanè equis amoris innasci veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro, quod statim edito partu deuorat fœta; aut partum ad vbera non admittit, si quis præreptum habeat.*

Ipsa molâ[a]*, manibusque piis altaria iuxta*
Vnum exuta pedem vinclis in veste recincta[b]
Testatur moritura Deos, & conscia fati
Sidera[c]*, tum si quod non æquo fœdere*[d] *amantes*
Curæ numen habet, iustúmq́;[e] *memórq; precatur.*
Nox erat[f]*, & placidum carpebant fessa soporem*
Corpora per terras, syluæque & sæua quierant
Aequora, cùm medio voluuntur sidera lapsu,
Cum tacet omnis ager, pecudes, pictæq́; volucres,
Quæq́; lacus latè liquidos, quæq́; aspera dumis
Rura tenent, somno positæ[g] *sub nocte silenti*
Lenibant curas, & corda oblita laborum.
At non infelix animi Phœnissa[h]*, nec vnquam*
Soluitur in somnos, oculisue, aut pectore noctem[i]

a Ipsa Dido molam salsam, id est tortam panis è farre, & sale confectam habens in manibus (quas pias appellat quia sacrificio vacabant) vnum pedem habens nudum & calceamenti vinculis absolutum, &c.

b Soluta, nullis nodis aut zonis colligata. Seruius. *In sacris nihil solet esse præligatum, præcipuè eius quæ amore vult solui.*

c Idem *Planetas in quibus fatorum ratio continetur.*

d Postquam deos & sidera testes inuocauit, obtestatur etiam numen quod amoribus præsidet: cùm tamen ei tam infeliciter amor succederet, dubitabat an esset eiusmodi numen iustum & memor, & curam habens amantium iniquo fœdere, cùm videlicet non est æqua inter vtrosque conditio, sed alter amori non respondet.

e Ad sumendam de perfidis amatoribus vindictam.

f *Protenditur*, inquit Seruius, *ista descriptio ad exaggerationem vigiliarum Didonis.*

g Id est iacentes & prostratæ somno. Propertius.
Subiecto leuiter positam tentare lacerto.
translatione ducta à cadaueribus quæ propriè *posita* dicuntur. & sanè, *Consanguineus lethi sopor.*

h Dido filia Beli Regis Phœniciæ.

i Somnum, qui est munus noctis.

a Pertinax

Accipit, ingeminant curæ, rursúsque resurgens
Sæuit amor, magnóque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, [a] secúmque ita corde volutat:
En quid agam? rursúsne procos [b] irrisa priores
Experiar? Nomadúmq; petam connubia supplex,
Quos ego sum toties iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes, atque vltima Teucrûm
Iussa [c] sequar? quia ne auxilio [d] iuuat ante leuatos,
Et bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem [e] (fac velle) sinet? ratibúsque superbis
Irrisam accipiet? nescis heu perdita, necdum
Laomedonteæ sentis periuria gentis.

Variæ Didonis cogitationes.

a Pertinax & obstinata hæret in proposito moriendi, & rationes apud se conquirit, quæ possint eam à viuendi cupiditate magis & magis abducere.
b Iarbam, alios Africæ Reges, qui meas nuptias petierunt.
c Vel decretum vltimum abeundi, vel iussa Troianorum deterrima & superbissima: quia videlicet superbè & crudeliter imperabunt, méque vt seruam captiuámque tractabunt.
d An ideo Troianos sequar, quia iuuat eis prius auxilio fuisse, cùm naufragos, eiectos, omnium rerum egenos, omnibus casibus exhaustos excepi? an quia accepti à me beneficij meminerunt, debeo eorum gratitudini confidere?
e Sed esto: velim Troianis hærere & cum iis in Italiam nauigare. Quid si velim? quis me Carthaginiensium abire patietur? quis me Troianorum in nauim recipiet? Nimis sunt superbi: me non admittent: sed contumeliis affectam & irrisam è suis nauibus extrudent. An ignoras, ô Dido infelix & amore perdita, an, inquam, ignoras Troianorum periuria? nescis eos omnes similes esse Laomedonti regi suo, qui promissos equos Neptuno & Apollini Troianorum murorum structoribus interuertit, & fidem eis datam periurio violauit?

Quid tum? [a] sola fugâ nautas comitabor ouantes?
An Tyriis, [b] omnique manu stipata meorum
Insequar? & quos Sidonia vix vrbe reuelli,
Rursus agam pelago, & ventis dare vela iubebo?
Quin morere, [c] vt merita es, ferróq; auerte dolorem.
Tu lacrymis [d] euicta meis, tu prima furentem
querela. *His germana malis oneras, atque obiicis hosti.*
Non licuit [e] thalami expertem sine crimine vitam

a Quid si Troiani me comitem admiserint? Egóne Regina sola sine meis stipatoribus, sine aulicis, potero comitari & nautas viles personas, & ouantes, qui me velut captiuã abducent, & de me triumphabunt. Quæ sit autem inter triumphum & ouätionem distinctio vide Pisonianam § 58. notâ 1.
b Omnes passim sic interpretantur. An Troianos bello persequar cum omni Tyriorum exercitu? non placet. Quia si de bello loqueretur, validiùs hoc consilium refutaret, nec diceret. *Rursus agam pelago, &c.* sed *obiiciam morti*. Est igitur dilemma: Nec sola comitari possum Troianos, quia indignum id esset & indecorum: Nec stipata meis ciuibus: Quomodo enim eos, quibus vix persuasi vt ab Vrbibus Tyro & Sydone discederent, iubebo iterum nauigare? *Insequar* autem idem est frequenter atque *sequar*, vt lib. 5.

Proximus huic longo sed proximus interuallo
Insequitur Salius. –

lib. 7. Vers. 792. *Insequitur nimbus peditum.* &c.
lib. 9. *Tu verò, mea quem spatiis propioribus ætas*
Insequitur. –

c Cùm igitur horum consiliorum nullum probari possit, restat vt mortem ipsa mihi consciscam: nam & hoc merita sum prodito pudore, & ita dolores mei finientur.
d Tu, ô soror, mihi caussa tantæ calamitatis extitisti, tu mihi persuasisti vt Æneæ, qui nunc acerbissimus hostis euasit, me dederem: excusanda tamen es, non enim id tua sponte, sed lacrymis meis euicta fecisti, & cùm me amore Æneæ furentem videres, putasti illud vnum fore huic furori remedium si Æneæ nupsissem.
e Nonne licuit, sine crimine violati pudoris, vitam expertem nuptiarum ducere? Nonne mihi licuit, tales secundi matrimonij cùras non omnino tangere, nec velis huiusmo,

Degere more feræ? tales nec tangere curas?
Non seruata [a] *fides cineri promissa Sichæo.*
Tantos illa suo rumpebat [b] *pectore questus*
Æneas celsa in puppi, iam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus iam rite paratis,
Huic se forma dei vultu redeuntis eodem [c]
Obtulit in somnis, rursúsque ita visa monere est,
Omnia [d] *Mercurio similis, vocémque, colorémque,*
Et crines flauos, & membra decôra iuuentæ.
Nate Dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec quæ circunstent te deinde pericula cernis
Demens? nec Zephyros [e] *audis spirare secundos?* *Mercurius Æneam ad fugam instigat.*
Illa dolos, dirúmque nefas in pectore versat,
Certa mori, varióque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Iam mare turbari trabibus, [f] *sæuásque videbis*

di sollicitudinibus implicari, sed ab iis penitùs abstinere. Dixerat Anna suadens matrimonium,

Solane perpetuâ mœrens carpêre iuuentâ.

Hanc solitudinem Dido ferarum, quæ solitudine delectantur, morem appellat, seipsam per ambages excusans, quòd vitam hominum, vitata solitudine, sororis hortatu, vitæ ferinæ prætulisset.

a Commodissimè Cerdanus. *Fides promissa Sichæo non* est *seruata cineri* eius.

b Eluctabatur ex imis præcordiis lib. 11. versu 377.

- *Rumpitque has imo pectore voces.*

c Quo priùs apparuerat vigilanti.

d Secundum omnia.

e *Pro quocunque vento*, ait Seruius, *Carthagine enim non Zephyro, sed Austro nauigari solet.*

f Vel nauibus Carthaginensium, quæ te persequentur. Cerdanus aliter distinguit *Iam mare turbari*, videlicet tempestate, *sæuásque videbis Collucere faces trabibus* accensis. Nolo inter interpretes arbiter honorarius sedere.

Collucere faces, iam feruere littora flammis,
Si te his attigerit terris aurora morantem.
Eia age, rumpe moras, Varium, [a] *& mutabile semper*
Fœmina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ. [b]
Tum verò Æneas subitis exterritus vmbris, [c]
Corripit è somno [d] *corpus, sociósque fatigat.* [e]
Æneas suos excitat.
Præcipites vigilate viri & considite transtris. [f]
Soluite vela citi, Deus æthere missus ab alto
Festinare fugam, tortósque incidere [g] *funes,*
Ecce iterum stimulat. sequimur te sancte deorum
Quisquis es, imperióque iterum paremus ouantes, [h]
Adsis ô placidusque iuues, & sidera [i] *cælo*
Dextra feras. dixit, vaginâque eripit ensem

Noster tamen alibi trabes pro nauibus vsurpat. lib. 3.
– Vastúmque caua trabe currimus æquor.
quia naues è trabibus contextæ.

a Respondet tacitæ obiectioni, quam facere potuit Æneas, Dido mihi non nocebit, quia me amat. Respondet Mercurius, noli Didonis amori confidere. Nam omnis fœmina varia est & mutabilis, & facilè ex amore in odium conuertitur.

b Disparuit & in tenebras euanuit.

c Quæ subitò tenebras obduxerunt, postquam Mercurius, qui magnâ luce circumfusus apparuerat, disparuit.

d Cum celeritate quadã, impetu & terrore somnum excutit.

e Socios qui à fatigatione se nondum refecerant, à somno excitat cum tumultu.

f Sedete in transtris ad remigandum.

g Secare, ferro abrumpere, ne soluendis rudentibus quibus alligantur naues ad anchoram, mora extrahatur.

h Tam prompto & alacri animo, vt propter imperium tuum gestiamus, & lætitia triumphemus.

i Seruius. *Dextrum, prosperum, & sidera hoc est ventos qui ex ortu siderũ aut nati & prosperi, aut turbulenti & aduersi sunt.*

Fulmineum, strictóque ferit retinacula [a] ferro.
Idem omnes simul ardor habet, rapiúntq;, ruuntq́; [b] Discedit ex Africa.
Littora deseruêre, [c] latet sub classibus æquor.
Adnixi [d] torquent spumas, & cærula verrunt.
Et iam prima nouo spargebat lumine terras
Tithoni [e] croceum linquens Aurora cubile,
Regina è speculis vt primùm albescere lucem
Vidit, vt æquatis [f] classem procedere velis,
Littoráque & vacuos sensit sine remige portus,
Térque, quatérque manu pectus percussa [g] decorum.

a Nudato gladio scindit funes anchorarios tanta celeritate & impetu, vt gladius instar fulminis vibrari videatur.
b Rapiunt remos & palmulas, ipsi ruunt & cum impetu festinant ad transtra.
c Non ait *deserunt* sed *deseruerunt*, ad maiorem celeritatem indicandam.
d Vide lib. 3 versu 208.
e Tithonus Troianus fuit, frater Laomedontis, quem Aurora dicitur adamasse & in cœlum transtulisse. Porro notat Seruius in lib. vndecimum versu 183. ex obseruatione Asinij Pollionis, *vbique Virgilium in diei descriptione sermonem aliquem ponere aptum præsentibus rebus.* hic igitur quia nauigaturus est Æneas & relicturus cubile Didonis, hunc loquendi modum vsurpat. Vide lib. 12. versu 113.
f Vel æqualiter procedentibus vt vna nauis aliam non antecedat, sed omnes simul iunctis ferantur lateribus, & prora proræ, carina carinæ, puppis puppi respondeat. vel quòd vela ventis secundis æqualiter compleantur, ventíque totos velorum sinus in omnem partem inflent æqualiter, vt apud Catullum - *Siue vtrumque Iuppiter*
Simul secundus incidisset in pedem.
Hoc autem auræ feliciter spirantis adiecto mirè Reginæ dolorem exaggerat. Quid enim ei molestius esse potuit quàm hostem secundis ventorum flatibus ante suos ipsius oculos in altum promoueri?
g Cùm pectus repetitis ictibus percussisset, crinésque suos abscidisset, in hanc perturbatam & furore plenam orationem erupit.

Flauentéisque abscissa comas, Prô Iupiter ibit
Hic, ait, & nostris illuserit aduena regnis?
Didonis furor. *Non arma expedient? [a] totáque ex vrbe sequentur?*
Diripiéntque [b] rates alij naualibus? ite,
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.
Quid loquor? aut vbi sũ? quæ mẽtem insania mutat?
Infelix Dido, nunc te fata impia tangunt,
Tum decuit, cùm sceptra dabas. en dextra, fidésq; [d]
Querela. *Quem secum patrios aiunt portare penates,*
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem.
Non potui abreptum diuellere corpus, & vndis
Spargere? non socios? non ipsum absumere ferro
Ascanium? patriísq; [c] epulãdum apponere mensis?
Verùm anceps pugnæ fuerat fortuna: fuisset.
Quem metui moritura? faces in castra tulissem,
Impléssémque foros [f] flammis, natúmque, patrémq; [e]
Cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,

a Tyrij videlicet. non appellat tamen furore turbata soliqué intenta vltioni.
b Nônne Tyrij de naualibus siue nauium receptaculis naues armatas raptim deducent in mare, ad hostem velis remísque persequendum.
c Præ furore absentes tanquam præsentes compellat, iísque mandat vltionem. Mox seipsam retractat, stultitiæque condemnat, quòd adhuc imperare velit Tyriis, cùm omnem imperandi auctoritatem amiserit. Infelix Dido, nunc ad imum calamitatis es deuoluta, quando quidem ita dementata es, vt adhuc imperare velis Tyriis: tunc decuit imperare, cùm adhuc integrâ pudicitiæ famâ florebas, cùm omnes dicto se tibi præbebant audientes: cùm Æneam in regni societatem vocabas.
d Subaudi illius, videlicet Æneæ. Vide lib. 2. à versu 718.
e Æneæ patris. *f* Transtra nauium.

Túque harum interpres a *curarum, & conscia Iuno*
Nocturnísque b *Hecate triuiis vlulata per vrbes,*
Et diræ vltrices, & dij morientis Elisæ
Accipite hæc, meritúmque c *malis aduertite numen,*
Et nostras audite preces. si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est,
Et si fata Iouis poscunt, hic terminus hæret.
At bello audacis populi vexatus, & armis,
Finibus extorris, complexu auulsus Iuli,
Auxilium imploret, videátque indigna suorum
Funera, nec cùm se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno, aut optata luce fruatur,
Sed cadat ante diem, mediáque inhumatus arena.

Diræ, & imprecationes in Æneam.

a Iuno coniugalium curarum interpres, quia Dea nuptialis, *cui vincla iugalia curæ*. Interpres, inquit Seruius, hoc est media & conciliatrix. Cicero. *Quique interpretes in corrumpendis iudiciis solent esse*. Aliis *interpres* testis, iudex, arbitra, conscia, auctor. Plautus in milite.

Quæ mihi conditio noua,
Et luculenta offertur per te interpretem.

Idem in Curculione

Quod te præsente hic egit, téque interprete.

b Et tu, ô Hecate, cui nocturna sacra fiunt in triuiis & compitis. Seruius. *Permansit in eius sacris, vt certis diebus per compita à matronis exerceatur vlulatus.*

c Et vestrum numen, vestram iram, vestram vltionem aduertite malis, prout merentur. Hic diras imprecatur Æneæ & quasi futura præsagiens ea specie dirarum prædicit quæ postea contigerunt. Si inquit, in fatis est vt ad Italiam classem appellat ille sceleratus & nefarius, quem refugit & horret animus nominare, bello vexetur, (vt deinde à Turno & Rutulis vexatus est.) Sit extorris finibus, auellatur ab Ascanij filij sui complexibus, (vt relicto in castris Ascanio profectus est ad Pallantæum,) auxilium imploret (vt Euandri Arcadum Regis, & Tarchontis Hetruscorum ducis auxilium implorauit.) *Videátque indigna suorum Funera*,

Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, ô Tyrij, stirpem & genus omne futurum
Exercete odiis, cinerique hæc mittite nostro
Munera, nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare [a] aliquis nostris ex ossibus vltor,
Qui face Dardanios, ferróque sequare colonos.
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires,
Littora littoribus contraria, fluctibus vndas
Imprecor, arma armis pugnent, ipsique nepotes.
Hæc ait, & partes animum versabat in omneis,
Inuisam quærens quam primum abrumpere lucem.
Tum breuiter Barcen nutricem affata Sichæi,
Namque suam [b] patriâ antiquâ cinis ater habebat.
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem,
Dic corpus properet fluuiali spargere lympha,
Et pecudes secum, & monstrata piacula [c] ducat.

Nutricem à se dimittit.

vt vidit funus Pallantis & cæterorum. Potest etiam dici iniquis conditionibus pacem initam inter Rutulos & Troianos, quia licet victores fuerint Troiani, tamen in linguam, mores, nomen Latinum transierunt, vt dicitur lib. 12. à versu 820. Neque *regno aut optata pace* frui potuit Æneas, sed tertio post victoriam anno cecidit ante diem fatalem ad fluuium Numicium, neque postea corpus eius reperiri potuit ad sepulturam: vnde & creditus est ad Deos abiisse, & nomine Iouis Indigetis coli cœpit.

a Exoriatur è meis cineribus vltor, videlicet Annibal, qui vrbium Italarum incendiis, & stragibus exercituum Romanos à Troianis propagatos immaniter persequatur.

b Ideo Sichæi nutricem alloquitur, quia suam ipsa nutricem non habebat, sed ea iampridem in antiqua patria, videlicet in vrbe Tyro, mortua fuerat, & in cineres redacta.

c Victimas expiatorias, quas vel ego ipsi monstraui, vel sacerdos.

Sic veniat, túque ipsa [a] piâ tege tempora vittâ,
Sacra Ioui Stygio [b] quæ rite incepta paraui,
Perficere est animus, finémque imponere curis,
Dardaniíque rogum [c] capitis permittere flammæ.
Sic ait, illa gradum studio [d] celerabat anili.
At trepida [e] & cœptis immanibus effera Dido
Sanguineam voluens aciem, maculísque trementes
Interfusa genas, & pallida morte futurâ,
Interiora domus irrumpit limina, & altos
Conscendit furibunda rogos, ensémq; recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in vsus.
Hic postquam Iliacas vestes, notúmque cubile [f]
Conspexit, paulùm lacrymis, & mente morata
Incubuítque thoro, dixítque nouissima verba.
Dulces exuuiæ, dum fata, Deúsque sinebant,
Accipite hanc animam, méque his exoluite curis,

Conscendit pyram.

Nouissima verba Didonis.

a Caput tuum obnube vittâ pijs vsibus & sacrificijs destinatâ. *b* Plutoni, qui vt Iupiter in cœlo, sic in Styge inferorum palude dominatur.

c Est animus rogum siue pyram Æneæ incendere, in quâ videlicet pyra siue strue lignorũ effigies Æneæ est collocata.

d Barce festinabat illa quidem, sed, more anicularum, magno studio, magna sedulitate gressum non admodum promouebat.

e At Dido cùm se solam vidit, trepida & festinans, vt ante Barcæ & Annæ reditum se ipsam occideret, cœptis interficiendi sui immanibus efferata, in omnem partem voluens oculos sanguineo rubore suffusos, trementes genas habens maculis interfusas, & deliberata morte pallescens, in interiorem ædium partem irrumpit, pyram conscendit, ensem euaginat, quem ei dederat Æneas, non vt esset instrumentum mortis, sed vt amoris pignus & monumentum.

f Lectum genialem cui pridem erat assueta, & Iliacas vestes siue exuuias Æneæ.

Vixi, & quem dederat cursum fortuna, peregi.
Et nunc magna [a] mei sub terras ibit imago.
Vrbem præclaram statui, mea mœnia vidi,
Vlta virum [b] pœnas inimico à fratre recepi.
Felix, heu nimiùm felix, si littora tantùm
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ.
Dixit, & os impressa thoro [c] moriemur inultæ?
Sed moriamur, ait, sic iuuat ire sub vmbras.
Hauriat [d] hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, & nostræ secum ferat omina [e] mortis.
Dixerat, atque illam [f] media inter talia ferro

a Magna vel fortis, generosa, gloriosa: quòd sibi mortem manu consciuerit, vel quia imagines mortuorum viuis corporibus maiores apparent lib. 2.

-- *Et notâ maior imago*

De imagine autem, vmbra, simulacro, anima, manibus, alibi frequenter.

b Vlta mortem Sichæi pœnas debitas à fratre Pygmalione non solùm exegi, quod pertinet ad conatum, sed etiam recepi, quod pertinet ad effectum vltionis. Vlta est autem, thesauros, quibus inhiabat & imminebat Pygmalion, secum auehens, *Nullâ si quidem*, inquit Seruius, *auaro maior est pœna quàm amittere pecuniam, propter quam commiserat scelus.* Aut etiam vlta est, maiorem Tyriorum partem sollicitans, vt eos secum educeret.

c Habens os impressum & applicitum lectulo.

d Emphaticè: hauriat hunc ignem crudelis Æneas: id est, satiet & expleat crudelitatem suam, & hunc ignem feralem adspiciens perinde lætetur atque si meum sanguinem exorbeat. *Dardanus* autem Dardanius. *ab alto*, à medio mari.

e Mea mors immatura & rogi feralis aspectus sit illi omen mortis violentæ, quam ipse paulo pòst sit obiturus.

f Donatus. *Non descripsit ictum quo Dido confossa est: sed quæ fecisset demonstrauit, vt ostenderet facti celeritatem: nam nullus vidit percutientem, sed cadentem (imò collapsam) & ferrum spumare inundatione sanguinis.*

Collapsam aspiciunt comites, [a] ensémq; cruore Dido se interficit
Spumantem, sparsásq; manus, it clamor ad alta
Atria, concussam bacchatur fama per vrbem.
Lamentis, gemitúque, & fœmineo vlulatu Luctus.
Tecta fremunt, resonat magnis plangoribus æther,
Non aliter, quàm si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros [b] flammæq; furentes
Culmina pérque hominum voluantur, pérque deorum.
Audijt exanimis, trepidóque exterrita cursu Accurrit Anna.
Vnguibus ora soror fœdans, & pectora pugnis
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat.
Hoc illud [c] germana fuit? me fraude petebas? Annæ lamentatio.
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes, aræq; parabant?
Quid primùm deserta querar? comitémne sororem
Spreuisti moriens? eadem me ad fata vocasses,
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriósque vocaui
Voce deos, sic te vt posita crudelis abessem?
Extinxi [d] te, méque, soror, populúmque, patrésque

a Quinam isti comites? Nam Barcen à se amolita fuerat vt sola remaneret. Dicendum aliquos ibi substitisse: sed remotiores fuisse quàm vt loquentem audirent, aut ferientis impetum sustinerent.

b Vel vetus Carthaginiensium patria: vel quia vrbs antiquissima: è qua diuersæ coloniæ transcriptæ fuerunt.

c Hoc igitur tua consilia spectabant, ô soror, cùm me sacrorum prætextu abs te dimisisti, cùm pyram erigere iussisti, vt me absente & alijs curis occupatâ teipsam occideres?

d Alij legunt *Extinxti*, id est *extinxisti*: melius opinor *extinxi*, Culpam enim in se Anna conuertit, vel quòd

Sidonios, [a] vrbémque tuam, date vulnera lymphis
Abluam, & extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus euaserat [b] altos,
Semanimémque sinu germanam amplexa fouebat
Cum gemitu: atque atros siccabat veste cruores.
Illa graues oculos [c] conata attollere, rursus
Deficit, infixum stridet sub pectore vulnus.
Ter sese attollens, cubitóque innixa leuauit,
Ter reuoluta thoro est, oculísque errantibus alto
Quæsiuit cœlo lucem, ingemuítque repertâ. [d]
Tum Iuno [e] omnipotens longum miserata dolorem,
Difficiléfque obitus, Irim demisit olympo,
Quæ luctantem animam, nexósque resolueret artus.
Nam quia nec fato, meritâ nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitóque accensa furore,
Nondum illi flauum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygióque caput damnauerat Orco.

pyram suis manibus extruxerit, vel quòd sororem ad nuptias excitarit.

a Senatores Carthaginienses.

b Ad summum pyræ fastigium per gradus conscenderat.

c Oculos iam mortis torpore occupatos.

d Cerdanus. An quia lucem noluisset inuenire, vt quam tædebat vitæ? an quia facti iam pœnitens, doleret amittere lucem quam amabat?

e Iuno miserata cùm Didonem diutiùs cum morte luctantem videret, Irim demisit quæ animam luctantem à corpore firmiter animæ connexo separaret. Nam quia nec naturali fatalíque morte, nec suis sceleribus meritâ peribat, sed misera & innocens seipsam per animi furorem occiderat, ideo Proserpina non abstulerat illi crinem ex quo vita pendebat.

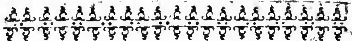
Ergo Iris [a] *croceis per cælum roſcida pennis,*
Mille trahens varios aduerſo ſole colores
Deuolat, & ſupra caput adſtitit. hunc ego Diti [b]
Sacrum iuſſa fero, téque iſto corpore ſoluo.
Sic ait, & dextra crinem ſecat, omnis & vnà *Mors Didonis.*
Dilapſus calor, atque in ventos vita receſſit.

a Iris ſiue arcus cœleſtis in nube rorida, priuſquam reſoluatur in imbrem, ex ſolis oppoſitione & radiorum è guttis tanquam è totidem ſpeculis reflexione generatur, vnde longo tractu varij colores apparent.

b Hunc ego crinem fatalem iuſſu Iunonis fero ad Plutonem, cui eſt conſecratus.

FINIS.

PVBLII VIR. MARONIS ÆNEIDOS

LIBER V.

MODESTINI IVRISCONSVLTI In Quintum Æneidos librum

ARGVMENTVM.

Nauigat Æneas, Siculas defertur ad oras.
Hic manes celebrat patrios, vnà hospes Acestes,
Ludos ad tumulum faciunt. certamina ponunt.
Prodigium est cunctis ardens delapsa sagitta.
Iris tum Beroen habitu mentita senili
Incendit naues, subitus quas vindicat imber,
In somnis pater Anchises, quæ bella gerenda,
Quóque duce ad manes possit descendere narrat,
Transcribit matres vrbi, populúmque volentem.
Et placitum Æneas Palinurum quærit in vndis.

Naui-gat Æneas.

Ntereà [a] *medium* [b] *Æneas iam classe tenebat*
Certus [c] *iter, fluctúsque atros* [d] *Aquilone* [e] *secabat*

a Dum Dido se interficit, dum fletur, dum ad sepulturam componitur, Æneas iam medio mari nauigabat.
b Seruius. *Aut medium est quicquid à principio recedit, & necdũ finem sortitur: aut medium sic altum vt medium putares: vt - Graditúrque per æquor Iam medium.* c Aut *certus eundi*, vt suprà dixit, & exponunt interpretes, aut potiùs, vt explicat Donatus, *securus, quòd iam longe esset, & nullum aduerteret sequi.* sic lib. 10. *- Certúsque incerta pericula lustret.*
d Scribit Aristoteles libro de coloribus, aquam ventis asperatam nigram videri. *Nam*, inquit, *ob superficiei asperitatem, cùm pauci radij incidunt, ac lumen dissipatur, quod vmbrosum est, nigrum apparet.* e Quos nuper flans Aquilo atros effecerat.

Mœnia respiciens, [a] quæ iam infelicis Elisæ
Collucent flammis: quæ tantum accenderit ignem
Caussa latet: b duri magno sed amore dolores
Polluto, notúmque furens quid fœmina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Vt pelagus [c] tenuêre rates, nec iam amplius vlla
Occurrit tellus, maria vndique, & vndique cœlum,
Olli d cæruleus supra caput astitit imber
Noctem, hyemémque ferens, & inhorruit vnda tenebris. Tempestas.

inquit Seruius, Nam cessante Aquilone, & in Austrum mutato adhuc quædam fluctuum ab Aquilone motorum agitatio remanebat. Aquilonem enim tum non spirasse ex eo constat quòd aduersus est in Italiam nauiganti. Donatus ait Aquilonem reuera spirasse qui oportunus fuerit non ad Italiam sed ad fugam, Æneam autem quocunque vento tum nauigasse, non vt ad Italiam recto cursu perueniret, sed vt se à præsenti periculo, & Didonis ira subduceret. Verùm Ænean non Aquilonis sed Austri flatibus initio nauigationis vsum fuisse vel ex eo constat, quòd æquatis velis & secundo vento procedens nòn longè erat à Sicilia cùm subita tempestate est deprehensus. Quare Donatus aliam inuenit exponendi Poëtæ rationem, & Aquilonem pro Austro sumi ait, vt suprà Zephyros pro eodem Austro.

Nec Zephyros audis spirare secundos.

cùm non Zephyrus, sed Auster secundus sit ex Africa in Italiam nauiganti.

a Frequenter oculos reflectens ad mœnia Carthaginiensia, quæ iam vndique facibus, quas ciues ad exequias Reginæ gestabant collucent, & pyræ funebris incendio.

b Ignorant quidem caussam conflati incendij, sed varij varia suspicantur, & notum quàm duri dolores ex amoris magni violatione consequantur: notum etiam quid furens fœmina possit, hæ, inquam, duæ notitiæ Troianorum pectora ducunt per triste augurium, cósque funestum aliquid faciunt augurari.

c Cùm Troianæ naues in medium pelagus prouectæ fuerunt, *d* Æneæ,

Ipſe gubernator puppi Palinurus ab alta,
Heu quianam [a] *tanti cinxerunt æthera nimbi?*
Quídue pater Neptune paras? ſic deinde locutus,
Colligere arma [b] *iubet, validíſque incumbere remis;*
Obliquátque ſinus in ventum, [c] *ac talia fatur:*
Palinurus Æneæ. *Magnanime Ænea, non ſi mihi Iuppiter auctor*
Spondeat, [d] *hoc ſperem Italiam contingere cælo.*
Mutati tranſuerſa [e] *fremunt, & veſpere ab atro*
Conſurgunt venti, atque in nubem cogitur [f] *aër:*
Nec nos obniti contrà, [g] *nec tendere tantùm*
Sufficimus: ſuperat quoniam [h] *fortuna, ſequamur,*

a Cur, quare.

b Vela contrahere, non tamen penitus deponere. Arma, inſtrumenta, vt *Cerealiáque arma Expediunt.*

c Vela in ſinus ſiue rugas contracta ex obliquo & tranſuerſo tendit in eam partem vnde venti ſpirant, ne venti plenis & rectà oppoſitis velis excepti violentiâ naues auferantur.

d Etiamſi Iupiter ipſe, qui tibi profectionis auctor fuit, téque miſſo Mercurio ad nauigandum hortatus eſt, proſperam nauigationem ſponderet & promitteret, tamen hac aëris conſtitutione ſperare non poſſem naues noſtras ad Italiam appulſum iri.

e Non ſunt ijdem venti qui fuerunt: ſed Auſtro, qui nauigantibus ex Africa in Italiam obſecundabat, navéſque à puppi proſequebatur, ſucceſſit Zephyrus ab occidente ſpirans in latus, & tranſuerſo atque obliquo flatu nauis curſum auertit. Occidentalis enim ventus Aquiloni & Auſtro tranſuerſus, & ſoli Euro contrarius.

f Nubes in aëre conglobantur ipſúmque adeo aërem condenſant & reddunt craſſiorem.

g Nec nos ſatis virium habemus vt poſſimus remigando contra vim tempeſtatis obniti, & flantibus è tranſuerſo ventis obſiſtere, aut tantùm contendere vela, quantùm contrahi deberent ad infringendam vim ventorum ex obliquo ſpirantium.

h Quoniam fortuna vires & artem humanam ſuperat, ei obſequamur, & nauigationis noſtræ curſum præſenti tempeſtate moderemur.

a Portum

Quóque vocat, vertamus iter: nec littora longè
Fida reor fraterna Erycis,[a] portúsque Sicanos:
Si modò ritè memor seruata remetior astra.
Tum pius Æneas: E quidem sic poscere ventos
Iamdudum, & frustra cerno te tendere[b] contrà: Æneas iubet peti Siciliam.
Flecte viam velis:[c] an sit mihi gratior vlla,
Quóque magis fessas optem dimittere naues,
Quàm quæ Dardanium tellus mihi seruat Acesten?
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc vbi dicta, petunt portus, & vela secundi Appellunt ad Siciliã.
Intendunt Zephyri,[d] fertur cita gurgite classis,
Et tandem læti notæ[e] aduertuntur arenæ.
At procul excelso miratus vertice montis Acestes occurrit
Aduentum, sociásque rates, occurrit Acestes,
Horridus in iaculis, & pelle Libystidis[f] vrsæ:

a Portum Drepanitanum Siciliæ intelligit, vbi mons Eryx, ab Eryce filio Butæ & Veneris, Æneæ fratre vterino nominatus. *Fida* dicuntur ea *littora* propter fidum & beneuolum Acesten ibi regnantem à Troianis oriundum. Hanc autem portus Drepanitani vicinitatem Palinurus agnoscit, ex astrorum situ quæ superiore nauigatione obseruauerat, cùm è conspectu Siciliæ vela dantes eiecti sunt in Africam.

b Iampridem video te frustra ventis obluctari.

c Velis, quæ contracta fuerant, explicatis, nauium ad Italiam tendentium cursum deflecte versus Siciliam: neque enim vlla mihi terra potest esse iucundior, aut ad leuandam nautarum fatigationem commodior, quàm ea Siciliæ pars, vbi regnat Acestes à Troianis oriundus, & vbi sepultus est pater meus Anchises.

d Petunt Troiani portum Drepanitanum, & Zephyri ab occasu spirantes vela sic implent vt ea turgere & rigere faciant, & naues, quæ cursum versus orientem deflexerant, secundis flatibus prosequantur.

e Vbi fuerant anno superiore.

f Vide lib. 8. versu 368. Seruius: *aut tenera vrsæ, aut ferâ Africanæ hoc est Leonis aut pardi.*

Troia a Criniso b conceptum flumine mater
Quem genuit, veterum non immemor ille parentum
Gratatur reduces, & gaza c lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cùm primo stellas oriente fugarat
Clara dies, socios in cœtum littore ab omni
Aduocat Æneas, tumulique ex aggere d fatur.
Dardanidæ magni, genus alto à sanguine e Diuûm
Annuus f exactis completur mensibus orbis,
Ex quo relliquias, diuinique g ossa parentis
Condidimus terra, mœstásque h sacrauimus aras.
Iámque dies (ni fallor) adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum; (sic Dij voluistis) habebo.
Hunc ego k Getulis agerem si Syrtibus exul,

Æneas habet ad suos concionem.

a Egesta nomine, filia Hippotæ Troiani.
b Fluuio Siciliæ.
c Opibus rusticanis, lacte, caseis, fructibus.
d Ex edito loco, & terra in tumulum exaggerata.
e Dardanus enim Iouis & Electræ filius.
f Annus euolutus est post patris Anchisæ funus. Solebant autem singulis annis instaurare honores mortuorum. Thucidides lib. 3. ϗ ταφέντας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ, ἐτιμῶμεν κατ' ἔτος ἕκαστον. *& in nostra terra sitos quo, annis honorabamus.* Tibullus
Annua constructo serta dabit tumulo.
g Liberi parentes vita defunctos pro dijs honorabant, vt scribit Plutarchus in quæstionibus Romanis, & Cornelius Nepos oratione Corneliæ ad Gracchos.
h De more. lib. 3. versu 305.
Et geminas, caussam lacrymis, sacrauerat aras.
i Seruius. *Acerbum* propter perditum patrem. *honoratum* quia Deus effectus est.
k Si ego hunc diem agerem in Syrtibus Getuliæ. De Syrtibus vide dicta lib. 1. in versum 105. Getulos potius, quàm Afros dixit, vt harum gentium immanitatem Acestæ humanitati magis opponat, argumento à minori ad maius. Si inter feras & barbaras nationes, si in Syrtibus versarer, si in

Argolicóve mari deprensus, & vrbe Mycenæ,
Annua vota tamen, solennésque [a] ordine pompas
Exequerer, struerémque suis [b] altaria donis.
Nunc vltro ad cineres ipsius, & ossa parentis, 55
(Haud equidem sine mente reor, sine numine Diuûm)
Adsumus, & portus [c] delati intramus amicos:
Ergo agite, & cuncti lætum celebremus honorem:
Poscamus ventos, [d] atque hæc me sacra quotannis
Vrbe velit positâ templis sibi ferre dicatis. 60
Bina boum [e] vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in naueis: adhibete penates
Et patrios epulis, [f] & quos colis hospes Acestes.
Præterea si [g] nona [h] diem mortalibus almum,

mari hostili subita tempestate deprehensus essem, si Mycenis in ipsa Agamemnonis patria exularem, hodierno die anniuersaria patris defuncti sacra celebrarem, multo magis ad portum Drepanitanum, vltrò delatus, in Acestæ regno & amicissimi Troianis & humanissimi debeo celebrare ad ipsius sepulchrum.

a Solenne dicitur quod solet quotannis celebrari. Pompa & exequiæ voces funerum. Vide Milon. §. 34. Notâ 8. vbi diximus propriè pompæ nomine contineri victimas & alia quæcunque funus, id est defuncti cadauer præcederent: exequias, quæ sequerentur. Solennes igitur pompas exequi, nihil est aliud quàm victimas, & alia mortuis offerri solita, ad defuncti sepulchrum solenni quadam deductione sequi.

b Propriis & conuenientibus donis, victimis nimirum & dapibus funebribus altaria cumularem. Struere altaria, vt struere mensas, id est ferculis onerare.

c Portum Drepanitanum vbi regnat Acestes amicus nomini Troiano.

d Ab Anchisa tanquam à Deo petamus vt nobis paulò pòst nauigaturis secundos ventos immittat.

e Acestes dat duos boues in naues singulas.

f Lectisternium intelligit, quod tum fiebat cùm tanquam dijs epulaturis lecti discubitorijs sternerentur.

g Si pro cùm. *h* Vide infra versu 104.

Aurora extulerit, a radijsque retexerit orbem,
Prima citæ Teucris ponam certamina classis.
Quique pedum b cursu valet, & qui viribus audax,
Aut iaculo incedit melior, leuibúsve sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cæstu, c
Cuncti adsint: meritæq́; expectent præmia palmæ d
Ore fauete omnes, e & cingite tempora ramis.
Sic fatus, velat materna f tempora myrto.
Eunt ad tumulũ. *Hoc Helymus facit: hoc æui maturus Acestes,*
Hoc puer Ascanius: sequitur quos cætera pubes.
Ille g è concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterua.
Hîc h duo ritè mero libans carchesia Baccho

a Efferre vox funebris, quam in funebris diei descriptione vsurpat etiam lib. vndecimo versu 182. *retexerit* autem à *retego*
b ἀνακόλουθον, inquit Seruius: quòd cohærere sibi minimè videatur oratio. immò si attendimus, maximè cohæret. *Cuncti adsint, quique pedum cursu valet* &c. *& qui iaculo melior incedit*, id est se venditat atque ostentat ob artem iaculandi.
c Cestus manuum inuolucrum è crudo bouis corio factum, quo pugiles vtebantur.
d Cùm in sacris certaminibus diuersæ coronæ essent vel ex oleastro, vel è pinu, vel ex apio, vel è malo, tamen in omnibus victores palmam manu referebant, vt notat Plutarchus.
e Vel bene ominata verba dicite, vel tacete, & ramis capita coronate de more eorum qui sunt sacris operam daturi.
f Matri Veneri sacra myrto verò coronatus Æneas vel quasi Veneris filius, vel quasi Veneris sacrificaturus marito.
g Æneas dimisso cœtu suorum, quos vocauerat in concionem, ibat ad sepulchrum patris Anchisæ.
h In hoc Anchisæ tumulo duo pocula puri vini libans in terram effundit, duo item pocula lactis recenter mulcti, totidem sanguinis sacrarum victimarum. vt etiam lib. 5. versu 67. Porro Carchesium, vt ait Athenæus lib. 2. ex Callixeno ποτήριον ἐστὶν ἐπιμήκες συνηγμένον εἰς μῆκος ἐπιεικῶς, ὦτα ἔχον

Fundit humi, duo lacte nouo, duo sanguine sacro:
Purpureósque iacit flores, ac talia fatur. Libatio.
Salue sancte parens, iterum saluete recepti
Ne quicquam cineres [a] *animæque vmbræque* [b] *paternæ:* Æneæ ad tumulum patris oratio.
Non licuit, fines Italos, fataliáque arua:
Nec tecum Ausonium, quicunque est, quærere Tybrin.
Dixerat hæc, adytis cùm lubricus anguis ab imis [c]
Septem ingens gyros, septena volumina traxit.
Amplexus placidè tumulum, lapsúsque per aras: Serpens egreditur è tumulo.
Cæruleæ cui terga notæ maculosus & auro
Squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
Mille trahit varios aduerso Sole colores.
Obstupuit visu Æneas, ille agmine [d] *longo*

μέχρι τοῦ πυθμένος καθήκοντα. *Est poculum oblongum, in medio leuiter compressum, auribus vtrimque ad fundum vsque descendentibus.* Fundebat humi quia dijs Manibus & inferis has libationes inferebat

a Seruius, *Cineres pro ipso patre posuit, quasi diceret salue pater de Troiæ periculis liberate.* Sed frustra, quia non licuit &c.

b Vel animas intelligentem, sentientem, nutrientem intelligit, cui totidem vmbræ respondeant, vel per synecdochen pro singulari numero pluralem vsurpat.

c Dixerat hæc Æneas cùm anguis lubricus ex imo tumulo (quem tumulum adyta Virgilius appellat Anchisæ diuinitatem insinuans) egressus est, septèmque gyris & flexibus in spiram conuolutus, tumulum molliter amplexus est, repsitq; per aras Anchisæ excitatas. Cui serpenti cœruleæ notæ terga distinguebant, & fulgor squamas velut aureis quibusdam maculis illustrabat, & instar ignis rutilare faciebat: instar Iridis siue arcus cœlestis, qui varijs coloribus ex Solis oppositione discriminatur.

d Ille anguis longo tractu tandem aliquando postquam diu moratus est septenis illis gyris & voluminibus explicandis, serpens siue repens inter pateras libationi destinatas; &

Libat dapes.

Tandem inter pateras, & læuia pocula serpens
Libauitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, & depasta altaria liquit.
Hoc magis incœptos [a] genitori instaurat honores,
Incertus Geniúmne loci, famulúmne parentis
Esset putet? cædit quinas de more bidentes, [b]
Tótque sues, totidem nigrantes terga [c] iuuencos:
Vináque fundebat pateris, animámque vocabat
Anchisæ magni, manésque [d] Acheronte remissos.
Necnon & socij, [e] quæ cuique est copia læti
Dona ferunt, onerántque aras, mactántque iuuencos.
Ordine ahena locant alij [f] fusique per herbam
Subijciunt verubus prunas, [g] & viscera torrent.

carchesia bene tersa & læuigata, dapum siue inferiarum primitias, & quasi primos honores, deorum nomine degustauit, rursúmque nemini nocens reuersus est in imum tumulum vnde discesserat, & reliquit altaria, postquam ignis dapes super positas penitus absumpsit.

a Æneas tanto magis inferias patri renouat instar priorum, & de integro libat lac, mel, vinum.

b Oues biennes, vel quæ duos dentes eminentiores habent.

c Habentes terga nigrantia. quia victimas nigras dijs Manibus immolabant.

d Seruius. *Aut venientes de Acheronte ad hanc parentationem: aut certè remissos Acheronte qui iam in Acheronte non essent post apotheosin.*

e Cæteri quoque Troiani & Siculi confœderati, pro sua quisque facultate, alacres & libenter ferunt inferias & Anchisæ parentant.

f Alij lebetes æreos ordine disponunt, siue ad elixandas carnes victimarum, siue ad lauandum corpus antequam epulis accumbant.

g Hac illac dispersi per campos herbidos ignem sub verubus accendunt, & assant victimarum intestina.

Expectata dies aderat nonámque[a] serenâ
Auroram Phaëthontis[b] equi iam luce vehebant,
Famáque finitimos, & clari nomen Acestæ Ludorũ apparatus.
Exciverat: læto complerant littora cœtu,
Visuri Æneadas: pars & certare parati.
Munera principio ante oculos, circóque[c] locantur
In medio, sacri tripodes[d] viridésque coronæ,
Et palmæ,[e] precium[f] victoribus, armáque, & ostro
Perfusæ[g] vestes, argenti, aurique talenta:
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima Pares ineunt grauibus certamina remis

a Seruius. *Apud maiores ubi quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur. &c. & illic septem diebus erat, octauo incendebatur, nono sepeliebatur: unde Horatius. Nouendiales dissipare pulueres. Vnde etiam ludi qui in honorem mortuorum celebrabantur, nouendiales dicuntur.*

b Homerus Odyss. 11.

Ηέλιος, φαέθων ἐπιλέρκεται ἀκτίνεσσιν.

Noster epithetum loco proprij nominis vsurpat, vt veteres pro sole *radiatum* dicebant vnde per Phaëthontis equos Solis radiati siue splendentis equos intelligit.

c Hoc est in spatioso ludorum loco, quales fuerunt circi Romani. In medio verò loco certaminis præmia locabantur, vt ex Homero, Demosthene, Nonno alijs noster Cerdanus aduertit.

d Seruius. *Sic pulchri, vt sacros putares, vel quales sacrari solent. tripodes dicti quod tribus pedibus niterentur;* & vel vasa fuerunt in præmium data victoribus, Horatius.

Donarem tripodas munera fortium.

vel mensæ in medio positæ quibus imponebantur coronæ dandæ victoribus.

e Palmas à coronis distinguit: quia victores in sacris certaminibus, coronas ex alijs arboribus capiti imponebant, sed palmæ ramum manu referebant, vt significat Pollux.

f Præmium.

g Purpureæ. Purpura verò, vnde color purpureus, est ostrum, siue pisciculus ostreo contectus.

Quatuor ex omni delectæ classe carinæ.

Mnestheus. *Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,*[a]
Mox Italus Mnestheus, genus à quo nomine Memmî.

Gyas. *Ingentémque Gyas ingenti mole Chimæram,*
Vrbis opus,[b] *triplici pubes quam Dardana versu*[c]
Impellunt, terno consurgunt ordine remi.

Sergestus. *Sergestúsque, domus*[d] *tenet à quo Sergia nomen,*

Cloanthus. *Centauro inuehitur magna: Scylláque Cloanthus*
Cærulea, genus vnde tibi Romane Cluenti.
Est procul in pelago saxum,[e] *spumantia contra*
Littora, quod tumidis submersum tunditur olim

a Pistrix siue pristis balæna & monstrum marinum, de quo lib 3. versu 427. & lib. 10. 211. Pristis, Chimæra, Centaurus, Scylla naues fuerunt, sic dictæ vel quòd ad harum belluarum similitudinem essent fabricatæ, vel quòd huiusmodi belluas pictas haberent pro insignibus.

b Tantæ magnitudinis vt non vnius priuati, sed publicis vniuersæ ciuitatis sumptibus facta fuisse videretur.

c Quid sit *versus* ipse explicat subdens: *ordine.* est enim versus in re nautica ordo remorum. Liuius lib. 45. *Paulus ipso post dies paucos regia naue ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant.* Alias pro quouis ordine. vt

Ille etiam seras in versum digerit vlmos.

d Familia.

e Est in mari medio scopulus, *procul*, id est, aliquantulùm quidem remotus, ita tamen vt sit præ oculis & è terra videri possit: ísque scopulus est è littoris, ad quod spuma maris frequenter eliditur, regione: qui scopulus fluctibus in tumorem elatis verberatur, & operitur: cùm Cori procellosi (venti inter septentrionem & occasum spirantes) obductis nubibus cœlum abscondunt. At vbi mare tranquillum est, ita silet illud saxum vt nullus allisorum fluctuum fragor audiatur, & inter aquas immotas eminet saxi latitudo, & in planitiem extenditur, prebens gratissimam marinis auibus stationem, vt ibi apricentur, & alas frequenti mersione madefactas ad solem exsiccent.

Fluctibus, hiberni condunt vbi sidera Cori:
Tranquillo silet, immotáque attollitur vndâ
Campus, & apricis statio gratissima mergis.
Hîc [a] *viridem Æneas frondenti ex ilice metam* — Meta naualis certaminis.
Constituit signum nautis pater, vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere cursus.
Tum loca sorte legunt, [b] *ipsique in puppibus auro*
Ductores longè effulgent, ostróque decori.
Cætera populeâ [c] *velatur fronde iuuentus:*
Nudatósque [d] *humeros oleo perfusa nitescit.*
Considunt transtris [e] *intentáque brachia remis:*
Intenti expectant signum: exultantiáque haurit
Corda pauor pulsans, [f] *laudúmque arrecta cupido.*

a In hoc saxo Pater Æneas metam constituit, vt nauium ductores scirent ab eo signo sibi esse redeundum, & circa hanc metam flectendum esse nauium cursum instar curulis certaminis.

b Quia penes illum futura erat victoria, non qui simpliciter celeriùs nauigasset, sed qui propiùs & interiore gyro metam circumflexisset, is autem flexus ad sinistram erat faciendus, ideo magni referebat, quem quisque locum occuparet, isque locus cōmodissimus erat, qui maximè vergebat ad sinistram: Eam ob rem inter se loca sortiuntur, ne sit in ordinatione contentio: idque ad imitationem curulis certaminis.

c Populus Herculi sacra, hoc autem nauale certamen magnū & quasi Herculeum remigum robur exigebat.

d Humeros nudos habens & oleo perfusos atque delibutos, ita nitet vt quemdam è corpore quasi splendorem emittat.

e Omnes vna sedent in sedilibus remigum, siue scamnis: eorum brachia remis intenta sunt: ipsi animo diligenter attendunt, & signum ineundæ nauigationis expectant. Quo sensu post vocem *remis* comma ponetur. Sed elegantiùs fortasse tollemus interpunctionē, hoc sensu, & *brachia* remigum *intenta remis expectant signum* illius qui signo ad profectionem dando intentus est.

f Corde palpitante, & suspensis animis, ita fluctuant cogi-

Inde, vbi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
(Haud mora) prosiluêre suis, [a] ferit æthera clamor
Nauale certamen. *Nauticus, adductis [b] spumant freta versa lacertis,*
Insindunt pariter sulcos [c] totumque dehiscit
Conuulsum remis, rostrisue tridentibus æquor.
Non tam præcipites biiugo certamine campum
Corripuêre, ruuntque effusi carcere [d] currus:
Nec sic immissis aurigæ vndantia [e] lora
Comparatio. *Concussêre iugis, pronique in verbera pendent [f].*
Tum plausu fremitúque virûm, studiisque fauentum
Consonat omne nemus, vocémque inclusa volutant
Littora, [g] pulsati colles clamore resultant.

tantes de victoria, cuius incertus erat euentus, vt pauore simul & gloriæ desiderio, quasi quibusdam fluctibus hauriantur, & quodammodo absorbeantur.

a Omnes illæ quatuor naues è loco prosiliunt, quæ cuique sorte obuenerat.

b Reductis brachijs ad fortiùs remigandum.

c Omnes pariter eodem temporis vestigio, tanquam aratri vomere, sulcos imprimunt ita profundos, vt totum æquor ab imis sedibus euersum atque conuulsum remorum rostrorúmque impressione dehiscere, & terram inter fluctus aperire videatur Rostra nauium sunt primæ partes instar rostri auium acuminatæ, tribus cuspidibus & quasi dentibus instructæ ad fluctus diuidendos, vnde & tridentes. Alij legunt *stridentibus* primâ syllabâ contra naturam correptâ.

d E carceribus emissi. sunt autem carceres repagula, è quibus equi decursuri in stadium emittuntur. Est porro ὕστερον πρότερον. priùs enim est è carceribus emitti & ruere, quàm campum siue medium spatium corripere. Sed hoc indicat miram celeritatem, quasi priùs ad medium spatium peruenerint, quàm fuerint è carceribus emissi, quod omnem fidem excedit.

e Laxata vndatim, siue in morem vndæ explicata & fluitantia.

f Ita incumbunt verbera equis intentantes, vt non in bigis sedere, sed in aere vacuo pendere videantur.

g Littora scopulis & rupibus inclusa voces & clamores ab

Effugit ante oculos, primúsque elabitur vndis
Turbam inter, fremitúmque [a] Gyas: quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis, [b] sed pondere pinus
Tarda tenet: post hos æquo discrimine [c] Pristis
Centaurúsque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, [d] nunc victam præterit ingens
Centaurus: nunc vna ambæ, iunctisque feruntur
Frontibus, & longæ sulcant vada salsa carinæ.
Iamque propinquabant scopulo, metámque [e] tenebant
Cum princeps, medióque Gyas in gurgite victor, [f]
Rectorem nauis compellat voce Menœten:
Quò tantùm mihi dexter abis? [g] huc dirige cursum:

Gyas iubet ad metam accedere.

hominibus nautas excitantibus emissos ita versant, volutant, & ex alio in alium scopulum remittunt, vt inde resultet quædam species & imago vocis, quæ Echò nominatur.

a Spectatoribus in littore tumultuantibus, & vario fremitu sua studia testantibus.

b Scylla nauis Cloanthi erat remis instructior, quàm Chimæra nauis Gyæ: sed quia grauior erat, & solidior, ponderosiórque, ideò tardiùs promouebatur.

c Æquali distantia, siue interuallo Pristis nauis Mnesthei, & Centaurus nauis Sergesti, cõtendũt inter se vtra prior euadat.

d Subaudi *locum priorem*, de quo inter se certabant. id est locum tertium, videlicet post Scyllam & Chimæram, quæ priores euaserant.

e Ad metam ex frondenti ilice in saxo positam peruenerant.

f Victor quidem celeritate nauigationis, qua primus ante omnes elapsus fuerat, & ad metam peruenerat: sed nondum flexu circa illam metam, qui restabat faciendus.

g Quare ita nauem ad dexteram deflectis, quæ est à metâ remotior, ac proinde inutilis ad victoriam? cursum dirige ad sinistram, vt breuiore circuitu metam circumflectas: accede propiùs ad metam quæ ita marinis aquis alluitur, vt

Littus ama, & læuas stringat sine palmula cautes:
Altum alii teneant dixit: sed cæca [a] Menœtes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.
Quò diuersus abis [b]? iterum pete saxa Menœte:
Cum clamore Gyas reuocabat: & ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, & propiora tenentem:
Ille inter nauémque Gyæ, scopulósque sonantes
Radit iter læuum interior, [c] subitúsque priorem
Præterit, & metis tenet æquora tuta [d] relictis.
Tum verò exarsit iuueni [e] dolor ossibus ingens:
Nec lacrymis caruêre genæ: segnémque Menœten,
Oblitus decorísque sui, [f] sociúmque salutis, [g]
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta:
Ipse gubernaculo rector subit, ipse magister

Varij certaminis euentus.

Gyas nauis gubernatorem deijcit in mare.

littus vocari possit. (Littus enim est omne ad quod fluctus alludit) & *sine*, siue permitte, vt *palmula*, id est extrema pars remi ad similitudinem manus humanæ dilatata, *cautes* siue rupes ad sinistram positas & metæ propinquiores, *stringat*, radat & prælerlegat.

a Aquis abscondita saxa metuens anteriorem nauis partem magna vi detorquet & deflectit in medium mare ab illo scopulo remotum.

b Quo abis in diuersam partem ab illa quæ petenda fuerat vt adipisceremur victoriam.

c Cur Cloanthus dicatur *interior*, Poëta satis explicat, quia *inter nauémque Gyæ scopulósque sonantes* nauigabat. Hoc enim pacto erat interior quàm Gyas, id est saxo vicinior. Dicitur *iter læuum* tenuisse quia flexus & circuitus erat ad sinistram faciendus. Dicitur *iter rasisse*, quia cautes siue saxa stringebat, & præter legebat.

d Absoluto circuitu, metam prætergressus iam tutus nauigat, quia in metâ saxi periculum fuit quod euaserat.

e Tum verò cùm se vidit Gyas à Cloantho superatum, valdè indoluit: erat enim iuuenis & elatus studio victoriæ.

f Quia indecorum ei fuit non posse iræ moderari.

g Quæ periclitabatur amisso gubernatore.

Hortatúrque viros, clauúmque ad littora [a] *torquet.*
At grauis, vt fundo vix tandem redditus imo est
Iam senior, madidáque fluens in veste Menœtes.
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.
Illum & labentem [b] *Teucri, & risere natantem,*
Et salsos rident reuomentem pectore fluctus.
Hîc [c] *læta extremis spes est accensa duobus,*
Sergesto, Mnestheóque, Gyam superare morantem. [d]
Sergestus capit ante locum, scopulóque propinquat:
Nec tota tamen ille prior præeunte carina,
Parte prior, partem rostro premit æmula Pristis. [e]
At media socios incedens naue per ipsos
Hortatur Mnestheus: Nunc nunc insurgite remis
Hectorei socii, Troiæ quos sorte suprema
Delegi comites: nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Getulis Syrtibus [f] *vsi,*
Ionióque mari, Maleæque sequacibus [g] *vndis*

Mnesthei ad suos hortatio.

a Ad saxum cui fluctus alludebat.
b Aduerte Poëtæ prudentiam: cùm labentem, cùm emergentem ex imo fundo, cùm grauem aquis: cùm madida fluētem in veste, cùm natantem in saxum Menœtem describeret, importunum putauit & inhumanum risus mentionem obtrudere: at Menœte saluo & incolumi, quasi releuatis sollicitudine animis, ait risisse Troianos.
c Cùm hæc agerentur.
d Qui moratus aliquantùm fuerat Menœtem admonendo, & naui deturbando.
e Nauis Mnesthei.
f Ad quas Syrtes delati sumus ea tempestate quæ nos appulit Carthaginem. de qua 1. Æneidos.
g Malea siue Maleia promontorium est Laconicæ prouinciæ in mare Ionicum excurrens, periculosum appulsis. Statius *circumtonat ira Maleiæ.* dicuntur vndæ sequaces, quòd ad illud promontorium allisæ & fractæ persequantur, insectentúrue nauigantes.

Non iam prima peto Mnestheus, [a] neque vincere certo,
(Quanquam, ô) [b] sed superent, quibus hoc Neptune dedisti,
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite [c] ciues,
Et prohibete nefas. olli [d] certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea [e] puppis
Subtrahitúrque solum, [f] tum creber anhelitus artus,
Aridáque ora quatit, sudor fluit vndique riuis.
Attulit ipse viris [g] optatum casus honorem.
Namque furens animi, dum proram ad saxa suburget
Interior, [h] spatióque subit Sergestus iniquo,

Summa remigum contentio.

a Emphasis. Ego ille Mnestheus vbique victor, ego qui nemini soleo de gloria concedere.
b Reticentia. Quanquam ô si possem adipisci victoriam, quanto gaudio triumpharem! Quanquam ô, quantus mihi dolor inuretur, si ego Mnestheus cuiquam primas partes concessero.
c Vincite & contendite ne extremi redeatis, si primum locum tenere non potestis, secundum saltem perdere non debetis: hanc vnam mihi victoriam date, vt si Cloanthum vincere non possum, saltem Gyan & Sergestum antecedam.
d Remiges summa vi certatim remis incumbunt. vel *certamine summo* quasi in *summo certamine*, id est, animosiores quia videbant se iam propemodum venisse ad finem certaminis.
e Cuius rostrum ære præfixum.
f Et aqua nauibus substrata dehiscens naui Mnesthei subducitur. Solum enim est quidquid alteri rei substernitur, eámque sustentat, vt lib. 7.
Et Cereale solum pomis agrestibus augent,
g Socijs Mnesthei.
h Donatus. *Dum inter saxum & nauim Mnesthei Sergestus transire contendit, non vidit saxa procurrentia, & his inhæsit. Procurrentia saxa sunt quæ latenter à radicibus eminentis saxi in mare tenduntur.* Interior est sinisterior & metæ vicinior. spatium iniquum est spatium angustius quàm vt tutò possit in eo

Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes, & acuto in murice [a] *remi*
Obnixi crepuêre, illisáque prora pependit. Sergesti naufragium.
Consurgunt nautæ, & magno clamore morantur [b]
Ferratásque sudes [c] *& acuta cuspide contos*
Expediunt, [d] *fractósque legunt in gurgite remos.*
At latus Mnestheus successúque acrior ipso Mnestheus successu excitatur.
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis, [e]
Prona [f] *petit maria, & pelago decurrit aperto.*
Qualis speluncâ subitò [g] *commota columba,*

nauigari. Non æquum, non æquale, quod vix nauis latitudini respondeat.

a Murex inquit Seruius, est *acumen saxi prominens.* Sensus est Donato interprete: *Cùm obnixi remiges remis luctantibus tenderent impulsa naui, meritóque non cedentibus saxis crepuerunt remi.* & prora siue pars anterior nauis ad cautes illisa sic hæsit vt suspensa videretur.

b Sustinent impetum nauis in saxum impactæ, eámque remorantur.

c Hæc videtur esse inter sudes & contos distinctio. quòd sudes sunt perticæ breuiores, conti longiores.

d Præparant expeditè capiunt. vt

— Cerealiáque arma Expediunt.

& remorum fragmenta colligunt in mari, vt vel mutilatis remis nauim impellant.

e Vel tam prosperis & secundis vt si Mnesthei rogatu spirarent, vel reuera inuocatis. sic lib. 8.

Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare. —

f Facilia & expedita. *pronum enim dicimus*, inquit Donatus, *quicquid difficultatem non habet: & arduum quicquid difficulter superatur.* apertum autem pelagus est nullis saxis, nullis cautibus impeditum.

g Qualis columba quæ subito pauore venatoris vel accipitris de spelunca commouetur, quæ habet nidos dulces propter amorem prolis, qua nihil dulcius, è nido euolat in arua, & exterrita dat pennis plausum siue strepitum ingentem, antequam è nido discedat alis magno stridore explicatis, mox aere placido & quieto tam leniter volat, vt non

Comparatio.

Cui domus, & dulces latebroſa [a] in pumice nidi,
Fertur in arua volans, plauſumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem, mox aëre lapſa quieto
Radit iter liquidum: celeres neque commouet alas.
Sic Mneſtheus, ſic ipſa fugâ ſecat vltima Priſtis
Æquora ſic illam fert impetus ipſe volantem.
Et primùm in ſcopulo luctantem deſerit alto
Sergeſtum, breuibuſque vadis, [b] fruſtraque vocantem
Auxilia & fractis diſcentem currere remis.

Mnestheus Gyan ſuperat.

Inde Gyan, ipſamque ingenti mole Chimæram
Conſequitur: cedit quoniam ſpoliata magiſtro [c] eſt.
Solus iamque ipſo ſupereſt in fine Cloanthus,

Mnesthei & Cloanthi contentio.

Quem petit, & ſummis adnixus viribus vrget.
Tum verò ingeminat clamor, cunctiq; ſequentem [d]
Inſtigant ſtudiis: reſonat clamoribus æther.
Hi propriũ decus, [e] & partum indignantur honorem,

tam aerem ſecare, quàm perſtringere, vel potiùs librare, alaſque celeres ne quidem mouere videatur. Talis erat Priſtis nauis Mneſthei, quæ initio quidem luctata eſt non ſine remigum ſtrepitu & clamore, tum ſaxi vicinitate, tum Sergeſti naufragio, ſparſiſque per mare remorum fragmentis impedita: quo factum eſt vt Mneſtheus remos adhibere debuerit, & ſequare æquora vltima ſiue metæ propinqua. mox tamen his difficultatibus expeditus, ita tranquille & ipſo nauis impetu ad portum nauigauit, vt volare videretur.

a Crebris foraminibus & hiatibus interſito. pumex vernaculè *la pierre ponce.*

b Locis vadoſis & arenoſis.

c Menœte nauis gubernatore, quem ipſe Gyas iratus in mare deiecerat.

d Mneſtheum qui proximè Cloanthum ſequebatur, & penè aſſequebatur, cuncti ſpectatores inſtigant & fauent.

e Cloanthi remiges indignantur, niſi retineant decus & honorem in cuius iam poſſeſſione erant, paratique ſunt eam gloriam conſeruare vel vitæ ſuæ diſpendio, ſiue vitam ſuam oppignerare pro laude victoriæ. *a* Mneſthe

Ni teneant, vitamque volunt pro laude paciſci.
Hos ſucceſſus alit: [a] *poſſunt,* [b] *quia poſſe videntur,*
Et fors æquatis [c] *cepiſſent præmia roſtris:*
Ni palmas ponto tendens vtraſque Cloanthus
Fudiſſetque preces, diuóſque in vota [d] *vocaſſet:*
Dij, quibus imperiũ pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus [e] *ego hoc candentem in littore taurum*
Conſtituam ante aras, [f] *voti reus,* [g] *extáque ſalſos*

Votum Cloãthi.

a Mneſthei ſocios animat ſucceſſus ad ſperandam de Cloantho victoriam: cùm viderent felici ſucceſſu Gyan & Sergeſtum iam à ſe fuiſſe ſuperatos. quorum alter nauis ſuæ gubernatorem deturbarat in mare; alter in ſaxa nauem impegerat.

b Ideo poſſunt adipiſci de Cloantho victoriam, quia putant ſe poſſe adipiſci, & hac perſuaſione magis animantur.

c Et fortaſſe nauium roſtris eodem tempore æqualiter ad littus appulſis, & æqualiter applicatis, Mneſtheus & Cloanthus paria victoriæ præmia retuliſſent, niſi Cloanthus vtrámque manum extendens in mare, preces fudiſſet.

d Deos marinos orauiſſet vt ad recipienda vota, quæ ipſe nuncủpaturus erat, accederent.

e Vel gaudens ob adeptam victoriam vel promptus, vt lib. 7. verſu 430.

——Armari pubem, portiſque moueri
Lætus in arma para.——

f De more. Statuebant enim victimam ante aras, vt eam immolarent, id eſt eius capiti molam ſalſam ex farre & ſale confectam imponerent, & inter cornua vinum, quod vocabant inferium, libarent (vnde Ouidius

Rode caper vitem, tamen hinc cùm ſtabis ad aram
In tua quod fundi cornua poſſit, erit.)

& eius caput infula circundarent, & ſetas è victima decerptas in ignem mitterent, quaſi ſacrificii primitias. & certas preces ſuper victimam conciperent. vide lib. 1. Georg. verſu 486 lib. 8. Æneidos verſu 84. lib. 9. verſu 627, lib. 12, verſu 170. lib. 6 verſu 245.

g Seruius *Debitor: vnde vota ſoluentes dicimus abſolutos. ſ* *inde eſt*
Damnabis tu quoque votis
quaſi reos facies. vox è foro tra ducta.

Q

Intextúsque[a] *puer frondosa regius Ida* Præmia data ductoribus Cloantho.
Veloces iaculo ceruos cursúque fatigat,
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
Sublimen pedibus rapuit Iouis armiger vncis:
Longæui palmas nequicquam ad sidera tendunt
Custodes, sæuitque canum latratus in auras.
At qui deinde locum tenuit virtute secundum
Læuibus huic[b] *hamis consertam, auróque trilicem* Mnestheo.
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse[c]
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus[d] *& tutamen in armis.*
Vix illam famuli Phegeus, Sagarísque ferebant
Multiplicem[e], *connixi humeris: indutus at olim*
Demoleus cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas Gyæ.
Cymbiáque argento perfecta, atque aspera signis.

a In eadem chlamyde intextus puer regius, id est Ganymedes filius Trois Regis Troianorum, venatur in Idæa sylua: quem Iupiter adamauit, & ministerio aquilæ in cœlum rapuit, vt nectar dijs epulantibus infunderet.
b Mnestheo, qui secundus ad portum fuerat appulsus, dat loricam consertam & intextam hamis, siue catenulis aureis bene læuigatis. Trilicem vocat, quia triplex erat illi series hamorum, siue annulorum, instar trium liciorum: vel quia verè triplici licio contextæ erant. Notant autem iure Cloantho chlamydem dari, quia deorum fauore victor euaserat, Mnestheo loricam, quia secundum locum virtute tenuerat.
c Æneas. *d Decus* quia *aurea*, tutamen quia *trilix*.
e Multiplici serie liciorum hamorúmque intextam. Describitur autem & pondus loricæ, & Demolei fortitudo, vt magis Æneæ, qui eum vicit, virtus eluceat.
f Gyæ qui tersius fuerat dantur duo lebetes ærei, & cymbia (poculi genus est) argentea, signis quibusdam & figuris eminentibus ita cælata ut tractanti manui asperitatem inducerent. aspera pecunia dicitur noua, recénsque percussa.

Iámque adeo donati omnes opibúsque superbi,
Puniceis ibant euincti tempora [a] *tænijs:*
Cùm sæuo è scopulo [b] *multa vix arte reuulsus,*
Amissis remis, atque ordine debilis [c] *vno,*
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
Qualis sæpe via deprehensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transijt: aut grauis [d] *ictu*
Seminecem liquit saxo, lacerúmque viator.
Nequicquam longos fugiens dat corpore tortus, [e]
Parte ferox, ardénsque oculis, & sibila [f] *colla*
Arduus attollens, pars vulnera clauda [g] *retentat*
Nexantem nodis, séque in sua membre plicantem.
Tali remigio nauis se tarda mouebat:
Vela facit [h] *tamen, & plenis subit ostia* [i] *velis.*

Sergestus redit naue lacerata.

Comparatio.

a Fascijs redimiti quibus coronæ innexæ erant & implicatæ.

b Donatus. *Sic sæuo inhæserat saxo vt plurima arte vix nauis liberari valeret, veniebat autem irrisus perdita totius certaminis gloria: agebat enim nauim remorum suorum amissione deformem.*

c Vno remorum ordine quasi mancus & mutilatus: Porro, vt notat Seruius, *bene ex mutatione conquisiuit ornatum. Nam irrideri & sine honore esse hominis est: remis carere, nauis.*

d Vel est enallage pro *graui ictu*, vel grauis idem est atque fortis: vt *Ferit ense grauem Tymbræus Osirim.* aggerem viæ dicit, quia viæ militares aggerata terrâ, arenâ vel lapidibus sternebantur, vt eminentiores essent, minúsque lutulentæ.

e *Dat longos tortus*, id est dat longas inflexiones, in longas spiras girósque corpus inflectit.

f Sibilantia.

g Extrema pars serpentis vulnere debilitata frequenter retinet & remoratur serpentem in varios nodos corpus nexantem, séque diuersis flexibus replicantem. Hæ voces, *clauda membra*, ab animalibus quæ & pedibus instructa, & membrorum varietate distincta sunt, transferuntur.

h Vela ventis exponit, sic vernaculè dicimus *faire voile*.

i *Portus*, Seruio interprete: quia exitus fluminum frequenter portus efficiunt.

Sergestum Æneas promisso munere donat, Premiũ Sergesto datum.
Seruatam ob nauem lætus, sociósque reductos.
Olli [a] *serua datur, operum haud ignara* [b] *Mineruæ,*
Cressa [c] *genus Pholoë, geminique sub vbere nati*
Hoc pius Æneas misso certamine [d] *tendit*
Gramineum in campum: quem collibus undique curuis
Cingebant syluæ: mediáque in valle theatri
Circus erat: [e] *quò se multis cum millibus heros*
Consessu [f] *medium tulit, extructóque recedit.*
Hîc qui fortè velint rapido contendere cursu, Æneas inuitat ad cursum.
Inuitat pretijs animos, & præmia ponit.
Vndique conueniunt Teucri, mistique Sicani:
Nisus & Euryalus primi.
Euryalus forma insignis, viridique iuuenta.
Nisus amore pio pueri, quos deinde secutus
Regius egregia Priami de stirpe Diores. [g]
Hunc Salius, simul & Patron: quorum alter Acarnan, [h]

a Sergesto.
b Lanificij petita, cuius Minerua inuentrix.
c Cretensis natione.
d Æneas finito nauali certamine tendit in campum herbidum graminibúsque vestitum.
e Seruius. *Media in valle erat circus theatri, id est spatium spectaculi.* locus commodus ad edendum spectaculum.
f Idem *Ordo est, quò se Æneas medium tulit cùm multis millibus, & extructo consessu resedit.*
g *Epirota. Nam Acarnanis pars Epiri.*
h Hæc nomina temere & pro libidine conficta non sunt à Marone, vt notat Turnebus lib. 26. cap 7. antiquitate velut oblimata & obruta bonam partem gratiæ perdunt nisi lector ad fidem historiæ reuocetur. Nimirum, teste Varrone, Salius Arcas fuit, qui cum Ænea in Italiam venit, qui

Effusi nimbo similes: simul vltima [a] signant.
Primus abit, longéque ante omnia corpora Nisus
Emicat, & ventis, & fulminis ocyor alis,
Proximus huic, longo sed proximus interuallo,
Insequitur Salius: spatio pòst deinde relicto,
Tertius Euryalus,
Euryalúmque Helymus sequitur: quo [b] deinde sub ipso
Ecce volat, calcémque terit iam calce Diores,
Incumbens humero: spatia & si plura [c] supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguúmve relinquat.
Iámque ferè spatio extremo, fessique sub ipsam

a Vltimum dicitur cuiusque rei extremitas siue principium spectes, vt lib. 2. de inuentione *ab vltimo principio huius præceptionis*, siue finem, vt libro de somnio Scipionis. *luna vltima cœlo, citima terris.* Hinc sensus huius loci duplex esse potest. Omnes simul principium spatij signant, siue notant impressis pedum vestigijs, quamuis paulò pòst Nisus omnium primus euaserit: vel omnes simul oculis & animo notant & designant extremam spatij metam, quamuis corpore non æqualiter potuerint ad eam appropinquare. *nam longè ante omnia corpora Nisus Emicat*, quasi diceret per antithesim non inelegantem, omnes quidem animo pariter metam attingebant, sed Nisi corpus corpora reliquorum longè anteibat.

b Postquem Helymum tam celeriter currit Diores vt volare videatur, & iam Helymi talos extremis pedum digitis attingit: vbi calcem pro pede vsurpat Poeta, quod Homerus felicius expressit, quicquid cauilletur Scaliger. — ὄπιϑεν ἴχνια τύπτε πόδεσσι, πάρος κόνιν ἀμφιχυθῆναι.

Retrò vestigia terebat pedibus, priusquam puluis circumfunderetur.

c Et si maius interuallum superfuisset vsque ad metam, Diores prior eam attigisset, quàm Helymus, aut saltem eum reliquisset ambiguum de victoria. Alij legunt *Ambiguúmque* hoc sensu: Helymum cursu præterisset qui iuris erat ambigui. sed prior & sensus & lectio magis arridet.

Nisus labitur.

Finem aduentabant, læui [a] *cùm sanguine Nisus*
Labitur infelix, [b] *cæsis vt fortè iuuencis* [c]
Fusus humum, viridésque super madefecerat herbas.
Hîc iuuenis iam victor, ouans, vestigia presso
Haud tenuit titubata [d] *solo: sed pronus in ipso*
Concidit immundóque fimo, sacróque [e] *cruore.*
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum: [f]
Nam sese opposuit [g] *Salio per lubrica surgens*
Ille autem spissa iacuit reuolutus arena.

Euryalus vincit.

Emicat Euryalus, & munere victor amici
Prima tenet, [h] *plausúque volat, fremitúque secundo:*
Post Helymus subit: & nunc tertia palma [i] *Diores:*
Hîc totum caueæ consessum ingentis, & ora
Prima patrum magnis Salius clamoribus implet,
Ereptúmque [k] *dolo reddi sibi poscit honorem*

a Æqualiter fuso, & congelato, ac proinde lubrico, & fallente currentis vestigia.

b *Quia parata victoria carnis*, ait Seruius.

c Idem. *Agonalis enim moris fuerat, post sacrificia ad certamen venire.* d Titubantia, *chancelants*.

e Victimarum.

f Vides ex hoc loco amores numero multitudinis non semper sumi in malam partem. Nam *Nisus amore pio*, honesto & casto Euryali dicitur fuisse insignis.

g Donatus. *Cùm ex lubrico surgeret*, id est ex illo læui sanguine qui superfusus humum & virides herbas madefecerat. *obiecit se Salio venienti*, eúmque fraude deiecit.

h Primus ad metam decurrit, spectatoribus plaudentibus & fauore prosequentibus.

i Et Diores qui iam tertius euaserat, deiectis duobus primis: ad quem iam tertia uictoriæ palma pertinebat victores enim non solum coronam oleaginem, sed etiam ramum palmæ manu referebant.

k Salius fraude Nisi frustratus victoria vociferatur, & totam spectaculi caueam, vbi plebs, & podium, vbi primores Senatores consederant, implet magnis clamoribus, eorum

Tutatur fauor Euryalum, lacrimæque decoræ,
Gratior & pulchro veniens [a] in corpore virtus.
Adiuuat, & magna proclamat voce Diores,
Qui subijt palmæ, [b] frustráque ad præmia venit
Vltima, si primi Salio reddantur honores.
Tum pater Æneas vestra, inquit, munera vobis
Certa manent pueri, [c] & palmam mouet ordine nemo.
Me liceat casum miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum [d] Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum, atque vnguibus aureis.
Hîc Nisus. si tanta, inquit, sunt præmia victis Præmia data cursoribus.
Et te lapsorum miseret: quæ munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude [e] coronam,
Ni me, quæ Salium, [f] fortuna inimica tulisset:
Et simul his dictis faciem ostentabat, & vdo
Turpia membra fimo. risit pater optimus [g] olli:

fidem implorat, orátque vt sibi reddatur honor victoriæ, quē non sua culpâ, sed Nisi dolo amiserat. Cauea in theatro propriè dicitur cauum theatri vbi sedent spectatores plebeij. Seruius. *Cauea consessus est populi. Et ora prima Patrum* hoc est quod Iuuenalis, ait *Omnibus ad podium spectantibus.*

a Maior apparens, magis elucens, aut etiam crescens, vt alibi *Hic segetes, illic veniunt feliciùs vuæ.*

b Successit victoriæ Salio deiecto.

c Donatus. *Munera vestra tenebunt ordinem suum, nec loco mouebitur palma quæ paulo antè vobis promissa est.* Id est Euryalo quidem dabitur equus phaleratus, Helymo pharetra, Diori galea: eo ordine quo promisi me daturum victoribus.

d Tergus, siue pellem.

e Virtute quæ laudem meretur.

f Nisi me eadem aduersa fortuna perculisse, quæ Salium euertit. *g* Æneas arrisit Niso faciem bouillo stercore fœdatam, & membra lutulenta monstranti: & iussit è sua naui clypeum Didymaonis arte fabricatum efferri, quem Niso donaret.

Et clypeum efferri iussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum. [a]
Hoc iuuenem egregium præstanti munere donat.
Pòst vbi confecti cursus, & dona peregit:
Pugilatus. *Nunc si cui virtus, animúsque in pectore præsens,*
Adsit & euinctis [b] *attollat brachia palmis.*
Sic ait, & geminum pugnæ proponit honorem,
Victori velatum auro, [c] *vittisque iuuencum,*
Ensem, atque insignem galeam solatia victo.
Nec mora: continuò vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnóque virûm se murmure tollit:
Solus qui Paridem [d] *solitus contendere contra,*
Dares.

a Hic clypeus olim à Græcis refixus & detractus fuerat de postibus sacris templi Neptuno dedicati, & è Phrygia in Græciam delatus à Pyrrho, & inde ad Helenum, ab Heleno ad Æneam peruenerat. Nisi malumus dicere Æneam ipsum Danais abstulisse, & refixisse de poste Neptuni: quod tamen credibile non est. Neque enim adeo impius fuit Æneas vt deorum templa sacrilegio violaret.

b Attollat brachia manus habens cæstibus inuolutas. Cæstus fuerunt manuum inuolucra, quibus vtebantur pugiles vt validiorem ictum impingerent.

c Coronatum laminis aureis, vt ait Seruius, vt lib. 9.

Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum

vel cornibus inauratis. Tibullus carmine Heroico:

Semper inaurato taurus cadit hostia cornu.

d Paris fuit pugil fortissimus, adeo vt, teste Seruio, secundum Neronis Troica ipsum Hectorem pugilatu superaret.

Idémq;[a] *ad tumulum, quo maximus occubat*[b] *Hector*
Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, & fulua moribundum extendit arena.
Talis prima[c] *Dares caput altum in prælia tollit:*
Ostenditque humeros latos, alternáque iactat
Brachia protendens, & verberat ictibus auras.
Quæritur huic altus:[d] *nec quisquam ex agmine tanto*
Audet adire virum, manibúsque inducere cæstus.
Ergo alacris, cunctósque putans excedere pugna
Æneæ stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum læua taurum[e] *cornu tenet, atque ita fatur:*

Nemo audet congredi cum Darete.

a Idem Dares, ludis funebribus ad Hectoris tumulum celebratis, Buten multorum aliorum victorem, immani corporis magnitudine præditum, qui gloriabatur se venire & originem traxisse à gente Amyci Bebryciorum Regis, qui & pugil optimus fuit, & cum ipso Polluce certauit, hunc, inquam, Buten Dares perculit & semimortuum, vel potiùs morientem in arena extendit. *Se ferebat veniens* se venire iactabat. est hellenismus vt *—sensis medios delapsus in hostes.*

b In quo tumulo sepulta sunt ossa & cineres Hectoris, qui pro patriæ salute occubuit. Quod si cui hæc locutio minùs arridet, dicendum vel eodem loco sepultum fuisse Hectorem, vbi occubuit, vel saltem ibi ludos funebres editos fuisse, non quidem ad sepulchrum, sed ad quendam tumulum, id est, locum editum & eminentem.

c Tam fortis & generosus Dares, capite elato, primus in arenam procedit daturus initium certaminis ostentat humeros latos, quæ latitudo roboris est signum, & brachia protendens, ea vicibus alternis ita iactat, vt sinistrum post dextrum, & vicissim dextrum post sinistrum exporrigat.

d Quæritur alius qui par sit, possitque cum eo committi. Neque quisquam è tanta Troianorum Siculorúmque multitudine audet contra Daretem stare, aut cæstus in palmas inmittere. *e* Qui fuerat promissus victori.

Nate dea ſi nemo audet ſe credere pugnæ,
Quæ finis ſtandi? quò me decet vſque teneri?
Ducere dona iube. cuncti ſimul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promiſſa iubebant
Hîc grauis Entellum dictis caſtigat Aceſtes,
Proximus vt viridante toro [a] conſederat herbæ.
Aceſtes Entello. *Entelle heroum quondam fortiſſime fruſtra,*
Tantáne tam patiens nullo certamine tolli
Dona ſines? [b] vbi nunc nobis Deus ille magiſter,
Nequicquam memoratus Eryx? vbi fama per omnem
Trinacriam? [c] & ſpolia [d] illa tuis pendentia tectis?
Entellus. *Ille ſub hæc. Non laudis amor, nec gloria ceſſit*
Pulſa metu: ſed enim gelidus tardante ſenecta
Sanguis habet [e] frigéntque effœtæ [f] in corpore vires.
Si mihi quæ quondam fuerat, quáque improbus iſte

a Propriè nam, vt auctor eſt Varro, torus dicitur ab herba torta.

b Et hoc propriè. ſinit enim qui prohibere poteſt; patitur etiam inuitus: vnde & tribuni plebis *ſinere* dicuntur, qui poſſunt intercedere.

c Trinacria dicta eſt ἀπὸ τῶν τριῶν ἄκρων à tribus promontoriis quibus cingitur, Lilybæo verſus Africam, Pachino verſus Græciam, Peloro verſus Italiam: ne te decipiat næuus ille, qui ex perturbatione vocum noſtris notis adſperſus eſt lib. 7. verſu 150.

d Solebant hoſtium ſpolia in veſtibulis ad fores appendere. Vide lib. 8. verſu 194.

e Non amor laudis & gloriæ è meo pectore metu depulſus eſt: ſed ſenectute, quæ me tardiorem facit, ita vires exhauſtæ ſunt, vt ſanguis, ſpiritibus tum vitalibus tum animalibus abſumptis, hebeſcere videatur. Metaphora eſt à gladijs vſu obtuſis & habetatis.

f Exhauſtæ, quæ iam non poſſunt fortia facta parturire. Et eſt tranſlatio à mulieribus, quas partus frequens debiles reddit.

Exultat fidens, si nunc foret illa iuuenta:
Haud equidem pretio inductus, pulchróque iuuenco
Venissem, nec dona moror.[a] *Sic deinde locutus,*
In medium geminos immani pondere cæstus[b]
Proiecit, quibus acer Eryx in prælia suetus
Ferre manum, duróque intendere brachia[c] *tergo.* *Cæstus Entelli.*
Obstupuêre animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto, ferróque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares[d] *longéque recusat.*
Magnanimúsque Anchisiades, & pondus, & ipsa
Huc illuc vinclorum[e] *immensa volumina*[f] *versat.*

a Acestes Entellum dictis castigans spe vtilitatis & præmij hortatus eum fuerat ad certamen. Respondet ille se ne in adolescentia quidem spe vtilitatis & emolumenti, sed solius gloriæ desiderio pugnaturum fuisse, multóque minùs conuenire vt senex spe donorum ad pugnam excitetur: *Nec dona moror*, inquit, id est, non præmij, sed laudis studio volo in certamen descendere.

b Cæstus erant quædam inuolucra è pellibus siue tergoribus bubulis facta, quibus pugiles non solùm manus, sed etiam extremas brachij partes, siue carpum contegebant, vt validiorem ictum infligerent: Hi autem cæstus, quos Entellus protulit, præter pelles illas bubulas habebant etiam plumbum & ferrum insutum.

c *Vel ligare*, vt interpretatur Seruius, vel brachia in duros illos cæstus è crudo corio factos intendere.

d Præ cæteris stupet Dares, vt pote periculo vicinior. Addit *ipse* per emphasim, ipse qui paulò antè vires adeò iactabat, nunc stupet, & longè refugit à congressu, valdéque recusat cum Entello huiusmodi cæstibus instructo manus conserere. Ipse etiam Æneas, quantumuis magnanimus, tamen cæstus illos ingentes & ponderosos huc illuc præ admiratione versabat eos attentè considerans.

e Cæstuum quibus pugiles manus vinciebant. suprà.
Euinctis attollit brachia palmis.

f Cæstus erant è pluribus loris in se replicatis & conuolutis contexti.

Tum senior [a] *tales referebat pectore voces,*
Quid, si quis cæstus ipsius & Herculis arma
Entelli oratio. *Vidisset, tristémque* [b] *hoc ipso in littore pugnam?*
Hæc germanus [c] *Eryx quondam tuus arma gerebat.*
Sanguine cernis adhuc, sparsóque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit: [d] *his ego suetus,*
Dum melior vires sanguis dabat, æmula [e] *necdum*
Temporibus geminis canebat [f] *sparsa senectus.*
Sed, si nostra Dares hæc Troius arma recusat,
Idque pio sedet [g] *Æneæ, probat auctor* [h] *Acestes:*
Æquemus pugnas, [i] *Erycis tibi terga remitto:*
Solue metus, & tu Troianos exue cæstus.
Hæc fatus duplicem [k] *ex humeris reiecit amictum,*
Et magno membrorum artus, magna ossa, lacertósq;

a Entellus.
b Qua magister meus Eryx ab Hercule occisus est.
c Germanus propriè, vt tradit Seruius ex Varrone, est de eadem genitrice: fuerunt autem Eryx & Æneas fratres vterini, ab eadem matre Venere procreati. Erycis autem Butes pater fuit, auus Amycus illi Rex Bebryciorum, nobilis pugilatu.
d Eryx his cæstibus instructus contra Herculem pugnauit: qui Alcides ἀπὸ τῆς ἀλκῆς. à fortitudine.
e Virtutibus aduersa & inuida.
f Canescebat, candicabat.
g Si ita decreuit Æneas qui adeo pius est vt nolit Daretem in apertum vitæ periculum adduci.
h Qui mihi fuit auctor huius certaminis: qui me ad hanc pugnam hortatus est. Vel si mihi est auctor & approbator huius mei consilij de cæstibus mutandis.
i Paribus cæstibus instructi ambo dimicemus. Paratus sum, ô Dares, id tibi concedere. hanc tibi gratiam facere, & Erycis cæstus è bubulo tergore factos deponere.
k Seruius, *idest abollam, quæ duplex.*

Exuit, [a] atque ingens mediâ consistit arenâ.
Tum satus Anchisâ cæstus pater extulit æquos: [b]
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Constitit in digitos [c] extemplò arrectus vterque:
Brachiáque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retrò longè capita ardua ab ictu:
Immiscéntq; manus manibus: pugnámq; lacessunt. [d]
Ille [e] pedum melior motu, fretúsque iuuenta:
Hic [f] membris, & mole valens: sed tarda trementi
Genua labant, [g] vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequicquam [h] inter se vulnera iactant,
Multa cauo lateri ingeminant, & pectore vastos
Dant sonitus, errátque aures & tempora circum
Crebra manus, duro crepitant sub vulnere [k] malæ.
Stat grauis Entellus, nisúque immotus eodem,

Entelli & Daretis pugilatus.

a Quidam legerunt *magnósque lacertos Exuit*, sed frustra: Est enim versus hypermeter siue communem hexametri mensuram excedens, quemadmodum Entellus communem hominum magnitudinem superabat. Artus autem propriè sunt illa internodia siue commissuræ, quibus membra inter se apta sunt & colligata, sicut articuli sunt iuncturæ digitorum.

b Pares & æquales inter se, vt sequenti versu explicatur. Paria enim arma sunt pares cæstus, quibus vtriúsque manus fuerunt inuolutæ.

c Statim atque cæstus manibus induerunt, vterque constitit arrectus in digitos pedum extremos, & brachijs elatis, capita retraxerunt, ne ferirentur, sed se ab ictibus liberarent.

d Præludunt certamini futuro, & quasi ventilantes pugnam prouocant, & irritant.

e Dares. *f* Entellus.

g Iam iam videntur lapsura.

h Multos sibi inuicem ictus infligunt non profuturos victoriæ, & ideò nequicquam, id est, frustra.

i Qua parte latus cauatum est, videlicet supra lumbos.

k Sub ictu: tropus est, effectus pro caussa.

Compa- *Corpore tela modò*[a] *atque oculis vigilantibus exit.*
ratio. *Ille*[b]*, velut celsam oppugnat qui molibus vrbem,*
Aut montana sedet circum[c] *castella sub armis,*
Nunc hos, nunc illos aditus omnémque pererrat
Arte locum, & varijs assultibus irritus[d] *vrget.*
Ostendit dextram insurgens Entellus, & altè
Extulit: ille[e] *ictum venienem à vertice velox*
Præuidit, celerique elapsus corpore cessit,
Entellus vires in ventum effudit, & vltro
Ipse grauis, grauitérque ad terram pondere vasto
Compa- *Concidit, vt quondam caua concidit aut Erymantho,*
ratio. *Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.*
Consurgunt studijs[f] *Teucri, & Trinacria pubes,*
It clamor cœlo: primúsque accurrit Acestes,
Æquæuumque[g] *ab humo miserans attollit amicum*
At non tardatus casu, neque territus heros,[h]
Acrior ad pugnam redit: & vim suscitat irâ.

a Non mouetur admodum Entellus, sed in eodem loco nitens atque consistens leui tantùm declinatione corporis eludit & euitat ictus, quos subitò infert Dares, & impressione facta tam celeriter refugit, vt non cominus pugnis, sed eminus telis pugnare, & pugnos è longinquo mittere videatur. *Exit* autem est *vitat* siue *declinat*, vt lib 11.

—— *Vim viribus exit.* Manilius lib. 5.

Ille cito motu rigidos eludere cæstus, *Nunc exire &c.*

b Dares. *c* Obsidet.

d Frustra tentans aditum

e Dares præuidit ictum quem elata manu è sublimi Entellus inferebat. Erymanthus mons Arcadiæ, Ida Phrygiæ.

f Troiani simul omnes surgunt è consessu, & Dareti plaudentes magnis clamoribus sua studia testantur.

g Entellum sibi coætaneum, licitum autem fuisse in pugilatu lapsos attollere, ex Homero, Theocrito, Calabro notant Germanus & noster de la Cerda.

h Entellus.

a Virtus

Tum pudor incendit vires, & conscia virtus [a],
Præcipitémque Daren ardens agit æquore [b] *toto,* — Dares grauiter percutitur.
Nunc dextrâ ingeminans ictus, nunc ille sinistrâ.
Nec mora, nec requies: quàm multa grandine [c] *nimbi*
Culminibus crepitant, sic densi ictibus heros
Creber vtraque manu pulsat, versátque Dareta.
Tum pater Æneas procedere longiùs iras,
Et sæuire animis [d] *Entellum haud passus acerbis*
Sed finem imposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix [e] *quæ tanta animum dementia cœpit?* — Æneas Dareti.
Non vires alias [f] *conuersáque numina sentis?*
Cede Deo: dixitque, & prælia voce diremit.
Ast illum, [g] *fidi æquales genua ægra trahentem,*

a Virtus propria, cuius sibi conscius erat Entellus.
b Toto campo, tota planitie.
c Quàm multa & densa grando cum ingenti crepitu è nimbis in domorum tecta delabitur, tam densi sunt ictus quos ingeminat Entellus vtraque manu. Donatus. *Sic illisi in Darem ictus crepitabant, vt solet densa grando, cùm tectis infunditur, personare.*
e Donatus. *Infelix est, qui vltrà quàm potest, audet appetere. Infelix est, qui secundis rebus modum nescit imponere: quod contigit in ipsius Daretis caussa. Cùm enim superbia intoleranda ferretur, & existimaret se inuictum, atque vniuersis esset terrori, sic discrimen propriæ salutis inuenit. Demens autem est qui exclusa sanitatem consilijs mente perdita non cernit aduersum se non tantùm homine verum etiam deos e x aperto contendere.*
f Nónne animaduertis iam alias esse Entelli vires, quàm erant initio certaminis, & Deorum numina ad eius auxilium esse conuersa? Cede non homini, sed Deo, nimirum Eryci, qui Entellum veterem amicum & socium iuuat in hoc pugilatu.
f Daretem.

Iactantémque vtroque caput, crassúmque cruorem
Ore eiectantem, mixtósque in sanguine dentes
Ducunt ad naues, galeamque, ensemque vocati [a]
Accipiunt: palmam [b] *Entello, taurúmq; relinquunt.*
Entelli victoris oratio. *Hîc victor superans animis* [c] *tauróque superbus:*
Nate dea, vósque hæc inquit, cognoscite Teucri,
Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore vires,
Et quâ seruetis reuocatum à morte Dareta.
Dixit: & aduersi [d] *contra stetit ora iuuenci,*
Qui donum adstabat pugnæ, durósque reductâ
Librauit dextrâ [e] *media inter cornua cæstus*
Arduus: effractóque illisit in ossa [f] *cerebro.*
Sternitur, exanimísq; tremens procumbit humi bos.
Ille [g] *super tales effudit pectore voces:*
Hanc tibi Eryx meliorem [h] *animam pro morte Daretis*

a Donatus. *Vocati acceperunt præmium Dareti, quoniam vltro victi hominis sortem puduit postulare.*

b Iam dictum palmam omnibus certaminibus fuisse communem: quamuis propria singulis fuerit corona: Olympicis ex oleastro, Pythicis è malo vel lauro, Nemeis ex apio, Isthmicis è pinu.

c In hoc rerum articulo victor Entellus elatus animo propter adeptam victoriam: siue maiorem etiam animũ demonstrans, quam adhibuerat in ipso certamine.

d E regione oppositi.

e Retractâ siue adductâ retrò dexterâ librauit cæstus. hæc enim manûs reductio maiorem vim imprimit ictui, quia maiore spatio libratur.

f Enallage, inquit Seruius. qui cæstus effracto cranio in cerebrum illiditur, siue, effractis ossibus, cæstus vsque ad ipsum cerebrum penetrauit.

g Entellus super taurum, quem vno ictu occiderat.

h Tibi gratiorem & acceptiorem victimam vel, vt commodè notat noster Cerdanus, Cùm prima hostiâ non litabatur, aut ea effugerat, & succidaneæ hostiæ immolabantur ad

Persoluo. hîc victor cæstus, artemque repono [a].
Protinus Æneas celeri certare sagitta
Inuitat, qui fortè velint, & præmia ponit: Sagittarum certamen.
Ingentique manu [b] *malum de naue Seresti*
Erigit, & volucrem traiecto in fune columbam,
Quò tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Conuenère viri, deiectámque [c] *ærea sortem* Sortitio
Accepit galea: & primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omneis exit locus Hippocoontis.
Quem modò nauali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus euinctus oliua [d].
Tertius Eurytion, tuus ô clarissime frater
Pandare, qui quondam iussus confundere fœdus,

placandos deos, meliores dari dicebantur. lib. 12.

—Hæc melior magnis data victima diuis.

a De more. solebant enim, cùm alicui arti renuntiarent, illius artis instrumenta alicui deo consecrare, vt pastores Pani fistulam, gladiatores Herculi arma. de his Horatius ep. 1. lib. 1. *—Veianius armis.*

Herculis ad postem fixis,

De illis Poëta

Hîc arguta sacrâ pendebit fistula pinu.

Ex eodem ritu cùm pueritiæ annos excederent, vt è Persio liquet, *—Veneri donatæ à virgine puppæ.*

Bullâque succinctis Laribus donata pependit.

b Magna hominum multitudine, malum erigit, & illigat columbam fune per malum transmisso.

c Eorum nomina, qui sagittis certaturi conuenerant, in galeam coniecta sunt, vt sorte ducerentur, isque primus omnium sagittam mitteret, cuius nomen primùm exiisset. & primum, sociis plaudentibus, Hippocoon Hyrtaci filius locum sortitur, nomine educto.

d Cloanthus primus victor lauro donatus est, vt dicitur versu 146.

e De Pandaro vide 4. Iliados. is iussus à Minerua discutere fœdus quod inibatur inter Græcos & Troianos, in confertam

In medios telum torsisti primus Achiuos.
Extremus, galeáque imâ subsedit [a] *Acestes,*
Ausus & ipse manu iuuenum tentare laborem.
Tum validis flexos [b] *incuruant viribus arcus*
Pro se quisque viri [c] *& depromunt tela pharetris.*

Hippocoon malum percuit.

Primáque per cælum neruo stridente sagitta
Hyrtacidæ iuuenis volucres diuerberat auras,
Et venit, aduersique infingitur arbore [d] *mali:*
Intremuit malus, timuitque exterrita [e] *pennis*
Ales, & ingenti sonuerunt omnia plausu.

Mnestheus rumpit funem quo alligatur colūba.

Pòst acer Mnestheus adducto [f] *constitit arcu*
Alta petens, pariterque oculos, telúmque tetendit.
Ast ipsam miserandus [g] *auem contingere ferro*
Non valuit, nodos & vincula [h] *linea rupit,*
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto.
Illa notos, atque atra volans in nubila fugit.

Græcorum turbam telum intorsit, quò Menelaus est vulneratus. Dicitur primus torsisse, quia pugna grauis inde exarsit, qua cæteri quoque Troiani tela torserunt.

a Acestæ nomen in fundo galeæ subsederat, ideóque cæteris eductis remansit in galea, vel saltem postremo loco extractum est.

b Enallage pro curuos arcus inflectunt.

c Non vt facere solent molles & effœminati, qui arcus ab alijs inflecti iubent, sed ipsi, pro se quisque, inflectunt, vt decebat viros fortes & generosos.

d Infigitur malo opposito ex vna arbore integra confecto.

e Exterrita fuit columba, & tremula pinnarum concussione suum timorem indicauit.

f Arcus adduci dicitur, cùm incuruatur & contenditur: quia funis & arcûs cornua pectori admouentur.

g Quia cùm tam propè abfuerit à victoria, tamque præclarè iaculatus fuerit, non potuit tamen victor euadere.

h Nodos vinculorum, siue funem quo pedes alligatos & innexos habebat columba pendens è mali summitate.

Tum rapidus iam dudum arcu contenta[a] *parato*
Tela tenens, fratrem[b] *Eurytion in vota vocauit:*
Iam vacuo latam cœlo speculatus, & alis
Plaudentem[c], *nigra figit sub nube columbam.* — Eurytion ferit columbam.
Decidit exanimis, vitámque reliquit in astris
Ærijs[d], *fixámque refert delapsa sagittam.*
Amissâ solus palmâ[e] *superabat Acestes:*
Qui tamen ætherias telum contorsit in auras,
Ostentans artem pariter[f] *arcúmque sonantem.*
Hîc oculis subitò obijcitur, magnóque futurum
Augurio monstrum[g], *docuit post exitus ingens:*
Seráque terrifici cecinerunt omnia vates.

a Enallage. *pro contento arcu tela tenens parata.*
b Pandarum. *qui apud Lycios colebatur tanquam heros.*
c *Qui battoit des esles.*
d Macrobius lib. 3. Sat. c. 8. *Hyginus de proprietatibus Deorum cùm de astris ac stellis loqueretur, ait oportere his volucres immolari. Doctè ergo Virgilius dixit, apud ea numina animam volucris remansisse, quibus ad litandum data est* Sed cur *aërijs?* Opinor sumi pro *ætherijs*, æther autem secundum multos nihil est aliud quàm aër liquidior & flagrantior.
e Solus supererat Acestes; cùm enim cæteri sagittas misissent, ipse nondum suam exploserat: iam tamen amiserat palmam, quia Eurytion columbam deiecerat.
f Seruius. *Culpat hoc Virgiliomastix Artem enim in vacuo aëre ostendere non poterat: quanquam dicant periti posse, ex ipso sagittariorum gestu artis peritiam comprobari.*
g Donatus *Cùm Acestes sagittam iecisset, subito oculis omnium obiectum est magnum monstrum, quod prævidendo nec intelligi potuit, nec aliqua interpretatione dissolui. Probauit hoc exitus rerum* (portendebat enim illud incendium, quo paulò post naues deflagrarunt) *& vatum tarda responsa docuerunt.* Hic vates reprehenduntur, quòd nec intelligere potuerunt, nec aduertere, sed deflagrantibus iam nauibus, magno verborum strepitu, quasi terrorem auditoribus incutere vellent, cecinerunt portendi classis incendium.

Acestæ sagitta incenditur.

Namque volans liquidis in nubibus[a] arsit arundo[b]
Signauitque viam flammis, tenueísque recessit
Consumpta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt[c], crinémque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis: superósque precati[d]
Trinacrij, Teucrique viri nec maximus omen,
Abnuit Æneas[e], sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume pater (nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspicijs exortem[f] ducere honorem)
Ipsius Anchisæ longæui hoc munus habebis
Cratera impressum signis[g]: quem Thracius olim
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus[h]
Ferre sui dederat monimentum, & pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro:
Et primùm ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato[i] inuidit honori:

a In liquido & nitido aëre.

b Sagitta è calamo siue arundine confecta subitò arsit, & totum illum aëris tractum, quo volauerat, signauit & notauit quibusdam flammarum vestigijs; mox consumpta est & in tenues auras euanuit.

c Tenues terræ exhalationes, cùm noctibus serenis ignem conceperint, speciem exhibent stellarum è cœlo labentium, & has refixa cœlo sidera vocat ex opinione communi.

d Vt *Rite secundarent visus oménque leuarent.*

e Et Æneas falsa coniectatione delusus omen amplexus est, & probauit vt prosperum, quod reiicere debebat, tanquam ad se non pertineret.

f Extra sortem, sine sorte.

g Seruius. *impressa signa habentem, id est emblemata.*

h Rex fuit Thraciæ, Hecubæ pater, qui pro magno munere, magníque beneficij loco craterem illum Anchisæ donauerat.

i Nec Eurytion vt erat facilis & bonus, inuidit Acestem honore sibi fuisse prælatum: quamuis ipse solus columbam ruptis vinculis auolantem ex aëre deiecerat.

Quamuis solus auem cælo deiecit ab alto. Premia
Proximus ingreditur donis [a]*, qui vincula rupit.*
Extremus [b]*, volucri qui fixit arundine malum.*
At pater Æneas nondum certamine misso [c]*,*
Custodem [d] *ad sese comitémque impubis Iuli*
Epitidem vocat, & fidam sic fatur [e] *ad aurem:*
Vade agè, & Ascanio, si tam puerile paratum
Agmen habet secum, cursúsque instruxit equorum,
Ducat auo [f] *turmas & sese ostendat in armis,*
Dic ait. ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, & campos iubet esse patentes.
Incedunt pueri, paritérque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit, Troiæque iuuentus.
Omnibus in morem tonsâ coma [g] *pressa coronâ:*

a Proximus post Eurytionem iusto præmio donatum ingreditur, & gloriabundus incedit Mnestheus propter dona siue præmium, quo donatus est ob illam sagittandi peritiam, qua rupit funem quo annexa tenebatur columba.

b Hippocoon.

c Nondum finito sagittarum certamine iussit Ascanium euocari, vt adesset statim atque certamen esset, absolutum, ne theatrum vacuum remaneret.

d Seruius. *Secundum Tullium, qui dicit ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, à quibus primo tirocinij anno regerentur.*

e In aurem insusurrat, vt eò iucundius esset, quò inexpectatius spectaculum.

f Ad tumulum Anchisæ, qui est auus Ascanij, pater Æneæ.

g Omnes isti pueri comam habebant de more tonsam & coronâ siue galeâ pressam, vt interpretatur Seruius. & sanè galeam στεφάνην idest *coronam* Homerus appellat. Alij, & quidem meliùs vt opinor. Omnes habebant comam pressam tonsâ coronâ galeæ impositâ. Nam galeatos fuisse constat è versu 674. Quid sit autem tonsa corona liquebit ex illo versu 774.

Ipse caput tonsæ folijs euinctus oliuæ.

Pueri Troiani

Cornea [a] bina ferunt præfixa hastilia ferro,
Pars læueis humero pharetras. it pectore [b] summo
Flexilis obtorti [c] per colum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ [d], ternique vagantur
Ductores: pueri bis seni quemque secuti.
Agmine partito fulgent, paribúsque magistris [e].

Priamus.

Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, tua clara Polite [f]
Progenies, auctura Italos: quem Thracius [g] albis
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontémque ostentans arduus albam.

a Ex cornu arbore facta. Seruius: *Bæbius Macer ait à Cæsare Augusto, pueris qui luserunt Troiam, donatas esse galeas, & bina hastilia: ad quod Virgilium constat alludere.*

b Torques militares gerebant in pectoris summitate, siue in pectoris & colli confinio. Sunt autem, vt scribit Isidorus, *Torques circuli aurei à collo ad pectus descendentes, & à viris geruntur, vt à fæminis monilia.*

c Vel quòd huiusmodi torques ex annellis aureis tortis & inflexis constarent, vel quòd essent funiculi filis aureis tortis contexti, vnde & nomen *torquis* à torquendo.

d Notant vulgo Poëtam alludere ad tres populi Romani turmas. Varro lib. 4. de ling. *Turma terma est, e in u abiit, quòd terdeni equites ex tribus tribubus Tatiensium, Rhamnium & Lucerum fiebant.*

e Iterum ad magistros equitum videtur alludere.

f *Illum* Politen, *dicis* (verba sunt Seruij) *quem suprà* (lib. 2. versu 531.) *à Pyrrho introduxit occisum: de quo Cato in originibus dicit, quòd ad Italiam venerit, & segregatus ab Ænea condiderit oppidum Politorium à suo nomine.* Quod autem Cato Politæ tribuit, id Poëta Priamo eius filio mauult tribuere.

g Equi Thracij inter totius orbis nobilissimos celebrantur etiam ab Oppiano lib. 3. κυνηγετικῶν versu 172. hic autem bicolor albis maculis ita sparsus erat, vt primores pedes albos & frontem albam ostentaret.

Alter [a] Atys, genus vnde Atyi [b] duxère Latini: Atys.
Paruus Atys, puerôque puer dilectus Iulo,
Extremus, formâque ante omnes pulcher Iulus
Sidonio est inuectus equo, quem candida [c] Dido Iulus.
Esse sui dederat monimentum, & pignus amoris.
Cætera Trinacrijs pubes senioris [d] Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pauidos, [e] gaudéntque tuentes
Dardanidæ, veterúmque agnoscunt ora [f] parentum.
Postquam omnem læti [g] consessum, oculósque suorum
Lustrauere in equis, signum clamore paratis
Epitides [h] longè dedit, insonuitque flagello.

a Secundus dux puerorum Troiam ludentium.
b Seruius. *Propter Atiam dicit matrem Augusti: de qua Antonius ait, Aricina mater. vult enim* (Poëta) *etiam maternum esse genus* Augusti *antiquum.*
c Donatus. *Candidam Didonem dixit animo potiùs quàm corpore, quia cùm se patris eius considerare vxorem non eum vt priuignum habuit, sed dilexit vt filium: vsque adeo vt affectum: quem retinebat mente donis & muneribus comprobaret.*
d Pubes senioris, antithesis non ingrata.
e Troiani pueros lætis plausibus excipiunt gloriæ cupiditate sollicitos & euentûs expectatione suspensos, vt

Corda pauor pulsans. —

vel, excipiunt pueros pauidos plausu, quia videlicet tum pueri, tum equi puerorum ad subitum & ingentem plausum expauerant.
f Similitudinem patrum expressam in ore filiorum.
g Postquam pueri equis inuecti lustrauerunt & circuierunt omnem consessum suorum, videlicet Troianorum, qui oculos habebant in pueris defixos.
h Cùm lustrato suorum consessu, iam parati essent, Epitides Ascanij custos è longinquo clamans signum dedit ineundi certaminis flagello tam acriter concusso vt clarè resonaret.

Olli discurrêre pares, [a] *atque agmina terni*
Diductis soluêre choris, rursúsque vocati
Ludus Troiæ. *Conuertêre vias, infestáque tela tulêre.*
Inde alios ineunt cursus, aliósque recursus
Aduersis spatiis, alternósque orbibus [b] *orbes*
Impediunt, pugnæque cient [c] *simulacra sub armis*
Et nunc terga fugâ nudant, [d] *nunc spicula vertunt*
Infensi: facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus [e] *in alta*
Comparatio. *Parietibus textum cæcis iter, ancipitémque*
Mille viis habuisse dolum: qua [f] *signa sequendi*

a Pueri primùm discurrerunt bini: vel potiùs, omnes initio, pariter & vno agmine discurrerunt; mox diductis siue diuisis ordinibus in tria se agmina separarunt, reuocati deinde ita se conuerterunt vt terni illi ordines infestis telis sibi occurrerent. Legit Donatus. *agmina terna.* vocat choros quasi prælibans quod dicturus est ea fuisse pugnæ simulacra.

b Multos orbes, vnum ex alio ita describunt equitantes, vt vnus circulus altero impeditus, idest serie quadam alteri implicitus implexúsque videatur.

c Pugnæ speciem mouent, & armati verum prælium imitantur.

d Et nunc ostendunt terga fugientes. Legitur ex antiquis codicibus: *terga fugâ nudant;* id est *per fugam:* quæ lectio magis arridet. Nam quid sit terga fugæ nudare explicare vix possis. bene monet autem Seruius *tria quæ in bellis geruntur* commemorari, fugam, pugnam, pacem.

e Hic cursus recursúsque puerorum similis fuit illi Labyrintho, qui fuisse dicitur in Creta insula, alta siue inter fluctus eminente, & *elata mari*, vt dicitur 6. Æneid. is autem labyrinthus habuisse fertur iter cæcum & obscurum parietibus ita textum & implexum, vt multis viarum ambagibus, occursibus, recursibus ingressos in fraudem induceret, dubios & ancipites in quam partem se conuerterent, séque ab illis viarum flexibus expedirent.

f Qua parte, siue quibus viarum proplexitatibus error indeprehensus & inextricabilis falleret & frangeret ea signa

Falleret indeprensus, & irremeabilis error:
Haud aliter [a] *Teucrûm nati vestigia cursu*
Impediunt, texúntque fugas, & prælia ludo,
Delphinum similes: qui per maria humida nando
Carpathium, [b] *Libycumque secant, ludúntq; per vndas*
Hunc morem, hos cursus, atq; hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris cùm cingeret Albam,
Rettulit, [c] *& priscos docuit celebrare Latinos:*
Quo puer ipse modo, quo secum Troia pubes.
Albani docuere suos: hinc maxima porrò [d]
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem:
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen. Troia.
Hac celebrata tenus [e] *sancto certamina patri.*
Hîc primùm fortuna fidem mutata nouauit.
Dum variis [f] *tumulo referunt solennia ludis,*
Irim [g] *de cœlo misit Saturnia Iuno*

quæ ingressi sibi posuerant, vt exire volentes ea sequerentur.

a Non aliter Troianorum liberi frequenter per eadem vestigia redeuntes varijs occursibus orbes implicant, & intexunt.

b Seruius. *Mare est inter Ægyptum & Rhodum ab insula Carpatho.* hic autem ponitur συνεκδοχικως pro mari absolutè.

c Renouauit, instaurauit.

d Post longum temporis interuallum.

e Hactenus, huc vsque celebrati sunt ludi funebres Anchisæ. Cúmq; huc vsque prospera fuisset fortuna, rursus in aduersam mutata est, & pristinam suam perfidiam renouauit. *fides* pro *perfidia*, quasi dicatur fortuna nihil aliud quàm perfidiam promittere; & in hoc vno seruare fidem, vt in sola inconstantia seruat constantiam.

f Dùm Troiani Anchisæ iusta persoluunt, & varijs ludis occupati de seruanda tuendáque classe non cogitant.

g Deorum quidem omnium nuntiam, sed peculiarem Iunonis ministram. Iuno enim est dea aëris, Iris arcus cœlestis in aëre generatur.

Iuno mittit Iridem.

Iliacam ad classem, ventósque aspirat [a] eunti,
Multa monens, [b] necdum antiquum exaturata dolorem.
Illa viam celerans [c] per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite [d] virgo,
Conspicit ingentem concursum, [e] & littora lustrat,
Desertósque videt portus, classemque relictam.
At procul in sola [f] secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris, vox omnibus vna.
Vrbem orant, [g] tædet pelagi perferre laborem.
Ergo [h] inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit: & faciémque Deæ, vestemque reponit,

a Iridi ventos adspirat Iuno, vt illa ventorum flatibus inuecta celeriùs ad terram deferatur.
b Multis verbis monens Iridem, quomodo Troianis maximè noceret. Nondum enim Iuno iram in Troianos à longo tempore conceptam expleuerat.
c Iris celeriter è cœlo delapsa est per arcum magna colorum varietate distinctum.
d Arcum commodè tramitem appellat. quia, vt *tramites sunt transuersa in agris itinera*, vt ait Isidorus, ita arcus per nubes transuersus extenditur.
e Videt magna Troianorum & Siculorum multitudinem ad tumulum Anchisæ congregatam, & littora circumspicit, portúsque desertos à Troianis qui ad ludos confluxerant.
f Interea Troianæ mulieres in solâ actâ siue deserto littore (Græci ἀκτὴν, Latini *actam* littus appellant) secretæ & à viris separatæ. flebant Anchisen, non quidem extinctum, quia relatus in deos, sed amissum, sibíque ereptum. Quod eas secretas ait à viris alludit ad morem sacrorum ludorum, ad quas non poterant mulieres accedere.
g Orant sibi condi vrbem, in qua habitent, & à tot erroribus conquiescant.
h Hanc igitur nacta nocendi Troianis occasionem Iris, nec

Fit Beroe Ismarij[a] *coniux longæua Dorycli,*
Cui genus, & quondam nomen, natique[b] *fuissent.*
Ac sic Dardanidûm mediam se matribus infert.
O miseræ[c] *quas non manus, inquit, Achaïca bello*
Traxerit ad lethum patriæ sub mœnibus: ô gens
Infelix: cui te exitio fortuna reseruat?
Septima post Troiæ excidium iam vertitur[d] *æstas,*
Cùm freta, cùm terras omnes, tot inhospita saxa,
Sideráq;[e] *emensæ ferimur, dum per mare magnũ*[f]

Iris Troianas matronas excitat ad incendendum naues.

ignara quo pacto maximè noceret, se coniicit in mediam mulierum turbam, in speciem Beroes mutata.

a Ismarus est mons Thraciæ. legit Seruius *Tmarij.* & interpretatur *Illyrij. Tmarus enim*, inquit, *mons est Epiri.* Parum refert.

b Videtur ad ius trium liberorum alludere de quo plura pro Marcello, §. 24 Nota 7.

c O miseræ Troianæ mulieres, quæ non estis in patria vestra Græcorum manibus interemptæ! quant vobis felicitas obtigisset, si ante tam miseram nauigationem potuissetis in excisæ patriæ cineribus sepeliri!

d Æstas hîc ponitur pro anno. nam de æstate propriè non potest intelligi Cùm enim lib. 1. septima æstate dicatur appulsus esse Carthaginem

— Nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

Hyemémque in Africa transegerit (alioquin fama de Didone & Ænea fingere nullo modo potuisset.

Nunc hyemem inter se luxu quàm longa fouere.)

Si de estate propriè sumpta loqueretur non iam septima, sed octaua diceretur. At si nomine æstatis annum ipsum intelligas, facilis est & expedita ratio. Nam Æneas anno nauigationis septimo ineunte in Africam appulsus est, anno vertente & ad finem vergente ludos patri celebrauit.

e Seruius. *Aut tempestates ait quæ ortu vel occasu siderum sæpè nascuntur: aut prouincias quæ sideribus subiacent.*

f Vel immensum: vel procellosum vt lib. 3. versu 196.

— Magnáque surgunt Æquora. —

Compa- Corpore tela modò [a] atque oculis vigilantibus exit.
ratio. Ille [b], velut celsam oppugnat qui molibus vrbem,
Aut montana sedet circum [c] castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus omnémque pererrat
Arte locum, & varijs assultibus irritus [d] vrget.
Ostendit dextram insurgens Entellus, & altè
Extulit: ille [e] ictum venienem à vertice velox
Præuidit, celerique elapsus corpore cessit,
Entellus vires in ventum effudit, & vltro
Ipse grauis, grauitérque ad terram pondere vasto
Compa- Concidit, vt quondam caua concidit aut Erymantho,
ratio. Aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
Consurgunt studijs [f] Teucri, & Trinacria pubes,
It clamor cœlo: primúsque accurrit Acestes,
Æquæuumque [g] ab humo miserans attollit amicum
At non tardatus casu, neque territus heros, [h]
Acrior ad pugnam redit: & vim suscitat irâ.

a Non mouetur admodum Entellus, sed in eodem loco nitens atque consistens leui tantùm declinatione corporis eludit & euitat ictus, quos subitò infert Dares, & impressione facta tam celeriter refugit, vt non cominus pugnis, sed eminus telis pugnare, & pugnos è longinquo mittere videatur. *Exit* autem est *vitat* siue *declinat*, vt lib 11.

— *Vim viribus exit.* Manilius lib. 5.

Ille cito motu rigidos eludere cæstus, *Nunc exire &c.*

b Dares. *c* Obsidet.

d Frustra tentans aditum

e Dares præuidit ictum quem elata manu è sublimi Entellus inferebat. Erymanthus mons Arcadiæ, Ida Phrygiæ.

f Troiani simul omnes surgunt è consessu, & Dareti plaudentes magnis clamoribus sua studia testantur.

g Entellum sibi coætaneum, licitum autem fuisse in pugilatu lapsos attollere, ex Homero, Theocrito, Calabro notant Germanus & noster de la Cerda.

h Entellus.

a Virtus

Tum pudor incendit vires, & conscia virtus [a],
Præcipitémque Daren ardens agit æquore [b] *toto,* Dares grauiter percutitur.
Nunc dextrâ ingeminans ictus, nunc ille sinistrâ.
Nec mora, nec requies: quàm multa grandine [c] *nimbi*
Culminibus crepitant, sic densi ictibus heros
Creber vtraque manu pulsat, versâtque Dareta.
Tum pater Æneas procedere longiùs iras,
Et sæuire animis [d] *Entellum haud passus acerbis*
Sed finem imposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix [e] *quæ tanta animum dementia cœpit?* Æneas Daretì.
Non vires alias [f] *conuersáque numina sentis?*
Cede Deo: dixitque, & prælia voce diremit.
Ast illum, [g] *fidi æquales genua ægra trahentem,*

a Virtus propria, cuius sibi conscius erat Entellus.
b Toto campo, tota planitie.
c Quam multa & densa grando cum ingenti crepitu è nimbis in domorum tecta delabitur, tam densi sunt ictus quos ingeminat Entellus vtraque manu. Donatus. *Sic illisi in Darem ictus crepitabant, vt solet densa grando, cùm tectis infunditur, personare.*
e Donatus. *Infelix est, qui vltrà quam potest, audet appetere, Infelix est, qui secundis rebus modum nescit imponere: quod contigit in ipsius Daretis caussa. Cùm enim superbia intoleranda ferretur, & existimaret se inuictum, atque vniuersis esset terrori, sic discrimen propriæ salutis inuenit, Demens autem est qui exclusa sanitatem consilijs mente perdita non cernit aduersum se non tantùm homine verum etiam deos ex aperto contendere.*
f Nónne animaduertis iam alias esse Entelli vires, quàm erant initio certaminis, & Deorum numina ad eius auxilium esse conuersa? Cede non homini, sed Deo, nimirum Eryci, qui Entellum veterem amicum & socium iuuat in hoc pugilatu.
f Daretem.

Iactantémque vtroque caput, craßúmque cruorem
Ore eiectantem, mixtósque in sanguine dentes
Ducunt ad naues, galeamque, ensemque vocati [a]
Accipiunt: palmam [b] *Entello, taurúmq́; relinquunt.*
Hîc victor superans animis [c] *tauróque superbus:*
Nate dea, vósque hæc inquit, cognoscite Teucri,
Et mihi quæ fuerint iuuenili in corpore vires,
Et quâ seruetis reuocatum à morte Dareta.
Dixit: & aduersi [d] *contra stetit ora iuuenci,*
Qui donum adstabat pugnæ durósque reductâ
Librauit dextrâ [e] *media inter cornua cæstus*
Arduus: effractóque illisit in ossa [f] *cerebro.*
Sternitur, exanimísq; tremens procumbit humi bos.
Ille [g] *super tales effudit pectore voces:*
Hanc tibi Eryx meliorem [h] *animam pro morte Daretis*

Entelli victoris oratio.

a Donatus. *Vocati acceperunt præmium Dareti, quoniam vltro victi hominis sortem puduit postulare.*

b Iam dictum palmam omnibus certaminibus fuisse communem: quamuis propria singulis fuerit corona: Olympicis ex oleastro, Pythicis è malo vel lauro, Nemeis ex apio, Isthmicis è pinu.

c In hoc rerum articulo victor Entellus elatus animo propter adeptam victoriam: siue maiorem etiam animũ demonstrans, quam adhibuerat in ipso certamine.

d E regione oppositi.

e Retractâ siue adductâ retrò dexterâ librauit cæstus. hæc enim manûs reductio maiorem vim imprimit ictui, quia maiore spatio libratur.

f Enallage, inquit Seruius. qui cæstus effracto cranio in cerebrum illiditur, siue, effractis ossibus, cæstus vsque ad ipsum cerebrum penetrauit.

g Entellus super taurum quem vno ictu occiderat.

h Tibi gratiorem & acceptiorem victimam vel, vt commodè notat noster Cerdanus, Cùm prima hostiâ non litabatur, aut ea effugerat, & succidaneæ hostiæ immolabantur ad

Persoluo. hîc victor cæstus, artemque repono [a].
Protinus Æneas celeri certare sagitta
Inuitat, qui fortè velint, & præmia ponit: Sagittarum certamen.
Ingentique manu [b] *malum de naue Seresti*
Erigit, & volucrem traiecto in fune columbam,
Quò tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Conuenêre viri, deiectámque [c] *ærea sortem* Sortitio
Accepit galea: & primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omneis exit locus Hippocoontis.
Quem modò nauali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus euinctus oliua [d].
Tertius Eurytion, tuus ô clarißime frater
Pandare, qui quondam iussus confundere fœdus,

placandos deos, meliores dari dicebantur. lib. 12.

—Hæc melior magnis d.ta victima diuis.

[a] De more. solebant enim, cùm alicui arti renuntiarent, illius artis instrumenta alicui deo consecrare, vt pastores Pani fistulam, gladiatores Herculi arma. de his Horatius ep. 1. lib. 1. *—Veianius armis.*

Herculis ad postem fixis,

De illis Poëta

Hîc arguta sacrâ pendebit fistula pinu.

Ex eodem ritu cùm pueritiæ annos eccederent, vt è Persio liquet, *—Veneri donatæ à virgine puppæ.*

Bullâque succinctis Laribus donata pependit.

[b] Magna hominum multitudine, malum erigit, & illigat columbam fune per malum transmisso.

[c] Eorum nomina, qui sagittis certaturi conuenerant, in galeam coniecta sunt, vt sorte ducerentur, isque primus omnium sagittam mitteret, cuius nomen primùm exiisset. & primum, sociis plaudentibus, Hippocoon Hyrtaci filius locum sortitur, nomine educto.

[d] Cloanthus primus victor lauro donatus est, vt dicitur versu 246.

[e] De Pandaro vide 4. Iliados. is iussus à Minerua discutere fœdus quod inibatur inter Græcos & Troianos, in confertam

R

Tum rapidus iam dudum arcu contenta [a] *parato*
Tela tenens, fratrem [b] *Eurytion in vota vocauit:*
Iam vacuo lætam cœlo speculatus, & alis
Plaudentem [c], *nigra figit sub nube columbam.* Eurytion ferit colũbam.
Decidit exanimis, vitámque reliquit in astris
Æriis [d], *fixámque refert delapsa sagittam.*
Amissâ solus palmâ [e] *superabat Acestes:*
Qui tamen ætherias telum contorsit in auras,
Ostentans artem pariter [f] *arcúmque sonantem.*
Hîc oculis subitò obiicitur, magnóque futurum
Augurio monstrum [g], *docuit pòst exitus ingens:*
Seráque terrifici cecinerunt omnia vates.

a Enallage. *pro contento arcu tela tenens parata.*
b Pandarum. *qui apud Lycios colebatur tanquam heros.*
c *Qui battoit des esles.*
d Macrobius lib. 3. Sat. c. 8. *Hyginus de proprietatibus Deorum cùm de astris ac stellis loqueretur, ait oportere his volucres immolari. Doctè ergo Virgilius dixit, apud ea numina animam volucris remansisse, quibus ad litandum data est* Sed cur *aëriis?* Opinor sumi pro *ætheriis*, æther autem secundum multos nihil est aliud quàm aër liquidior & flagrantior.
e Solus supererat Acestes; cùm enim cæteri sagittas misissent, ipse nondum suam exploserat: iam tamen amiserat palmam, quia Eurytion columbam deiecerat.
f Seruius. *Culpat hoc Virgiliomastix Artem enim in vacuo aëre ostendere non poterat: quanquam dicant periti posse, ex ipso sagittariorum gestu artis peritiam comprobari.*
g Donatus *Cùm Acestes sagittam iecisset, subito oculis omnium obiectum est magnum monstrum, quod præuidendo nec intelligi potuit, nec aliqua interpretatione dissolui. Probauit hoc exitus rerum* (portendebat enim illud incendium, quo paulò pòst naues deflagrarunt) *& vatum tarda responsa docuerunt.* Hic vates reprehenduntur, quòd nec intelligere potuerunt, nec aduertere, sed deflagrantibus iam nauibus, magno verborum strepitu, quasi terrorem auditoribus incutere vellent, cecinerunt portendi classis incendium.

Acestæ sagitta incenditur.

Namque volans liquidis in nubibus [a] *arsit arundo* [b]
Signauitque viam flammis, tenueisque recessit
Consumpta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt [c], *crinémque volantia sidera ducunt.*
Attonitis hæsere animis: superósque precati [d]
Trinacrij, Teucrique viri nec maximus omen,
Abnuit Æneas [e], *sed lætum amplexus Acesten*
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume pater (nam te voluit rex magnus Olympi.
Talibus auspicijs exortem [f] *ducere honorem)*
Ipsius Anchisæ longæui hoc munus habebis
Cratera impressum signis [g]: *quem Thracius olim*
Anchisæ genitori in magno munere Cisseus [h]
Ferre sui dederat monimentum, & pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro:
Et primùm ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato [i] *inuidit honori:*

a In liquido & nitido aëre.

b Sagitta è calamo siue arundine confecta subitò arsit, & totum illum aëris tractum, quo volauerat, signauit & notauit quibusdam flammarum vestigijs; mox consumpta est & in tenues auras euanuit.

c Tenues terræ exhalationes, cùm noctibus serenis ignem conceperint, speciem exhibent stellarum è cœlo labentium, & has refixa cœlo sidera vocat ex opinione communi.

d Vt *Rite secundarent visus omenque leuarent.*

e Et Æneas falsa coniectatione delusus omen amplexus est, & probauit vt prosperum, quod reiicere debebat, tanquam ad se non pertineret.

f Extra sortem, sine sorte.

g Seruius. *impressa signa habentem, id est emblemata.*

h Rex fuit Thraciæ, Hecubæ pater, qui pro magno munere, magníque beneficij loco craterem illum Anchisæ donauerat.

i Nec Eurytion vt erat facilis & bonus, inuidit Acestem honore sibi fuisse prælatum: quamuis ipse solus columbam ruptis vinculis auolantem ex aëre deiecerat.

Premia

Quamuis ſolus auem cœlo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis [a]*,qui vincula rupit.*
Extremus [b]*,volucri qui fixit arundine malum.*
At pater Æneas nondum certamine miſſo [c],
Cuſtodem [d] *ad ſeſe comitémque impubis Iuli*
Epitidem vocat, & fidam ſic fatur [e] *ad aurem:*
Vade agè, & Aſcanio, ſi tam puerile paratum
Agmen habet ſecum, curſúſque inſtruxit equorum,
Ducat auo [f] *turmas & ſeſe oſtendat in armis,*
Dic ait. ipſe omnem longo decedere circo
Infuſum populum, & campos iubet eſſe patentes.
Incedunt pueri, paritérque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit, Troiæque iuuentus.
Omnibus in morem tonſâ coma [g] *preſſa coronâ:*

a Proximus poſt Eurytionem iuſto præmio donatum ingreditur, & gloriabundus incedit Mneſtheus propter dona ſiue præmium, quo donatus eſt ob illam ſagittandi peritiam, qua rupit funem quo annexa tenebatur columba.
b Hippocoon.
c Nondum finito ſagittarum certamine iuſſit Aſcanium euocari, vt adeſſet ſtatim atque certamen eſſet, abſolutum, ne theatrum vacuum remaneret.
d Seruius. *Secundum Tullium, qui dicit ad militiam euntibus dari ſolitos eſſe cuſtodes, à quibus primo tirocinij anno regerentur.*
e In aurem inſuſurrat, vt eò iucundius eſſet, quò inexpectatius ſpectaculum.
f Ad tumulum Anchiſæ, qui eſt auus Aſcanij, pater Æneæ.
g Omnes iſti pueri comam habebant de more tonſam & coronâ ſiue galeâ preſſam, vt interpretatur Seruius. & ſanè galeam ςεφάνην ideſt *coronam* Homerus appellat. Alij, & quidem meliùs vt opinor. Omnes habebant comam preſſam tonſâ coronâ galeæ impoſitâ. Nam galeatos fuiſſe conſtat è verſu 674. Quid ſit autem tonſa corona liquebit ex illo verſu 774. *Ipſe caput tonſæ folijs euinctus oliuæ.*

Pueri Troiani

Cornea[a] *bina ferunt præfixa hastilia ferro,*
Pars læueis humero pharetras. it pectore[b] *summo*
Flexilis obtorti[c] *per colum circulus auri.*
Tres equitum numero turmæ[d], *ternique vagantur*
Ductores: pueri bis seni quemque secuti.
Agmine partito fulgent, paribúsque magistris[e].

Priamus.

Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus, tua clara Polite[f]
Progenies, auctura Italos: quem Thracius[g] *albis*
Portat equus bicolor maculis, vestigia primi
Alba pedis, frontémque ostentans arduus albam.

a Ex cornu arbore facta. Seruius: *Bæbius Macer ait à Cæsare Augusto, pueris qui luserunt Troiam, donatas esse galeas, & bina hastilia: ad quod Virgilium constat alludere.*

b Torques militares gerebant in pectoris summitate, siue in pectoris & colli confinio. Sunt autem, vt scribit Isidorus, *Torques circuli aurei à collo ad pectus descendentes, & à viris geruntur, vt à fœminis monilia.*

c Vel quòd huiusmodi torques ex annellis aureis tortis & inflexis constarent, vel quòd essent funiculi filis aureis tortis contexti. vnde & nomen *torquis* à torquendo.

d Notant vulgo Poëtam alludere ad tres populi Romani turmas. Varro lib. 4. de ling. *Turma terma est, e in u abiit, quòd terdeni equites ex tribus tribubus Tatiensium, Rhamnium, & Lucerum fiebant.*

e Iterum ad magistros equitum videtur alludere.

f *Illum* Politen, *dicit* (verba sunt Seruij) *quem suprà* (lib. 2. versu 531.) *à Pyrrho introduxit occisum: de quo Cato in originibus dicit, quòd ad Italiam venerit, & segregatus ab Ænea condiderit oppidum Politorium à suo nomine.* Quod autem Cato Politæ tribuit, id Poëta Priamo eius filio mauult tribuere.

g Equi Thracij inter totius orbis nobilissimos celebrantur etiam ab Oppiano lib. 3. κυνηγετικῶν versu 172. hic autem bicolor albis maculis ita sparsus erat, vt primores pedes albos & frontem albam ostentaret.

Alter [a] Atys, genus vnde Atyi [b] duxère Latini: *Atys.*
Paruus Atys, puerǒque puer dilectus Iulo,
Extremus, formáque ante omnes pulcher Iulus
Sidonio est inuectus equo, quem candida [c] Dido *Iulus.*
Esse sui dederat monimentum, & pignus amoris.
Cætera Trinacrijs pubes senioris [d] Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pauidos, [e] gaudéntque tuentes
Dardanidæ, veterúmque agnoscunt ora [f] parentum.
Postquam omnem læti [g] consessum, oculósque suorum
Lustrauere in equis, signum clamore paratis
Epitides [h] longè dedit, insonuitque flagello.

a Secundus dux puerorum Troiam ludentium.
b Seruius. *Propter Atiam dicit matrem Augusti: de qua Antonius ait, Aricina mater. vult enim* (Poëta) *etiam maternum esse genus* Augusti *antiquum.*
c Donatus. *Candidam Didonem dixit animo potiùs quàm corpore, quia cùm se patris eius considerare vxorem non eum vt priuignum habuit, sed dilexit vt filium: vsque adeo vt affectum: quem retinebat mente donis & muneribus comprobaret.*
d *Pubes senioris*, antithesis non ingrata.
e Troiani pueros lætis plausibus excipiunt gloriæ cupiditate sollicitos & euentûs expectatione suspensos, vt

Corda pauor pulsans. —

vel, excipiunt pueros pauidos plausu, quia videlicet tum pueri, tum equi puerorum ad subitum & ingentem plausum expauerant.
f Similitudinem patrum expressam in ore filiorum.
g Postquam pueri equis inuecti lustrauerunt & circuierunt omnem consessum suorum, videlicet Troianorum, qui oculos habebant in pueris defixos.
h Cùm lustrato suorum consessu, iam parati essent, Epitides Ascanij custos è longinquo clamans signum dedit ineundi certaminis flagello tam acriter concusso vt clarè resonaret.

Olli discurrêre pares, [a] atque agmina terni
Diductis soluêre choris, rursúsque vocati
Ludus Troiæ. *Conuertêre vias, infestáque tela tulêre.*
Inde alios ineunt cursus, alióque recursus
Aduersis spatiis, alternósque orbibus [b] orbes
Impediunt, pugnæque cient [c] simulacra sub armis
Et nunc terga fugâ nudant, [d] nunc spicula vertunt
Infensi: facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus [e] in alta
Comparatio. *Parietibus textum cæcis iter, ancipitémque*
Mille viis habuisse dolum: qua [f] signa sequendi

a Pueri primùm discurrerunt bini: vel potiùs, omnes initio, pariter & vno agmine discurrerunt; mox diductis siue diuisis ordinibus in tria se agmina separarunt, reuocati deinde ita se conuerterunt vt terni illi ordines infestis telis sibi occurrerent Legit Donatus. *agmina serna.* vocat choros quasi prælibans quod dicturus est ea fuisse pugnæ simulacra.

b Multos orbes, vnum ex alio ita describunt equitantes, vt vnus circulus altero impeditus, idest serie quadam alteri implicitus implexúsque videatur.

c Pugnæ speciem mouent, & armati verum prælium imitantur.

d Et nunc ostendunt terga fugientes. Legitur ex antiquis codicibus: *terga fugâ nudant;* id est *per fugam:* quæ lectio magis arridet. Nam quid sit terga fugæ nudare explicare vix possis. bene monet autem Seruius *tria quæ in bellis geruntur* commemorari, fugam, pugnam, pacem.

e Hic cursus recursúsque puerorum similis fuit illi Labyrintho, qui fuisse dicitur in Creta insula, alta siue inter fluctus eminente, & *elata mari*, vt dicitur 6. Æneid. is autem labyrinthus habuisse fertur iter cæcum & obscurum parietibus ita textum & implexum, vt multis viarum ambagibus, occursibus, recursibus ingressos in fraudem induceret, dubios & ancipites in quam partem se conuerterent, séque ab illis viarum flexibus expedirent.

f Qua parte, siue quibus viarum proplexitatibus error indeprehensus & inextricabilis falleret & frangeret ea signa

Falleret indeprensus, & irremeabilis error:
Haud aliter [a] *Teucrûm nati vestigia cursu*
Impediunt, texúntque fugas, & prælia ludo,
Delphinum similes: qui per maria humida nando
Carpathium, [b] *Libycumque secant, ludúntq; per vndas*
Hunc morem, hos cursus, atq; hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris cùm cingeret Albam,
Rettulit, [c] *& priscos docuit celebrare Latinos:*
Quo puer ipse modo, quo secum Troia pubes.
Albani docuere suos: hinc maxima porrò [d]
Accepit Roma, & patrium seruauit honorem:
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen. **Troia.**
Hac celebrata tenus [e] *sancto certamina patri.*
Hîc primùm fortuna fidem mutata nouauit.
Dum variis [f] *tumulo referunt solennia ludis,*
Irim [g] *de cœlo misit Saturnia Iuno*

quæ ingressi sibi posuerant, vt exire volentes ea sequerentur.

a Non aliter Troianorum liberi frequenter per eadem vestigia redeuntes varijs occursibus orbes implicant, & intexunt.

b Seruius. *Mare est inter Ægyptum & Rhodum ab insula Carpatho.* hic autem ponitur συνεκδοχικως pro mari absolutè.

c Renouauit, instaurauit.

d Post longum temporis interuallum.

e Hactenus, huc vsque celebrati sunt ludi funebres Anchisæ. Cúmq; huc vsque prospera fuisset fortuna, rursus in aduersam mutata est, & pristinam suam perfidiam renouauit. *fides* pro *perfidia*, quasi dicatur fortuna nihil aliud quàm perfidiam promittere; & in hoc vno seruare fidem, vt in sola inconstantia seruat constantiam.

f Dùm Troiani Anchisæ iusta persoluunt, & varijs ludis occupati de seruanda tuendáque classe non cogitant.

g Deorum quidem omnium nuntiam, sed peculiarem Iunonis ministram. Iuno enim est dea aëris, Iris arcus cœlestis in aëre generatur.

Iuno mittit Iridem.

Iliacam ad classem, ventósque aspirat [a] eunti,
Multa monens, [b] necdum antiquum exaturata dolorem.
Illa viam celerans [c] per mille coloribus arcum,
Nulli visa cito decurrit tramite [d] virgo,
Conspicit ingentem concursum, [e] & littora lustrat,
Desertósque videt portus, classemque relictam.
At procul in sola [f] secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: heu tot vada fessis,
Et tantum superesse maris, vox omnibus vna.
Vrbem orant, [g] tædet pelagi perferre laborem.
Ergo [h] inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit: & faciémque Deæ, vestemque reponit,

a Iridi ventos adspirat Iuno, vt illa ventorum flatibus inuecta celeriùs ad terram deferatur.

b Multis verbis monens Iridem, quomodo Troianis maximè noceret. Nondum enim Iuno iram in Troianos à longo tempore conceptam expleuerat.

c Iris celeriter è cœlo delapsa est per arcum magna colorum varietate distinctum.

d Arcum commodè tramitem appellat. quia, vt *tramites sunt transuersa in agris itinera*, vt ait Isidorus, ita arcus per nubes transuersus extenditur.

e Videt magna Troianorum & Siculorum multitudinem ad tumulum Anchisæ congregatam, & littora circumspicit, portúsque desertos à Troianis qui ad ludos confluxerant.

f Interea Troianæ mulieres in solâ actâ siue deserto littore (Græci ἀκτὴν, Latini *actam* littus appellant) secretæ & à viris separatæ. flebant Anchisen, non quidem extinctum, quia relatus in deos, sed amissum, sibíque ereptum. Quod eas secretas ait à viris alludit ad morem sacrorum ludorum, ad quas non poterant mulieres accedere.

g Orant sibi condi vrbem, in qua habitent, & à tot erroribus conquiescant.

h Hanc igitur nacta nocendi Troianis occasionem Iris, nec

Fit Beroe Ismarij [a] *coniux longæua Dorycli,*
Cui genus, & quondam nomen, natique [b] *fuissent.*
Ac sic Dardanidûm mediam se matribus infert.
O miseræ [c] *quas non manus, inquit, Achaïca bello*
Traxerit ad lethum patriæ sub mœnibus: ô gens
Infelix: cui te exitio fortuna reseruat?
Septima post Troiæ excidium iam vertitur [d] *æstas,*
Cùm freta, cùm terras omnes, tot inhospita saxa,
Sideráq; [e] *emensæ ferimur, dum per mare magnū* [f]

Iris Troianas matronas excitat ad incendendum naues.

ignara quo pacto maximè noceret, se coniicit in mediam mulierum turbam, in speciem Beroes mutata.

a Ismarus est mons Thraciæ. legit Seruius *Tmarij.* & interpretatur *Illyrij. Tmarus enim*, inquit, *mons est Epiri.* Parum refert.

b Videtur ad ius trium liberorum alludere de quo plura pro Marcello, §. 24 Nota 7.

c O miseræ Troianæ mulieres, quæ non estis in patria vestra Græcorum manibus interemptæ! quant vobis felicitas obtigisset, si ante tàm miseram nauigationem potuissetis in excisæ patriæ cineribus sepeliri!

d Æstas hic ponitur pro anno. nam de æstate propriè non potest intelligi Cùm enim lib. 1. septima æstate dicatur appulsus esse Carthaginem

— Nam te iam septima portat
Omnibus errantem terris & fluctibus æstas.

Hyemémque in Africa transegerit (alioquin fama de Didone & Ænea fingere nullo modo potuisset.

Nunc hyemem inter se luxu quàm longa fouere.)

Si de æstate propriè sumpta loqueretur non iam septima, sed octaua diceretur. At si nomine æstatis annum ipsum intelligas, facilis est & expedita ratio. Nam Æneas anno nauigationis septimo ineunte in Africam appulsus est, anno vertente & ad finem vergente ludos patri celebrauit.

e Seruius. *Aut tempestates ait quæ ortu vel occasu siderum sæpè nascuntur: aut prouincias quæ sideribus subiacent.*

f Vel immensum: vel procellosum vt lib. 3. versu 196.

— Magnáque surgunt Æquora. —

Italiam sequimur fugientem [a] & voluimur vndis.
Hîc Erycis fines fraterni [b] atque hospes Acestes.
Quis prohibet muros iacere, & dare ciuibus vrbem?
O patria & rapti nequicquam [c] ex hoste penates,
Nullàne iam Troiæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, [d] Xanthum & Simoënta videbo?
Quin agite, & mecum infaustas [e] exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ [f] per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: hîc quærite Troiam,
Hic domus est, inquit, vobis: iam tempus agi res.
Nec tantis mora prodigiis: [g] en quatuor aræ
Neptuno: Deus ipse faces, animûmque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Ignis inanes injicit. *Sublatáque procul dextrâ connixa [h] coruscat,*
Et iacit. arrectæ mentes, stupefactáque corda
Iliadum: hîc vna è multis, quæ maxima natu
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Pyrgo. *Non Beroë vobis, non hæc Rhœteïa matres,*
Est Dorycli coniux, [i] diuini signa decôris,

a Quæ semper remotior videtur: & fortasse nulla est omnino.
b Quia Eryx frater Æneæ.
c Frustrà, siquidem stabilem sedem non inuenitis.
d Troianos, vide librum 2. versu 3.0 & 497.
e Inauspicatas, que nobis tot miserias attulerunt.
f De Cassandra lib. 2. versu 246.
g Seruius. Ecce prodigium de bono: & argumentatur ad incendium nauium aras ardere Neptuni.
h Totis viribus enitens vibrat.
i Suprà Dorycli patriam ostendit, cum Ismarium siue Tmarium appellans, nunc ipsam Beroën vocat Rhœteïam à Rhœteïo Phrygiæ promontorio, & vrbe ei cognomine. *Non est autem hæc dissuasio, vt multi putant*, inquit Seruius, *sed magis hortatur persuadendo numinis auctoritate.*

Ardentésque notate oculos, qui spiritus [a] *illi,*
Qui vultus, vocísque sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Ægram, [b] *indignantem tali quòd sola careret*
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.
At matres primò [c] *ancipites, oculísque malignis*
Ambiguæ spectare rates, miserum [d] *inter amorem,*
Præsentis terræ, fatísque vocantia regna:
Cùm [e] *Dea se paribus per cælum sustulit alis,* Iris in cælum redit.
Ingentémque fugâ secuit [f] *sub nubibus arcum.*
Tum vero attonitæ [g] *monstris, actæque furore*

a Videte quem odorem expiret. vt lib. 1.
Ambrosiæque comæ diuinum vertice odorem Spirauere. — vel, videte quos spiritus gerat, quàm viuida sit eius oratio, quàm altùm spiret.
b Propriè dicitur animi ægritudo, morbus corporis. hîc tamen *ægram* pro ægrotantem, siue morbo laborantem vsurpat. indignabatur enim & dolebat quòd morbo corporis impedita non posset sacrificiis funebribus interesse, quibus interfuerant reliquæ matronæ: licet, vt antè dictum est, nefas iis esset ad ipsos ludos accedere.
c At matronæ initio ancipites & dubiæ, & quid agerent compertum non habentes, cœperunt oculis malignis, id est toruis, transuersis, & ita semiapertis vt animi malignitatem ostenderent, naues intueri, vario cogitationum æstu inter amorē præsentis terræ, videlicet Siciliæ, & amorem Italiæ fluctuantes.
d Seruius. *Aut magnum*, vt Terentius, *eam miserè amat*, id est efflictim, perditè amat. aut *miserum*, quo fiebant miseriores, cùm eis regna negarentur.
e Cùm adhuc matres ita dubiæ fluctuarent, Iris ad cœlum euolauit, alis pari vtrimque momento nitentibus.
f Vide infrà lib. 9. versu 15.
g Vbi matres Iridem viderunt auolantem, hoc prodigio tanquam fulmine tonitrúque perculsæ (Græci ἐμβροντήτους appellant) & in furorem actæ conclamant. *Non sufficiebat*

Conclamant, rapiúntque focis penetralibus ignem:
Pars spoliant aras, [a] *frondem ac virgulta, facésque*
Nauium incendium. *Coniiciunt: furit immissis Vulcanus* [b] *habenis*
Transtra per & remos, & pictas abiete [c] *puppes.*
Nuntius Anchisæ ad tumulum, cuneósque [d] *theatri*
Incensas perfert naues Eumelus: & ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare fauillam.
Primus & Ascanius, cursus vt lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petiuit
Castra, [e] *nec exanimes possunt retinere magistri.* [f]
Quis furor iste nouus? quò nunc, quò tenditis? inquit,
Heu miseræ ciues! non hostem, inimicáque castra
Ascanius accurrit. *Argiuûm, vestras spes vritis:* [g] *en ego vester*
Ascanius: galeam ante pedes [h] *proiecit inanem,*

furentibus, inquit Donatus, *quod suggerebant aræ, ex interioribus quoque partibus incendia rapiebant, vt futuro sceleri omne genus criminum iungeretur.* Quare per focos penetrales æternum illum siue sacrum ignem intelligo in penetralibus seruari solitum, de quo lib. 2. versu 297.

Æternúmque adytis effert penetralibus ignem.

infrà. versu 744. — *Canæ penetralia vestæ.*

a Rapiunt ignem & ligna ex aris.

b Per totam classem serpit, vel potiùs celeriter currit ignis (cui Vulcanus præsidet) incendium, vt currere solent equi laxatis habenis.

c Puppes ex abiete contextas, & Deorum tutelarium picturis ornatas.

d Vide 2. Georg. versu 509.

e Classem, vt lib. 3. *Nos castra mouemus.*

f Custodes.

g Vestram classem incenditis, in qua spes omnis obtinendæ Italiæ, & instaurandi regni Troianorum est constituta. En ego ille vester Ascanius per quem fata promittunt Troiæ reliquias esse reparandas

h His dictis vt agnosci posset, & quod verbis significarat re ipsa ostenderet, proiecit ante pedes galeam caputque nudauit.

Qua ludo indutus belli simulacra [a] *ciebat.*
Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrûm.
Ast illæ diuersa [b] *metu per littora passim* Aufugiunt matronæ.
Diffugiunt, syluásque, & sicubi concaua furtim
Saxa petunt: piget incœpti, [c] *lucísque: suósque*
Mutatæ [d] *agnoscunt. excußáque pectore Iuno est.*
Sed non idcirco [e] *flammæ, atque incendia vires*
Indomitas posuêre, vdo sub robore viuit
Stipa vomens tardum fumum, lentúsque carinas
Est vapor, & toto descendit corpore pestis.
Nec vires heroum, infusáque flumina prosunt.

dauit inanem galeam, id est *concauam, vacuam, sine capite*, vt exponit Seruius, vel vt Cerdanus, *vacuam corona, hac amissa vel in agitatione equestri, vel in tumultu subito qui exortus ab incendio nauium.* Malim interpretari *inanem*, inutilem rei quæ tum agebatur, cùm enim vellet agnosci, officiebat potiùs galea, quàm iuuabat hanc notitiam.

a Qua galea indutus adumbratam belli speciem exhibebat.

b Præ formidine fugientes petunt diuersa, in quibus lateant *scilicet aut abdita littorum, aut caua saxorum, aut syluarum deuia, aut summa montium, aut longinqua camporum*, inquit Donatus.

c *Piget incœpti*, quia pœnitet illas immissi in classem incendij. *lucísque*, quia vellent mortem oppetere.

d Resipiscentes & ad meliorem mentem conuersæ Troianos suos agnoscunt, quos initio non agnoscebant præ furore, & furor à Iunone per Iridem immissus è matronarum pectore excussus est.

e Etiamsi matronæ suos agnouerint, furorem excusserint, doluerint immissum à se incendium, non tamen idcirco ignis compressus est. Viuebat enim & paulatim crescebat ignis in ligno, quo contextæ fuerant naues, humido siue aquis marinis madefacto, & in stipa, qua nauium rimæ asserúmque & tignorum commissuræ compactæ fuerant. Ita inquam, crescebat ignis vt non totus simul emicaret, sed propter humiditatem materiæ densum crassúmque fumum atque adeo tardè erumpentem emitteret, lentúsque vapor siue calor ignis sensim siue sensu carinas exedebat, & incendium superiora

Æneas Deos orat.

Tum pius Æneas humeris abscindere[a] *vestem,*
Auxilióque vocare Deos, & tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad vnum[b]
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos, da flammam euadere classi
Nunc pater, & tenues Teucrûm res eripe letho.
Vel tu, quod superest[c]*, infesto fulmine morti,*
Si mereor demitte: tuáque hic obrue dextrâ.

Pluuia oritur.

Vix hæc ediderat, cùm effusis imbribus atra
Tempestas sine more[d] *furit, tonitrúque tremiscunt*
Ardua terrarum[e]*, & campi: ruit æthere toto*

Ignis restinguitur.

Turbidus imber aqua, densisq; nigerrimus austris[f],
Implentúrque super puppes: semiusta madescunt
Robora, restinctus donec vapor omnis[g]*: & omnes*
Quatuor amissis seruatæ à peste carinæ.
At pater Æneas casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes, nunc illuc pectore curas
Mutabat: versans[h] *Siculisne resideret aruis*

cendium superiora depastum ad fundum nauium serpebat. Isidorus. *Dicta pestilentia, quasi pastulentia, quòd veluti incendium, depascat* per flumina autem significant aquæ copiam.

a De more. vestes scindebant in luctu. Tranquillus in Nerone cap 42. *Veste discissa, & capite converberato, actum de se pronuntiauit.* Cerdanus plena manu exempla congessit.

b Ne vno quidem excepto.

c Ex omnibus cladibus, vna mihi restat inferenda: mors videlicet. eam etiam mihi adfer, vt nullum supersit malum quod non Troianis inflixeris.

d Vltra morem & modum reliquarum tempestatum.

e Montes.

f Auster ventus pluuiosus.

g Donec ignis omnis extinctus est, & omnes naues, quatuor exceptis, sunt ab incendio liberatæ.

h Animo volutans, siue apud se considerans.

Oblitus fatorum [a], Italâsne capesseret oras.
Tum senior Nautes [b] vnum Tritonia [c] Pallas
Quem docuit, multáque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira Nautes
Magna Deûm [d], vel quæ fatorum posceret ordo,
Isque his Ænean solatus vocibus infit:
Nate Dea, quò fata trahunt retrahúntque [e], sequamur:
Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius diuinæ stirpis [f] Acestes:
Hunc cape consilijs socium, & coniuge volentem.
Huic trade, amissis superant [g] qui nauibus, & quos Nautæ cõsiliũ.
Pertæsum magni incœpti, rerúmque tuarum est,

a Quæ ipsi & Ascanio filio regnum Latij destinabant.

b Monet Seruius & alij post ipsum interpretes, Nautem Sacerdotem Mineruæ fuisse, & Palladium secum habuisse, siue illud secum attulerit è Phrygia, siue iussu oraculi à Diomede redditum, Ænea sacris operante capite, vt moris fuit, obuoluto, acceperit: à quo propagata fuerit familia Nautiorum, ad quam pertinebat Palladij custodia. Meritò igitur à Minerua fingitur edoctus. Vide Halicarnasseum lib. 6.

c Vide lib. 1. versu 171.

d Ira Iunonis portendebat Troianis in Sicilia mansionem. idcirco enim naues incenderat, vt cogeretur Æneas in Sicilia remanere fatorum ordo poscebat; vt Æneas in Italiam nauigaret. Nautes igitur monita dabat, & quasi vaticinans responsa reddebat vt partem Troianorum in Sicilia relinqueret, vt Iunonis ira portendebat: partem in Italiam secum adduceret; vt fatorum ordo; series, connexióque poscebat. *e* Fatis obsequamur, quia

Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

& fortunam patientiâ superemus.

f *Troïa Criniso conceptum flumine mater Quem genuit.* ——

g *Superfunt*, *superfluunt*, inquit Seruius. Postquam quindecim naues, quæ, vnâ Orontis demersâ, quatuor exustis, tibi supersunt è viginti, militibus compleueris, trade Acesti eos qui superfuerint, nec potuerint tuis nauibus contineri.

Longæuósque senes, ac fessas æquore matres:
Et quicquid tecum inualidum, metuensq; pericli est,
Delige: & his habeant terris sine [a] *mœnia fessi.*
Vrbem appellabunt permisso [b] *nomine Acestam.*
Talibus *incensus dictus senioris* [c] *amici.*
Tum *verò in curas animus diducitur* [d] *omneis.*

Anchises in somnis apparet

Et nox atra polum bigis [e] *subuecta tenebat.*
Visa dehinc cœlo facies [f] *delapsa parentis*
Anchisæ, subitò taleis effundere voces:
Nate mihi vitâ quondam, dum vita manebat,
Chare magis: nate Iliacis exercite fatis,

Anchises Aneæ.

Imperio Iouis huc venio: qui classibus ignem
Depulit, & cælo tandem miseratus [g] *ab alto est.*
Consilijs pare quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos iuuenes, fortissima corda,
Defer in Italiam: gens dura, atque aspera [h] *cultu*
Debellanda tibi Latio est: Ditis [i] *tamen antè*

a Permitte vt iuuenes, qui sequi nolunt, vt senes & matronæ, vt omnes huius nauigationis longitudine fatigati, hæreant in Sicilia, condântque ciuitatem.
b Vrbem à se conditam appellabunt Acestam de nomine Acestis, si ille permiserit. *c* Nautæ.
d Distrahitur, & quasi vario cogitationum æstu discerpitur.
e Bigæ nocti tribuuntur. Claudianus raptu
— Sparso nox humida somno
Languida cæruleis inuexerat otia bigis;
f Vel quia putabant animas heroum ad cœlum euolare: solas vmbras & simulacra ad inferos descendere, vel significat non ipsum Anchisen, sed aliquem deum assumpta Anchisæ facie siue similitudine è cœlo fuisse demissum.
g Immissa pluuia ad restinguendum incendium.
h Vide librum 9. versu 606. ad 613.
i Plutonis qui Dis dicitur à diuitiis, vt Pluto ἀπὸ τοῦ πλούτου, qui profunditatem terræ sortitus est, vnde aurum & cætera metalla eruuntur.

Infernas accede domos: & Auerna [a] *per alta*
Congressus pete nate meos: non me impia namque
Tartara habent, tristésque umbræ, sed amœna piorum
Concilia, Elysiúmque colo: huc [b] *casta* [c] *Sibylla*
Nigrarum multo [d] *pecudum te sanguine ducet.*
Tum genus omne tuum, & quæ dentur mœnia disces:
Iámque vale [e], *torquet* [f] *medios nox humida cursus*
Et me sæuus equis Oriens [g] *afflauit anhelis,*

a De Auerno vide lib. 6. à versu 238. de tartaro à versu 577. de Elysiis à versu 638. Nomen deducitur ἀπὸ τῆς λύσεως à solutione quòd eo deuolent piorum animæ corporeis vinculis exolutæ.

b Ad campos Elysios.

c Virgines nim fuerunt Sibyllæ, dictæ quòd θεοῦ βουλὴν, vel vt loquuntur Spartani σιοῦ βουλὴν Dei consiliũm aperiant mortalibus.

d Multis victimis nigris immolatis. lib 6. à versu 243.

e Vale. non enim possum ampliùs tecum loqui, quia media nox est, diésque ciuilis exoritur mihi sæuus, quippe qui me cogit abs te separari.

f Vox è circo translata, vbi cùm ad metam aurigæ peruenerint, cursum torquent & reflectunt ad carceres vnde processerant. Ita nox cùm ad mediam peruenit, quasi metam circumiens rursus ad lucem deflectitur.

g Quidam solem orientem, siue lucis ortum intelligunt. Sed male. non enim media nocte sol oritur. Quare diei ciuilis ortum cum Seruio & alijs viris doctis interpretor, secundum Romanos, qui diem suum ciuilem à media nocte inchoabant. Anchises autem, qui Iouis imperio veniebat, ea conditione videtur adstrictus fuisse, vt eo duntaxat die, quo celebrati sunt ludi, cum filio loqueretur, sequenti die appetente statim à colloquio discederet. Neque refert, quod obiicunt, somnia sub auroram esse veriora & defæcatiora. Nam vel somnium non fuit, sed, vt sàtis apertè significari videtur, vera visio, οὐκ ὄναρ, ἀλλ' ὕπαρ, vel id verum est non in Ænea homine sobrio & temperante, sed in ijs qui se cibo potũque plenis faucibus ingurgitant, & ne per somnium quidem vera videre possũnt, priusquam crapulæ cruditatem concoxerint.

Æneas Anchisæ.

Dixerat: & tenueis fugit ceu fumus in auras.
Æneas, Quò deinde ruis? quò proripis [a]? inquit:
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans cinerem, & sopitos [b] suscitat ignes,
Pergameúmque larem [c], & canæ [d] penetralia Vestæ
Farre pio [e] & plenâ supplex veneratur acerrâ [f].
Extemplo socios, primúmque accersit Acesten:
Et Iouis imperium, & chari præcepta parentis
Edocet, & quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consilijs: nec iussa recusat Acestes.

Vrbs conditur.

Transcribunt [g] vrbi matres, populúmque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis [h] egentes.

Naues instaurantur.

Ipsi transtra nouant, flammísque ambesa reponunt
Robora nauigijs: aptant remósque, rudentésque:
Exigui numero: sed bello viuida virtus.
Intereà Æneas vrbem designat [i] aratro,

a Quo te proripis?
b Cinere coopertos, & quasi sub cinere dormientes. vide lib 8 versu 543.
c De Laribus secunda Philippica §. 63. Nota 8.
d Seruius. *Aut antiquæ, aut propter ignis fauillas.*
e Seruius. *Vel quia exinde sacrificabatur: vel quia mos fuit apud maiores vt diuinum ignem farre seruarent.* vide.
f Acerra vasculum thuris. Pauperes thuris micam, diuites plenam acerram dijs offerebant.
g Idem *Romani moris verbum est, Transcripti enim in colonias deducebantur.*
h Qui non ad magnam gloriam adspirabant.
i Idem Seruius. *Quem Cato in originibus dicit morem fuisse. condituri enim ciuitates taurum in dextra, vaccam in sinistra iungebant, & cincti ritu Sabino (Gabino) id est togæ parte caput velati, parte succincti tenebant stiuam obliquam, vt glebæ omnes intrinsecus caderent & ita sulco ducto loca designabant murorum, aratrum suspendentes circa loca portarum, vnde & territorium di-*

Sortitúrque domos [a] *, hoc Ilium, & hæc loca Troiæ* *Vrbs ædificatur.*
Esse iubet. gaudet regno [b] *Troianus Acestes,*
Indicitque forum [c] *, & Patribus dat iura vocatis.*
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ [d] *, tumulóque sacerdos,*
Et lucus latè sacer [e] *additur Anchisæo.*
Iamque dies epulata nouem [f] *gens omnis, & aris*
Factus honos, placidi strauerunt [g] *æquora venti,*
Creber & adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurua ingens per littora fletus: *Troiani à se inuicem separantur.*
Complexi inter se noctémque diémque morantur.
Ipsæ iam matres, ipsi quibus aspera quondam
Visa maris facies, & non tolerabile numen [h] *,*
Ire volunt, omnémque fugæ [i] *perferre laborem.*
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis:

ctum est, quasi tritorium, tritùm bobus & aratro. Idem Varro. Plutarchus aliique testantur. Vide secundam Philippicam §. 86. nota 4.

a Sortitò distribuit loca quibus ædes excitentur.

b Gaudet accessisse regno suo nouam ciuitatem.

c Indicit conuentum ad disceptanda negotia, & Senatoribus conuocatis iura prescribit. de appellatione Patrum vide 1. Philipp §. 1. Nota 2.

d A Luco Idalio insulæ Cypri Veneri consecrato.

e Vide librum 8. ad versum 598.

Relligione patrum latè sacer. —
Porro moris fuit vt lucos, Græci τεμένη appellant, dijs & heroibus consecrarent.

f Donatus in Phormionem. *In nuptijs septimus dies instaurationem voti habet, vt in funere nonus, quo parent alia concluduntur.*

g Placidis ventorum flatibus ita æquata fuit & læuigata maris superficies, vt nulli fluctus in tumorem attollerentur, nulli in lacunas subsiderent. lib 8. versu 88. Auster verò secundus nauigantibus in Italiam è Sicilia.

h Numen ipsius maris videlicet Neptunus, aut Amphitrite.

i Profectionis.

Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam
Cædere deinde iubet, soluique ex ordine [a] *funes.*
Ipse caput [b] *tonsæ folijs euinctus oliuæ,*
Stans procul in prora pateram tenet, extáque salsos
Porricit in fluctus [c], *ac vina liquentia fundit.*
Prosequitur surgens [d] *à puppi ventus euntes.*
Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt.
At Venus intereà Neptunum [e] *exercita curis*
Alloquitur, talésque effundit pectore quæstus:
Iunonis grauis ira, & inexsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies [f], *pietas nec mitigat vlla:*

Nauigatio adornatur.

Venus Neptuno.

a Vel quia rerum ordo poscebat, vt peractis priùs sacrificijs tum demum funes & nauium retinacula soluerentur. vel quia certus erat nauium ordo inter se, & primo loco soluendus erat funis nauis prætoriæ, deinde cæterarum.

b Æneas ipse caput habens ramo oleæ ad venustatem tonsæ siue *comptæ minutis frondibus* redimitum.

c Vide supra versu 238. Liuius lib. 29. de Scipione. *Cruda exta, cæsâ victimâ, vti mos, in mare porricit, tubâque signum dedit proficiscendi.* Procul autem est paulo remotiùs à terra, ita tamen vt præ oculis adhuc esset eorum qui in littore remanebant.

d Auster nauigantibus obsecundat, eósque prosequens à puppi, id est à posteriore nauium parte, naues impellit.

e Commodè noster Cerdanus. Venus inducitur sollicita de rebus filij, imò *exercita*, id est vexata curis, fatigata, enecta: ideóque *effundit* pro hato non verba, vt in cassum: sed *questus*, quo exprimitur habitus interni doloris. & quia *questus*, ideo *è pectore*, vbi altiùs dolor insederat.

f Iuno tam infesta est Troianis, vt eius pectus nullis Troianorũ malis satietur, nulla temporis diuturnitate, nulla Æneæ qui toties ei sacrificauit (vt lib. 3. versu 547.) pietate mitigetur, non cedat imperio Iouis, nulla fati necessitate franga-

Nec Iouis imperio, fatisue infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Vrbem odiis satis est, pœnam traxisse per omnem
Relliquias Troiæ cineres, atque ossa peremptæ
Insequitur. caussas tanti [a] *sciat illa furoris.* Veneris querela.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in vndis
Quam molem subitò excierit: [b] *maria omnia cœlo*
Miscuit, [c] *Æoliis* [d] *nequicquam* [e] *freta procellis:*
In regnis hoc ausa tuis [f]
Pro scelus: ecce etiam Troianis matribus actis [g]
Excussit fœdè puppes, & classe subegit
Amissa socios ignotæ [h] *linquere terræ.*

tur. Nec ei sufficit quòd vrbem in media Phrygia dominantem inde sustulit, exedit, & insatiabili quodam odio deuorauit, Troianos qui superfuerant vrbis incendio vexauit, miseréque per omne suppliciorum genus traxit atque raptauit: Non, inquam, hæc sufficiunt ad explendam satiandámque eius iram, etiam in ciuitatis excisæ cineres & ossa suam crudelitatem expromit.

a Viderit illa quibus de caussis tanto furore contra Troianos exarserit. Nam ego neque scio, neque assequi coniecturâ possim.

b Tu mihi testis, ô Neptune, quantam anno præterito fluctuum molem, quas procellas in Libyco mari excitarit. de hac tempestate 1. Æneidos.

c Adagium est, quod tamen propriè quadrat in hunc locum: vbi de tempestate & fluctibus propemodum ad cœlum elatis agitur.

d Ex insula Æolia ventorum eruptione concitatis. vt fusè lib. 1. describitur.

e Seruius. *Vel sine caussa, id est nulla extante ratione:* vel frustra, quia duntaxat vnam nauem amiserunt Troiani, venti cæteras incolumes in Africam appulerunt.

f Hoc addit inuidiæ exaggerandæ caussâ, & vt Neptunum quoque ostendat à Iunone contemni.

g Furore compulsis, redactis ad insaniam.

h Hoc miserationis potiùs caussa dictum, quam veritatis:

Precatio.

Quod superest, oro, liceat dare tuta per vndas
Vela tibi[a]*, liceat Laurentem*[b] *attingere Tybrim,*
Si concessa peto: si dant ea mœnia[c] *Parcæ.*
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytheræa[d]*, tuis te fidere regnis,*

Neptuni responsio.

Vnde genus ducis, merui quoque: sæpè furores
Compressi, & rabiem tantam cœlique, marisque:
Nec minor in terris (Xanthum, Simoëntáq;[e] *testor)*
Aeneæ mihi cura tui. cùm Troïa[f] *Achilles*
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret letho, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam[g]*, atque euoluere posset*

non enim ignota potuit esse Troianis, in qua bis fuerant commorati. vel ignotam appellat quasi obscuram & ignobilem Italiæ comparatione, vel denique *ignotam*, quia licet in ea diutiùs hæsissent, nullis tamen oraculis eam in perpetuum habitandam esse cognouerant.

a Non liceat tibi dare vela, sed liceat Troianis dare tibi vela, id est naues mari committere, & vela ventis expandere.

b Qui Laurentinum agrum præterfluit.

c Mœnia vrbis Lauinij De parcis vide lib. 1. versu 25.

d Venus à monte Cythéro vbi colebatur Fas est, ô Venus, meis regnis te confidere, propter duas maximè rationes altera est, quia genus ducis a mari, & è sanguine Saturni ac spuma maris fuisti procreata. vnde & nomen Ἀφροδίτης Veneris ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ, à spuma. Altera fiduciæ ratio, quia merui pristinis beneuolentiæ meæ significationibus vt mihi confideres. Nam sæpe tempestates compressi atque sedaui, quæ fuerant contra Troianos excitatæ.

e Fluuios qui Troiam præterfluunt, viderúntque Græcorum & Troianorum certamina.

f Cùm Achilles sequens Troianos eorum agmina metu exanimata Troianis muris impingeret, id est tanto impetu propelleret, vt ad ipsos muros allidcrentur.

g Præ multitudine cadauerum viam in mare reperire, fluctúsque suos eluctari non posset. Vide autem vt etiam ipse versus se difficulter euoluat.

In mare se Xanthus, Peleidæ [a] *tunc ego forti*
Congressum Aeneam nec Dijs, nec viribus æquis
Nube caua [b] *eripui: cuperem cùm vertere ab imo*
Structa meis manibus [c] *periuræ mœnia Troiæ.*
Nunc quoque mens eadem [d] *perstat mihi: pelle timores:*
Tutus quos optas, portus accedet Auerni.
Vnus erit [e] *tantùm, amissum quem gurgite quæret.*
Vnum pro multis dabitur caput.
His vbi læta [f] *Deæ permulsit pectora dictis,* *Mare tranquillat.*
Iungit equos [g] *curru genitor, spumantiáque addit*
Frena feris [h], *manibúsque omneis effundit habenas:*
Cæruleo per summa leuis volat æquora curru,
Subsidunt vndæ [i], *tumidúmque sub axe tonanti.*

a Cùm Achille Pelei filio congressus est Æneas: *nec dijs, nec viribus æquis*, Achilles enim fortior Et Iuno, Minerua, Neptunus, ipse Iupiter Achillem protegebant: Ænean Mars & Venus.

b Vide lib 10. in versum 81.

c Neptunus & Apollo mœnibus Ilium cinxerant: promiserat illis Laomedon magnam mercedem: sed fidem datam periurio violauit. Eam ob rem iratus Neptunus mœnia suis manibus constructa, & Troiæ, cuius Rex periurus fuerat, circundata, funditus euertere cupiebat.

d Æneæ ab omnibus periculis liberandi.

e Palinurus, qui paulò pòst, vt dicetur, in mare delapsus est.

f Vbi Pater Neptunus deæ Veneris pectora demulsit, & ea demulcens læta fecit siue delectatione compleuit.

g Equi Neptuno tribuuntur, & ipse vocatur ἵππιος *equester*, putabatúrque ludis consualibus equestribus præsidere.

h Vel equis vt lib. 2.

Inque feri curuam compagibus aluum.

vel ferocientibus.

i Vndæ sub curru Neptuni complanantur, & æquor quod priùs elatis fluctibus tumescebat, æquatur in planitiem sub axe tonanti, id est sub curru sonante, & tonitrui strepitum imitante.

Sternitur æquor aquis, fugiunt vasto æthere nimbi.

Neptuni comitatus.

Tum variæ comitum facies, immania cete, a
Et senior Glauci chorus, b *Inoúsque Palæmon,* c
Tritonésque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læua d *tenent Thetis, & Melite, Panopeiáque virgo,*
Nisæe, Speióque, Thaleiáque, Cymodocéque.
Hîc patris Æneæ suspensam e *blanda vicissim*
Gaudia pertentant mentem: iubet ocyùs omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.
Vna omnes fecêre pedem, f *pariterque sinistros,*
Nunc dextros soluêre sinus, g *vnà ardua torquent*

Nauigant Troiani.

a Balænæ corporis magnitudine immanes.

b Enallagè pro *chorus* siue comitatus Glauci senioris. fuit autem piscator Anthedonius, quem gustatis quibusdam herbis in Deum marinum mutatum fuisse fabulantur.

c Melicertes Thebanus fuit quem mater Ino complexa desiliit in mare. vterque in deos allectus Melicertes dictus Palæmon, Ino Leucothea siue Matuta Tritones Neptuni tubicines, Phorcus Thoosæ nymphæ & Neptuni filius. *Vt autē Varro dicit* (verba sunt Seruij) *Rex fuit Corsicæ & Sardiniæ, qui cùm ab Atlante nauali certamine cū magna exercitus parte fuisset obrutus, finxerunt socij eius in Deum marinum fuisse conuersum.*

d Commodè diis Neptuni dextram, deabus læuam assignat.

e Æneas in hac maris tranquillitate lætabatur vicissim, id est, post dolorem quem è classis incendio, & suorum separatione perceperat: ita tamen blanda gaudij titillatione sollicitabatur, vt præsenti fortunæ non planè confideret, sed suspensus animo de eius stabilitate dubitaret.

f Pes, vt ait Seruius, est funis quo velum intenditur: vt alij, infima pars veli. Quidquid sit. pes pro ipso velo, pars pro toto sumitur. Itaq; fecêre pedem, idem est atque vela fecerunt.

g Et omnes pariter nunc dextram, nunc sinistram velorum partem in rugas contractam & replicatam, soluerunt, laxauerunt, exsinuarunt, vt iusserat Æneas *intendi brachia velis*, id est, manum velis admoueri, vel per enallagen vela brachiis intendi, & ad captandam auram explicari.

Cornua, [a] detorquéntq; : ferunt sua [b] flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen : ad hunc [c] alij cursum contendere iussi.
Iámque ferè mediam cœli nox humida metam
Contigerat, [d] placidâ laxarant [e] membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia [f] nautæ :
Cùm leuis ætherijs [g] delapsus Somnus ab astris
Aëra dimouit tenebrosum, [h] & dispulit vmbras
Te Palinure petens tibi tristia somnia [i] portans

Somnus venit ad Palinurum.

a Vna omnes antennarum extremitates siue cornua, in eam partem obuertunt vnde spirat ventus Antenna est lignum summæ mali parti transuersim alligatum, vnde vela dependent. *Ardua* igitur *cornua*, quasi posita circa mali fastigium. Tertullianus lib. 3. aduersus Marcionem. *Nam in antenna, quæ crucis pars est, extremitates cornua vocantur.*

b Hæ duæ voces tranquillitatem & nauigationis felicitatem important. *ferunt*, promouent, à puppi prosequuntur, lib. 4.

Expectet facilémque fugam, ventósque ferentes.

Sua, secunda, propitia. Horatius

Ventis iturus non suis.

Ouidius 1. de remedio

Gaudeat & vento nauiget ille suo.

c Ad Palinurum.

d Vt suprà dictum est, medium noctis meta dicitur, quia vt fieri solet in ludis Circensibus, cùm nox ad medium peruenerit, videtur cursum retorquere, & quasi metâ circumactâ ad lucem redire.

e Propriè, quia neruorum contentio sopore remittitur & laxatur, vnde quod manu tenetur excidit, statim atque sopor tenentem inuaserit.

f Transtra in quibus sedere solent remiges.

g Astra nocti dominantur, Somnus nocti socius : eam ob rem fingitur ab astris descendere.

h Vt conuersus in Phorbantis faciem videri posset & agnosci, aërem tenebrosum à se remouit, quo circundatus & inuolutus accesserat, & circumfusam caliginem dissipauit.

i Soporem, qui tibi tristissimus erit, tibique mortis caussam exhibebit.

Insonti, puppique Deus consedit in alta
Phorbanti similis, funditque has ore loquelas:
Somnus Palinuro. *Iaside [a] Palinure, ferunt ipsa æquora classem:*
Æquatæ spirant auræ [b]: datur hora quieti.
Pone caput [c], fessósque oculos furare labori.
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo:
Cui vix attollens Palinurus lumina [d] fatur.
Méne salis [e] placidi vultum, fluctúsque quietos
Palinurus Somno. *Ignorare iubes? méne huic confidere monstro?*
Aeneam credam [f] quid enim fallacibus Austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clauúmque [g] affixus & hærens

a Fili Iasi, ipsa æquora suâ tranquillitate ferunt classem, vt etiamsi nulla gubernatoris ars adhibeatur, possit tamen sua sponte, adiuuante maris placiditate, vestis obsecundantibus ad portum peruenire.

b Venti tam æquabiliter spirant, vt nulla obliquitate vela compleant, & nauigantibus obsecundent.

c Demitte caput, & oculos diuturna siderum inspectione fatigatos obiter & quasi furtim à labore & contentione refice, vt ne ipsa quidem maria sciant te quieuisse. interim pro te vigilabo, tuásque vices implens nauem gubernabo.

d Vix attollens oculos somni vicinitate iam grauatos & oppressos.

e Ironia. O te bellum admonitorem, Phorba, qui me rei nauticæ peritissimum iubes præsenti tranquillitati confidere, nec metuere insidias maris infidi, quod veluti monstrum ex vna in aliam faciem subitò conuertitur, & post aliquantulam fluctuum quietem rursus procellis agitatur. Pulchrè Lucretius. *Subdola cùm ridet placidi pellacia ponti.*

f Ego scilicet, qui sum toties serenitatis fraude deceptus, Æneam meum principem, spémque vnicam Troiani nominis, velim perfidorum ventorum fidei committere.

g Ita loquebatur Palinurus & affixus gubernaculo tam firmiter inhærebat vt illud nusquam è manu dimitteret, & oculos iam numinis præsentia prægrauatos, ne penitùs in somnum laberentur, cœlo tenebat affixos.

Nusquam amittebat, oculósque sub astra tenebat.
Ecce Deus ramum [a], lethæo rore madentem, Sopitur.
Vique soporatum Stygia, super vtraque quassat
Tempora, cunctantique [b] natantia lumina soluit.
Vix primos [c] inopina quies laxauerat artus: In mare
Et super incumbens [d], cum puppis parte reuulsa, deturbatur.
Cúmque gubernaclo liquidas proiecit in vndas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non seciùs [e] æquore classis Sirenum
Promissísque patris Neptuni interrita fertur. scopuli.
Iámque adeò scopulos Sirenum [f] aduecta subibat,

a Somnus virgam lethæi fluminis & stygiæ paludis aqua madefactam, super vtraque Palinuri tempora frequenti agitatione concussit, vt ei soporem & rerum omnium obliuionem induceret. λήθη obliuio.

b Reluctanti Palinuro contra vim soporis ingruentem oculos natantes & somni vicinitate fluitantes soluit & relaxat remissa contentione neruorum opticorum.

c Præclarè noster Ludouicus de la Cerda. Qui sunt *artus primi*? Somnus ita solet irrepere, vt primùm quæ sunt exteriora in homine relaxet, ac paullatim procedens interiora alliget, & constringat. Ergo vt explicet Poëta celerem mortem Palinuri, ait illum lapsum nondum somno serpente ad interiora animæ, sed primos tantùm artus occupante. vel est enallage. vix prima quies laxauerat artus inopinos, quos videlicet somnus inopinatò fuerat aggressus.

d Tum somnus super Palinurum incumbens eum præcipitauit in vndas liquidas & immotas, deinde auolauit.

e Nihilo tamen minùs classis secura nauigat perinde ac si gubernatorem non amisisset.

f Sirenes dicuntur in quadam insula iuxta Neapolin habitasse, quæ præternauigantes cantûs suauitate allectos trahebant in naufragia. Has Vlysses contemnendo deduxit ad mortem. Difficiles itaque olim, ante Vlyssis aduentum, erant illi scopuli, vt indicium erat ab ossibus miserorum: Cùm au-

Difficiles quondam. multorúmque ossibus albos:
Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant,
Cum pater[a] *amisso fluitantem errare magistro*[b].
Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in vndis,
Multa gemens, casúque animum concessus amici:
O nimiùm,[c] *cælo, & pelago confise sereno,*
Nudus[d] *in ignota, Palinure, iacebis arena.*

Æneas succedit Palinuro.

tem prætematuigauit Æneas, sublatis Sirenibus pristinæ cantus suauitati raucus vndarum fremitus successerat, & saxa marinis fluctibus assiduè verberata resonabant.

a Æneas.
b Gubernatore Palinuro.
c Verba sunt Æneæ vt constat ex initio libri sequentis.
d Insepultus.

FINIS.

PVBLII VIR. MARONIS ÆNEIDOS.

LIBER VI.

MODESTINI IVRISCONSVLTI in sextum Æneidos librum.

ARGVMENTVM.

Cumas deinde venit. fert hinc reſponſa Sibyllæ,
Miſenum ſepelit: mons ſeruat nomen humati.
Ramum etiam diuûm placato numine portat,
Et vates longæua vnà deſcendit Auernum,
Agnoſcit Palinurum, & ibi ſolatur Eliſam,
Dei phobúmque videt lacerum crudeliter ora.
Vmbrarum pœnas diſcit, narrante Sibylla.
Conuenit Anchiſen penitus in valle virenti,
Agnoſcitque ſuam prolem, monſtrante parente.
Hæc vbi percepit, graditur, ſociósque reuiſit.

IC fatur lacrymans [a], *claßique immittit habenas* [b],
Et tandem [c] *Euboïcis* [d] *Cumarum allabitur* [e] *oris.*

a Æneas ita loquitur lacrymans & deplorans mortem Palinuri. *b* A re equeſtri ducta tranſlatio. Laxat, inquit, & excutit rudentes ad explicanda vela, & auram captandam: vel, vt alij malunt, Naui ſuæ nouum gubernaculum immittit, loco prioris, quod ſecum traxerat Palinurus in mare delabens.

c Hanc particulam vel ad Æneæ deſiderium retulit iampridem ad Italiam venire cupientis, vel ait *tandem*, quia iam à ſeptem annis Æneas nauigationem occœperat.

d Chalcis inſulæ Eubœæ ciuitas, ex qua profecti Cumarum conditores, in Italiam appulſi ſunt.

e Secundo & tranquillo curſu ad littus Cumarum appellitur.

Troianorum appulsus ad Italiam.

Obuertunt pelago proras [a] *: tum dente* [b] *tenaci*
Anchora fundabat naueis, & littora curuæ
Prætexunt puppes. iuuenum [c] *manus emicat* [d] *ardens*
Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis [e], *pars densa ferarum*
Tecta rapit, syluas [f] *inuentáque flumina monstrat.*
At pius Æneas arces [g], *quibus altus Apollo*
Præsidet, horrendæque [h] *procul secreta Sibyllæ*

a Prora est anterior pars nauis quæ proinde terræ vicinior est cùm nauis ad portum accedit: puppis autem, quæ pars est posterior, etiam remotior est à terra, & mari, quod à tergo relictum est, vicinior. Iam nautæ nauibus appulsis, proram in pelagus, puppem in littus obuertunt, vt paratior sit nauis cùm fuerit denuò nauigandum. Quod hoc loco ita Troiani præstiterunt, vt nauibus anchora & veluti quodam fundamento stabilitis puppes in curuum dispositæ flexuosam portus in arcum sinuati curuitatem prætexerent, proræ in mare verterentur.

b Lib. 1. -- *Vnco non alligat anchora morsu.*

c Plerique iuuenes erant. senes enim cum matronis in Sicilia consederant.

d E nauibus exilit in littus Italicum.

e Alij ad ignem excitandum, silicem silice collidunt, vt ex illo conflictu extundant & educant scintillas, quas natura in imas silicum venas abstruserat, siue absconderat.

f Alij eunt lignatum & tantam vim lignorum tam celeriter affernnt, vt ipsas syluas, quæ sunt ferarum latibula, rapere videantur: & socijs suis monstrant flumina, fontes & aquarum scaturigines, quas quærendo inuenerint.

g Cæteris res corporis curantibus Æneas, vt erat pius & religiosus, petit templum Apollinis in arce Cumana, & alto montis fastigio constitutum. vnde & altus Apollo dicitur.

h Æneas petit penetralia Sibyllæ procul secreta & remota in ingenti antro in magnam cauitatem extenso *horrendæ*

Antrum immane petit: magnam cui mentem, animúmque [a] Sibylla.
Delius [b] *inspirat vates, aperítque futura.*
Iam subeunt Triuiæ [c] *lucos, atque aurea tecta.*
Dædalus [d] *(vt fama est) fugiens Minoja* [e] *regna,*

tam venerabilis vt accedentes sacro quodam horrore, & religione perfunderet.
a De mentis & animi distinctione vide dicta in secundam Philippicam §. 33. nota 3.
b Appollo futurorum præscius, cui Delos insula consecrata.
c Dianæ quæ in triuiis & compitis adorabatur.
d Pasiphaë solis filia taurum adamauit. Dædalus ligneum finxit vaccæ simulacrum, & bubulo corio contexit, vt eo inclusa Pasiphaë tauro iungeretur. natus inde Minotaurus, quem *Semibouémque virum, semiuirúmque bouem* fuisse fabulantur. Dædalus labyrinthum extruxit, vt eius inextricabilibus flexibus Minotaurum includeret. Interim proficiscitur Androgeos Minois filius Athenas, & ab Atheniensibus occiditur. Minos eis bellum indicit, & ea conditione pacem victis concedit, vt quotannis septem è liberis suis sorte ductos in Cretam submittant à Minotauro deuorandos. Theseus sponte se offert, proficiscitur in Cretam: Ariadne Minois filia amore Thesei capta, cùm videret fore vt Theseus, etiam si Minotaurum occideret, tamen in illis labyrinthi flexibus & ambagibus hæreret, à Dedalo edocta dat Theseo glomum filij, monétque vti per inexplicabiles illos viarum flexus & recursus iter faciens, illum fili glomum euoluat, & rediturus, necato Minotauro, filum colligat, sequatúrque relegens eadem sua vestigia. Ingreditur Theseus, pugnat, vincit, euadit. Iratus Minos Dædalum in carcerem includit. Ille sibi & Icaro filio fingit alas, & cera compingit. Vterque aëri se committit, sed Icarus dum altiùs volare contendit, alis calore resolutis, in mare delabitur: inde maris Icarij nomen. Dædalus ad Italiam peruenit, & iuxta Cumas primùm à volatu requiescit. ibi consecrat alas Apollini, templum extruit, in templi foribus rei gestæ seriem effingit.
e Cretam, vbi regnauit Minos filius Iouis & Europæ.

Æneas Anchisa.

Dixerat: & tenueis fugit ceu fumus in auras.
Æneas, Quò deinde ruis? quò proripis [a]? inquit:
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans cinerem, & sopitos [b] suscitat ignes,
Pergameúmque larem [c], & canæ [d] penetralia Vestæ.
Farre pio [e] & plenâ supplex veneratur acerrâ [f].
Extemplo socios, primúmque accersit Acesten:
Et Iouis imperium, & chari præcepta parentis
Edocet, & quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consilijs: nec iussa recusat Acestes.

Vrbs cõditur.

Transcribunt [g] vrbi matres, populúmque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis [h] egentes.

Naues instaurantur.

Ipsi transtra nouant, flammísque ambesa reponunt
Robora nauigijs: aptant remósque, rudentésque:
Exigui numero: sed bello viuida virtus.
Intereà Æneas vrbem designat [i] aratro,

a Quo te proripis?
b Cinere coopertos, & quasi sub cinere dormientes. vide lib. 8 versu 543.
c De Laribus secunda Philippica §. 63. Nota 8.
d Seruius. *Aut antiquæ, aut propter ignis fauillas.*
e Seruius. *Vel quia exinde sacrificabatur: vel quia mos fuit apud maiores vt diuinum ignem farre seruarent.* vide.
f Acerra vasculum thuris. Pauperes thuris micam, diuites plenam acerram dijs offerebant.
g Idem *Romani moris verbum est, Transcripti enim in colonias deducebantur.*
h Qui non ad magnam gloriam adspirabant.
i Idem Seruius. *Quem Cato in originibus dicit morem fuisse. condituri enim ciuitates taurum in dextra, vaccam in sinistra iungebant, & cincti ritu Sabino* (Gabino) *id est togæ parte caput velati, parte succincti tenebant stiuam obliquam, vt glebæ omnes intrinsecus caderent & ita sulco ducto loca designabant murorum, aratrum suspendentes circa loca portarum, vnde & territorium di-*

Sortitúrque domos [a] *hoc Ilium, & hæc loca Troiæ* — *Vrbs ædificatur.*
Esse iubet. gaudet regno [b] *Troianus Acestes,*
Indicitque forum [c], *& Patribus dat iura vocatis.*
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ [d], *tumulóque sacerdos,*
Et lucus latè sacer [e] *additur Anchisæo.*
Iamque dies epulata nouem [f] *gens omnis, & aris*
Factus honos, placidi strauerunt [g] *æquora venti,*
Creber & adspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurua ingens per littora fletus:
Complexi inter se noctémque diémque morantur. — *Troiani à se inuicem separantur.*
Ipsæ iam matres, ipsi quibus aspera quondam
Visa maris facies, & non tolerabile numen [h],
Ire volunt, omnémque fugæ [i] *perferre laborem.*
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis:

ctum est, quasi trituorium, tritum bobus & aratro. Idem Varro. Plutarchus aliique testantur. Vide secundam Philippicam §. 86. nota 4.

a Sortitò distribuit loca quibus ædes excitentur.

b Gaudet accessisse regno suo nouam ciuitatem.

c Indicit conuentum ad disceptanda negotia, & Senatoribus conuocatis iura prescribit. de appellatione Patrum vide 1. Philipp §. 1. Nota 2.

d A Luco Idalio insulæ Cypri Veneri consecrato.

e Vide librum 8. ad versum 598.

Relligione patrum latè sacer. —

Porro moris fuit vt lucos, Græci τεμένη appellant, dijs & heroibus consecrarent.

f Donatus in Phormionem. *In nuptijs septimus dies instaurationem voti habet, vt in funere nonus, quo parent alia concluduntur.*

g Placidis ventorum flatibus ita æquata fuit & læuigata maris superficies, vt nulli fluctus in tumorem attollerentur, nulli in lacunas subsiderent. lib 8. versu 88. Auster verò secundus nauigantibus in Italiam è Sicilia.

h Numen ipsius maris videlicet Neptunus, aut Amphitrite.

i Profectionis.

Et consanguineo lacrymans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, & tempestatibus agnam
Cædere deinde iubet, soluique ex ordine [a] funes.
Ipse caput [b] tonsæ folijs euinctus oliuæ,
Stans procul in prora pateram tenet, extáque salsos
Porricit in fluctus [c], ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens [d] à puppi ventus euntes.
Certatim socij feriunt mare, & æquora verrunt.

Nauigatio adornatur.

At Venus intereà Neptunum [e] exercita curis
Alloquitur, talésque effundit pectore questus:
Iunonis grauis ira, & inexsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes:
Quam nec longa dies [f], pietas nec mitigat vlla:

Venus Neptuno.

a Vel quia rerum ordo poscebat, vt peractis priùs sacrificijs tum demum funes & nauium retinacula soluerentur. vel quia certus erat nauium ordo inter se, & primo loco soluendus erat funis nauis prætoriæ, deinde cæterarum.

b Æneas ipse caput habens ramo oleæ ad venustatem tonsæ siue *comptæ minutis frondibus* redimitum.

c Vide supra versu 238. Liuius lib. 29. de Scipione. *Cruda exta, cæsâ victimâ, vti mos, in mare porricit, tubâque signum dedit proficiscendi.* Procul autem est paulo remotiùs à terra, ita tamen vt præ oculis adhuc esset eorum qui in littore remanebant.

d Auster nauigantibus obsecundat, eósque prosequens à puppi, id est à posteriore nauium parte, naues impellit.

e Commodè noster Cerdanus. Venus inducitur sollicita de rebus filij, imò *exercita*, id est vexata curis, fatigata, enecta: ideóque *effundit* pro hato non verba, vt in cassum: sed *questus*, quo exprimitur habitus interni doloris. & quia *questus*, ideo *è pectore*, vbi altiùs dolor insederat.

f Iuno tam infesta est Troianis, vt eius pectus nullis Troianorũ malis satietur, nulla temporis diuturnitate, nulla Æneæ qui toties ei sacrificauit (vt lib. 3. versu 547.) pietate mitigetur, non cedat imperio Iouis, nulla fati necessitate franga-

Nec Iouis imperio, fatisue infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Vrbem odiis satis est, pœnam traxisse per omnem
Relliquias Troiæ cineres, atque ossa peremptæ
Insequitur. caussas tanti [a] *sciat illa furoris.* **Veneris querela.**
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in vndis
Quam molem subitò excierit: [b] *maria omnia cœlo*
Miscuit, [c] *Æoliis* [d] *nequicquam* [e] *freta procellis:*
In regnis hoc ausa tuis [f]
Pro scelus: ecce etiam Troianis matribus actis [g]
Excussit fœdè puppes, & classe subegit
Amissa socios ignotæ [h] *linquere terræ.*

tur. Nec ei sufficit quòd vrbem in media Phrygia dominantem inde sustulit, exedit, & insatiabili quodam odio deuorauit, Troianos qui superfuerant vrbis incendio vexauit, miseréque per omne suppliciorum genus traxit atque raptauit: Non, inquam, hæc sufficiunt ad explendam satiandámque eius iram, etiam in ciuitatis excisæ cineres & ossa suam crudelitatem expromit.

a Viderit illa quibus de caussis tanto furore contra Troianos exarserit. Nam ego neque scio, neque assequi coniecturâ possim.

b Tu mihi testis, ô Neptune, quantam anno præterito fluctuum molem, quas procellas in Libyco mari excitarit. de hac tempestate 1. Æneidos.

c Adagium est, quod tamen propriè quadrat in hunc locum: vbi de tempestate & fluctibus propemodum ad cœlum elatis agitur.

d Ex insula Æolia ventorum eruptione concitatis. vt fusè lib. 1. describitur.

e Seruius. *Vel sine caussa, id est nulla extante ratione:* vel frustra, quia duntaxat vnam nauem amiserunt Troiani, venti cæteras incolumes in Africam appulerunt.

f Hoc addit inuidiæ exaggerandæ causâ, & vt Neptunum quoque ostendat à Iunone contemni.

g Furore compulsis, redactis ad insaniàm.

h Hoc miserationis potiùs caussa dictum, quam veritatis;

In mare se Xanthus, Peleidæ [a] tunc ego forti
Congressum Aeneam, nec Dijs, nec viribus æquis
Nube caua [b] eripui: cuperem cùm vertere ab imo
Structa meis manibus [c] periuræ mœnia Troiæ.
Nunc quoque mens eadem [d] perstat mihi: pelle timores:
Tutus quos optas, portus accedet Auerni.
Vnus erit [e] tantùm, amissum quem gurgite quæret.
Vnum pro multis dabitur caput.
His vbi læta [f] Deæ permulsit pectora dictis, *Mare tranquillat.*
Iungit equos [g] curru genitor, spumantiáque addit
Frena feris [h], manibúsque omneis effundit habenas:
Cæruleo per summa leuis volat æquora curru,
Subsidunt vndæ [i], tumidúmque sub axe tonanti.

a Cùm Achille Pelei filio congressus est Æneas: *nec dijs, nec viribus æquis*, Achilles enim fortior Et Iuno, Minerua, Neptunus, ipse Iupiter Achillem protegebant: Ænean Mars & Venus.

b Vide lib 10. in versum 81.

c Neptunus & Apollo mœnibus Ilium cinxerant: promiserat illis Laomedon magnam mercedem: sed fidem datam periurio violauit. Eam ob rem iratus Neptunus mœnia suis manibus constructa, & Troiæ, cuius Rex periurus fuerat, circundata, funditus euertere cupiebat.

d Æneæ ab omnibus periculis liberandi.

e Palinurus, qui paulò pòst, vt dicetur, in mare delapsus est.

f Vbi Pater Neptunus deæ Veneris pectora demulsit, & ea demulcens læta fecit siue delectatione compleuit.

g Equi Neptuno tribuuntur, & ipse vocatur ἵππιος *equester*, putabatúrque ludis consualibus equestribus præsidere.

h Vel equis vt lib. 2.

Inque feri curuam compagibus aluum.

vel ferocientibus.

i Vndæ sub curru Neptuni complanantur, & æquor quod priùs elatis fluctibus tumescebat, æquatur in planitiem sub axe tonanti, id est sub curru sonante, & tonitrui strepitum imitante.

Sternitur æquor aquis, fugiunt vasto æthere nimbi.

Neptuni comitatus.

Tum variæ comitum facies, immania cete, [a]
Et senior Glauci chorus, [b] *Inoúsque Palæmon,* [c]
Tritonésque citi, Phorcique exercitus omnis.
Læua [d] *tenent Thetis, & Melite, Panopeiáque virgo,*
Nisæe, Speióque, Thaleiáque, Cymodocéque.
Hîc patris Æneæ suspensam [e] *blanda vicissim*
Gaudia pertentant mentem: iubet ocyùs omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.
Vna omnes fecêre pedem, [f] *pariterque sinistros,*
Nunc dextros soluêre sinus, [g] *vnà ardua torquent*

Nauigant Troiani.

a Balænæ corporis magnitudine immanes.

b Enallagè pro *chorus* siue comitatus Glauci senioris. fuit autem piscator Anthedonius, quem gustatis quibusdam herbis in Deum marinum mutatum fuisse fabulantur.

c Melicertes Thebanus fuit quem mater Ino complexa desiliit in mare. vterque in deos allectus Melicertes dictus Palæmon, Ino Leucothea siue Matuta Tritones Neptuni tubicines, Phorcus Thoosæ nymphæ & Neptuni filius. *Vt autē Varro dicit* (verba sunt Seruij) *Rex fuit Corsicæ & Sardiniæ, qui cùm ab Atlante nauali certamine cū magna exercitus parte fuisset obrutus, finxerunt socij eius in Deum marinum fuisse conuersum.*

d Commodè diis Neptuni dextram, deabus læuam assignat.

e Æneas in hac maris tranquillitate lætabatur vicissim, id est, post dolorem quem è classis incendio, & suorum separatione perceperat: ita tamen blanda gaudij titillatione sollicitabatur, vt præsenti fortunæ non planè confideret, sed suspensus animo de eius stabilitate dubitaret.

f Pes, vt ait Seruius, est funis quo velum intenditur: vt alij, infima pars veli. Quidquid sit, pes pro ipso velo, pars pro toto sumitur. Itaq; fecêre pedem, idem est atque vela fecerunt.

g Et omnes pariter nunc dextram, nunc sinistram velorum partem in rugas contractam & replicatam, soluerunt, laxauerunt, exsinuarunt, vt iusserat Æneas *intendi brachia velis*, id est, manum velis admoueri, vel per enallagen vela brachiis intendi, & ad captandam auram explicari.

Cornua, [a] *detorquéntq; : ferunt sua* [b] *flamina classem.*
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen : ad hunc [c] *alij cursum contendere iussi.*
Iámque ferè mediam cœli nox humida metam
Contigerat, [d] *placidâ laxarant* [e] *membra quiete*
Sub remis fusi per dura sedilia [f] *nautæ :*
Cùm leuis ætherijs [g] *delapsus Somnus ab astris*
Aëra dimouit tenebrosum, [h] *& dispulit vmbras*
Te Palinure petens tibi tristia somnia [i] *portans*

Somnus venit ad Palinurum.

a Vna omnes antennarum extremitates siue cornua, in eam partem obuertunt vnde spirat ventus Antenna est lignum summæ mali parti transuersim alligatum, vnde vela dependent. *Ardua* igitur *cornua*, quasi posita circa mali fastigium. Tertullianus lib. 3. aduersus Marcionem. *Nam in antenna, quæ crucis pars est, extremitates cornua vocantur.*

b Hæ duæ voces tranquillitatem & nauigationis felicitatem important. *ferunt*, promouent, à puppi prosequuntur, lib. 4.
Expectet facilémque fugam, ventósque ferentes.

Sua, secunda, propitia. Horatius
Ventis iturus non suis.

Ouidius 1. de remedio
Gaudeat & vento nauiget ille suo.

c Ad Palinurum.

d Vt suprà dictum est, medium noctis meta dicitur, quia vt fieri solet in ludis Circensibus, cùm nox ad medium peruenerit, videtur cursum retorquere, & quasi metâ circumactâ ad lucem redire.

e Propriè, quia neruorum contentio sopore remittitur & laxatur, vnde quod manu tenetur excidit, statim atque sopor tenentem inuaserit.

f Transtra in quibus sedere solent remiges.

g Astra nocti dominantur, Somnus nocti socius : eam ob rem fingitur ab astris descendere.

h Vt conuersus in Phorbantis faciem videri posset & agnosci, aërem tenebrosum à se remouit, quo circundatus & inuolutus accesserat, & circumfusam caliginem dissipauit.

i Soporem, qui tibi tristissimus erit, tibique mortis caussam exhibebit.

Insonti, puppíque Deus consedit in alta
Phorbanti similis, funditque has ore loquelas:
Somnus Palinuro. *Iaside [a] Palinure, ferunt ipsa æquora classem:*
Æquatæ spirant auræ [b]: datur hora quieti.
Pone caput [c], fessósque oculos furare labori.
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo:
Cui vix attollens Palinurus lumina [d] fatur.
Palinurus Somno. *Méne salis [e] placidi vultum, fluctúsque quietos*
Ignorare iubes? méne huic confidere monstro?
Aeneam credam [f] quid enim fallacibus Austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clauúmque [g] affixus & hærens

a Fili Iasi, ipsa æquora suâ tranquillitate ferunt classem, vt etiamsi nulla gubernatoris ars adhibeatur, possit tamen sua sponte, adiuuante maris placiditate, ventis obsecundantibus ad portum peruenire.

b Venti tam æquabiliter spirant, vt nulla obliquitate vela compleant, & nauigantibus obsecundent.

c Demitte caput, & oculos diuturna siderum inspectione fatigatos obiter & quasi furtim à labore & contentione refice, vt ne ipsa quidem maria sciant te quieuisse. interim pro te vigilabo, tuásque vices implens nauem gubernabo.

d Vix attollens oculos somni vicinitate iam grauatos & oppressos.

e Ironia. O te bellum admonitorem, Phorba, qui me rei nauticæ peritissimum iubes præsenti tranquillitati confidere, nec metuere insidias maris infidi, quod veluti monstrum ex vna in aliam faciem subitò conuertitur, & post aliquantulam fluctuum quietem rursus procellis agitatur. Pulchrè Lucretius. *Subdola cùm ridet placidi pellacia ponti.*

f Ego scilicet, qui sum toties serenitatis fraude deceptus, Æneam meum principem, spémque vnicam Troiani nominis, velim perfidorum ventorum fidei committere.

g Ita loquebatur Palinurus & affixus gubernaculo tam firmiter inhærebat vt illud nusquam è manu dimitteret, & oculos iam numinis præsentia prægrauatos, ne penitùs in somnum laberentur, cœlo tenebat affixos.

Nusquàm amittebat, oculósque sub astra tenebat.
Ecce Deus ramum [a], lethæo rore madentem, Sopitur.
Vique soporatum Stygia, super vtraque quassat
Tempora, cunctantique [b] natantia lumina soluit.
Vix primos [c] inopina quies laxauerat artus: In mare deturbatur.
Et super incumbens [d], cum puppis parte reuulsa,
Cúmque gubernaclo liquidas proiecit in vndas
Præcipitem, ac socios nequicquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales in auras.
Currit iter tutum non seciùs [e] æquore classis Sirenũ scopuli.
Promissísque patris Neptuni interrita fertur.
Iámque adeò scopulos Sirenum [f] aduecta subibat,

a Somnus virgam lethæi fluminis & stygiæ paludis aqua madefactam, super vtraque Palinuri tempora frequenti agitatione concussit, vt ei soporem & rerum omnium obliuionem induceret. λήθη obliuio.
b Reluctanti Palinuro contra vim soporis ingruentem oculos natantes & somni vicinitate fluitantes soluit & relaxat remissa contentione neruorum ópticorum.
c Præclarè noster Ludouicus de la Cerda. Qui sunt *artus primi*? Somnus ita solet irrepere, vt primùm quæ sunt exteriora in homine relaxet, ac paullatim procedens interiora alliget, & constringat. Ergo vt explicet Poëta celerem mortem Palinuri, ait illum lapsum nondum somno serpente ad interiora animæ, sed primos tantùm artus occupante. vel est enallage. vix prima quies laxauerat artus inopinos, quos videlicet somnus inopinatò fuerat aggressus.
d Tum somnus super Palinurum incumbens eum præcipitauit in vndas liquidas & immotas, deinde auolauit.
e Nihilo tamen minùs classis secura nauigat perinde ac si gubernatorem non amisisset.
f Sirenes dicuntur in quadam insula iuxta Neapolin habitasse, quæ prænauigantes cantûs suauitate allectos trahebant in naufragia. Has Vlysses contemnendo deduxit ad mortem. Difficiles itaque olim, ante Vlyssis aduentum, erant illi scopuli, vt indicium erat ab ossibus miserorum: Cùm au-

Difficiles quondam. multorúmque ossibus albos:
Tum rauca assiduo longè sale saxa sonabant,
Cum pater [a] amisso fluitantem errare magistro [b].
Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in vndis,
Multa gemens, casúque animum concussus amici:
O nimiùm, [c] cælo, & pelago confise sereno,
Nudus [d] in ignota, Palinure, iacebis arena.

Æneas succedit Palinuro.

tem præternauigauit Æneas, sublatis Sirenibus pristinæ cantus suauitati raucus vndarum fremitus successerat, & saxa marinis fluctibus assiduè verberata resonabant.

a Æneas.
b Gubernatore Palinuro.
c Verba sunt Æneæ vt constat ex initio libri sequentis.
d Insepultus.

FINIS.

PVBLII VIR. MARONIS ÆNEIDOS.

LIBER VI.

MODESTINI IVRISCONSVLTI in sextum Æneidos librum.

ARGVMENTVM.

Cumas deinde venit. fert hinc responsa Sibyllæ,
Misenum sepelit: mons seruat nomen humati.
Ramum etiam diuûm placato numine portat,
Et vates longæua vnà descendit Auernum,
Agnoscit Palinurum, & ibi solatur Elisam,
Dei phobúmque videt lacerum crudeliter ora.
Vmbrarum pœnas discit, narrante Sibylla.
Conuenit Anchisen penitus in valle virenti,
Agnoscitque suam prolem, monstrante parente.
Hæc vbi percepit, graditur, sociósque reuisit.

IC fatur lacrymans a, *clasßique immittit habenas* b,
Et tandem c *Euboicis* d *Cumarum allabitur* e *oris.*

a Æneas ita loquitur lacrymans & deplorans mortem Palinuri. *b* A re equestri ducta translatio. Laxat, inquit, & excutit rudentes ad explicanda vela, & auram captandam: vel, vt alij malunt, Naui suæ nouum gubernaculum immittit, loco prioris, quod secum traxerat Palinurus in mare delabens.

c Hanc particulam vel ad Æneæ desiderium retulit iampridem ad Italiam venire cupientis, vel ait *tandem*, quia iam à septem annis Æneas nauigationem occœperat.

d Chalcis insulæ Eubœæ ciuitas, ex qua profecti Cumarum conditores, in Italiam appulsi sunt.

e Secundo & tranquillo cursu ad littus Cumarum appellitur.

Troianorum appulsus ad Italiam.

Obuertunt pelago proras[a] *: tum dente*[b] *tenaci*
Anchora fundabat naueis, & littora curuæ
Prætexunt puppes. iuuenum[c] *manus emicat*[d] *ardens*
Littus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis[e]*, pars densa ferarum*
Tecta rapit, syluas[f] *inuentáque flumina monstrat.*
At pius Æneas arces[g]*, quibus altus Apollo*
Præsidet, horrendæque[h] *procul secreta Sibyllæ*

a Prora est anterior pars nauis quæ proinde terræ vicinior est cùm nauis ad portum accedit: puppis autem, quæ pars est posterior, etiam remotior est à terra, & mari, quod à tergo relictum est, vicinior. Iam nautæ nauibus appulsis, proram in pelagus, puppem in littus obuertunt, vt paratior sit nauis cùm fuerit denuò nauigandum. Quod hoc loco ita Troiani præstiterunt, vt nauibus anchora & veluti quodam fundamento stabilitis puppes in curuum dispositæ flexuosam portus in arcum sinuati curuitatem prætexerent, proræ in mare verterentur.

b Lib. 1. -- *Vnco non alligat anchora morsu.*

c Plerique iuuenes erant. senes enim cum matronis in Sicilia consederant.

d E nauibus exilit in littus Italicum.

e Alij ad ignem excitandum, silicem silice collidunt, vt ex illo conflictu extundant & educant scintillas, quas natura in imas silicum venas abstruserat, siue absconderat.

f Alij eunt lignatum & tantam vim lignorum tam celeriter afferunt, vt ipsas syluas, quæ sunt ferarum latibula, rapere videantur: & socijs suis monstrant flumina, fontes & aquarum scaturigines, quas quærendo inuenerint.

g Cæteris res corporis curantibus Æneas, vt erat pius & religiosus, petit templum Apollinis in arce Cumana, & alto montis fastigio constitutum. vnde & altus Apollo dicitur.

h Æneas petit penetralia Sibyllæ procul secreta & remota in ingenti antro in magnam cauitatem extenso *horrendæ*

Antrum immane petit: magnam cui mentem, animúmque [a]
Delius [b] *inspirat vates, aperítque futura.*
Iam subeunt Triuiæ [c] *lucos, atque aurea tecta.*
Dædalus [d] *(vt fama est) fugiens Minoïa* [e] *regna,* Sibylla.

tam venerabilis vt accedentes sacro quodam horrore, & religione perfunderet.

a De mentis & animi distinctione vide dicta in secundam Philippicam §. 33. nota 3.

b Appollo futurorum præscius, cui Delos insula consecrata.

c Dianæ quæ in triuiis & compitis adorabatur.

d Pasiphaë solis filia taurum adamauit. Dædalus ligneum finxit vaccæ simulacrum, & bubulo corio contexit, vt eo inclusa Pasiphaë tauro iungeretur. natus inde Minotaurus, quem *Semibouémque virum, semiuirúmque bouem* fuisse fabulantur. Dædalus labyrinthum extruxit, vt eius inextricabilibus flexibus Minotaurum includeret. Interim proficiscitur Androgeos Minois filius Athenas, & ab Atheniensibus occiditur. Minos eis bellum indicit, & ea conditione pacem victis concedit, vt quotannis septem è liberis suis sorte ductos in Cretam submittant à Minotauro deuorandos. Theseus sponte se offert, proficiscitur in Cretam: Ariadne Minois filia amore Thesei capta, cùm videret fore vt Theseus, etiam si Minotaurum occideret, tamen in illis labyrinthi flexibus & ambagibus hæreret, à Dedalo edocta dat Theseo glomum filij, monétque vti per inexplicabiles illos viarum flexus & recursus iter faciens, illum fili glomum euoluat, & rediturus, necato Minotauro, filum colligat, sequatúrque relegens eadem sua vestigia. Ingreditur Theseus, pugnat, vincit, euadit. Iratus Minos Dædalum in carcerem includit. Ille sibi & Icaro filio fingit alas, & cera compingit. Vterque aëri se committit, sed Icarus dum altiùs volare contendit, alis calore resolutis, in mare delabitur: inde maris Icarij nomen. Dædalus ad Italiam peruenit, & iuxta Cumas primùm à volatu requiescit. ibi consecrat alas Apollini, templum extruit, in templi foribus rei gestæ seriem effingit.

e Cretam, vbi regnauit Minos filius Iouis & Europæ.

Dædalus.

Præpetibus a *pennis ausus se credere* b *cœlo,*
Insuetum per iter gelidas enauit c *ad Arctos* d.
Chalcidicáque e *leuis tandem super adstitit arce.*

Templũ Cumanum.

Redditus f *his primùm terris, tibi Phœbe sacrauit*
Remigium g *alarum, posuítque immania* h *templa:*

a Vel velocibus, vel, vt exponit Gellius contra Hyginum lib. 6. cap. 6. Noctium Atticarum, *Quoniam non ipsæ tantùm aues quę prosperiùs volãt, sed etiam loci, quos capiunt, quòd idonei felicésque sunt, præpetes appellãtur: idcirco Dædali pennas pręepetes dixit, quoniam ex illis locis, in quibus periculum metuebat in loca tutiora peruenerat.* Hęc Gellius, quæ Seruius verbatim exscripsit. Adde quòd aues præpetes sunt aues felicis augurij, quas etiam sinistras vocabant, quòd ad auguria captantis sinistram apparerent. Augur autem conuersus erat ad orientem, ac proinde septentrionem habebat ad sinistram. (Vide dicta in librum 2. versus 693.) Præpetes igitur siue felicis augurij fuerunt alæ Dædali, quia *gelidas enauit ad arctos*, id est, versus Septentrionem volauit vt in Boreali regione sedem caperet, quæ sinistra est ortum spectantibus.

b Benè *se credere*, id est, se committere aëri, tum propter periculum decidendi, tum propter rei nouitatem & insolentiam, sic Horatius lib. 1.

Expertus vacuum Dædalus aëra
Pennis non homini datis.

c Hac translatione: & alterâ, *remigio alarum*, innuit historiæ veritatem. reuera enim Dædalus non volauit ad Italiam, sed nauigauit.

d Ad septentrionem, siue ad polum arcticum. Duæ sunt circa polum constellationes quæ ἄρκτοι. i. vrsæ vocantur. Vrsa maior quæ Helice, Vrsa minor quæ & Cynosura. Iam Italia respectu Cretæ septentrionalis est regio: quare Dædalus è Creta petens Italiam dicitur *ad Arctos* siue ad septentrionalem mundi plagam volare.

e Cumanâ. Velleius lib. 1. *Chalcidenses orti Atticis, Hippocle & Megasthene ducibus, Cumas in Italia condiderunt. Huius classis cursum esse directum alij columbæ antecedentis volatu dicunt alij nocturno æris sono, qualis Cerealibus sacris cieri solet.*

f Ex alieno elemento, videlicet aëre in suum elementum restitutus. g Lucretius lib. 6.

Remigij oblitæ pennarum vela remittunt.

1. Æneidos. *Remigio alarum.*

h Ingentia, vt lib. 4. versu 199.

In foribus, lethum Androgeo [a]. *tum pendere pœnas*
Cecropidæ iußi (miserum) septena quotannis
Corpora natorum, stat ductis sortibus vrna [b].
Contrà elata mari respondet [c] *Gnosia tellus.*
Hîc crudelis [d] *amor tauri, suppostáque furto*
Pasiphaë, mistúmque genus, prolésque biformis Pasiphaë
Minotaurus inest, veneris monumenta nefandæ.
Hîc labor ille domûs [e], *& inextricabilis error.*
Magnum reginæ [f] *sed enim miseratus amorem* Minotaurus.
Dædalus, ipse [g] *dolos tecti, ambagésque resoluit,*

a In foribus illius templi depictum erat & figuris expressum, quo pacto Androgeos Minois filius ab Atheniensibus fuerit occisus, & Athenienses (quos à Cecrope Rege Cecropidas appellat) pro scelere iussi fuerint pœnas exoluere.
b In illis foribus sculpta erat vrna, siue situla, ex qua sortitò educta fuerant eorum nomina qui mittendi erant in Cretam à Minotauro deuorandi.
c In altera forium parte sculpta erat insula Creta inter fluctus eminens, & Athenis è regione respondens. dicitur Gnosia à Gnoso Cretæ ciuitate.
d In ipsa Creta in foribus templi cælata sculptum fuerat quo pacto Pasiphaë crudeli amoris vulnere sauciata, tauro, quem efflictim deperibat, supposita fuerit per furtum & fraudem latens in vaccæ ligneæ simulacro: & ita mixtum fuerit genus humanum cum natura belluina, natáque fuerit inde proles biformis, siue monstrum ex hominis & bouis natura conflatum, id est Minotaurus, cuius productio fuit effectus & monumentum amoris illius nefarij.
e In eadem Cretæ cælatura erat labyrinthus ille nobilis variјs viarum in se recurrentium flexibus & ambagibus implicatus. (de quo lib. 5. versu 588.) è quibus flexibus extricare & expedire se non poterant, qui semel fuerant ingressi.
f Ariadnes filiæ Minois Regis Cretensium, quæ vt primùm vidit Theseum, eius amore sic exarsit vt eum magnopere doleret in labyrinthum ingredi, salutémque suam in apertum discrimen promouere.
g Emphasis. ipse ille artifex qui labyrinthum extruxerat,

Cæca regens filo vestigia. tu quoque magnam
Icarus. Partem opere in tanto (sineret dolor) Icare haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriæ[a] cecidêre manus. quin protinus omnia
Perlegerent oculis: ni iam præmissus Achates
Deiphobe Æneæ Afforet, atque vnà Phœbi, Triuiæque sacerdos
Deïphobe Glauci fatur quæ talia Regi.[b]
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare iuuencos
Præstiterit, totidem lectas[c] de more bidentes.
Talibus affata Aenam (nec sacra morantur
Iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos
Excisum Euboïcæ[d] latus ingens rupis in antrum:
Antrum Sibyllæ. Quò lati ducunt aditus centum, ostia[e] centum,
Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen: cùm virgo, poscere fata
Tempus ait: Deus ecce, Deus[f]: cui talia fanti
Ante fores[g] subitò non vultus, non color vnus,

dolos ambagésque, primo ambages dolosas & fraudulentas, extricat & resoluit, monens vt Theseo filum daret, ad relegẽda sua vestigia. *cæca* appellat quasi obseruatu difficilia, de filo Ariadnes Ouidius. *Fila per adductas sæpe recepta manus.*

a Dædali patris.

b Quidem hoc hemistichium vt superfluum sustulerunt. *Glauci* autem supple filia.

c Vide librum 4. versu 56. cùm autem ait *grege de intacto* vult dicere iuuencos iugi expertes & indomitos esse immolandos. *d* Cumanæ. vide suprà versu 2.

e Vitruuius apud Seruium, *ostium dicit per quod ab aliquo arcemur ingressu, ab ostiando* (lege *ab obstando*) dictum: *aditum ab eundo per quem ingredimur.*

f Apollo Sibyllam instigaturus appropinquat.

g Sibyllæ talia dicenti ita vultus repente mutatus est vt in

Non comptæ mansêre comæ, sed pectus anhelum, *Sibylla ab Apolline instincta.*
Et rabie fera corda tument, maiórque videri,
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Iam propiore Dei. Cessas in vota [a]*, precésque*
Tros, ait, Ænea? cessas? nec enim antè dehiscent
Attonitæ magna ora domus [b]*, & talia fata*
Conticuit. gelidus [c] *Teucris per dura* [d] *cucurrit*
Ossa tremor: fudítque preces Rex [e] *pectore ab imo.*
Phœbe graues Troiæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxit [f] *tela, manúsque*

varios colores verteretur, & crines qui priùs compti compositíque fuerant, horrescerent, pectus anhelaret, cor furore siue diuino instinctum afflatu tumesceret, ipsa denique solito maior videretur, vt propiùs furore Apollinis afflata est. *Nondum deo plena*, inquit Seruius, *sed afflata vicinitate numinis*. Porro moris fuisse vt dæmon spectantium oculis illuderet, & diuinantium speciem humanâ staturâ maiorem exhiberet, constat ex Seneca in Agamemnone.

Nunc leuat in auras altior solito caput, Graditúrque celsa.

a Tardus es ad vota nuncupanda, precésque fundendas.

b Per domum attonitam vel Sibyllæ antrum, vel inferos ipsos intelligit. Non enim priùs, inquit, aperientur ostia illius domus, quàm tu vota precésque conceperis. Attonitam vocat, vel quia venientes reddit attonitos siue ἐμβροντήτους, & sacro quodam horrore perfundit, vel quia antrum Sibyllæ vocibus per centum ostia ruentibus, inferorum verò sedes diris damnatorum fremitibus attonatur, & quasi tonitru quodam remugit.

c Timentibus sanguis è cæteris corporis partibus ad pectus confluit & circa cor conglobatur, vnde cęteræ partęs frigent, tremunt, pallent sanguine destitutæ.

d Laboribus assueta. magnus itaque fuit horror, qui Troianos tot exantlatis ante cladibus obfirmatos & obduratos perculsit.

e Æneas non tantùm labris, vt aiunt, primoribus orauit, sed ex intimo corde preces effudit.

f Direxisti telum à Paride Troiano coniectum in eam partem corporis quæ vulneri patebat, quo Achilles filius Pelei,

Æneæ preces.

Corpus in Æacidæ: magnas obeuntia[a] *terras*
Tot maria intraui duce te[b], *penitúsque repostas*
Massylûm gentes[c] *prætentáque Syrtibus*[d] *arua.*
Iam tandem[e] *Italiæ fugientis prendimus oras.*
Hac Troiana tenus[f] *fuerit fortuna secuta:*
Vos quoque Pergameæ iam fas est parcere genti
Dijque Deæque[g] *omnes, quibus obstitit Ilium, &*
ingens
Gloria Dardaniæ, túque, ô sanctissima vates
Præscia venturi[h], *da*[i] *(non indebita posco*
Regna meis fatis) Latio considere Teucros,

nepos Æaci fuit interemptus. Achiles autem, vt est in fabulis, à Thetide matre tinctus in styge palude toto corpore inuulnerabilis fuit, excepta parte qua tenebatur. *Dardana autem*, inquit Seruius, *ideo vt non adultero sed genti prestitisse videatur.*

a Obire est circuire. vnde Seruius & Cerdanus hic Oceanum terras cingentem intelligunt. Verùm id dici non potest. Neque enim Æneas in Oceano, sed in mari mediterraneo nauigauit. Quod obire terras dicitur, quod eas alluat, séque in diuersas terras per varios tractus infundat.

b Tuis compulsus oraculis.

c Africæ populos longè dissitos & remotos.

d Illas Africæ regiones quibus duæ Syrtes prætenduntur. vide 1. Æneidos. v. 115.

e Tandem post septennij nauigationem peruenimus ad Italiam, quæ tam difficilis inuentu fuit, vt à nobis fugere videretur. lib. 5. *Italiam sequimur fugientem, & voluimur vndis.*

f Oro te, ô Apollo, vt hactenus, id est, vsque ad hunc diem mala fortuna Troianorum, & labores Troianis destinati nos fuerint insecuti, & ab ijs tandem aliquando respiremus:

g Neptunus, Vulcanus, Iuno, Minerua, qui Troianis fuistis inimici.

h Sibylla futura præsagiens.

i Sibyllam cum deorum immortalitate coniungit, quasi non solùm penes eam sit futura predicere, sed etiam præstare vt eueniant quæ predixerit. sic enim interpretari malo quàm cum alijs *da*, id est, *dic*.

Errantésque Deos, agitátaque numina Troiæ.
Tum[a] *Phœbo, & Triuiæ solido de marmore templa*
Instituam, festósque dies[b] *de nomine Phœbi.*
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
Hic ego namque tuas sortes, arcanáque fata
Dicta meæ genti ponam: lectósque sacrabo
Alma viros. foliis[c] *tantùm ne carmina manda,*
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis,
Ipsa canas, oro. finem dedit ore[d] *loquendi.*
At Phœbi nondum patiens immanis in antro *Furor Sibyllæ.*
Bacchatur vates[e]*: magnum si pectore possit*

a Cùm in Italia consedero.

b Non Æneas quidem, sed eius posteri ea præstiterunt, quæ hîc in posterorum suorum persona se facturum esse pollicetur. Nam Augustus, vt è Suetonio patet, Apollinis Palatini templum excitauit, & carmina Sibyllæ, quibus arcana populi Romani fata continebantur, *condidit duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.* Ludi Apollinares bello Punico secundo sunt instituti. Quindecim viri librorum Sibyllinorum custodes. de ludis vide 2. Philipp. §. 21. nota 8. de sortibus dictum nonnihil ad 4. Æneidos. *Nunc Lyciæ sortes.* Cerdanus hoc loco. *Erant sortes taleolæ aut surculi è ligno, quibus litteræ quædam aut notæ erant insculptæ ad diuinandum. ipsæ teniis & vittis quibusdam inuolutæ asseruiabantur.*

c Vnum rogo dumtaxat, vt tu ipsa loquaris, nec tuas vaticinationes foliis inscribas, nec subito venti impetu dissipentur. vide lib. 3. à versu 440. ad 452.

d Fortasse superfluum non est quod ait *ore*, quasi dicat, finiuit quidem preces quas ore proferebat, sed non finiuit preces & vota quæ mente conceperat. Vel, vt ait Seruius, *definiuit ei vt ore loqueretur, nec in foliis scriberet.*

e Initio cùm Apollo in Sibyllam se immitteret, necdum penitus eam possideret, reluctabatur Sibylla, necdum patiens erat Phœbi, sed conabatur eum excutere, vt equus sessorem. sed Phœbus, instar equitis calcar admouentis & habenas moderantis, eam eò magis fatigabat, quo magis reluctabatur, domabat, premebat, fingebat & ita componebat, vt illius ore ad edendum oraculum vteretur.

Excussisse Deum. tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingítq; premendo.
Ostia iámque domûs [a] *patuêre ingentia centum*
Sponte sua, vatísque ferunt responsa per auras.
O tandem magnis pelagi defuncte periclis, *Vaticinium.*
Sed terræ grauiora manent: in regna Lauini
Dardanidæ venient (mitte hanc de pectore curam)
Sed non & venisse volent [b]*: bella horrida, bella,*
Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno [c].
Non Simoïs tibi, nec Xanthus [d], *nec Dorica castra*
Defuerint: alius Latio iam partus Achilles [e].
Natus & ipse Dea: nec Teucris addita [f] *Iuno*
Vsquam aberit: cùm tu supplex in rebus egenis,
Quas gentes Italûm, aut quas non oraueris vrbes [g]*?*
Caussa mali tanti coniux iterum hospita Teucris [h],

a Antri in quo Sibylla vaticinabatur.

b Tot cladibus affligabuntur in Italia, vt doliturisint, quòd ad Italiam peruenerint.

c Hæc tam certò & determinatè futura præuideo, vt quasi præsentia iam nunc oculis videar intueri.

d Quemadmodum bello Troiano Xanthum & Simoënta cadaueribus plenos vidisti, ita cùm ad Italiam perueneris, Tybrim & Numicium videbis cæsorum corporibus oppletos, & exercitum Latinorum non deteriorem Græcorum exercitu.

e Natus est in Italia Turnus, qui non inferior Achille futurus est, nec ei siue Troianorum odio, siue bellica virtute concederet: filius deæ Veniliæ sicut Achilles deæ Thetidis.

f Infesta & veluti affixa, vt exponit Macrobius ex Lucilio lib. 14. Satyr.

Si mihi non Prætor fiet additus, atque agitet me.

vel dicitur *addita* quasi superim posita, quòd ad cæteros Troianorum hostes accesserat.

g Auxilium à duodecim Hetruriæ populis implorauit Æneas. *h* Inter Rutulos & Troianos bellum exarsit propter Lauiniam, quam Latinus Æneæ promiserat, eúmque

Externíque iterum thalami.
Tu ne cede malis: sed contra audentior ito,
Quàm tua te fortuna sinet [a]*: via prima salutis,*
Quod minime reris, Graja pandetur ab vrbe [b]*:*
Talibus ex adyto [c] *dictis Cumæa Sibylla*
Horrendas canit ambages [d]*: antróque remugit,*
Obscuris vera inuoluens. ea frena furenti
Concutit [e]*, & stimulos sub pectore vertit Apollo.*
Vt primum cessit furor, & rabida ora quierunt: *Æneæ responsio*
Incipit Aeneas heros [f]*: Non vlla laborum*
O virgo noua mi facies inopináve surgit;
Omnia præcepi [g] *atque animo mecum antè peregi.*

ad iungendum hospitij fœdus aduocarat, vt dicitur lib. sequenti. Caussa igitur mali fuit Lauinia quia propter eam bellum conflatum est, sicut propter Helenam Menelai coniugem ab Alexandro Paride raptam bellum Troianum exarserat.

a Ito contra mala aduersámque fortunam, eíque obsiste maiore animo & fiducia, quàm illa permittet, siue fortunam virtute superato.

b Ab vrbe Pallanteo quam Euander & Arcades cum eo è Grecia profecti in Italia condiderunt, prima salutis aperietur via. quia Euander quadringentos equites dedit Æneæ, eúmque misit ad Etruriam, vt auxilium à Tarchonte postularet. Æneas autem minimè rebatur id futurum, cùm putaret omnes Græcos à Troianis capitali odio dissidere.

c Ex intimo penetrali.

d Oracula reddit varijs verborum ambagibus implexa, quibus horrendę periculorum minę continentur, & obscuritatę quadam tegit futurorum euentuum veritatem.

e Redit ad superiorem allegoriam equi & sessoris, qua Sibylla cum equo, Apollo cum equite comparatur.

f Signatè *heros* fortis & generosus supra communem virtutis humanę modum, quippe qui nullis minis terreatur.

g Omnia pericula quę hominibus in vita contingere possunt animo prospexit, & ad ea fortiter toleranda me comparaui. Seneca Hippolyto.

Non imparatum pectus ærumnis gero.

Vnum oro (quando hic inferni [a] *ianua Regis*
Argumentum ab occasione. *Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso)*
Ire ad conspectum chari genitoris [b], *& ora*
Contingat: doceas iter, & sacra [c] *ostia pandas.*
Illum [d] *ego per flammas, & mille sequentia tela,*
Ab honesto. *Eripui his humeris, medióque ex hoste recepi:*
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnes pelagique minas, cælíque ferebat
Inualidus, vires vltra, sortémque senectæ.
A necessario. *Quin, vt te supplex peterem, & tua limina adirem*
Idem [e] *orans mandata dabat, natique, patrisque,*
Alma precor miserere, potes namque omnia: nec te
Nequicquam [f] *lucis Hecate præfecit Auernis.*
Ab exemplis siue A comparatis. *Si potuit manes arcessere coniugis Orpheus*
Threjcia [g] *fretus cithara, fidibúsque canoris:*
Si fratrem Pollux [h] *alterna morte redemit,*

a Quoniam hoc loco dicitur esse ianua Plutonis Regis inferorum, & palus Acherusia, quæ efficitur ex refusione Acherontis, vel potius Lucrinum lacum intelligit, quem ait nasci ex Acherontis æstuario.

b Anchisæ.

c Vel venerabilia & Diti consecrata, vel dira & execranda.

d Patrem Anchisen. vide lib. 2. exeuntem.

e Pater meus Anchises. Vide lib. 5. à versu 732.

f Nec frustra Diana, quæ ἀπὸ τοῦ ἑκὰς βάλλειν *à longe iaculando*. Hecate vocatur te præfecit & sacerdotem instituit lucis Auerni.

g Orpheus Calliopes filius Eurydicem vxorem suam ab inferis euocauit. Vide fusè 4. Georg. sub finem.

h Thracius enim erat Orpheus.

i Si Pollux Helenæ frater, Iouis & Ledæ filius fratri suo Castori immortalitatem impertiit, ea conditione vt alternis viuerent, alternis morerentur, iisque permissum est toties per eandem inferorum viam ire & redire, mihi negari non debet ingressus inferorum.

Itque reditque viam toties. quid Thesea? magnum
Quid memorem Alciden a? & mi genus ab Ioue summo.
Talibus orabat dictis, arásque tenebat.
Tum sic orsa loqui vates. Sate sanguine b diuûm
Tros Anchisiade, facilis descensus Auerni: *Facilis descẽsus Auerni.*
Noctes atque dies patet atri ianua Ditis:
Sed reuocare gradum, superásque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. pauci quos æquus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad æthera virtus, *Sed reditus difficilis.*
Dijs geniti potuêre. tenent media omnia syluæ,
Cocytúsque c sinu labens circunfluit atro.
Quòd si tantus amor menti. si tanta cupido est
Bis d Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, & insano iuuat indulgere labori:
Accipe quæ peragenda prius: latet arbore opacâ

a Theseus & Hercules inferos petierunt: ille vt Proserpinam caperet, hic vt Cerberum educeret. Quare igitur non potero ad inferos descendere vt patrem alloquar, cùm præsertim Veneris sim filius, Iouis nepos, vt Hercules Iouis filius fuit: Theseus, Neptuni.

b Commodè, vt notat Seruius, inde Sibylla ducit exordium, vbi finierat Æneas.

c Fluuius inferorum ἀπὸ τοῦ κωκύειν *lamentari*, vt Styx ἀπὸ τοῦ στυγεῖν odisse *Acheron* ἄνευ χαρᾶς sine gaudio. ἔρεβος obscurus τάρταρος quasi *tremor*.

d Semel in vita, iterum post mortem, nam etsi Æneas post mortem erat in Deos referendus, tamen eius vmbra debebat ad inferos descendere. vide dicta libro 4.

Homerus Odyss. 12. versu 387.

σχέτλιοι οἳ ζώοντες ὑπήλθετε δῶμ' Ἀΐδαο
δισθανέες, ὅτε τ' ἄλλοι ἅπαξ θνήσκουσ' ἄνθρωποι.
O miseri, viui qui descendistis Orcum,
Bis morte extincti, reliquos quando vna manet mors.

Ramus aureus.

Aureus & folijs & lento [a] vimine ramus,
Iunoni infernæ [b] dictus sacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt conuallibus vmbræ,
Sed non antè datur telluris operta [c] subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulchra [d] suum ferri Proserpina munus
Instituit: primo auulso non deficit alter
Aureus, & simili frondescit virgo metallo:
Ergo [e] altè vestiga oculis, & ritè repertum
Carpe manu: namque ipse volens, facilísq; sequetur,
Si te fata vocant: aliter [f] non viribus vllis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.
Præterea iacet exanimum tibi corpus amici [g],
(Heu nescis) totámque incestat [h] funere classem,
Dum consulta petis, nostróque in limine pendes.

a Flexili, vt alibi frequenter.
b Proserpinæ. Claudianus
-- *Caligentésque profunda. Iunonis thalamos.*
Silius -- *Comittes Iunonis Auernæ.*
c Inferos penetrare. alludit ad sacra Bonæ Deæ, quæ in operto fiebant. eandem autem esse Tellurem & Bonam Deam auctor est Macrobius. vide Muretum lib. 14. Variar. cap. 2.
d Ne otiosum videatur epitheton, ita noster Cerdanus exponit. Nam pulcherrima pulcherrimo dono delectatur.
e Cùm igitur ramus ille vndique tenebris & opacitate nemoris obtegatur, neque quisquam sine illo possit inferos penetrare, oculis inuestigandus est, & quidem altè, id est, in alto & profundo nemore inuestigandus, & postquàm inueneris, rite carpendus manu, non autem ferro resecandus.
f Quod si tibi fatale non est ad inferos descendere, frustra laborabis, nec poteris eum ramum decerpere.
g Miseni. de quo paullò pòst.
h Polluit, funestat, contaminat.

Sedibus [a] hunc refer ante suis, & conde sepulchro,
Duc nigras pecudes, ea prima piacula [b] sunto,
Sic demum lucos Stygios, regna inuia viuis
Aspicies. dixit, pressóque obmutuit ore.
Æneas mœsto defixus lumina [c] vultu
Ingreditur [d], linquens antrum, cœcósque [e] volutat
Euentus animo secum: cui fidus Achates
It comes, & paribus curis vestigia figit [f].
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quam socium exanimum vates, quod corpus humandum
Diceret. atque illi [g] Misenum in littore sicco,
Vt venêre, vident indigna [h] morte peremptum:
Misenum Æoliden [i], quo non præstantior alter

a Hunc amicum tuum exanimem, ex alieno elemento (videlicet è mari, in quo demersus est) refer in terram, quę est propria sedes hominum, eúmque iniectâ terrâ sepelito. Vel potiùs, quia paullò pòst inuentum dicet in sicco littore, sensus est, eum conde sepulchro, quod est propria sedes mortuorum.

b Vel ad expiandam classem funere Miseni pollutam (de qua funestarum familiarum expiatione pluribus in Miloniana §. *66.*) ea sacrificia sint omnium prima & efficacissima: vel ad placandos manes antequam ad inferos descendas.

c Tenens oculos vno defixos obtutu.

d Hic *ingredi*, significat non intrare siue introgredi, sed ambulare & incedere.

e Incertos vaticinationis euentus tacitus apud se considerat.

f Crebrò consistit cogitabundus, hærétque fixis in terra vestigijs.

g Æneas & Achates.

h Qua ipse indignus erat, quę meritis eius non congruebat. Vel indigna mors erat in aquis, quòd, vt putabant, elementi contrarietate, animas ipsas extingueret. Vide Pisonianam §. 44. Nota 2.

i Æoli vel filium, vel nepotem.

Aere, [a] ciere viros, Martémque accendere cantu.
Missenus. *Hectoris hic magni fuerat comes. Hectora circum*
Et lituo pugnas insignis obibat, & hasta.
Postquam illum victor vita spoliauit Achilles,
Dardanio Aeneæ sese fortissimus heros [b]
Addiderat socium, non inferiora secutus:
Sed tum fortè, cauâ dum personat æquora conchâ
Tritone occiditur. *Demens, & cantu vocat in certamina Diuos:*
Aemulus exceptum [c] Triton (si credere dignũ est)
Inter saxa virum spumosâ immerserat vndâ.
Ergo omnes magno circùm clamore fremebant,
Præcipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllæ,
Haud mora festinant [d] flentes, aramque [e] sepulchri
Congerere arboribus, cœlóque educere [f] certant.
Itur in atiquàm syluam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ [g], sonat icta securibus ilex,

a Æreo lituo viros ad pugnam concitare. notum illud Nasonis. *Non tuba directi, non æris cornua flexi.*
hinc tubicines æneatores.

b Misenus.

c Ex insidijs appetitum. sic lib. 1. Æneid.
Excipit in cautum. – Eccl. 3.
Excipere insidijs.

Tritones autem dij fuerunt marini, quos Neptuni tubicines fuisse fabulantur. per cauam autem concham lituum intelligit instar conchæ inflexum & conuolutum. vel Misenus veram concham in littore casu inuentam arripuit, eámque inflans Tritones cantu prouocauit.

d Festinè exequuntur.

e Non dubium est aras fuisse mortuis excitatas. ex 3. Æneid. versu 64. hic tamen pyram siue struem ex arboribus congestam aram appellat, quòd ad aræ formam accederet.

f Hyperbole.

g Piceam primo loco nominat, tum quia propter pinguedinem facilè flammam concipit, tum quia, vt auctor est Plinius

nius

Fraxineæque trabes cuneis & fissile robur
Scinditur: aduoluunt ingentes montibus ornos.
Nec non Æneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribúsque accingitur armis [a].
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectās syluam immensam, & sic ore [b] *precatur:*
Si [c] *nunc se nobis ille aureus arbore ramus*
Ostendat nemore in tanto, quando omnia verè
Heu nimiùm de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat: geminæ cum fortè [d] *columbæ*
Ipsa sub ora viri [e] *cœlo venêre volantes:*
Et viridi sedêre solo, tum maximus heros
Maternas [f] *agnoscit aues, lætúsque precatur:*
Este duces, ô si qua via est, cursúmq; per auras,
Dirigite in lucos, vbi pinguem diues opacat

Ligna scinduntur ad pyram funebrē.

Colūbæ geminæ se dant in conspectū.

nius lib. 16. cap. 10. est *feralis arbor, & funebri indicio ad fores posita.* ilex autem & robur sunt species quercûs.

a Instrumentis. vt -- *Cerealiáque arma Expediunt.* secures igitur Poëta intelligit.

b Non redundat *ore.* superioribus enim opponitur *corde volutat, ore precatur.*

c Optantis est. O vtinam se nobis ostendat ille ramus aureus à Sibylla prædictus, qui latet in arbore opaca, & tam denso nemore circundatur, vt vix inueniri possit. quem tamen repertum iri non despero. insinuauit enim Sibylla fore vt mihi ramus appareat, quam nimis veracem esse cognoui meo ipsius dispendio, & morte Miseni.

d Notat Seruius auguriorum aliud esse oblatiuum, aliud impetratiuum. Oblatiua quæ non poscuntur, sed fortuitò contingunt: impetratiua quæ opata veniunt. hic ergo quia oblatiuum est dicit *fortè.*

e Idem Seruius. *Peritè ne si longiùs volarent non ad eum pertinere viderentur. nam moris erat vt captantes auguria, certa sibi spatia designarent, quibus volebant videnda ad se pertinere.*

f Matri Veneri sacras.

Ramus humum: túque ô dubijs ne defice [a] rebus,
Diua parens [b]. *sic effatus vestigia pressit,*
Obseruans quæ signa ferant, quò tendere pergant.
Pascentes [c] *ille tantùm prodire volando,*
Quantùm acie possent oculi seruare sequentum.
Inde vbi venêre ad fauces graueolentis Auerni,
Tollunt se celeres [d], *liquidúmque per aera lapsæ,*
Sedibus optatis [e] *gemina super arbore sidunt:*
Discolor vnde auri per ramos aura [f] *refulsit.*
Quale solet syluis brumali frigore [g] *viscum*

Ramus aureus.

a Ne desere nos in rebus incertis.

b Venus.

c Boni erat auspicij si aues pascerentur, vnde tripudium solistimum dicebant. cùm præ auditate esca de rostris auium decidebat, terramque pauiebat.

d Aues ideo se sustulisse dicit ne ipsas teter Auerni odor afflaret. Cùm enim ad ea loca, vt ait Lucretius,

-- Adière volantes.
Remigij oblitæ pennarum vela remittunt.
Præcipitésque cadunt molli ceruice profusæ.

Eam igitur ob caussam cùm ad Auerni fauces venerunt columbæ celeriter ex illo pestilenti aëris tractu in aërem puriorem & liquidum se sustulerunt. Vide infrà versu 240.

e Vel quas ipsæ columbæ desiderabant attingere, vt ibi pascerentur, aut quas optabat Æneas vel ad aurei rami notitiam perueniret.

f Splendor. Horatius.

-- Tua ne retardet. Aura maritos.

vnde & *aurum* ab *aura*. id est, splendore nomen accepit.

g Galli omnes se à Dite patre prognatos putabant, vt scribit Cæsar commentario sexto libri Gallici. Druidis Gallorum sacrificulis nihil visco sacratius, vt fusè scribit Plinius libro 16. cap. 44. Viscus alterius speciei arboribus adnascitur, idem brumali tempore maturum est, & auri colorem imitatur, vt & notat Seruius, & experientiâ compertum est. Quare meritò ramus aureus Proserpinæ sacer, cum visco aurei coloris, qui Diti patri sacer est, comparatur. Et fortasse ramus ille aureus nihil aliud fuit, quàm viscus, quem

Fronde virere noua[a], quod non sua seminat arbos,
Et croceo fœtu teretes[b] circundare truncos, Comparatio,
Talis erat species auri frondentis opacâ
Ilice[c]: sic leni crepitabat bractea[d] vento.
Corripit exemplo[e] Æneas, auidúsque refringit
Cunctantem[f], & vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minùs[g] intereà Misenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant:
Principio pinguem tædis[h], & robore secto
Ingentem struxère pyram cui frondibus atris

magi ad eliciendos manes suis sacrificijs adhibebant, quia sterilis est viscus, & non ex sua sed ex aliena arbore generatur.

a Vel perpetua, & ita perenni vt nunquam vetustate marcescat. vel magna. vt lib. 8. *nouam cædem.* lib. 2. *nouus pauor,* & alibi passim.

b *Teres,* inquit Seruius, *est rotundum aliquid cum proceritate.*

c Ilex species quercûs præcipuam apud Druidas dignitatem habebat is viscus qui ex quercu generatur.

d Bractea est lamella metalli cuiuslibet in exilitatem tenuata. *du clinquant.*

e Notat Seruius augurum verbo vsum fuisse Poëtam, propter augurium columbarum, quo Æneas ad aurei rami notitiam deuenerat.

f Supra dictum est

-- Namque ipse volens facilisque sequetur
Si te fata vocant. ---

Tamen hoc loco *cunctantem* ait, quia auidus refringebat. vt ostendat tantam fuisse eius refringendi auiditatem, vt quamuis ramus volens & facilis sequeretur, nulla tamen ei celeritas satisfaceret.

g Etiam si alijs negotijs occupatus erat Æneas, nihilo tamen minùs Misenum lugebant Troiani, & iusta soluebant illius cineri, qui & illis tristis erat, & gratiam sibi collatam non sentiebat.

h Tæda pinus est abundans pinguedine. vnde & adhibetur pyris quia facilè ignem concipit, & cætera ligna accendit.

Funus Miseni.

Intexunt latera, & ferales[a] antè cupressos
Constituunt, decorántque super fulgentibus armis:
Pars calidos latices[b], & ahena vndãtia flammis
Expediunt, corpúsque lauant frigentis & vngũt[c].
Fit gemitus; tum membra toro defleta reponunt:
Purpureásque super vestes, velamina nota[d],
Coniiciunt: pars ingenti subière feretro
Triste ministerium, & subiectam more parentum
Auersi[e] tenuère facem. congesta cremantur
Thurea dona[f], dapes[g], fuso crateres oliuo[h].

a Funestas, infelices, luctuosas. Seruius. *Cupressus adhibetur ad funera, vel quod cæsa non repullulat: vel quòd per eam funestata ostenditur domus, sicut lætam frondes indicant festæ.* Vide Miloniam §. 34. Nota 10.

b De more. Vide Mil. §. 34. Nota 4. & §. 87. Nota 7.

c Hoc etiam de more. Iuuenalis sat. 4.

Et matutino sudans Crispinus amomo
Quantum non redolent duo funera. --

d Vestes quibus assuetus erat Misenus, quibus vsus est viuus. Sic enim & veriùs & simpliciùs interpretandum reor, quàm cùm aliis ad morem referendum. De more pheretri ad rogum efferendi pro Milone §. 34. Nota. 8.

e Ordo verborum est, pars pheretro subierunt, id est, humeros suos portando pheretro subdiderunt (quod erat triste ministerium) & facem pyræ subditam à tergo & auersi tenuerunt, secundum maiorum consuetudinem. Aliò trahit Seruius *more* parentum: quasi dictum esset more propinquorum. *Propinquioribus enim*, inquit, *virilis sexus hoc dabatur officium.*

f Thus solebat sepulturis adhiberi. Plinius lib. 12. cap. 17. quærens cur Arabia Felix dicatur. *Ingrata*, inquit, *cognominis, quia id acceptũ fert superis, cùm debeat inferis plus ex eo. Beatam siquidem eam fecit hominum in morte luxuria. Non tantum fert annuo fœtu suo, quantum Nero Poppeæ funere concremauit. æstimẽtur tot acerui cõgesti in cadauera, cùm diis per micas detur.*

g Cœnam feralem intelligit. Sed de his dapibus lib. 3. vers. 301 & lib 5. v. 92. *h* Oliuum vel libatum diis Manibus honoris & religionis caussa, vel pyræ infusum, vt ea faciliùs arderet.

Postquàm collapsi cineres, & flamma quieuit:
Relliquias vino [a], *& bibulam* [b] *lauêre fauillam:*
Ossaque lecta cado texit Chorineus [c] *aheno.*
Idem [d] *ter socios purâ circumtulit vndâ,*
Spargens rore [e] *leui, & ramo felicis* [f] *oliuæ:*
Lustrauítque [g] *viros, dixítque nouissima verba* [h].
Ac pius Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suáque arma [i] *viro, remúmq; tubamque,*

a De more. Tibullus lib. 3. eleg. 2.

Pars quæ sola mei superabit corporis, ossa
Incinctæ nigrâ candida veste legant.
Et primùm annoso spargant collecta Lyæo,
Mox etiam niueo fundere lacte parent.

b Quæ infusum vinum bibit & exsiccat.

c Chorinæus sacerdos fuit Troianorum de quo lib. 12. versu 298 qui cado aheno, id est vrnâ ex ære confectâ texit ossa Miseni, eaque sepeliuit.

d Idem Chorínæus qui ossa collegerat, socios suos, qui interfuerant exæquiis, erantque cadaueris presentia polluti, adspersorio ex olea facto, leuibus aquæ lustricæ guttis adspersit, eósque circumtulit siue purgauit. *circumferre* est *purgare, expiare.* Plautus.

Pro laruato te circumferam.

pura vnda, quæ non ex mortui sed ex alterius domo petebatur. vide Milonianam §. 66. Nota 1.

e Alij aquam ipsam leuiter irrorantem, alij adspersorium è rore marino factum intelligunt.

f Fœcundæ, feracis. ad distinctionem oleastri qui infelix in Georgicis nominatur.

g Aqua lustrali adspersit, eósque purgauit.

h Idest, *ilicet*, inquit Seruius. Nam *vale* dicebatur post tumuli quoque peracta solennia.

i Arma quidem Miseni iam fuerant combusta, sed epitaphio eadem arma insculpta sunt: item remus & tuba. quibus verbis ad illam classem alludit Virgilius quæ iussu Cæsaris Augusti ad custodiam Italiæ fuit propè montem Misenum collocata. per remum classem, per tubam milites intelligit. Licet possimus etiam solam tubam accipere. *Remus enim*, teste Seruius, *dicitur lorum quod continet tubam.*

Misenus

Monte sub aerio [a], *qui nunc Misenus ab illo*
Dicitur, æternúmque tenet per secula nomen:
His actis, properè exequitur præcepta Sibyllæ [b],
Spelunca alta fuit, vastóque immanis hiatu:

Auerni descriptio.

Scrupea [c], *tuta lacu nigro, nemorúmque tenebris;*
Quam super haud vllæ poterant inpunè volantes [d]
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad conuexa [e] *ferebat:*
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum [f],

Sacrificij ritus.

Quattuor [g], *hîc primùm nigrantes terga iuuencos*
Constituit [h], *frontique inuergit* [i] *vina sacerdos:*

a Tam alto vt attingat mediam aëris regionem. Seruius tamen & Donatus *Aërium* nomen pristinum montis Miseni fuisse tradunt.
b Quæ præceperat vt nigræ pecudes ducerentur, versu 153.
c Scrupis siue lapillis plena, lacu profundo, & obscuris nemoribus circundata.
d Volucres, participium pro nomine, vt lib. 11 quadrupedans pro quadrupede.
e Ad cœli curuitatem.
f Auernus quasi ἄορνος. sine auibus ὄρνις, ὄρνιθος auem significat.
g *Numero Deus impare gaudet.* vt dicitur in Bucolicis. vnde & suprà versu 38. Æneas *septem mactare iuuencas* iubetur accepturus Apollinis oraculum. at numerus impar est infelix secundum Pythagoreos, & dijs inferis sacer, item color ater, vnde iuuenci & atri colore, & numero quatuor dijs inferis immolantur.
h Ad aram sistit. de quo more lib. 8 versu 85. ſtanti autem ad aram victimæ vinum libabatur inter cornua. Notum illud

Rode caper vites, tamen hinc cùm stabis ad aram
In tua quod fundi cornua possit, erit.

i 4. Æneidos. --- *media inter cornua fundit.*
Statius lib. 6. *Spumantésque mero pateræ verguntur.* --
Notat Seruius vinum infundi victimis Deorum superorum: inferorum, inuergi. sed hæc distinguit obscuriùs. Molam etiam salsam imponebant, quod propriè fuit immolare.

Et summas [a] carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten [b] cœlóque, Erebóq; potẽtem.
Supponunt [c] alij cultros, tepidúmque cruorem
Succipiunt pateris: ipse atri velleris agnam
Æneas macri Eumenidum [d], magnæque sorori [e]
Ense [f] ferit, sterilémque [g] tibi Proserpina vaccam,
Tum Stygio Regi nocturnas inchoat [h] aras:
Et solida [i] imponit taurorum viscera flammis,
Pingue supérque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem primi sub lumina solis [x] & ortus,

a Hunc etiam morem attingit lib. 12.
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum. --
Adfert Cerdanus Homerum, Nonnum, Statium: sed adeatur. setas autem è capite ferro decerptas, & quasi quasdam sacrificij primitias in sacrum ignem coniectas dijs offerebat.
b Hecate in cœlo Luna, in syluis Diana, in inferis Proserpina. Dicta, ἀπὸ τοῦ ἑκὰς idest *longè*. quòd longè iaculetur.
c Culter victimæ iugulo imponitur in sacris deorum cœlestium, quia os victimæ ad cœlum conuertitur: in sacris inferorum iugulo supponitur, quia victima prono in terram capite mactatur.
d Nocti quam matrem Eumenidum siue Furiarum esse fabulantur.
e Terræ quam Noctis sororem esse dicunt, quia nox nihil est aliud quam vmbra terræ.
f Seruius. *Vt eum contra vmbras haberet consecratum.*
g Meritò *sterilem* quia nihil apud inferos generatur: & ipsa Proserpina sterilis fuit.
h Vel initiat & consecrat Plutoni. vel, interprete Seruio, *Perficit, & est verbum sacrorum.* certè quæ initiationes Latinis dicuntur, à Græcis τελέται quasi perfectiones nominantur.
i Holocaustum significari tradunt Seruius & Macrobius.
x Cùm maximam noctis partem operans sacris exegissent, luce iam appetente.

Solum mugit.

Sub pedibus mugire solum, & iuga cœpta moueri
Syluarum, visæque canes [a] *vlulare per vmbram,*
Aduentante Dea, Procul [b], *ô procul este profani,*
Conclamat vates, totóque absistite luco.
Túque inuade viam, vagináque eripe ferrum [c]:
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens [d] *antro se immisit aperto:*
Ille ducem [e] *haud timidis vadentem passibus æquat.*
Dij, quibus imperium est animarum, vmbræque silentes
Et chaos, & Phlegethon loca nocte silentia latè,

Inuocatio.

Sit mihi fas audita [f] *loqui, sit numine vestro*
Pandere res alta terra & caligine mersas.

Iter ad inferos.

Ibant obscuri sola [g] *sub nocte per vmbras,*
Pérque domos Ditis vacuas, & inania [h] *regna.*

a Vel Furiæ eum Seruio, vel veræ canes, cum alijs, possunt intelligi.
b Cerdanus his verbis alios manes, qui cum Proserpina venerant, remoueri putat. Alij malunt interpretari de hominibus prophanis, qui non erant initiati.
c Stringe gladium ad vmbras submouendas. Platonici & inter Christianos etiam nonnulli putauerunt olim aërea corpora dæmonibus esse. Vnde Poëta post Homerum eos significat intenta ferri acie terreri, quasi possint vulnerari.
d Diuino afflatu instincto se immisit in Auernum.
e Æneas Sibyllam.
f Non comperta dicit & cognita, sed audita, & incerta, vt fabulosa esse significet, quæ de inferis dicturus est.
g Hypallage. Ibant Æneas & Sibylla soli obscura nocte, vel incedebant in antro obscuro vbi nihil lucis erat, sed nox sola regnabat. prior interpretatio commodior, ob ea quæ sequuntur.
h Vacua & inania dicit inferorum regna, quia non complentur solidis corporibus, sed duntaxat vmbris, & inanibus simulacris.

Quale per incertam [a] Lunam sub luce maligna
Est iter in syluis: vbi cœlum condidit vmbrâ
Iupiter, & rebus nox abstulit atra colorem. Comparatio.
Vestibulū [b] ante ipsū, primísq; in faucibus Orci [c],
Luctus [d] & vltrices posuêre cubilia Curæ,
Pallentésque habitant Morbi, tristísque Senectus, Monstra in aditu inferorum.
Et Metus, & malesuada Fames, & turpis Egestas
Terribiles visu formæ, Lethúmque, Laborque.
Tum consanguineus Lethi Sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferúmque aduerso in limine Bellum,
Ferreíque Eumenidum [e] thalami, & Discordia demens
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

[a] Erat quidem aliquid luminis sed parum. quemadmodum *per incertam lunam*, (id est interprete Donato, *in ipsis initijs positam aut in suo nubilo constitutam,*) est iter in syluis, quæ ramorum opacitate modicum illud lumen magis obscurant, & efficiunt *lucem malignam*, id est non plenam, sed quæ per angustas & malignas nubium rimas, & per arborum densitatem ad oculos viatorum transmittitur, quando nox tam obscura cœlum occupauit, vt nulli prorsus colores appareant. Incertam igitur lunam vocat non plena sed incerta & dubia luce fulgentem, vt lib. 3. -- *Incertos cæca caligine soles.*
Lucem malignam. vt lib. 11. -- *Tenuis qua semita ducit.*
Angustæque ferunt fauces, aditúsque maligni.

[b] De vestibulo vide 2. Philippicam §.58. Nota 5. & Gellium lib. 16. cap. 5.

[c] Plutonis. Cicero in Verrinis. *Vt alter Orcus venisse Ætnam, & non Proserpinam, sed ipsam Cererem rapuisse videatur.*

[d] In ipso aditu inferorum ponit ea quæ homines ad inferos deducunt, & quasi antecedunt. Aliæ sunt caussæ naturales, vt morbi, senectus, labor, mors &c. aliæ morales, vt scelera & scelerum conscientia, quam vltrices curas appellat.

[e] Furiarum per antiphrasim quòd minimè εὐμενεῖς idest beneuolæ.

Somnia in aditu Orci.

In medio[a] ramos, annoſáque brachia pandit
Vlmus opaca, ingens: quam ſedem Somnia vulgò
Vana[b] tenere ferunt, folijſque ſub omnibus hærent.
Multáque præterea variarum monſtra ferarum,

Mõſtra.

Centauri[c] in foribus ſtabulãt, Scyllæque[d] biformes
Et centumgeminus Briareus,[e] ac bellua[f] Lernæ,
Horrendùm ſtridẽs, flammíſque armata Chimæra[g]
Gorgones[h], Harpyiæque[i], & forma tricorporis[k] vmbræ.
Corripit hîc ſubita trepidus formidine ferrum
Æneas, ſtrictámque aciem venientibus offert.
Et, ni docta comes[l] tenueis ſine corpore vitas

a in medio veſtibuli inferorum.
b Aduerte lepidam ſcriptoris vrbanitatem. ſignificare voluit omnia quæ de inferis dicturus eſt, eſſe fabuloſa, & vana vetularum inſomnia. eam ob rem ſomniorum ſedem in ipſis inferorum faucibus collocauit, & exeunte libro Æneam ex inferis per eburnam vanorum ſomniorum portam emittet. *omnia*, inquit Seruius, *indicat eſſe ſimulata, ſi & ingreſſus & exitus ſimulatus eſt, & falſus.*
c Monſtra fuerunt, à capite ad vmbilicum homines, infrà vmbilicum equi, ideò ſignatè dicuntur ſtabulari. eos autem Ixionis & Nubis filios fuiſſe fabulantur.
d Vide ecl. 6. ſub finem. & 3. Æneidos verſu 424.
e Scribit Homerus 1. Iliados eundem eſſe qui Briareus à dijs, Ægæon ab hominibus nominatur. de quo Noſter 10. Æneidos verſu 565.
f Hydra ſepticeps, cui vno abſciſſo capite duo pullulabant. Vide lib. 8. verſu 299.
g Vide lib. 7. verſu 785.
h Gorgones ſiue Lamiæ tres fuerunt Stheno, Euryale, Meduſa. quæ vnicum oculum habuiſſe dicuntur, quo viciſſim vterentur. de quibus fusè Ouidius in Metamorpho ſi.
i De his 3. Æneidos à verſu 212.
k Geryonis de quo lib. 7. verſu 662. & lib. 8. verſu 202. & Herili de quo eodem libro verſu 562.
l Niſi, inquit, Sibylla admoneat Æneam ea ſpectra non eſſe

Admoneat volitare cauâ sub imagine formæ,
Irruat, & frustra ferro diuerberet vmbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad vndas.
Turbidus hîc [a] *cœno, vastáque voragine gurges* Acheron Cocytus
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor [b] *has horrendus aquas, & flumina seruat*
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canicies inculta iacet [c]*: stant* [d] *lumina flammâ:*
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus. Charon.
Ipse ratem conto [e] *subigit, velísque ministrat* [f].

corpora, sed vitas tenues, & inania rerum simulacra, corporúmque quasdam phantasticas imagines, irruat Æneas & frustra stricto gladio vmbras diuerberet. Sed quorsum Sibylla prohibet nunc vti ferro quod paulò antè stringi præceperat: Duplex adferri ratio potest. Fortasse superiùs ensem nudari præcepit, non vt Æneas eo diuerberaret vmbras: sed vt eum ostenderet adhuc victimarum sanguine stillantem, eóque pacto significaret se priusquam ad inferos descenderet, sacrificio religiosè perfunctum. Vel quia vtilis erat gladius contra Manes qui sibi corpus ex aëre finxerant: aëreum enim corpus acie ferri facilè dissipatur. inutilis autem erat contra has inanes formas & tenues sine corpore vitas, quæ sibi nullum corpus ex aëre formarant. Vel *frustra*, non significat Æneam non posse vmbras ferire & terrere: sed frustra & sine caussa id esse facturum, quia etiam si id ille non faceret, nihil erant ipsi nocituræ.

a Describit Stygiam paludem quæ est æstuarium ex Acheronte & Cocyto fluuijs inferorum emissum.

b Donatus. Portitores dicuntur qui portus obseruant idcirco, vt sine ipsorum iussu nullus transeat in alienas regiones. Vide Vat. §. 12. Nota 6. Pisonianam § 88. Nota 2.

c Habens barbam canam, prolixam, impexam.

d Horrescunt vt -- *Stat puluere cælum.*
Horatius --- *Alta stet niue candidum Soracte.*
Vel interprete Donato, oculi inflexibiles & semper stantes scintillant. *e* Perticâ ferro præfixa.

f Tacitus de moribus Germanorum. *Nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adiungunt.*

Et ferrugineâ subuecta corpora [a] cymbâ,
Iam senior [b]: sed cruda [c] Deo, viridísque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Animarũ trãsuectio. *Matres, atque viri, defunctáque corpora vitâ*
Magnanimûm heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositíque rogis iuuenes ante ora parentum.
Quàm multa in syluis Autumni frigore primo [d]
Lapsa cadunt folia: aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multæ glomerantur aues. vbi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris mittit apricis [e].
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ vlterioris amore:
Nauita sed tristis [f] nunc hos, nunc accipit illos:
Ast alios longè summotos arcet arena.
Æneas Sibyllæ. *Æneas (miratus enim, motúsque tumultu)*
Dic, ait ô virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quid ve petunt animæ? vel quo discrimine [g] ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada liuida verrunt?
Olli sic breuiter fata est longæua [h] sacerdos:

a Idola & vmbras corporum, vel eorum animas qui se corporis voluptatibus dediderunt. quas alicubi Clemens Alexandrinus *σωματοποιουμένας incorporatas* appellat. Prior sensus mihi magis arridet, quia etiam *corpora* vocat *Magnanimûm heroum* qui se in voluptates non immerserant. ferrugineus color est subnigricans instar ferri.

b Tantisper senex. vt negligentior, idest subnegligens.

c Voces ab arboribus ductæ, quæ crudæ & virides dicuntur, cùm vitalis earum succus nondum ætate decoctus est.

d Extremo autumno, cùm primùm frigus accedit.

e Soli magis expositis. quasi ἄνευ φρίκης id est sine frigore.

f Charon animarum transuector, asper, seuerus, inexorabilis.

g Qua differentia, & quam ob caussam aliæ animæ à ripa submouentur, aliæ tranant paludem.

h Congestâ in manum arenâ, tot sibi annos vitæ ab Apolline

Anchisâ generate, Deûm certißima proles, Æneæ
Cocyti stagna alta vides, stygiámque paludem, Sibylla.
Dij cuius iurare timent [a] *& fallere numen.*
Hæc omnis, quam cernis, inops [b], *inhumatáque turba est,*
Portior ille, Charon: hi quos vehit vnda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare [c] *priùs, quàm sedibus* [d] *ossa quierunt.*
Centum errãt [e] *annos, volitántq; hæc littora* [f] *circũ:*
Tum demum admißi [g] *stagna exoptata reuisunt.*
Constitit Anchisâ satus, & vestigia preßit
Multa putans, sortémq; animo miseratus iniquam [h].
Cernit ibi mœstos, & mortis honore [i] *carentes*
Leucaspim [k] *& Lyciæ ductorem classis* [l] *Orontem.*
Quos simul à Troia ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aqua inuoluens nauémq;, virósque.

petierat, quot arenæ corpuſcula manu contineret, tamdiúque vixit, vt nihil ex ea ferè præter vocem ſuperfuiſſe fabulentur.

a Libro 12. verſu 817. *Vna ſuperſtitio ſuperis quæ reddita diuis.* Vide.

b Ops & Tellus eadem Dea. vnde inops Ope ſiue terra deſtitutus. Dicit autem hoc eſſe diſcrimen, quòd inopes & inſepulti à Charonte ſubmoueantur, ſepulti autem & inhumati tranſmittant paludem.

c Tranſmittere, traiicere.

d Sepulchro. ſuprà *Sedibus hunc refer antè ſuis.*

e Inſepulti. *f* Circum ripas Stigiæ paludis.

g Ad cymbam Charontis.

h Non culpa mortuorum eſt ſi non ſepeliantur. iniquum eſt igitur eos ab ingreſſu cymbæ ſubmoueri.

i Sepultura, vt *Quiſque honos tumuli.*
Item. *Qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt.*

k Videtur fuiſſe gubernator nauis Lyciorum.

l Claſſis pro naui. Vide 1. Æneidos. verſu 117.

Palinurus.

Ecce gubernator ſeſe Palinurus agebat:
Qui Libyco [a] nuper curſu, dum ſidera [b] ſeruat,
Exciderat puppi, medijs effuſus in vndis.
Hunc vbi vix multa mœſtum cognouit in vmbra,
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medióque ſub æquore merſit?

Æneas Palinuro.

Dic agè, namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc vno reſponſo animum deluſit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finéſque canebat
Venturum Auſonios [c]. en hæc promiſſa fides eſt?

Palinurus Æneæ.

Ille autem [d]. Neque te Phœbi cortina [e] fefellit,
Dux Anchiſiade: nec me [f] Deus æquore merſit:
Namque gubernaculum multa vi fortè reuulſum,
Cui datus hærebam cuſtos, curſúſque regebam,
Præcipitans traxi mecum. maria aſpera [g] iuro,

a Proximè quidem ſoluerat è Sicilia, cùm in mare deiectus eſt Palinurus. Libycum tamen curſum appellat, quia Sicilia inter Africam & Italiam interiecta. De Palinuri morte vide lib. 5. deſinentem.

b Ibidem verſu 853. -- *Oculóſque ſub aſtra tenebat.*

c Italicos. *d* Reſpondit Palinurus.

e Pythia vaticinans tripodi inſidebat. Cortina verò integumentum erat ita dictum, vel quòd è corio Pythonis ſerpentis ab Apolline occiſi factum eſſet: vel quòd certa illic reſponſa funderentur, quaſi *certina*, vel quòd cor vatis illic teneretur. Prudentius.

Delphica damnatis tacuerunt ſortibus antra.
Non tripodes cortina tegit, &c.

f Reſpondet ad illum: Quis te Deorum ſubmerſit? Nullus, inquit, Deus me ſubmerſit. Etſi enim Somnus deus me deiecerit in mare, tamen ad terram enataui, ibique ferro non aquis ſum interemptus.

g Libro 5. æquatas auras ſpiraſſe, vndas ſubſediſſe, ſtratum æquor & alia dicit in hanc ſententiam. Nunc maria aſpera, ſurgentes vndas, Notum violentum, hybernas & procello-

Non me vllum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne spoliata armis, excussa magistro
Deficeret tantis nauis surgentibus vndis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aquâ: vix lumine [a] quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab vnda.
Paulatim adnabam terræ, & iam tuta tenebam:
Ni gens [b] crudelis madida cum veste grauatum,
Prensantémq; vncis manibus [c] capita aspera mõtis
Ferro inuasisset, prædámque ignara putasset.
Nunc me [d] fluctus habet, versántq; in littore vẽti:
Quod te per cœli iucundum lumen & auras,
Per genitorem [e] oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his inuicte malis: aut tu mihi terram
Inijce (namque potes) portúsque; require Velinos [f].
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diua [g] creatrix

sas noctes exaggerat. Sed ibi in sua personna loquitur Poëta, hic in personna Palinuri, cui tamdiu fluctuanti quæuis tranquillitas videbatur asperrima.

a Die.

b Lucanos intelligit.

c Digitis in aduncitatem inflexis saxi fastigium frequenter apprehendentem, vt ad illud eniterer.

d Corpus meum. *e* Anchisen.

f Velia vrbs fuit in Lucania sexcentis annis post Ænean condita. Iam tamen portus Velini dici potuerunt: non quidem ab vrbe quæ tum non erat, sed à paludibus quæ tum erant. & iam loco nomen indiderant, à quibus vrbs ipsa posteà nomen accepit. ἕλος paludem signat. Dicta Velia quasi Ἐλία. inquit Dionysius Halicarnass. lib. 1. antiquit. Rom. Veteres enim Græci digamma Æolicum frequenter adhibebant. vt ϝελένη, ϝάναξ, ϝοῖκος, ϝανὴρ, ϝελία pro ἑλένη, ἄναξ, οἶκος, ἀνὴρ, ἑλία.

g Venus. vt lib. 8. versu 533.

Ostendit, (neque enim, credo, sine numine Diuûm
Flumina tanta paras, Stygiámque innare paludem)
Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas,
Sedibus vt saltem placidis in morte [a] *quiescam.*
Sibylla Panilu-ro. *Talia fatus erat, cœpit cum talia vates* [b].
Vnde hæc, ô Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnémque seuerum
Eumenidum aspicies? ripámve iniussus abibis?
Desine fata Deûm flecti sperare precando:
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi longe [c], *latéque per vrbes*
Prodigijs acti cœlestibus [d], *ossa piabunt* [e]:
Et statuent tumulum, & tumulo [f] *solemnia mittent,*
Æternúmque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsúsque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine [g] *terrâ.*
Ergo iter incœptum peragunt, fluuióque propin-
quant

a Quandoquidem viuus ad Latium peruenire non potui
-- *Sedes vbi fata quietas Ostendunt.* --
vel qui viuus nunquam quieui, sempérque nauigaui.
b Sibylla.
c Seruius. *De historia hoc traxit. Lucanis enim pestilentia laborantibus respondit oraculum manes Palinuri esse placandos. ob quam rem non longè à Velia & lucum & tumulum cenotaphion dederunt.*
d Idem. *Compendiosè & pestilentiam ortam & petitum significat oraculum.*
e *Placabunt, expiabunt:* Vel vt explicat Nonius *condent, consecrabunt.* *f* Ad tumulum tibi iusta persoluent.
g Oὁ μωνύμῳ γῆ. vt interpretatur Valens idest, Palinurus gaudet propter terram sibi cognominem. vt *terrâ* sit sextus casus. Neque enim *Palinurus* cognomen fuit, sed proprium montis nomen.

a Charon,

Nauita [a] *quos iam inde vt Stygia prospexit ab vnda*

Per tacitum [b] *nemus ire, pedémque aduertere ripæ,*

Sic prior aggreditur dictis, atque increpat vltro. Charon Æneæ & Sibyllæ.

Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tẽdis,

Fare age quid venias: iam istinc & cõprime gressũ:

Vmbrarum hic locus est somni, noctísque soporæ:

Corpora viua nefas Stygiâ vectare carinâ.

Nec verò Alciden [c] *me sum lætatus* [d] *euntem*

Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithoúmque:

Dijs quãquam geniti [e], *adque inuicti viribus essent.*

Tartareum ille [f] *manu custodem in vincla petiuit,*

Ipsius à solio Regis traxítque trementem:

Hi dominam [g] *Ditis thalamo deducere adorti.*

a Charon.

b Hypallage pro *tacitos ire per nemus.*

c Herculem. ἀπὸ τῆς ἀλκῆς à fortitudine sic dictum. vel ab Alceo Amphitruonis patre.

d Miosis siue liptote. pro *dolui* me in cymbam illos admisisse. fabulatur Seruius Charontem anno integro in compedibus fuisse, quia Herculem in cymbam admiserat.

e Hercules & Pirithous Ioue, Theseus, Neptuno genitus.

f Hercules Cerberum. Ouidius 7. Metam.

--- Tirynthius heros.
Restantem, contráque diem radiósque micantes
Obliquantem oculos, nexis adamante catenis
Cerberon extraxit.

g Theseus & Pirithous dominam meam Proserpinam ab ipsius Plutonis thalamo deducere adorti sunt: licet conatus eis non successerit. Vel dominam, id est vxorem Plutonis à suo ipsius thalamo deducere conati sunt. sic Græci δέσποιναν & δάμαρτα vxorem appellant. Germanus & Cerdanus laudant Martialem lib. 12. ep. 52.

Non aliena videt, sed amat Proserpina raptas,
Iste tibi dominam conciliauit amor.

vbi proserpinam manifeste dominam appellat.

Funus Miseni.

Intexunt latera, & ferales[a] antè cupressos
Constituunt, decorántque super fulgentibus armis:
Pars calidos latices[b], & ahena vndãtia flammis
Expediunt, corpúsque lauant frigentis & vngũt[c].
Fit gemitus; tum membra toro defleta reponunt:
Purpureásque super vestes, velamina nota[d],
Coniiciunt: pars ingenti subiêre feretro
Triste ministerium, & subiectam more parentum
Auersi[e] tenuêre facem. congesta cremantur
Thurea dona[f], dapes[g], fuso crateres oliuo[h].

a Funestas, infelices, luctuosas. Seruius. *Cupressus adhibetur ad funera, vel quod cæsa non repullulat: vel quòd per eam funestata ostenditur domus, sicut lætam frondes indicant festæ.* Vide Milonian §. 34. Nota 10.

b De more. Vide Mil. §. 34. Nota 4. & §. 87. Nota 7.

c Hoc etiam de more. Iuuenalis sat. 4.

Et matutino sudans Crispinus amomo
Quantum non redolent duo funera. --

d Vestes quibus assuetus erat Misenus, quibus vsus est viuus. Sic enim & veriùs & simpliciùs interpretandum reor, quàm cùm alijs ad morem referendum. De more pheretri ad rogum efferendi pro Milone §. 34. Nota. 8.

e Ordo verborum est, pars pheretro subierunt, id est, humeros suos portando pheretro subdiderunt (quod erat triste ministerium) & facem pyræ subditam à tergo & auersi tenuerunt, secundum maiorum consuetudinem. Aliò trahit Seruius *more* parentum: quasi dictum esset more propinquorum. *Propinquioribus enim*, inquit, *virilis sexus hoc dabatur officium.*

f Thus solebat sepulturis adhiberi. Plinius lib. 12. cap. 17. quærens cur Arabia Felix dicatur. *Ingrata*, inquit, *cognominis, quia id acceptũ fert superis, cùm debeat inferis plus ex eo. Beatam siquidem eam fecit hominum in morte luxuria. Non tantum fert annuo fœtu suo, quantum Nero Poppeæ funere concremauit. æstimẽtur tot acerui cõgesti in cadauera, cùm dijs per micas detur.*

g Cœnam feralem intelligit. Sed de his dapibus lib. 3. vers. 301 & lib 5. v. 92. *h* Oliuum vel libatum dijs Manibus honoris & religionis caussa, vel pyræ infusum, vt ea faciliùs arderet.

Postquàm collapsi cineres, & flamma quieuit:
Relliquias vino [a], *& bibulam* [b] *lauêre fauillam:*
Ossáque lecta cado texit Chorineus [c] *aheno.*
Idem [d] *ter socios purâ circumtulit vndâ,*
Spargens rore [e] *leui, & ramo felicis* [f] *oliuæ:*
Lustrauítque [g] *viros, dixítque nouissima verba* [h].
Ac piùs Æneas ingenti mole sepulchrum
Imponit, suáque arma [i] *viro, remúmq; tubamque,*

a De more. Tibullus lib. 3. eleg. 2.

Pars quæ sola mei superabit corporis, ossa
Incinctæ nigrâ candida veste legant.
Et primùm annoso spargant collecta Lyæo,
Mox etiam niueo fundere lacte parent.

b Quæ infusum vinum bibit & exsiccat.

c Chorinæus sacerdos fuit Troianorum de quo lib. 12. versu 298 qui cado aheno, id est vrnâ ex ære confectâ texit ossa Miseni, eaque sepeliuit.

d Idem Chorínæus qui ossa collegerat, socios suos, qui interfuerant exæquiis, erantque cadaueris presentia polluti, adspersorio ex olea facto, leuibus aquæ lustricæ guttis adspersit, eósque circumtulit siue purgauit. *circumferre* est *purgare, expiare.* Plautus.

Pro laruato te circumferam.

pura vnda, quæ non ex mortui sed ex alterius domo petebatur. vide Milonianam §. 66. Nota 1.

e Alij aquam ipsam leuiter irrorantem, alij adspersorium è rore marino factum intelligunt.

f Fœcundæ, feracis. ad distinctionem oleastri qui infelix in Georgicis nominatur.

g Aqua lustrali adspersit, eósque purgauit.

h Idest, *ilicet*, inquit Seruius. Nam *vale* dicebatur post tumuli quoque peracta solennia.

i Arma quidem Miseni iam fuerant combusta, sed epitaphio eadem arma insculpta sunt: item remus & tuba. quibus verbis ad illam classem alludit Virgilius quæ iussu Cæsaris Augusti ad custodiam Italiæ fuit propè montem Misenum collocata. per remum classem, per tubam milites intelligit. Licet possimus etiam solam tubam accipere. *Remus enim*, teste Seruius, *dicitur lorum quod continet tubam.*

Misenus Monte sub aerio [a], qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per secula nomen:
His actis, propere exequitur præcepta Sibyllæ [b],
Auerni descriptio. Spelunca alta fuit, vastóque immanis hiatu:
Scrupea [c], tuta lacu nigro, nemorúmque tenebris;
Quam super haud vllæ poterant inpunè volantes [d]
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad conuexa [e] ferebat:
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum [f],
Sacrificij ritus. Quattuor [g], hîc primùm nigrantes terga iuuencos
Constituit [h], frontique inuergit [i] vina sacerdos:

a Tam alto vt attingat mediam aëris regionem. Seruius tamen & Donatus *Aërium* nomen pristinum montis Miseni fuisse tradunt.

b Quæ præceperat vt nigræ pecudes ducerentur, versu 153.

c Scrupis siue lapillis plena, lacu profundo, & obscuris nemoribus circundata.

d Volucres, participium pro nomine, vt lib. 11 quadrupedans pro quadrupede.

e Ad cœli curuitatem.

f Auernus quasi ἄορνος. sine auibus ὄρνις, ὄρνιθος auem significat.

g *Numero Deus impare gaudet.* vt dicitur in Bucolicis. vnde & suprà versu 38. Æneas *septem mactare iuuencas* iubetur accepturus Apollinis oraculum. at numerus impar est infelix secundum Pythagoreos, & dijs inferis sacer, item color ater, vnde iuuenci & atri colore, & numero quatuor dijs inferis immolantur.

h Ad aram sistit. de quo more lib. 8 versu 85. stanti autem ad aram victimæ vinum libabatur inter cornua. Notum illud

Rode caper vites. tamen hinc cùm stabis ad aram
In tua quod fundi cornua possit, erit.

i 4. Æneidos. --- *media inter cornua fundit.*
Statius lib. 6. *Spumantésque mero pateræ verguntur.* --
Notat Seruius vinum infundi victimis Deorum superorum: inferorum, inuergi. sed hæc distinguit obscuriùs. Molam etiam salsam imponebant, quod propriè fuit immolare.

Et summas [a] carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris libamina prima,
Voce vocans Hecaten [b] cœlóque, Erebóq; potẽtem.
Supponunt [c] alij cultros, tepidúmque cruorem
Succipiunt pateris: ipse atri velleris agnam
Æneas macri Eumenidum [d], magnæque sorori [e]
Ense [f] ferit, sterilémque [g] tibi Proserpina vaccam,
Tum Stygio Regi nocturnas inchoat [h] aras:
Et solida [i] imponit taurorum viscera flammis,
Pingue supérque oleum fundens ardentibus extis.
Ecce autem primi sub lumina solis [k] & ortus,

a Hunc etiam morem attingit lib. 12.
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum. --
Adfert Cerdanus Homerum, Nonnum, Statium: sed adeatur. setas autem è capite ferro decerptas, & quasi quasdam sacrificij primitias in sacrum ignem coniectas dijs offerebat.
b Hecate in cœlo Luna, in syluis Diana, in inferis Proserpina. Dicta, ἀπὸ τοῦ ἑκὰς idest *longè*. quòd longè iaculetur.
c Culter victimæ iugulo imponitur in sacris deorum cœlestium, quia os victimæ ad cœlum conuertitur: in sacris inferorum iugulo supponitur, quia victima prono in terram capite mactatur.
d Nocti quam matrem Eumenidum siue Furiarum esse fabulantur.
e Terræ quam Noctis sororem esse dicunt, quia nox nihil est aliud quam vmbra terræ.
f Seruius. *Vt eum contra vmbras haberet consecratum.*
g Meritò *sterilem* quia nihil apud inferos generatur: & ipsa Proserpina sterilis fuit.
h Vel initiat & consecrat Plutoni. vel, interprete Seruio, *Perficit, & est verbum sacrorum.* certè quæ initiationes Latinis dicuntur, à Græcis τελέται quasi perfectiones nominantur. *i* Holocaustum significari tradunt Seruius & Macrobius.
k Cùm maximam noctis partem operans sacris exegissent, luce iam appetente.

Solum mugit. *Sub pedibus mugire solum, & iuga cœpta moueri*
Syluarum, visæque canes [a] vlulare per vmbram,
Aduentante Dea, Procul [b], ô procul este profani,
Conclamat vates, totóque absistite luco.
Túque inuade viam, vaginâque eripe ferrum [c]:
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens [d] antro se immisit aperto:
Ille ducem [e] haud timidis vadentem paßibus æquat.
Dij, quibus imperium est animarum, vmbræque silentes
Et chaos, & Phlegethon loca nocte silentia latè,
Inuocatio. *Sit mihi fas audita [f] loqui, sit numine vestro*
Pandere res alta terra & caligine mersas.
Iter ad inferos. *Ibant obscuri sola [g] sub nocte per vmbras,*
Pérque domos Ditis vacuas, & inania [h] regna.

a Vel Furiæ eum Seruio, vel veræ canes, cum alijs, possunt intelligi.
b Cerdanus his verbis alios manes, qui cum Proserpina venerant, remoueri putat. Alij malunt interpretari de hominibus prophanis, qui non erant initiati.
c Stringe gladium ad vmbras submouendas. Platonici & inter Christianos etiam nonnulli putauerunt olim aërea corpora dæmonibus esse. Vnde Poëta post Homerum eos significat intenta ferri acie terreri, quasi possint vulnerari.
d Diuino afflatu instincto se immisit in Auernum.
e Æneas Sibyllam.
f Non comperta dicit & cognita, sed audita, & incerta, vt fabulosa esse significet, quæ de inferis dicturus est.
g Hypallage. Ibant Æneas & Sibylla soli obscura nocte, vel incedebant in antro obscuro vbi nihil lucis erat, sed nox sola regnabat. prior interpretatio commodior, ob ea quæ sequuntur.
h Vacua & inania dicit inferorum regna, quia non complentur solidis corporibus, sed duntaxat vmbris, & inanibus simulacris.

Quale per incertam [a] *Lunam sub luce maligna*
Est iter in sylvis: vbi cœlum condidit vmbrâ
Iupiter, & rebus nox abstulit atra colorem. Comparatio.
Vestibulũ [b] *ante ipsũ, primísq; in faucibus Orci*[c],
Luctus [d] *& vltrices posuêre cubilia Curæ,*
Pallentésque habitant Morbi, tristisque Senectus, Monstra in aditu inferorum.
Et Metus, & malesuada Fames, & turpis Egestas
Terribiles visu formæ, Lethúmque, Laborque.
Tum consanguineus Lethi Sopor, & mala mentis
Gaudia, mortiferúmque aduerso in limine Bellum,
Ferreíque Eumenidum [e] *thalami, & Discordia demens*
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

[a] Erat quidem aliquid luminis sed parum. quemadmodum *per incertam lunam*, (id est interprete Donato, *in ipsis initijs positam aut in suo nubilo constitutam,*) est iter in sylvis, quæ ramorum opacitate modicum illud lumen magis obscurant, & efficiunt *lucem malignam*, id est non plenam, sed quæ per angustas & malignas nubium rimas, & per arborum densitatem ad oculos viatorum transmittitur, quando nox tam obscura cœlum occupauit, vt nulli prorsus colores appareant. Incertam igitur lunam vocat non plena sed incerta & dubia luce fulgentem, vt lib. 3. -- *Incertos cæca caligine soles.*
Lucem malignam. vt lib. 11. -- *Tenuis qua semita ducit.*
Angustæque ferunt fauces, aditúsque maligni.

[b] De vestibulo vide 2. Philippicam §.58. Nota 5. & Gellium lib. 16. cap. 5.

[c] Plutonis. Cicero in Verrinis. *Vt alter Orcus venisse Ætnam, & non Proserpinam, sed ipsam Cererem rapuisse videatur.*

[d] In ipso aditu inferorum ponit ea quæ homines ad inferos deducunt, & quasi antecedunt. Aliæ sunt caussæ naturales, vt morbi, senectus, labor, mors &c. aliæ morales, vt scelera & scelerum conscientia, quam vltrices curas appellat.

[e] Furiarum per antiphrasim quòd minimè εὐμενεῖς idest beneuolæ.

Somnia in aditu Orci.

In medio [a] ramos, annosáque brachia pandit
Vlmus opaca, ingens: quam sedem Somnia vulgò
Vana [b] tenere ferunt, folijsque sub omnibus hærent.
Multáque prætereà variarum monstra ferarum,

Mõstra.

Centauri [c] in foribus stabulãt, Scyllæque [d] biformes
Et centumgeminus Briareus, [e] ac bellua [f] Lernæ,
Horrendùm stridẽs, flammísque armata Chimæra [g]
Gorgones [h], Harpyiæque [i], & forma tricorporis [k] vmbræ.
Corripit hîc subita trepidus formidine ferrum
Æneas, strictámque aciem venientibus offert.
Et, ni docta comes [l] tenueis sine corpore vitas

a in medio vestibuli inferorum.

b Aduerte lepidam scriptoris vrbanitatem. significare voluit omnia quæ de inferis dicturus est, esse fabulosa, & vana vetularum insomnia. eam ob rem somniorum sedem in ipsis inferorum faucibus collocauit, & exeunte libro Æneam ex inferis per eburnam vanorum somniorum portam emittet. *omnia*, inquit Seruius, *indicat esse simulata, si & ingressus & exitus simulatus est, & falsus.*

c Monstra fuerunt, à capite ad vmbilicum homines, infrà vmbilicum equi, ideò signatè dicuntur stabulari. eos autem Ixionis & Nubis filios fuisse fabulantur.

d Vide ecl. 6. sub finem. & 3. Æneidos versu 424.

e Scribit Homerus 1. Iliados eundem esse qui Briareus à dijs, Ægæon ab hominibus nominatur. de quo Noster 10. Æneidos versu 565.

f Hydra septiceps, cui vno abscisso capite duo pullulabant. Vide lib. 8. versu 299.

g Vide lib. 7. versu 785.

h Gorgones siue Lamiæ tres fuerunt Stheno, Euryale, Medusa. quæ vnicum oculum habuisse dicuntur, quo vicissim vterentur. de quibus fusè Ouidius in Metamorphosi.

i De his 3. Æneidos à versu 212.

k Geryonis de quo lib. 7. versu 662. & lib. 8. versu 202. & Herili de quo eodem libro versu 562.

l Nisi, inquit, Sibylla admoneat Æneam ea spectra non esse

Admoneat volitare cauâ sub imagine formæ,
Irruat, & frustra ferro diuerberet vmbras.
Hinc via Tartarei quæ fert Acherontis ad vndas.
Turbidus hîc [a] *cœno, vastáque voragine gurges* Acheron Cocytus
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor [b] *has horrendus aquas, & flumina seruat*
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canicies inculta iacet [c]*: stant* [d] *lumina flammâ:*
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus. Charon.
Ipse ratem conto [e] *subigit, velísque ministrat* [f].

corpora, sed vitas tenues, & inania rerum simulacra, corporúmque quasdam phantasticas imagines, irruat Æneas & frustra stricto gladio vmbras diuerberet. Sed quorsum Sibylla prohibet nunc vti ferro quod paulò autè stringi præceperat: Duplex adferri ratio potest. Fortasse superiùs ensem nudari præcepit, non vt Æneas eo diuerberaret vmbras: sed vt eum ostenderet adhuc victimarum sanguine stillantem, eóque pacto significaret se priusquam ad inferos descenderet, sacrificio religiosè perfunctum. Vel quia vtilis erat gladius contra Manes qui sibi corpus ex aëre finxerant: aëreum enim corpus acie ferri facilè dissipatur. inutilis autem erat contra has inanes formas & tenues sine corpore vitas, quæ sibi nullum corpus ex aëre formarant. Vel *frustra*, non significat Æneam non posse vmbras ferire & terrere: sed frustra & sine caussa id esse facturum, quia etiam si id ille non faceret, nihil erant ipsi nocituræ.

a Describit Stygiam paludem quæ est æstuarium ex Acheronte & Cocyto fluuijs inferorum emissum.

b Donatus. Portitores dicuntur qui portus obseruant idcirco, vt sine ipsorum iussu nullus transeat in alienas regiones. Vide Vat. §. 12. Nota 6. Pisonianam § 88. Nota 2.

c Habens barbam canam, prolixam, impexam.

d Horrescunt vt -- *Stat puluere cælum.*
Horatius --- *Alta stet niue candidum Soracte.*
Vel interprete Donato, oculi inflexibiles & semper stantes scintillant. *e* Perticâ ferro præfixa.

f Tacitus de moribus Germanorum. *Nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adiungunt.*

Et ferrugineâ subuecta corpora [a] cymbâ,
Iam senior [b]: sed cruda [c] Deo, viridísque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres, atque viri, defunctáque corpora vitâ
Magnanimûm heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositíque rogis iuuenes ante ora parentum.
Quàm multa in syluis Autumni frigore primo [d]
Lapsa cadunt folia: aut ad terram gurgite ab alto
Quàm multæ glomerantur aues. vbi frigidus annus
Trans pontum fugat, & terris mittit apricis [e].
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ vlterioris amore:
Nauita sed tristis [f] nunc hos, nunc accipit illos:
Ast alios longè summotos arcet arena.
Æneas (miratus enim, motúsque tumultu)
Dic, ait ô virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quid ve petunt animæ? vel quo discrimine [g] ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada liuida verrunt?
Olli sic breuiter fata est longæua [h] sacerdos:

Animarũ trãsuectio.

Æneas Sibyllæ.

a Idola & vmbras corporum, vel eorum animas qui se corporis voluptatibus dediderunt. quas alicubi Clemens Alexandrinus σοματοποιουμένας *incorporatas* appellat. Prior sensus mihi magis arridet, quia etiam *corpora* vocat *Magnanimûm heroum* qui se in voluptates non immerserant. ferrugineus color est subnigricans instar ferri.

b Tantisper senex, vt negligentior, id est subnegligens.

c Voces ab arboribus ductæ, quæ crudæ & virides dicuntur, cùm vitalis earum succus nondum ætate decoctus est.

d Extremo autumno, cùm primùm frigus accedit.

e Soli magis expositis. quasi ἄνευ φρίκης id est sine frigore.

f Charon animarum transuector, asper, seuerus, inexorabilis.

g Qua differentia, & quam ob caussam aliæ animæ à ripa submouentur, aliæ tranant paludem.

h Congestâ in manum arenâ, tot sibi annos vitæ ab Apolline

Anchisâ generate, Deûm certissima proles, Æneæ Sibylla.
Cocyti stagna alta vides, Stygiámque paludem,
Dij cuius iurare timent [a] *& fallere numen.*
Hæc omnis, quam cernis, inops [b], *inhumatáque turba est,*
Portior ille, Charon: hi quos vehit vnda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Transportare [c] *priùs, quàm sedibus* [d] *ossa quierunt.*
Centum errãt [e] *annos, volitántq; hæc littora* [f] *circũ:*
Tum demum admissi [g] *stagna exoptata reuisunt.*
Constitit Anchisá satus, & vestigia pressit
Multa putans, sortémq; animo miseratus iniquam [h].
Cernit ibi mœstos, & mortis honore [i] *carentes*
Leucaspim [k] *& Lyciæ ductorem classis* [l] *Orontem.*
Quos simul à Troia ventosa per æquora vectos
Obruit Auster, aqua inuoluens nauémq;, virósque.

petierat, quot arenæ corpuscula manu contineret, tamdiúque vixit, vt nihil ex ea ferè præter vocem superfuisse fabulentur.

a Libro 12. versu 817. *Vna superstitio superis quæ reddita diuis.* Vide.

b Ops & Tellus eadem Dea. vnde inops Ope siue terra destitutus. Dicit autem hoc esse discrimen, quòd inopes & insepulti à Charonte submoueantur, sepulti autem & inhumati transmittant paludem.

c Transmittere, traiicere.

d Sepulchro. suprà *Sedibus hunc refer antè suis.*

e Insepulti.

f Circum ripas Stigiæ paludis.

g Ad cymbam Charontis.

h Non culpa mortuorum est si non sepeliantur. iniquum est igitur eos ab ingressu cymbæ submoueri.

i Sepultura, vt *Quisque honos tumuli.* Item. *Qui solus honos Acheronte sub imo est.*

k Videtur fuisse gubernator nauis Lyciorum.

l Classis pro naui. Vide 1. Æneidos. versu 117.

Palinurus.

Ecce gubernator ſeſe Palinurus agebat:
Qui Libyco [a] nuper curſu, dum ſidera [b] ſeruat,
Exciderat puppi, medijs effuſus in vndis.
Hunc vbi vix multa mœſtum cognouit in vmbra,
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, Deorum
Eripuit nobis, medióque ſub æquore merſit?

Æneas Palinuro.

Dic agè, namque mihi fallax haud ante repertus,
Hoc vno reſponſo animum deluſit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finéſque canebat
Venturum Auſonios [c]. en hæc promiſſa fides eſt?
Ille autem [d]. Neque te Phœbi cortina [e] fefellit,

Palinurus Æneæ.

Dux Anchiſiade: nec me [f] Deus æquore merſit:
Namque gubernaculum multa vi fortè reuulſum,
Cui datus hærebam cuſtos, curſúſque regebam,
Præcipitans traxi mecum. maria aſpera [g] iuro,

a Proximè quidem ſoluerat è Sicilia, cùm in mare deiectus eſt Palinurus. Libycum tamen curſum appellat, quia Sicilia inter Africam & Italiam interiecta. De Palinuri morte vide lib. 5. deſinentem.

b Ibidem verſu 853. -- *Oculóſque ſub aſtra tenebat.*

c Italicos. *d* Reſpondit Palinurus.

e Pythia vaticinans tripodi inſidebat. Cortina verò integumentum erat ita dictum, vel quòd è corio Pythonis ſerpentis ab Apolline occiſi factum eſſet: vel quòd certa illic reſponſa funderentur, quaſi *certina*, vel quòd cor vatis illic teneretur. Prudentius.

Delphica damnatis tacuerunt ſortibus antra.
Non tripodes cortina tegit, &c.

f Reſpondet ad illum: Quis te Deorum ſubmerſit? Nullus, inquit, Deus me ſubmerſit. Etſi enim Somnus deus me deiecerit in mare, tamen ad terram enataui, ibique ferro non aquis ſum interemptus.

g Libro 5. æquatas auras ſpiraſſe, vndas ſubſediſſe, ſtratum æquor & alia dicit in hanc ſententiam. Nunc maria aſpera, ſurgentes vndas, Notum violentum, hybernas & procello-

Non me vllum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne spoliata armis, excussa magistro
Deficeret tantis nauis surgentibus vndis.
Tres Notus hybernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aquâ: vix lumine [a] quarto
Prospexi Italiam, summa sublimis ab vnda.
Paulatim adnabam terræ, & iam tuta tenebam:
Ni gens [b] crudelis madida cum veste grauatum,
Prensantémq; vncis manibus [c] capita aspera mõtis
Ferro inuasisset, prædámque ignara putasset.
Nunc me [d] fluctus habet, versántq; in littore vẽti:
Quod te per cœli iucundum lumen & auras,
Per genitorem [e] oro, per spem surgentis Iuli,
Eripe me his inuicte malis: aut tu mihi terram
Inijce (namque potes) portúsque; require Velinos [f].
Aut tu, si qua via est, si quam tibi Diua [g] creatrix

sas noctes exaggerat. Sed ibi in sua personna loquitur Poëta, hic in personna Palinuri, cui tamdiu fluctuanti quæuis tranquillitas videbatur asperrima.
a Die.
b Lucanos intelligit.
c Digitis in aduncitatem inflexis saxi fastigium frequenter apprehendentem, vt ad illud eniterer.
d Corpus meum. *e* Anchisen.
f Velia vrbs fuit in Lucania sexcentis annis post Ænean condita. Iam tamen portus Velini dici potuerunt: non quidem ab vrbe quæ tum non erat, sed à paludibus quæ tum erant. & iam loco nomen indiderant, à quibus vrbs ipsa posteà nomen accepit. ἕλος paludem signat. Dicta Velia quasi Ἐλία. inquit Dionysius Halicarnass. lib. 1. antiquit. Rom. Veteres enim Græci digamma Æolicum frequenter adhibebant. vt ϝελένη, ϝάναξ, ϝοῖκος, ϝανὴρ, ϝελία pro ἑλένη, ἄναξ, οἶκος, ἀνὴρ, ἑλία.
g Venus. vt lib. 8. versu 533.

Ostendit, (neque enim, credo, sine numine Diuûm
Flumina tanta paras, Stygiámque innare paludem)
Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas,
Sedibus vt saltem placidis in morte[a] *quiescam.*

Sibylla Panilu-ro.

Talia fatus erat, cœpit cum talia vates [b].
Vnde hæc, ô Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnémque seuerum
Eumenidum aspicies? ripámve iniussus abibis?
Desine fata Deûm flecti sperare precando:
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi longe [c], *latéque per vrbes*
Prodigijs acti cœlestibus [d], *ossa piabunt* [e]:
Et statuent tumulum, & tumulo [f] *solemnia mittent,*
Æternúmque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsúsque parumper
Corde dolor tristi: gaudet cognomine [g] *terrâ.*
Ergo iter inceptum peragunt, fluuióque propin-
quant

a Quandoquidem viuus ad Latium peruenire non potui
-- Sedes vbi fata quietas Ostendunt. --
vel qui viuus nunquam quieui, sempérque nauigaui.

b Sibylla.

c Seruius. *De historia hoc traxit. Lucanis enim pestilentia laborantibus respondit oraculum manes Palinuri esse placandos. ob quam rem non longè à Velia & lucum & tumulum cenotaphion dederunt.*

d Idem. *Compendiosè & pestilentiam ortam & petitum significat oraculum.*

e *Placabunt, expiabunt:* Vel vt explicat Nonius *condent, consecrabunt.*

f Ad tumulum tibi iusta persoluent.

g Oʻ μωνύμω γῆ. vt interpretatur Valens idest, Palinurus gaudet propter terram sibi cognominem. vt *terrâ* sit sextus casus. Neque enim *Palinurus* cognomen fuit, sed proprium montis nomen.

a Charon.

Nauita [a] quos iam inde vt Stygia prospexit ab vnda
Per tacitum [b] nemus ire, pedémque aduertere ripæ,
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat vltro: Charon Æneæ & Sibyllæ.
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tẽdis,
Fare age quid venias: iam istinc & cõprime gressũ:
Vmbrarum hic locus est somni, noctísque soporæ:
Corpora viua nefas Stygiâ vectare carinâ.
Nec verò Alciden [c] me sum lætatus [d] euntem
Accepisse lacu, nec Thesea, Pirithoúmque:
Dijs quãquam geniti [e], adque inuicti viribus essent.
Tartareum ille [f] manu custodem in vincla petiuit,
Ipsius à solio Regis traxítque trementem:
Hi dominam [g] Ditis thalamo deducere adorti.

a Charon.
b Hypallage pro *tacitos ire per nemus.*
c Herculem. ἀπὸ τῆς ἀλκῆς à fortitudine sic dictum. vel ab Alceo Amphitruonis patre.
d Miosis siue liptote. pro *dolui* me in cymbam illos admisisse. fabulatur Seruius Charontem anno integro in compedibus fuisse, quia Herculem in cymbam admiserat.
e Hercules & Pirithous Ioue, Theseus, Neptuno genitus.
f Hercules Cerberum. Ouidius 7. Metam.

--- Tirynthius heros.
Restantem, contráque diem radiósque micantes
Obliquantem oculos, nexis adamante catenis
Cerberon extraxit.

g Theseus & Pirithous dominam meam Proserpinam ab ipsius Plutonis thalamo deducere adorti sunt: licet conatus eis non successerit. Vel dominam, id est vxorem Plutonis à suo ipsius thalamo deducere conati sunt. sic Græci δέσποιναν & δάμαρτα vxorem appellant. Germanus & Cerdanus laudant Martialem lib. 12. ep. 52.

Non aliena videt, sed amat Proserpina raptas,
Iste tibi dominam conciliauit amor.

vbi proserpinam manifeste dominam appellat.

Quæ contra breuiter fata est Amphrysia [a] vates:
Nullæ hîc insidiæ tales [b] (absiste moueri)
Nec vim tela ferunt: licet [c] ingens ianitor antro
Sibylla Charōti. *Æternùm latrans exangues terreat vmbras.*
Casta licet patrui [d] seruet Proserpina limen.
Troius Æneas pietate insignis, & armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad vmbras
Si te nulla mouet tantæ pietatis imago,
At ramum [e] hûc (aperit ramum, qui veste latebat)
Agnoscas: tumida [f] ex ira tum corda residunt.
Nec plura his [g]. ille admirans venerabile donum
Fatalis [h] virgæ, longo pòst tempore visum,
Cœruleam aduertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per iuga longa [i] sedebant,

a Apollo dictus Amphrysius, quia iuxta Amphrysum Thessaliæ fluuium pauit armenta Regis Admeti. inde Sibylla sacerdos Apollinis Amphrysia nominatur.
b Quales Hercules, Theseus, Pirithous moliti sunt.
c Per nos licet & permittitur, vt Cerberus qui ad inferorum ianuam excubat, perpetuo vmbras latratu exterreat: & Proserpina maneat in ædibus Plutonis casta & intacta, quia nulla vis eius pudicitiæ inferetur.
d Plutonis, Proserpina Iouis filia & Cereris. Pluto Iouis & Cereris frater, ergo patruus Proserpinæ. Putat Cerdanus voce patrui ad priscam & tetricam Plutonis seueritatem allusum. vide Cœlianam. §. 25. Nota 1.
e Aureum, sacrum Proserpinæ.
f Ira quæ Charontem inflauerat, sedatur, & cor irâ turgidum detumescit.
g Nec plura his addenda fuerunt ad leniendum Charontem.
h Quæ in dí abat fatale esse vt is ad inferos viuus descenderet, qui eam secum detulisset. suprà.
-- *Námque ipse volens facilisque sequetur,*
Si te fata vocant. ---
i In transtris siue sedilibus remigum. animæ enim ipsæ dum transuehuntur -- *Remis vada cærula verrunt.*

Deturbat : laxátque foros [a]*. simul accipit alueo* [b]
Ingentem Æneam. gemuit sub pondere cymba
Sutilis [c], *& multam accepit rimosa paludem.*
Tandem [d] *trans fluuiũ incolumes, vatémq; virúmq;*
Informi limo, glaucáque exponit in vlua [e].
Cerberus [f] *hæc ingens latratu regna trifauci* [g]
Personat, aduerso recubans immanis in antro.
Cui vates [h] *horrere videns iam colla colubris* [i],

Æneas & Sibylla transfuetuntur.

Cerberus.

a Deturbatis vectoribus facit vt fori latiores appareant. *Laxare, faire large.* Statius de ingenti arbore cùm excinditur. --- *Ingentémque aëra laxat.*
Fori vectorum sedes, vt etiam in theatro spectatorum loca fori dicuntur. Liuius lib. 1. *A Tarquinio loca diuisa Patribus, Equitibúsque vbi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati.*
b Vel alueo fluminis. vt exponit Seruius, vel nauis conceptaculo & capacitate, vt Germanus mauult. Propertius lib. 3.

Aut quidnam fractâ gaudes Neptune carinâ?
Portabat sanctos alueus ille viros.

c Cymbam Charontis facit sutilem (vt notat Turnebus lib. 28. cap. 45.) nouitatis aucupio & miraculo, quod poëtarum proprium est. Tales fuisse naues Britannorum quorumdam Plinius scribit lib. 7. cap. 56. his verbis *Etiam nunc in Britannico Oceano vtiles corio circum suto fiunt.*
d Seruius. *Aut propter pondus Æneæ, quod est melius : aut propter paludis magnitudinem, aut propter cœni densitatem.*
e Herba palustri.
f Canis inferorum triceps poëtis passim : πεντηκοντακέφαλος *quinquagintiiceps* Hesiodo in Theog. *Centiceps* Hratio lib 2. Ode 3. *Demittit atras bellus centiceps Aures.*
antrum aduersum est oppositum ingredientibus & respondens è regione. *g* Qui per tres fauces emittitur.
h Vetas Sibylla videns Cerberum Æneæ adspectu concitatum inflato collo & tumidis irâ ceruicibus ita cohorruisse, vt colubri, qui pro iubis erant, subrigerentur, eidem Cerbero offam mellè & soporiferis quibusdam frugibus medicatam ad conciliandum soporem obiecit.
i Seneca Hercule furente -- *Sordidum tabo caput,*

Lambunt colubri viperis horrent iubæ,
Longúsque tortâ sibilat caudâ draco.

Prima inferorũ sedes pueris destinata.

Secunda falso dãnatis.

Melle soporatam [a], *& medicatis frugibus* [b] *offam* [c]
Obijcit: ille fame rabidâ tria guttura pandens,
Corripit obiectam, atque immania terga [d] *resoluit*
Fusus humi: totóque [e] *ingens extenditur antro.*
Occupat Æneas aditum, custode sepulto [f],
Euadítque celer ripam irremeabilis vndæ.
Continuò auditæ voces, vagitus & ingens,
Infantúmque animæ, flentes in limine primo:
Quos dulcis vitæ exortes, & ab vbere raptos
Abstulit atra dies, & funere mersit acerbo [g]
Hos iuxta falso damnati crimine mortis.
Nec verò hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes.
Quæsitor [h] *Minos* [i] *vrnam* [x] *mouet: ille silentum* [l]

a Vel conditam, & condimentis sopita & hebetatâ gustus acrimoniâ. vel legendum cùm Turnebo *saporatam*. vel *soporatam* dicit pro *soporantem*.
b Papauere, amygdalis & alijs somnum conciliantibus.
c Pulpam carnis intelligit, vt Iuuenalis
-- Et patruo similes effunderet offas.
vel etiam est cibus canis. Minutius Felix in Octauio. *Canis qui candelabro nexus est iactu offulæ vltra spatium lineæ, qua vinctus est, ad impetum & saltum prouocatur.*
d Terga, quæ Æneæ conspectu per iram cohorruerant, séque contraxerant, explicat & extendit humi prostratus.
e Emphasis qua exprimitur corporis magnitudo. vt lib. 3. de Cyclope.
Iacuítque per antrum Immensum. --
f Cerbero consopito siue dormiente.
g Immaturo. vox à fructibus translata.
h Vide Milon. §. 13. Nota 1. *Quæsitor* siue *prætor*, qui præest quęstioni.
i Iouis & Europæ filius, qui propter iustitiam inexorabilem, creditus est iudex inferorum.
x Vide Vatinianam §. 34. Nota 2. Aliæ fuerunt vrnæ siue situlæ in quas coniiciebantur reorum nomina: aliæ in quas iudicum sententiæ.
l Mortuorum.

Conciliúmque vocat, vitásque & crimina discit.
Proxima deinde tenent mœsti loca, qui sibi lethum — Tertia sui homicidis.
Insontes peperêre manu, lucémque perosi
Proiecêre animas. quàm vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores!
Fata obstant, tristíque palus innabilis vndâ
Alligat, & nouies [a] Styx interfusa coërcet. — Quarta sedes, siue campi Lugentes.
Nec procul hinc partem fusi monstrãtur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt.
Hic quos durus amor crudeli tabe perêdit,
Secreti celant [b] calles, & myrtea circùm
Sylua tegit. curæ [c] non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram [d], Procrinque [e] locis, mœstámque Eriphylen [f]

a Laudatur passim Statius lib. 2.
--- Styx inde nouem circumflua campis,
Hinc obiecta vias torrentum incendia claudunt.
Nouies vel simpliciter multoties, vt ait ex Nicandro Cœlius Rhodiginus, vel vt putat Germanus, indicat nouendialia sacra, de quibus lib. 5. quo sensu Styx nouies interfusa dicetur coërcere mortuos quia sepulti peractis nouendialibus sacris non possunt ab inferis excitari.
b Commodè, quia amores secretum amant & latebras, & myrtus Veneri dedicata.
c Amores vehementes. lib. 4. vers. 1.
d Phœdra Minois filia, Thesei coniux, Hippolytum priuignum adamauit, &, cùm ab eo sperneretur, apud patrem Theseum accusauit. Thesei precibus interfectus Hippolytus: Phædra facti pœnitens seipsam interemit. Vide lib. 7. Æneidos versu 765.
e Procris Cephalum maritum credens Auræ nymphæ amoribus deditum, eum clam sequebatur in syluis, sed eam Cephalus, audito foliorum strepitu, feram esse ratus inter vepres latentem interemit. Vide Ouidium Metamorph. 7.
f Amphiaraus vates cũ videret fore vt bello Thebano terræ hiatu sorberetur, se, ne ad illud bellum proficisceretur, in

Crudelis nati monstrantem vulnera cernit,
Euadnénque [a], *& Pasiphaen* [b] *his Laodamia* [c]
Cæneus. *It comes, & iuuenis quondã, nũc fœmina, Cæneus* [d],
Rursus & in veterem fato reuoluta figuram.
Inter quas Phœnissa recens [e] *à vulnere Dido*
Dido. *Errabat sylua in magna: quam Troius heros,*
Vt primùm iuxta stetit, agnouítque per vmbram
Obscuram (qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila Lunam)
Æneas excusat se Didoni. *Demisit lacrymas, dulcíque affatus amore est:*
Infelix Dido, verus mihi nuncius ergo
Venerat extinctam, ferróque extrema secutam.
Funeris heu tibi causa fui: per sidera iuro,
A necessitate. *Per superos, & si qua fides tellure sub ima est,*
Inuitus, Regina, tuo de littore cessi.
Sed me iussa Deûm, quæ nunc has ire per vmbras,

latebras abstruserat. Eriphyle coniux aureo monili corrupta mariti detexit latebras. Alcmæon filius, patris vlciscendi caussâ, matrem interemit. Eam ob rem Eriphyle in campis lugentibus monstrabat vulnera quæ crudeliter filius Alcmæon inflixerat.

a Euadne Capanei coniux. quæ marito ad Thebas ictu fulminis occiso, in eius rogum insiliit, vt eodem igne deflagraret.

b Solis filiam, Minois coniugem, quæ taurum adamauit. de qua initio libri.

c Laodamia Protesilai coniux, quæ mariti ad Troiam interfecti desiderio contabuit.

d Cænis à Neptuno adamata, impetrauit ab eo vt in virum è fœmina verteretur, & factus est è Cænide Cæneus. occisus est à Lapithis. post mortem in fœminam rediit, & facta est iterum Cænis. vide Ouidium metamorph.

e Quæ paucis ante mensibus sibi vulnus inflixerat mortémque consciuerat.

Per loca senta[a] situ cogunt, noctémque profundam,
Imperijs egêre suis, nec credere quiui,
Hunc tantum[b] tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, téque aspectu[c] ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremũ fato quod te alloquor, hoc est.
Talibus Æneas ardentem, & torua tuentem
Lenibat dictis animum, lacrymásque ciebat[d]. Dido Æneam auersatur.
Illa solo fixos oculos auersa tenebat:
Nec magis incœpto vultum sermone mouetur,
Quàm si dura silex, aut stet Marpesia[e] cautes.
Tandem proripuit sese, atque inimica refûgit
In nemus vmbriferum: coniux vbi pristinus illi
Respondet curis[f], æquátque Sichæus amorem.
Nec minùs Aeneas casu percussus iniquo
Prosequitur lacrymans longe, & miseratus euntem est.
Inde datum[g] molitur iter: iámque arua tenebat

a Sentibus & squallore obsita, inculta, squallida, horrida, & inamœna.
b Nec potui credere me tibi tantum dolorem adferre meo discessu vt tibi ipsi præ doloris impatientia mortem accerseres: alioquin discedere noluissem.
c Adspectui.
d Lacrymas ex imo pectore in oculos excitantem & euocantem. sic Catullus *Frigidulos imo singultus corde cientem,*
e Marpesos mons insulæ Pari candidis marmoribus abundans. vel vt ait Iordanus de rebus Gothicis, est pars Caucasi montis à regina quadam Amazonum sic nominatus.
f Sichæus amore Didoni respondet, idest tantùm amat Didonem, quantùm ipse amatur à Didone.
g Fatorum lege concessum. Neque enim aliam Seruij interpretationem admiserim. *Fortuito oblatum*, τὸ τυχὸν. Certo enim co[illegible] Sibyllæ ductu iter faciebat.

Quintæ sedes fortibus destinata.

Vltima a, quæ bello clari secreta frequentant.
Hîc illi occurit Tydeus b : hîc inclytus armis
Parthenopæus, & Adrasti d pallentis imago.
Hîc multùm fleti ad superos, belloque caduci e
Dardanidæ : quos ille omnes longo ordine cernens

Troiani.

Ingemuit, Glaucúmque, Medontáque, f Thersilochúmque,
Treis Antenoridas g, Cererîque sacrum Polybœtem,
Idæúmque h etiam currus, etiam arma tenentem.
Circunstant animæ dextrâ, læuaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est : iuuat vsque morari,
Et conferre gradum, & veniendi discere caussas:
At Danaûm proceres, Agamenoniæq; i phalâges,

a Proxima illi biuio, quod ad tartarum, & Ditis regiam, & Elysium ducebat.

b Oenei filius, Rex Ætoliæ, pater Diomedis, vir fortissimus, qui bello Thebano occisus est à Menalippo. de quo fusè Statius in Thebaide.

c Atalantæ filius, Rex Arcadiæ, qui eodem bello iuuenis admodum extinctus est.

d Regis Argiuorum, qui ex septem ducibus qui bellum Thebanum gesserunt, solus fugâ elapsus est. vnde & pallens inducitur, quia pallor fugæ comes.

e Qui bello Troiano ceciderunt.

f Notant interpretes nullam aut Medontis aut Polybœtæ Troiani ab Homero fieri mentionem: parum refert. Quid ni enim potuit nomina Troianorum suo arbitratu confingere?

g Tr[illegible]lios Antenoris qui ab Homero Archilochus, Acamas, [illegible]ycon ; à Pomponio Sabino Polybus, Agenor, Athamas nominantur.

h Aurigam Priami. de quo 24. Iliados.

i Phalanx propriè Macedonum fuit. hîc pro quibusuis Græcorum copijs vsurpat. Agmemnonias vocat, quia bello Troiano summus omnium Imperator fuit Agamemnon. Tam multi autem Græcorum bello Troiano ceciderant vt

Vt vidêre virum, fulgentiáque arma per vmbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga, Graeci
Ceu quondam petiêre rates: pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur [a] hiantes.
Atque hîc [b] Priamiden [c] laniatum corpore toto
Deïphobum vidit, lacerum [d] crudeliter ora,
Ora, manúsque ambas, populatáque tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares. Deïphobi mutilatio.
Vix adeo [e] agnouit pauitantem, & dira tegentem
Supplicia, & notis compellat vocibus vltro.
Deïphobe armipotens, genus alto à sanguine Teucri,
Quis tam crudeles optauit [f] sumere pœnas?

eorum densæ phalanges, apud inferos viserentur. Eæ statim atque viderunt Æneam armatum ingenti metu trepidarunt, vt olim trepidantes fugerāt, nauésque fugâ petierant, Hectore & Ænea instantibus. Græci autem castra vallorum loco nauibus in terram subductis numerant.

a Cùm clamare vellent in ipso conatu ita deficiebant vt vox exigua sequeretur. sic enim pauor omnes vocis meatus obstruxerat, vt ore aperto & hianti nullum penè clamorem expromerent. Dicunt alij eos in ipso conatu frustratos esse non pauore, sed quia erant inania simulacra, & organis vocis destituta. Non placent, quia loquuntur Deïphobus, Palinurus, Musæus, Anchises.

b In hac fortium virorum regione.

c Filium Priami, qui post necem Paridis Helenam duxit vxorem.

d Habentem ora & ambas manus crudeliter laceratas, tempora sublatis auribus vastata & deformia, & nares turpi vulnere truncatas.

e Vsque adeo deformis erat & mutilatus vt eum Æneas vix agnosceret metuentem agnosci, & vulnera, quæ ipsi supplicij loco inflicta fuerant, tegere cupientem.

f Quis adeò tibi præualuit vt ei daretur optio eligendi supplicij quod de te sumeret suo arbitratu?

Cui tantum de te licuit? mihi fama supremâ a
Nocte tulit, fessum vasta te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis aceruum,
Tunc egome tumulum Rhœtæo in littore inanem b
Constitui, & magna manes ter voce c *vocaui.*
Nomen & arma locum seruãt d*: te* e*, amice, nequiui*
Conspicere, & patria f *decedens ponere terra.*
Atque hîc Priamides: Nihil ô tibi g*, amice, relictum est:*
Deiphobus Æneæ. *Omnia Deiphobo soluisti, & funeris* h *vmbris*
Sed me fata mea, & scelus exitiale Lacænæ i
His mersere malis: illa hac monumenta reliquit.
Namque vt supremam falsa k *inter gaudia noctem*
Egerimus, nosti: & nimiùm meminisse necesse est l*.*
Cùm fatalis equus saltu super ardua venit

a Supremam noctem & hic & paulò pòst appellat eam qua Troiana ciuitas deflagrauit.

b Cenotaphium siue tumulum inanem & vacuum cadauere.

c De more. 9. Odyss. versu 6. -- ἑτάρων τρὶς ἕκαστον ἀῦσαι Οἱ θάνον *Comitem ter quemque vocare Cæsorum* Vide tertium Æneidos 68.

d Locus ille seruat nomen tuum, & arma siue insignia tumulo insculpta.

e Tuum corpus. vt *Nunc me fluctus habet.*

f Vide Milon. §. 104. Nota 3.

g Nullum amici officium præteristi. omnia quæ mutuæ necessitudinis ratio exigebat, affatim præstitisti.

h Non vero funeri: quia verum corpus non aderat, quod funerari posset: sed vmbris & inani simulacro funeris.

i Helenæ coniugis Menelai Lacedæmoniorum Regis.

k Falso enim putabant Troiani soluta obsidione Græcos abijsse.

l Commodè Seruius landat in hunc locum Ciceronem. *Cui placet, obliuiscitur: cui dolet, meminit.* ergo quia dolet, meminerit necesse est.

Pergama [a], *& armatū peditem grauis attulit aluo.* **Equus Troianus.**
Illa chorum simulans, Euantes [b] *Orgia circum*
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce [c] *vocabat.* **Helenæ proditio.**
Tum me confectum curis [d]; *somnóque grauatum*
Infelix [e] *habuit thalamus: pressitque iacentem*
Dulcis & alta quies [f], *placidæque simillima morti.*
Egregia [g] *intereà coniux arma omnia tectis*

a Vide 2. Æneid. versu 240. 260. &c. Pergamus autem, vt iam alibi monuimus, fuit arx: Troia, ciuitas: Ilium vrbs Troianorum.

b Helena simulans & fingens chorum, idest interprete Seruio, multitudinem in sacra colectam, vel simulans se choreas agere. vt lib. 1. *Exercet Diana choros.* Helena, inquam, *Phrygias* matrones *euantes*, siue bacchantes, & Bacchici furoris instinctu. *Euoe Bacche* de more clamantes, *ducebat circum orgia*, idest circum cistas quibus orgia Bacchi seruabantur inclusa. De orgijs vide 4. Æneid. versu 303. Alij alîter ordinant hoc pacto. *circumducebat Phrygias euantes orgia*, idest Bacchi sacra celebrantes. Bacchus Euan, & Euius nominatur.

c Ipsa in arce exîstens in elata face Græcos ad vrbem vocabat ex insula Tenedo venientes.

d Atqui vacauerat gaudijs (verba sunt Seruij) sed illud ostendit, quod ait Statius:

Stant veteres ante ora metus.

quia videlicet præsens vnius diei lætitia non omnem præcedentium dierum curam siue dolorem absterserat.

e Qui mihi infelicitatis caussa fuit.

f Expressum pene verbatim ex Homero 13. Odyss.

νήγρετος, ἥδιςος, θανάτῳ ἄγχιςα ἐοικώς.

g εἰρωνικῶς. post mortem Paridis Deiphobus Helenam duxit vxorem.

Alibi -- *Duplici squamâ lorica fidelis.* --

Item -- *Perfidus ensis Frangitur.* --

Solebant veteres dormituri ensem siue pugionem iuxta lectum apponere, vel etiam ceruicali supponere, vt Alexander Macedo qui supposito capiti Homero & pugione dormiebat.

Emouet, & fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam extingui [a] *veterum sic posse malorum.*
Quid moror? irrumpunt thalamo [b], *comes additur vnà*
Hortator scelerum Æolides [c], *Dij talia Graijs*
Instaurate [d], *pio si pœnas ore reposco* [e].
Sed te qui viuum casus, age fare vicißim [f],
Attulerint: pelagíne venis erroribus actus?
An monitu diuûm? an quæ te fortuna fatigat,
Vt tristeis sine sole domos loca turbida adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis.
Iam medium ætherio cursu traiecerat axem:

a Existimans fore vt si me necandum Menelao tradidisset, veterem iniuriam, qua olim Paridem sequens maritum Menelaum deseruerat, recenti beneficio & quasi compensatione vel extingueret, vel æterna obliuione sepeliret.
b Impressione facta in thalamum irrumpunt.
c Vlysses. quem contumeliç caussâ Sisyphi infamis latronis filium, Æoli nepotem esse iactabant inimici. Aiax Ouidianus 13. Metamorph.. -- *Quid sanguine cretus.*
Sisyphio, furtisque & fraude simillimus illi.
d O dij, talia supplicia Græcis instar meorum suppliciorum imponite.
e Non ait, *posco*, sed, *reposco*, quasi rem debitam.
f Vt ego tibi meos casus narraui, ita tu vice versa tuos mihi casus narrato.
g Cùm hi sermones inter Ænean & Deiphobum vicissitudine quadam vltro citróque sererentur, iam aurora mediam crepusculi partem pręterierat. crepusculum vocat axem, quòd ex varietate axis, siue diuersa poli eleuatione magna crepusculorum varietas oriatur. Sacra necromantica, vt ex Seruio aliisque constat, peragi debebant spatio viginti quatuor horarum, à media nocte ad mediam noctem Æneas *nocturnas inchoat aras*, & à media nocte vsque ad crepusculum

Et fors omne datum [a] traherent per talia tempus:
Sed comes admonuit, breuitérque affata Sibylla est:
Nox ruit [b], Ænea, nos flendo ducimus horas. Sibylla.
Hic locus est, partes vbi se via findit in ambas.
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit:
Hac iter Elysium nobis: aut læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia [c] Tartara mittit.
Deïphobus contra: Ne sæui [d] magna sacerdos, Deïphobus.
Discedam: explebo numerum, reddárque tenebris [e]
I decus, i nostrum melioribus [f] vtere fatis.

sacrificat. *Primi sub lumina solis & ortus*, id est, ineunte crepusculo solum immugit: Æneas & Sibylla in antrum se immittunt: alloquitur Æneas Palinurum, Stygiam paludem transuehitur. Transit sedem puerorum immatura morte raptorum, sedem eorum qui insontes seipsos occiderant, Lugentes campos, vbi & Didonem compellat. Adit loca *quæ bello clari secreta frequentant*, ibíque cum Deïphobo sermocinatur, cùm itaque media pars crepusculi iam effluxerit, monet Sibylla noctem ruere, id est finiri, & lucem appetere. paret Æneas, reliquumque diei tempus rebus, quæ supererant, impendit, docetur quæ supplicia sint consceleratis irrogata, Anchisen conuenit, cum eo loquitur, & ante mediam noctem ad naues reuertitur.

a Concessum tempus viginti quatuor horarum ad sacra peragenda.

b Nox cadit & in diem euoluitur.

c Vbi puniuntur impij.

d Noli sæuire, & irasci, ô Sibylla, discedam, & implebo numerum annorum mille qui constitutus est animabus ad corpora redituris priusquam ad lethæum fluuium euocentur. quasi dicat: Discedam à vobis in tenebras, ibíque annos meæ purgationis explebo. de qua purgatione infrà 748. vel sensus est explebo, euacuabo, & diminuam numerum, vt loco trium, qui nunc sumus, vos duo duntaxat residui maneatis. Viderint eruditi.

e Repetam tenebras vnde discessi, vt ad vos qui viui estis, ac proinde luce circumfusi, accederem.

f Quam aut ego aut cæteri Troiani vsi sumus.

Tantum effatus, & in verbo vestigia torsit.
Mœnia Tartari. *Respicit Æneas subitò, & sub rupe sinistrâ*
Mœnia lata [a] videt, triplici circundata muro,
Phlegethon. *Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis,*
Tartareus Phlegethon, torquétque sonantia saxa.
Porta aduersa [b], ingens, solidóque adamante colūnæ:
Vis vt nulla virûm, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras.
Tisiphone. *Tisiphonéque sedes, pallâ succincta [c] cruentâ,*
Vestibulum insomnis seruat noctésque, diésque.
Hinc exaudiri gemitus, & sæua sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Æneas. *Constitit Æneas, strepitúmq; exterritus hausit [d].*
Quæ scelerum facies [e]? ô virgo [f], effare, quibúsve
Vrgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Sibylla. *Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrûm,*
Nulli fas casto [g] sceleratum insistere limen.
Sed me, cum lucis Hecate præfecit Auernis,

a Lata dicit ad multitudinem nocentium, qui in Tartaro torquentur, indicandam.

b E regione opposita Æneæ venienti.

c Succinctam ait quasi semper paratam vestibus collectis, expeditam & in procinctu.

d Hoc verbum semper aliquam perturbationem importat, vt *Hauriat hunc oculis ignem --*
-- Animo spem turbidus hausit inanem, &c.

e Species vt suprà *malorum noua facies.*

f Sibylla.

g Pio & religioso. vt *Quique sacerdotes casti. --*
Item lib. 3. *Hac casti maneant in relligione nepotes.*
Commodissimè Germanus Furias in limine sedisse notat. quod, vt ait Naso 4. metamorph.
-- Sedes scelerata vocatur.
Tibullus lib. 1. el. 5. *At scelerata iacet sedes sub nocte profunda*, &c.

Ipsa Deûm [a] *pœnas docuit, pérque omnia duxit.*
Gnosius [b] *hæc Rhadamãthus habet durißima regna:* Rhadamãthus.
Castigátque, audítque dolos, subigítque fateri
Quæ quis apud superos, furto [c] *lætatus inani,*
Distulit in seram [d] *commissa piacula mortem.*
Continuò [e] *sonteis vltrix accincta flagello,*
Tisiphone quatit insultans, toruósque sinistrâ
Intentans angues, vocat agmina [f] *sæua sororum.*
Tum demum [g] *horrisono stridentes carmine sacræ* [h]
Panduntur portæ, cernis custodia qualis [i]

a Quæ deorum iussu nefarijs & consceleratis apud inferos irrogantur.
b Cretensis à Gnoso ciuitate. Rhadamanthus Minois frater propter iustitiam factus iudex inferorum.
c Latebrâ non profuturâ: post mortem enim omnia deteguntur. Donatus. Hanc, inquit, ille habet potestatem vt verberibus & tormentis extorqueat, & ad confessionem vsque perducat.
d Quo tempore serum est & inutile de admissis in vita piaculis pœitere: non enim ampliùs sacrificijs, precibus & initijs expiantur.
e Statim atque Rhadamanthus habita de sceleratis quæstione, confessionem ab eis scelerum in vita commissorum expresserit.
f Duas tantùm habuit sorores Tisiphone, Alecto & Megæram: agmina tamen sororum appellat, quia caput earum tot erat serpentibus implicatum, vt ijs se subrigentibus non duæ esse viderentur, sed quandam aciei speciem exhiberent.
g Postquam, inquit Sibylla, sontes à Rhadamantho conuicti, & Tisiphone vltrici traditi fuerint ad supplicium, tum demum Tartari fauces reserantur, vt damnatos absorbeant.
h Diræ, execrandæ.
i Tisiphone ponitur extra tartarum, non longè à Radamantho: Furiarum maxima, id est, Megæra, paulò pòst dicetur iuxta Tantalum excubare. Restat igitur vt hanc portarum custodiam vel ipsi Alecto, vel alij monstro commissam fuisse dicamus.

Vestibulo sedeat? facies [a] quæ limina seruet?
Tartarus. *Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra*
Sæuior intus habet sedem [b], tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantùm, tenditq; sub vmbras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.
Titanes. *Hic [c] genus antiquum terræ, Titania [d] pubes,*
Fulmine deiecti, fundo voluuntur in imo.
Aloidæ. *Hic & Alojdas geminos [e] immania vidi*
Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superísque Iouem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea [f] pœnas,
Salmoneus. *Dum flammas Iouis, & sonitus imitatur Olympi:*
Quatuor hic inuectus equis [g], & lampada quassans

a Quæ forma, quàm monstrosa species.

b Hydra immanis, & Furijs ipsis crudelior quinquaginta fauces immani rictu diducens, tamque profundis hiatibus aperiens, vt atri & caliginosi appareant, intus habitat. Quam Hydram excipit Tartarus, idest carcer inferorum, cuius profunditas est duplò maior illo spatio quod est inter cœlum & terram, suspectus est adspectus ex inferiore loco in superiorem. Tartarus in præceps patere dicitur, quia dehiscens ostendit præcipitia, rupésque præruptas.

c In Tartaro.

d Titanes Terræ filij bellum dijs intulerunt. de quibus aliter alij fabulantur.

e Othus & Ephialtes fratres gemini fuerunt, ex matre Iphimedia & patre Neptuno. Dicuntur tamen Aloïdæ ab Aloeo Iphimediæ marito, vt Hercules Iouis filius Amphitryoniades ab Amphitryone Alcmenæ coniuge. de immani corporis eorum magnitudine cōsulendus Homerus Odyss 11.

f In eodem Tartari fundo vidi Salmoneum Regem Elidis siue Olympiæ grauiter punitum propter superbiam qua fulmen & tonitru voluit imitari.

g Credebatur Iupiter quadrigis per cœlum inuehi, & rotarum sonitu tronitrui fragorem excitare. Horatius

— *Tu graui curru quaties olympum.*

Per Grajum populos, mediæque per Elidis vrbem
Ibat ouans: Diuúmque sibi poscebat honorem,
Demens, qui nimbos, & non imitabile fulmen
Ære, & cornipedum cursu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit a *(non ille faces, nec fumea tædis*
Lumina) precipitémque immani turbine adegit.
Nec-non & Tityon b *terræ omniparentis alumnum* c Tityus.
Cernere erat: per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur, rostróque immanis vultur adunco
Immortale iecur tundens, fœcundáque pœnis
Viscera d*, rimatúrque epulis, habitatque sub alto*
Pectore: nec fibris requies datur vlla renatis.

Item -- *Namque Diespiter*
Plerumque per purum tonantes
Egit equos volucrémque currum.

Quare Salmoneus æreis quadrigis tonitru, lampade fulgura voluit imitari.

a At Iupiter non faculas tantùm, tædásque è crassiore materia fumantes, quassauit vt Salmoneus, sed verum telum verúmque fulmen ita contorsit è nubibus; vt illum immani turbine inuolueret, & præcipitem ad terram affligeret.

b Tityus cùm Latonæ vim inferret, sagittis ab Apolline confossus est. eam ob rem apud inferos cruciatur. de quo Ouidius *Sic inconsumptum Tityi sempérque renascens*
Non perit, vt possit sæpe perire, iecur.

c Vel filium, vt ait Homerus 11. Odyss.
γαίης ἐρικυδέος υἱὸν
vel quia cùm esset filius Elaræ, natus est tamen sub terra & ibi educatus. Apollonius lib. 1. ἔτεκέν γε
δῖ' Ἐλάρη, θρέψεν δὲ καὶ ἂψ ἐλοχεύσατο γαίη.
Hunc Elare peperit, Tellus nutriuit alumnum.

d Quæ semper renascuntur ad pœnam.

Quid memorem Lapitha a , *Ixiona* b , *Piri-*
thoúmque c?
Alij scelerati. *Quos super atra silex iam iam lapsura, cadentíque*
Imminet assimilis, lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris d : *epulæque ante ora paratæ*
Regifico luxu. Furiarum maxima e *iuxtà*
Accubat, & manibus prohibet contingere mensas:
Exurgítque facem attollens. atque intonat ore.

a Populos Thraciæ impios & sceleratos. de quibus lib. 7. versu 305. de horum pœna nihil apud poëtas memini me videre horum Rex fuit Ixion.
b Iunonem amauit, nubem pro Iunone ampléxus est: nati inde Centauri: ipse apud inferos serpentibus & rota cruciatur. de serpentibus 3. Georg. versu 38.

--Tortosque Ixionis angues.

de rota 4 Georg. versu 484.

Atque Ixionei vento rota constitit orbis.

religatus enim fuit ad rotam circumfusam serpentibus, eíque perinde ac Pirithoo silex cadenti similis imminebat.
c Vnus è Lapithis fuit, qui descendit cum Theseo ad rapiendam Proserpinam.
d Ad Tantali pœnam alludit, qui siue quòd deorum secreta detexerit, siue quòd Pelopem filium dijs epulandum apposuerit, in fluuio mento tenus demersus bibere nequit, nec frui pomis ad caput pendentibus, vt scribit Homerus. alij tamen putant hoc etiam supplicium ex mente Virgilij Ixioni & Pirithoo fuisse irrogatum *Genialis* autem *lectus* auctore Festo, *qui nuptijs sternitur in honorem Genij, vnde & appellatur.* fulcra sunt adminicula & pedes quibus lecti discubitorij fulciuntur.
e Alij Alecto, alij Megæram, Seruius famem ipsam intelligit. huic interpretationi fauet Homerus 12. Odyss.

πάντες μὲν στυγεροὶ θάνατοι δειλοῖσι βροτοῖσι,
λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν, καὶ πότμον ἐπισπεῖν.
Omne genus lethi est odio mortalibus ægris,
Sed quam dira fames tulit est odiosior omni.

Nihilo tamen seciùs ab eruditis viris exploditur.

Hic[a] *quibus inuisi fratres, dum vita manebat,*
Pulsatusve parens, & fraus innexa clienti[b]:
Aut qui diuitijs soli incubuere repertis[c],
Nec partem posuere suis: quæ maxima turba est:
Quique ob adulterium cæsi[d]: *quique arma secuti*
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras.
Inclusi pœnam exspectant[e], *ne quære doceri*
Quam pœnam, aut quæ forma[f] *viros fortunave mersit,*

a In eodem Tartaro.

b De clientibus & patronis, vide Sextianam §.8. & alibi. Lex XII. tabularum hæc fuit, *Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.* Alij hunc versum de præuaricatoribus intelligunt, qui decipiunt suos clientes.

c Aut qui diuitias nacti ad se hereditate transmissas, vel propria sollicitudine quæsitas, eas ita conseruant & amplectuntur vt eas fouere, & tanquam gallinæ ouis incubare videantur: nec suis amicis & propinquis partem diuitiarum suarum tribuerunt.

d Putant interpretes obiter attingi quædam quæ sub ea tempora, quibus scribebat Virgilius, contigerunt. verbi caussâ, Crispus Sallustius in adulterio deprehensus est, & virgis cæsus à Milone. Arma secuti sunt impia, qui Iulium Cæsarem, à quo seruati fuerant, occiderunt, & patriæ bellum intulerunt, non autem Augustus qui pietatis & vlciscendi patris caussâ bellum ciuile suscepit. Sextus Pompeius seruos armauit,

Minatus vrbi vincla, quæ detraxerat
Seruis amicus perfidis.

vt auctor est Horatius, qui non sunt *veriti dominorum fallere dextras*, id est fidem dominis suis debitam perfidiâ volare. Fidei enim sedes in dextera, vt vidimus 3. Æneid. versu 610.

e Non solùm præsentis pœnæ dolore, sed etiam impendentis expectatione torquentur, quia semper veteribus supplicijs noua succedunt, & -- *Finis vnius mali.*
Gradus est futuri. --

f Quod supplicij genus.

Saxum ingens voluunt alij [a], *radijsque rotarum*
Districti pendent [b]. *sedet æternúmque sedebit*
Infelix Theseus, *Phlegyásque* [d] *miserrimus omnes*
Admonet, & magna testatur voce per umbras:
Discite iustitiam moniti, & non temnere Diuos,
Vendidi hic auro patriam [e] *dominúmque potentem*

a Vt Sisyphus. quem tradit Lucretius, perpetuò nixantem trudere *Saxum, quod tamen à summo iam vertice rursum*
Voluitur, ac plani raptim petit æquora campi.

b Alij rotis torquentur, vt apud Tibullum, Ixionis
Versantur celeri noxia membra rotâ.

apud Nasonem. *Voluitur Ixion, & se sequitúrque fugitque.* Radij porro rotarum sunt ligna quibus rotarum curuatura siue canthus axi connectitur. Naso 2. metamorph.
Aureus axis erat, temo aureus, aurea summæ
Curuatura rotæ, radiorum argenteus orbis.

c Theseus, vt suprà dictum, Proserpinam rapturus ad inferos viuus descenderat, fuerátque detentus à Plutone: sed Hercules eum liberauit. Quomodo igitur *sedet æternúmque sedebit?* Quia post mortem iisdem suppliciis redditus est, à quibus viuus euaserat. Nam quod aiunt tam vehementer abreptum fuisse, vt ea pars corporis, qua sedebat, in sede remaneret, perquàm insulsum est, & contortum.

d Phlegyas Ixionis pater fuit, qui cùm Apollinis templum incendisset, eiusdem Dei telis ad inferos detrusus est. Phlegyæ item, vt ait Euphorion, populi fuerunt in deos impij, quos Neptunus aquis inuoluit. vt Homerus, in Thracia iuxta Cephisidem paludem habitarunt, quos crebris fulminibus, vt scribit Pausanias, & aquarum inundationibus Deus funditus aboleuit. vnde duplex sensus elici potest. alter: Theseus miserrimus omnes Phlegyas monet, vt suo exemplo moniti discant Deos non contemnere. Alter, Phlegyas pater Ixionis admonet omnes vt suo exemplo moniti discant exercere iustitiam, & deos non contemnere.

e Quidam de C. Curione dictum volunt, qui pecunijs à Cæsare corruptus, turbauit Remp. bellis ciuilibus facem admouit, caussáque fuit vt Cæsar summam in Rep. potestatem occuparet. Non placet. id enim valdè Augustum offenderet, si Iulius Cæsar dominus patriæ, inuidiosè planè nomine diceretur.

Imposuit: fixit leges [a] pretio, atque refixit.
Hic thalamum inuasit natæ [b], vetitósque [c] hymenæos:
Ausi omnes immane nefas [d], ausóque potiti.
Non mihi si linguæ centum sint, oráque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
Hæc vbi dicta dedit Phœbi longæua [e] sacerdos:
Sed iam agè carpe viam, & susceptum [f] perfice munus:
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio [g], atque aduerso fornice [h] portas: *Mœnia Plutonis*
Hæc vbi [i] nos præcepta iubent deponere dona.

a Leges in tabulas æreas incisæ clauis ad parietem in Capitolio figebantur: vnde leges figere est eas ferre: refigere verò est fixas huiusmodi tabulas auellere, & leges abrogare. Seruius hoc de Antonio Triumuiro dictum existimat. de cuius legibus pretio fixis & refixis vide Philippicas.
b Nonnulli de Cicerone dictum putant. non credo. licet id crimen Sallustius & alij quidam per calumniam obiecerint.
c Nuptias & legibus & natura prohibitas. quantumuis Seruius refragetur.
d Id Seruius ait dici *secundum Romanum ritum, in quo non tantùm exitus punitur, sed & voluntas.* Sed vide Milonianam §. 19. Nota 3.
e Vide suprà. versu 321.
f Æneas superiùs ramum aureum Proserpinæ sacrum decerpserat, ac proinde munus dijs offerendum susceperat: monet igitur Sibylla vt perficiat siue absoluat opus inchoatum, munúsque deponat.
g Cyclopes artem ferrariam inuenerunt, primíque vrbes munierunt, vt scribit Plinius. Cyclopum caminis educta fuisse dicit Maro, vt innuat ferrea fuisse, eáque firmissima: vide interpretes. *h* Portas Plutonis è regione nobis oppositas, & fornice cameratas. *voutees.*
i In quibus portis dij nobis precipiunt ramum hunc aureum deponere.

Dixerat, & pariter greſsi a per opaca viarum
Corripiunt ſpatium medium, foribúſq; propinquãt.
Occupat Æneas aditum, corpúſque recenti
Spargit aqua b, ramúmque aduerſo in limine figit.
Elyſij campi. *His demum exactis, perfecto munere Diuæ,*
Deuenêre locos lætos, & amœna vireta
Fortunatorum nemorum c, ſedéſque beatas.
Largior hîc d campos æther, & lumine veſtit
Purpureo e: ſolemque ſuum, ſua ſidera norunt.
Pars in graminеis exercent membra palæſtris f:
Contendunt ludo, & fulua luctantur arena.
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicũt.
Nec-non Threïcius g longa cum veſte h ſacerdos

a Æneas & Sibylla pariter ingreſſi per vias vel caligine obſcuras, vel denſis arborum ramis opacatas.
b Qui cœleſtibus litabant, inquit commodiſſimè Cerdanus, abluebantur: qui inferis, ſatis erat ſi leuiter ſpargerentur, vt in 4 *Dic corpus properet fluuiali ſpargere lympha.*
ſuprà *Spargens rore leui.* --
Ideò autem, vt Seruiùs notat, expiare ſe debuit Æneas, quia aſpectu Tartari pollutus fuerat & inquinatus.
c Deuenerunt ad campos Elyſios.
d In campis Elyſijs.
e Splendido, quemuis enim colorem viuidum & ſplendentem purpuram dicebant. Horatius
Viſam purpureis ales oloribus.
Pedo Albinouanus de obitu Mecenatis.
Brachia purpureà candidiora niue.
f Palæſtra locus luctæ deſtinatus. παλαίειν luctari.
g Orpheus qui plurima ſacra cæremoniáſque Græcis inſtituit. h De more. tibicines & citharœdi longa veſte prodibant in theatrum, Horatius de arte.
Tibicem traxitque vagus per pulpita veſtem.
Propertius lib 2. eleg. 32.
Pythius in longa carmina veſte ſonat. Tibullus lib. 3. Elegia 4. *Ima videbatur talis alludere palla.* &c.

Obloquitur numeris a *septem discrimina* b *vocum:* Orpheus
Iámque eadem digitis c*, iam pectine pulsat eburno:*
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus d *annis,*
Ilúsque, Assaracúsque, & Troiæ Dardanus e
auctor. Troiani in Elysiis.
Arma procul, currúsque virûm miratur inanes f
Stant terræ defixa hastæ, passímque soluti
Per campos pascuntur equi: quæ gratia curruum,
Armorúmque fuit viuis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextrâ, læuáque per herbam
Vescentes g*, lætúmque choro pæana* h *canentes,*

Talis fuit ille Euangelus Tarentinus, de quo plura Lucianus ad indoctum multos libros coëmentem.

a Citharæ fides numerosè carpit, & simul voce modulatur. obloqui enim numeris est *τῆ κιθάρᾳ ἀντιφωνεῖν occinere*

b Citharæ septem fides siue chordas habuerunt: quarum singulæ peculiarem sonum edebant. Septem itaque vocum discrimina sunt septem modulorum differentiæ, siue sonorum inflectiones. Fulgentius ad septem musicæ genera putat alludi. diastemata, systemata, phthongos, tonos, metabolas, melopœias.

c Digitis pulsat vocum discrimina, qui sinistra manu fides carpit ad citharæ manubrium: pulsat pectine, qui ad citharæ medium eburneo quodam instrumenro easdem fides percucutit, vnde & plectrum ἀπὸ τοῦ πλήττειν vocatur.

d Quo tempore prisca morum sanctitas vigebat: vel quo tempore res Troianę florebant, quę Priami regno sunt pessundatæ.

e Alib *Dardanus Iliacæ primus pater vrbis, & auctor.* Hi tres fuerunt Reges Troiæ, ex Æneæ maioribus.

f Vacuos sessoribus.

g Videtur ad Musęum alludere, qui, vt testatur Plato libris de rep. dicebat beatorum animas perpetuò epulari.

h Pęan propriè carmen est in laudem Apollinis qui Pęan

Cui tantum de te licuit? mihi fama supremâ a
Nocte tulit, fessum vasta te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis aceruum.
Tunc egome tumulum Rhœtæo in littore inanem b
Constitui, & magna manes ter voce c vocaui.
Nomen & arma locum seruāt d: te e, amice, nequiui
Conspicere, & patria f decedens ponere terra.
Atque hîc Priamides: Nihil ô tibi g, amice, relictum est:
Deiphobus Æneæ. *Omnia Deïphobo soluisti, & funeris h vmbris*
Sed me fata mea, & scelus exitiale Lacænæ i
His mersere malis: illa hac monumenta reliquit.
Namque vt supremam falsa k inter gaudia noctem
Egerimus, nosti: & nimiùm meminisse necesse est l.
Cùm fatalis equus saltu super ardua venit

a Supremam noctem & hic & paulò pòst appellat eam qua Troiana ciuitas deflagrauit.
b Cenotaphium siue tumulum inanem & vacuum cadauere.
c De more. 9. Odyss. versu 6. -- ἑτάρων τρὶς ἕκαστον ἀΰσαι Οἳ θάνον *Comitem ter quémque vocare Cæsorum* Vide tertium Æneidos 68.
d Locus ille seruat nomen tuum, & arma siue insignia tumulo insculpta.
e Tuum corpus. vt *Nunc me fluctus habet.*
f Vide Milon. §. 104. Nota 3.
g Nullum amici officium præteristi. omnia quæ mutuæ necessitudinis ratio exigebat, affatim præstitisti.
h Non vero funeri: quia verum corpus non aderat, quod funerari posset: sed vmbris & inani simulacro funeris.
i Helenæ coniugis Menelai Lacedæmoniorum Regis.
k Falso enim putabant Troiani soluta obsidione Græcos abijsse.
l Commodè Seruius laudat in hunc locum Ciceronem. *Cui placet, obliuiscitur: cui dolet, meminit.* ergo quia dolet, meminerit necesse est.

Pergama a, & armatū peditem grauis attulit aluo. Equus Troianus.
Illa chorum simulans, Euantes b Orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce c vocabat. Helenæ proditio.
Tum me confectum curis d; somnóque grauatum
Infelix e habuit thalamus: pressitque iacentem
Dulcis & alta quies f, placidæque simillima morti.
Egregia g intereà coniux arma omnia tectis

a Vide 2. Æneid. versu 240. 260. &c. Pergamus autem, vt iam alibi monuimus, fuit arx: Troia, ciuitas: Ilium vrbs Troianorum.

b Helena simulans & fingens chorum, idest interprete Seruio, multitudinem in sacra colectam, vel simulans se choreas agere. vt lib. 1. *Exercet Diana choros.* Helena, inquam, *Phrygias* matrones *euantes*, siue bacchantes, & Bacchici furoris instinctu. *Euoe Bacche* de more clamantes, *ducebat circum orgia*, idest circum cistas quibus orgia Bacchi seruabantur inclusa. De orgijs vide 4. Æneid. versu 303. Alij aliter ordinant hoc pacto. *circumducebat Phrygias euantes orgia.* idest Bacchi sacra celebrantes. Bacchus Euan, & Euius nominatur.

c Ipsa in arce existens in elata face Græcos ad vrbem vocabat ex insula Tenedo venientes.

d Atqui vacauerat gaudijs (verba sunt Seruij) sed illud ostendit, quod ait Statius:

Stant veteres ante ora metus.

quia videlicet præsens vnius diei lætitia non omnem præcedentium dierum curam siue dolorem absterserat.

e Qui mihi infelicitatis caussa fuit.

f Expressum pene verbatim ex Homero 13. Odyss.

Νήγρετος, ἥδιςος, θανάτῳ ἄγχιςα ἐοικώς.

g εἰρωνικῶς. post mortem Paridis Deiphobus Helenam duxit vxorem.

Alibi -- *Duplici squamâ lorica fidelis.* --

Item -- *Perfidus ensis Frangitur.* --

Solebant veteres dormituri ensem siue pugionem iuxta lectum apponere, vel etiam ceruicali supponere, vt Alexander Macedo qui supposito capiti Homero & pugione dormiebat.

Emouet, & fidum capiti ſubduxerat enſem:
Intra tecta vocat Menelaum, & limina pandit.
Scilicet id magnum ſperans fore munus amanti,
Et famam extingui [a] *veterum ſic poſſe malorum.*
Quid moror? irrumpunt thalamo [b], *comes additur vnà*
Hortator ſcelerum Æolides [c], *Dij talia Graijs*
Inſtaurate [d], *pio ſi pœnas ore repoſco* [e].
Sed te qui viuum caſus, age fare viciſſim [f],
Attulerint: pelagíne venis erroribus actus?
An monitu diuûm? an quæ te fortuna fatigat,
Vt triſteis ſine ſole domos loca turbida adires?
Hac vice ſermonum groſeis Aurora quadrigis.
Iam medium ætherio curſu traiecerat axem:

a Exiſtimans fore vt ſi me necandum Menelao tradidiſſet, veterem iniuriam, qua olim Paridem ſequens maritum Menelaum deſeruerat, recenti beneficio & quaſi compenſatione vel extingueret, vel æterna obliuione ſepeliret.

b Impreſſione facta in thalamum irrumpunt.

c Vlyſſes. quem contumeliç cauſsâ Siſyphi infamis latronis filium, Æoli nepotem eſſe iactabant inimici. Aiax Ouidianus 13. Metamorph. — *Quid ſanguine cretus.*
Siſyphio, furtiſque & fraude ſimillimus illi.

d O dij, talia ſupplicia Græcis inſtar meorum ſuppliciorum imponite.

e Non ait, *poſco*, ſed, *repoſco*, quaſi rem debitam.

f Vt ego tibi meos caſus narraui, ita tu vice verſa tuos mihi caſus narrato.

g Cùm hi ſermones inter Ænean & Deiphobum viciſſitudine quadam vltro citróque ſererentur, iam aurora mediam crepuſculi partem prçterierat. crepuſculum vocat axem, quòd ex varietate axis, ſiue diuerſa poli eleuatione magna crepuſculorum varietas oriatur. Sacra necromantica, vt ex Seruio aliíſque conſtat, peragi debebant ſpatio viginti quatuor horarum, à media nocte ad mediam noctem Æneas *nocturnas inchoat aras*, & à media nocte vſque ad crepuſculum

Et fors omne datum [a] *traherent per talia tempus:*
Sed comes admonuit, breuitérque affata Sibylla est:
Nox ruit [b], *Ænea, nos flendo ducimus horas.* Sibylla.
Hic locus est, partes vbi se via findit in ambas.
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit:
Hac iter Elysium nobis: aut læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia [c] *Tartara mittit.*
Deïphobus contra: Ne sæui [d] *magna sacerdos,* Deïphobus.
Discedam: explebo numerum, reddárque tenebris [e]
I decus, i nostrum melioribus [f] *vtere fatis.*

sacrificat. *Primi sub lumina solis & ortus*, id est, ineunte crepusculo solum immugit: Æneas & Sibylla in antrum se immittunt: alloquitur Æneas Palinurum, Stygiam paludem transuehitur. Transit sedem puerorum immatura morte raptorum, sedem eorum qui insontes seipsos occiderant, Lugentes campos, vbi & Didonem compellat. Adit loca *quæ bello clari secreta frequentant*, ibíque cum Deïphobo sermocinatur, cùm itaque media pars crepusculi iam effluxerit, monet Sibylla noctem ruere, id est finiri, & lucem appetere. paret Æneas, reliquumque diei tempus rebus, quæ supererant, impendit, docetur quæ supplicia sint consceleratis irrogata, Anchisen conuenit, cum eo loquitur, & ante mediam noctem ad naues reuertitur.

a Concessum tempus viginti quatuor horarum ad sacra peragenda.

b Nox cadit & in diem euoluitur.

c Vbi puniuntur impij.

d Noli sæuire, & irasci, ô Sibylla, discedam, & implebo numerum annorum mille qui constitutus est animabus ad corpora redituris priusquam ad lethæum fluuium euocentur. quasi dicat: Discedam à vobis in tenebras, ibíque annos meæ purgationis explebo. de qua purgatione infrà 748. vel sensus est explebo, euacuabo, & diminuam numerum, vt loco trium, qui nunc sumus, vos duo duntaxat residui maneatis. Viderint eruditi.

e Repetam tenebras vnde discessi, vt ad vos qui viui estis, ac proinde luce circumfusi, accederem.

f Quam aut ego aut cæteri Troiani vsi sumus.

Tantum effatus, & in verbo vestigia torsit.
Mœnia Tartari. *Respicit Æneas subitò, & sub rupe sinistrâ*
Mœnia lata [a] *videt, triplici circundata muro,*
Phlegethon. *Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis,*
Tartareus Phlegethon, torquétque sonantia saxa.
Porta aduersa [b], *ingens, solidóque adamante columnæ:*
Vis vt nulla virûm, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant: stat ferrea turris ad auras.
Tisiphone. *Tisiphonéque sedes, pallâ succincta* [c] *cruentâ,*
Vestibulum insomnis seruat noctésque, diésque.
Hinc exaudiri gemitus, & sæua sonare
Verbera: tum stridor ferri, tractæque catenæ.
Æneas. *Constitit Æneas, strepitúmque exterritus hausit* [d].
Quæ scelerum facies [e]? *ô virgo* [f], *effare, quibúsve*
Vrgentur pœnis? quis tantus plangor ad auras?
Sibylla. *Tum vates sic orsa loqui: Dux inclyte Teucrûm,*
Nulli fas casto [g] *sceleratum insistere limen.*
Sed me, cum lucis Hecate præfecit Auernis,

a Lata dicit ad multitudinem nocentium, qui in Tartaro torquentur, indicandam.
b E regione opposita Æneæ venienti.
c Succinctam ait quasi semper paratam vestibus collectis, expeditam & in procinctu.
d Hoc verbum semper aliquam perturbationem importat, vt *Hauriat hunc oculis ignem --*
-- Animo spem turbidus hausit inanem, &c.
e Species vt suprà *malorum noua facies.*
f Sibylla.
g Pio & religioso. vt *Quique sacerdotes casti. --*
Item lib. 3. *Hac casti maneant in relligione nepotes.*
Commodissimè Germanus Furias in limine sedisse notat, quod, vt ait Naso 4. metamorph.
-- Sedes scelerata vocatur.
Tibullus lib. 1. el. 5. *At scelerata iacet sedes sub nocte profunda*, &c.

Ipſa Deûm [a] pœnas docuit, pérque omnia duxit.
Gnoſius [b] hæc Rhadamãthus habet duriſsima regna: Rhadamãthus.
Caſtigátque, audítque dolos, ſubigítque fateri
Quæ quis apud ſuperos, furto [c] lætatus inani,
Diſtulit in ſeram [d] commiſſa piacula mortem.
Continuò [e] ſonteis vltrix accincta flagello,
Tiſiphone quatit inſultans, toruóſque ſiniſtrâ
Intentans angues, vocat agmina [f] ſæua ſororum.
Tum demum [g] horriſono ſtridentes carmine ſacræ [h]
Panduntur portæ, cernis cuſtodia qualis [i]

a Quæ deorum iuſſu nefarijs & conſceleratis apud inferos irrogantur.
b Cretenſis à Gnoſo ciuitate. Rhadamanthus Minois frater propter iuſtitiam factus iudex inferorum.
c Latebrâ non profuturâ: poſt mortem enim omnia deteguntur. Donatus. Hanc, inquit, ille habet poteſtatem vt verberibus & tormentis extorqueat, & ad confeſſionem vſque perducat.
d Quo tempore ſerum eſt & inutile de admiſſis in vita piaculis pœitere: non enim ampliùs ſacrificijs, precibus & initijs expiantur.
e Statim atque Rhadamanthus habita de ſceleratis quæſtione, confeſſionem ab eis ſcelerum in vita commiſſorum expreſſerit.
f Duas tantùm habuit ſorores Tiſiphone, Alecto & Megæram: agmina tamen ſororum appellat, quia caput earum tot erat ſerpentibus implicatum, vt ijs ſe ſubrigentibus non duæ eſſe viderentur, ſed quandam aciei ſpeciem exhiberent.
g Poſtquam, inquit Sibylla, ſontes à Rhadamantho conuicti, & Tiſiphone vltrici traditi fuerint ad ſupplicium, tum demum Tartari fauces reſerantur, vt damnatos abſorbeant.
h Diræ, execrandæ.
i Tiſiphone ponitur extra tartarum, non longè à Radamantho: Furiarum maxima, id eſt, Megæra, paulò pòſt dicetur iuxta Tantalum excubare. Reſtat igitur vt hanc portarum cuſtodiam vel ipſi Alecto, vel alij monſtro commiſſam fuiſſe dicamus.

Vestibulo sedeat? facies [a] quæ limina seruet?
Tartarus. Quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
Sæuior intus habet sedem [b], tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantùm, tenditq; sub vmbras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.
Titanes. Hîc [c] genus antiquum terræ, Titania [d] pubes,
Fulmine deiecti, fundo voluuntur in imo.
Aloidæ. Hîc & Alojdas geminos [e] immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superísque Iouem detrudere regnis.
Vidi & crudeles dantem Salmonea [f] pœnas,
Salmoneus. Dum flammas Iouis, & sonitus imitatur Olympi:
Quatuor hic inuectus equis [g], & lampada quassans

a Quæ forma, quàm monstrosa species.
b Hydra immanis, & Furijs ipsis crudelior quinquaginta fauces immani rictu diducens, tamque profundis hiatibus aperiens, vt atri & caliginosi appareant, intus habitat. Quam Hydram excipit Tartarus, idest carcer inferorum, cuius profunditas est duplò maior illo spatio quod est inter cœlum & terram, suspectus est adspectus ex inferiore loco in superiorem. Tartarus in præceps patere dicitur, quia dehiscens ostendit præcipitia, rupésque præruptas.
c In Tartaro.
d Titanes Terræ filij bellum dijs intulerunt. de quibus aliter alij fabulantur.
e Othus & Ephialtes fratres gemini fuerunt, ex matre Iphimedia & patre Neptuno. Dicuntur tamen Aloïdæ ab Aloeo Iphimediæ marito, vt Hercules Iouis filius Amphitryoniades ab Amphitryone Alcmenæ coniuge. de immani corporis eorum magnitudine cõsulendus Homerus Odyss 11.
f In eodem Tartari fundo vidi Salmoneum Regem Elidis siue Olympiæ grauiter punitum propter superbiam qua fulmen & tonitru voluit imitari.
g Credebatur Iupiter quadrigis per cœlum inuehi, & rotarum sonitu tronitrui fragorem excitare. Horatius
— Tu graui curru quaties olympum.

Item

Per Graium populos, mediæque per Elidis vrbem
Ibat ouans: Diuúmque sibi poscebat honorem,
Demens, qui nimbos, & non imitabile fulmen
Ære, & cornipedum cursu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit a *(non ille faces, nec fumea tædis*
Lumina) præcipitémque immani turbine adegit.
Nec-non & Tityon b *terræ omniparentis alumnum* c Tityus.
Cernere erat: per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur, rostróque immanis vultur adunco
Immortale iecur tundens, fœcundáque pœnis
Viscera d, *rimatúrque epulis, habitatque sub alto*
Pectore: nec fibris requies datur vlla renatis.

Item -- *Namque Diespiter*
Plerumque per purum tonantes
Egit equos volucrémque currum.
Quare Salmoneus æreis quadrigis tonitru, lampade fulgura voluit imitari.

a At Iupiter non faculas tantùm, tædásque è crassiore materia fumantes, quassauit vt Salmoneus, sed verum telum verúmque fulmen ita contorsit è nubibus; vt illum immani turbine inuolueret, & præcipitem ad terram affligeret.

b Tityus cùm Latonæ vim inferret, sagittis ab Apolline confossus est. eam ob rem apud inferos cruciatur. de quo Ouidius *Sic inconsumptum Tityi sempérque renascens*
Non perit, vt possit sæpe perire, iecur.

c Vel filium, vt ait Homerus 11. Odyss.
γαίης ἐρικύδεος υἱόν
vel quia cùm esset filius Elaræ, natus est tamen sub terra & ibi educatus. Apollonius lib. 1. ἔτεκέν γε
δῖ' Ἐλάρη, θρέψεν δὲ καὶ ἂψ ἐλοχεύσατο γαῖα.
Hunc Elare peperit, Tellus nutriuit alumnum.

d Quæ semper renascuntur ad pœnam.

Quid memorem Lapitha a *, Ixiona* b *, Pirithoúmque* c?

Alij scelerati.

Quos super atra silex iam iam lapsura, cadentíque
Imminet assimilis, lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris d *: epulæque ante ora paratæ*
Regifico luxu. Furiarum maxima e *iuxtà*
Accubat, & manibus prohibet contingere mensas:
Exurgítque facem attollens, atque intonat ore.

a Populos Thraciæ impios & sceleratos. de quibus lib. 7. versu 305. de horum pœna nihil apud poëtas memini me videre horum Rex fuit Ixion.
b Iunonem amauit, nubem pro Iunone amplexus est: nati inde Centauri: ipse apud inferos serpentibus & rota cruciatur. de serpentibus 3. Georg. versu 38.

--Tortosque Ixionis angues.

de rota 4 Georg. versu 484.

Atque Ixionei vento rota constitit orbis.

religatus enim fuit ad rotam circumfusam serpentibus, eíque perinde ac Pirithoo silex cadenti similis imminebat.
c Vnus è Lapithis fuit, qui descendit cum Theseo ad rapiendam Proserpinam.
d Ad Tantali pœnam alludit, qui siue quòd deorum secreta detexerit, siue quòd Pelopem filium dijs epulandum apposuerit, in fluuio mento tenus demersus bibere nequit, nec frui pomis ad caput pendentibus, vt scribit Homerus. alij tamen putant hoc etiam supplicium ex mente Virgilij Ixioni & Pirithoo fuisse irrogatum *Genialis* autem *lectus* auctore Festo, *qui nuptijs sternitur in honorem Genij, vnde & appellatur.* fulcra sunt adminicula & pedes quibus lecti discubitorij fulciuntur.
e Alij Alecto, alij Megæram, Seruius famem ipsam intelligit. huic interpretationi fauet Homerus 12. Odyss.

πάντες μὲν συγεροὶ θάνατοι δειλοῖσι βροτοῖσι,
λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν, ἢ πότμον ἐπισπεῖν.
Omne genus lethi est odio mortalibus ægris,
Sed quam dira fames tulit est odiosior omni.

Nihilo tamen seciùs ab eruditis viris exploditur.

Hic [a] quibus inuisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, & fraus innexa clienti [b]:
Aut qui diuitijs soli incubuêre repertis [c],
Nec partem posuêre suis: quæ maxima turba est:
Quíque ob adulterium cæsi [d]: quíque arma secuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras.
Inclusi pœnam exspectant [e], ne quære doceri
Quam pœnam, aut quæ forma [f] viros fortunáve mersit,

a In eodem Tartaro.

b De clientibus & patronis, vide Sextianam §. 8. & alibi. Lex XII. tabularum hæc fuit, *Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.* Alij hunc versum de præuaricatoribus intelligunt, qui decipiunt suos clientes.

c Aut qui diuitias nacti ad se hereditate transmissas, vel propria sollicitudine quæsitas, eas ità conseruant & amplectuntur vt eas fouere, & tanquam gallinæ ouis incubare videantur: nec suis amicis & propinquis partem diuitiarum suarum tribuerunt.

d Putant interpretes obiter attingi quædam quæ sub ea tempora, quibus scribebat Virgilius, contigerunt. verbi causâ, Crispus Sallustius in adulterio deprehensus est, & virgis cæsus à Milone. Arma secuti sunt impia, qui Iulium Cæsarem, à quo seruati fuerant, occiderunt, & patriæ bellum intulerunt, non autem Augustus qui pietatis & vlciscendi patris causâ bellum ciuile suscepit. Sextus Pompeius seruos armauit, *Minatus vrbi vincla, quæ detraxerat*
Seruis amicus perfidis.
vt auctor est Horatius, qui non sunt *veriti dominorum fallere dextras*, id est fidem dominis suis debitam perfidiâ violare. Fidei enim sedes in dextera, vt vidimus 3. Æneid. versu 610.

e Non solùm præsentis pœnæ dolore, sed etiam impendentis expectatione torquentur, quia semper veteribus supplicijs noua succedunt, & *-- Finis vnius mali.*
Gradus est futuri. --

f Quod supplicij genus.

Saxum ingens voluunt alij[a], *radijsque rotarum*
Districti pendent[b]. *sedet æternúmque sedebit*
Infelix Theseus, *Phlegyásque*[d] *miserrimus omnes*
Admonet, & magna testatur voce per umbras:
Discite iustitiam moniti, & non temnere Diuos,
Vendidi hic auro patriam[e] *dominúmque potentem*

a Vt Sisyphus. quem tradit Lucretius, perpetuò nixantem trudere *Saxum, quod tamen à summo iam vertice rursum Voluitur, ac plani raptim petit æquora campi.*

b Alij rotis torquentur, vt apud Tibullum, Ixionis *Versantur celeri noxia membra rotâ.* apud Nasonem. *Voluitur Ixion, & se sequitúrque fugítque.* Radij porro rotarum sunt ligna quibus rotarum curuatura siue canthus axi connectitur. Naso 2. metamorph.

Aureus axis erat, temo aureus, aurea summæ
Curuatura rotæ, radiorum argenteus orbis.

c Theseus, vt suprà dictum, Proserpinam rapturus ad inferos viuus descenderat, fuerátque detentus à Plutone: sed Hercules eum liberauit. Quomodo igitur *sedet æternúmque sedebit*? Quia post mortem iisdem suppliciis redditus est, à quibus viuus euaserat. Nam quod aiunt tam vehementer abreptum fuisse, vt ea pars corporis, qua sedebat, in sede remaneret, perquàm insulsum est, & contortum.

d Phlegyas Ixionis pater fuit, qui cùm Apollinis templum incendisset, eiusdem Dei telis ad inferos detrusus est. Phlegyæ item, vt ait Euphorion, populi fuerunt in deos impij, quos Neptunus aquis inuoluit. vt Homerus, in Thracia iuxta Cephisidem paludem habitarunt, quos crebris fulminibus, vt scribit Pausanias, & aquarum inundationibus Deus funditus aboleuit. vnde duplex sensus elici potest. alter: Theseus miserrimus omnes Phlegyas monet, vt suo exemplo moniti discant Deos non contemnere. Alter, Phlegyas pater Ixionis admonet omnes vt suo exemplo moniti discant exercere iustitiam, & deos non contemnere.

e Quidam de C. Curione dictum volunt, qui pecunijs à Cæsare corruptus, turbauit Remp. bellis ciuilibus facem admouit, caussáque fuit vt Cæsar summam in Rep. potestatem occuparet. Non placet. id enim valdè Augustum offenderet, si Iulius Cæsar dominus patriæ, inuidiosè planè nomine diceretur.

Imposuit: fixit leges [a] pretio, atque refixit.
Hic thalamum inuasit natæ [b], vetitósque [c] hymenæos:
Ausi omnes immane nefas [d], ausóque potiti.
Non mihi si linguæ centum sint, oráque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
Hæc vbi dicta dedit Phœbi longæua [e] sacerdos:
Sed iam agè carpe viam, & susceptum [f] perfice munus:
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio [g], atque aduerso fornice [h] portas: Mœnia Plutonis
Hæc vbi [i] nos præcepta iubent deponere dona.

a Leges in tabulas æreas incisæ clauis ad parietem in Capitolio figebantur: vnde leges figere est eas ferre: refigere verò est fixas huiusmodi tabulas auellere, & leges abrogare. Seruius hoc de Antonio Triumuiro dictum existimat. de cuius legibus pretio fixis & refixis vide Philippicas.
b Nonnulli de Cicerone dictum putant. non credo. licet id crimen Sallustius & alij quidam per calumniam obiecerint.
c Nuptias & legibus & natura prohibitas. quantumuis Seruius refragetur.
d Id Seruius ait dici *secundum Romanum ritum, in quo non tantùm exitus punitur, sed & voluntas.* Sed vide Milonianam §. 19. Nota 3.
e Vide suprà. versu 321.
f Æneas superiùs ramum aureum Proserpinæ sacrum decerpserat, ac proinde munus dijs offerendum susceperat: monet igitur Sibylla vt perficiat siue absoluat opus inchoatum, munúsque deponat.
g Cyclopes artem ferrariam inuenerunt, primíque vrbes munierunt, vt scribit Plinius. Cyclopum caminis educta fuisse dicit Maro, vt innuat ferrea fuisse, eáque firmissima: vide interpretes. *h* Portas Plutonis è regione nobis oppositas, & fornice cameratas. *voutees.*
i In quibus portis dij nobis precipiunt ramum hunc aureum deponere.

Dixerat, & pariter gressi a per opaca viarum
Corripiunt spatium medium, foribúsq; propinquāt.
Occupat Æneas aditum, corpúsque recenti
Spargit aqua b, ramúmque aduerso in limine figit.
Elysij campi. *His demum exactis, perfecto munere Diuæ,*
Deuenêre locos lætos, & amœna vireta
Fortunatorum nemorum c, sedésque beatas.
Largior hic d campos æther, & lumine vestit
Purpureo e: solemque suum, sua sidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris f:
Contendunt ludo, & fulua luctantur arena.
Pars pedibus plaudunt choreas, & carmina dicūt.
Nec-non Threïcius g longa cum veste h sacerdos

a Æneas & Sibylla pariter ingressi per vias vel caligine obscuras, vel densis arborum ramis opacatas.
b Qui cœlestibus litabant, inquit commodissimè Cerdanus, abluebantur: qui inferis, satis erat si leuiter spargerentur, vt in 4 *Dic corpus properet fluuiali spargere lympha.*
suprà *Spargens rore leui.* --
Ideò autem, vt Seruius notat, expiare se debuit Æneas, quia aspectu Tartari pollutus fuerat & inquinatus.
c Deuenerunt ad campos Elysios.
d In campis Elysijs.
e Splendido, quemuis enim colorem viuidum & splendentem purpuram dicebant. Horatius
Visam purpureis ales oloribus.
Pedo Albinouanus de obitu Mecenatis.
Brachia purpureà candidiora niue.
f Palæstra locus luctæ destinatus. παλαίειν *luctari.*
g Orpheus qui plurima sacra cæremoniásque Græcis instituit. h De more. tibicines & citharœdi longa veste prodibant in theatrum, Horatius de arte.
Tibicen traxitque vagus per pulpita vestem.
Propertius lib 2. eleg. 32.
Pythius in longa carmina veste sonat. Tibullus lib. 3. Elegia 4. *Ima videbatur talis allundere palla.* &c.

Obloquitur numeris [a] *septem discrimina* [b] *vocum:* Orpheus
Iámque eadem digitis [c]*, iam pectine pulsat eburno:*
Hîc genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus [d] *annis,*
Ilúsque, Assaracúsque, & Troiæ Dardanus [e] *auctor.*
Arma procul, currúsque virûm miratur inanes [f] Troiani in Elysiis.
Stant terræ defixa hastæ, passímque soluti
Per campos pascuntur equi: quæ gratia curruum,
Armorúmque fuit viuis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit ecce alios dextrâ, læuáque per herbam
Vescentes [g]*, lætúmque choro pæana* [h] *canentes,*

Talis fuit ille Euangelus Tarentinus, de quo plura Lucianus ad indoctum multos libros coëmentem.

a Citharæ fides numerosè carpit, & simul voce modulatur. obloqui enim numeris est τῇ κιθάρᾳ ἀντιφωνεῖν *occinere*

b Citharæ septem fides siue chordas habuerunt: quarum singulæ peculiarem sonum edebant. Septem itaque vocum discrimina sunt septem modulorum differentiæ, siue sonorum inflectiones. Fulgentius ad septem musicæ genera putat alludi. diastemata, systemata, phthongos, tonos, metabolas, melopœias.

c Digitis pulsat vocum discrimina, qui sinistra manu fides carpit ad citharæ manubrium: pulsat pectine, qui ad citharæ medium eburneo quodam instrumenro easdem fides percucutit, vnde & plectrum ἀπὸ τοῦ πλήττειν vocatur.

d Quo tempore prisca morum sanctitas vigebat: vel quo tempore res Troianę florebant, quę Priami regno sunt pessundatæ.

e Alib *Dardanus Iliacæ primus pater vrbis, & auctor.* Hi tres fuerunt Reges Troiæ, ex Æneæ maioribus.

f Vacuos sessoribus.

g Videtur ad Musęum alludere, qui, vt testatur Plato libris de rep. dicebat beatorum animas perpetuò epulari.

h Pęan propriè carmen est in laudem Apollinis qui Pęan

Inter odoratum lauri nemus : vnde supernè
Plurimus Eridani[a] *per syluam voluitur amnis.*
Hîc manus[b] *ob patriam pugnando vulnera passi,*
Quíque sacerdotes casti[c]*, dum vita manebat :*
Quíque pij vates, & Phœbo digna locuti:
Inuentas aut qui vitam[d] *excoluêre per artes:*
Quíque sui[e] *memores alios fecêre merendo:*
Omnibus his niueâ[f] *cinguntur tempora vittâ*
Musæus *Quos circumfusos sic est affata Sibylla.*
Musæum[g] *ante omnes: medium nam plurima turba*
Sibylla Musæo. *Hunc habet, atque humeris extātem suspicit altis.*
Dicite felices animæ, túque optime vates[h]*,*
Quæ regio Anchisen, quis habet locus? illius ergò[i]
Venimus, & magnos Erebi tranauimus amnes.

vocatur. hic sumitur pro quouis cantu lætitiæ & gratulationis inde. Pæana autem canere vno verbo apud Latinos dicitur *vitulari*, in sacris maximè teste Macrobio.

a Eridanus siue Padus fluuius est Longobardiam præterfluens, in quem, si credere dignum est, Phaëthon è cælo deiectus est. Eum alij in cœlo, alij in inferis esse fabulantur, quia plurima eius pars absorbetur in profundum barathrum præcipitata, vt notat Cerdanus post Goropium.

b In campis Elysij js est manus siue multitudo eorum qui pro patria pugnantes, in acie sunt vulnerati.

c Puri & religiosi. vide Sextianam. §. 56. Nota 6.

d Qui vitam humanam incultam priùs & belluinam, artium inuentione polierunt, & ex pristina illa immanitate, ad humanitatem mansuetudinémque traduxerunt.

e Et qui collatis in genus humanum beneficijs virtutis suæ memoriam posteritati transmiserunt.

f Hi omnes diademate, quod nihil est aliud quàm vitta siue fascia candida, coronantur. Vide Sextianam. §. 58. Nota 4.

g Poëtam insignem qui floruit ante bellum Troianum.

h O Musæe.

i Illius caussa, propter illum.

Atque huic a *responsum paucis ita reddidit heros.*
Nulli certa domus: lucis b *habitamus opacis:* *Musæi responsio.*
RipArúmque toros c, *& prata recentia riuis* d
Incolimus: sed vos (si fert ita corde voluntas)
Hoc superate iugum e, *& facili iam tramite sistam.*
Dixit & ante tulit gressum, campósque nitentes
Desuper ostentat: dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitùs f *conualle virenti*

a Sibyllæ interroganti paucis respondit Musæus.
b Luci propriè sunt syluæ opacæ, dijs & heroibus consecratæ, τὰ τεμένη. Vide Milonianam §. 86. Nota 3.
c Tori dicuntur à torta herba, vt auctor est Varr. Noster lib. 5. -- *Viridante toro consederat herbæ.*
quos Orator 2. de natura deorum *Riparum vestitus viridissimos* appellat. *tori* igitur *riparum* sunt ripæ herbidæ eminentes. alij, vt diximus in Nonnum, ὀφρύας & supercilia riparum dicere maluerunt. quod ripæ superciliorum instar emineant, & herbis, quasi pilis, vestiantur.
d Prata recentibus perenniterque fluentibus riuis irrigata.
e Seruius. *Diuiduntur montes in radices, latera, iuga, vertices pro locorum qualitate.* & Ouidius 4. Metamorph. Atlantem in montem conuersum ita describit.

--- *Iuga sunt humerique manúsque,*
Quod caput antè fuit, summum est in monte cacumen.

hic tamen vix vlla videtur esse inter iugum & cacumen distinctio: nisi si dicamus eos superato iugo etiam montis verticem adscendisse, vnde descenderunt in subiectam conuallem.
f Vel *penitùs virenti*, idest valdè virenti. Seruio interprete. vel *penitùs inclusas*, idest in intima & penitissima conuallis parte. Porro inclusas ait, vel quibus adhuc apud inferos inclusis libertas nondum erat ad vitam exeundi. Vel in varijs septis separatas, vt singularum sortem faciliùs agnosceret. Vel multitudinem animarum innuit per emphasim, quasi diceret, tot erant animæ, vt eas Anchises numerare non posset, sed eas in locum certum includeret per partes, vt ex vnius partis numero de tota multitudine iudicaret. Quemadmodum fecerunt Xerxes & Darius, qui

Inclusas animas superúmque ad limen [a] ituras,
Anchises lustrat animas posterorum *Lustrabat [b] studio recolens : omnémque suorum*
Forte recensebat numerum, charósque nepotes,
Fatáque, fortunásque virûm, morésque, manúsq; [c],
Isque [d], vbi tendentem aduersum per gramina vidit
Ænean, alacris palmas vtrasque tetendit:
Æneam excipit. *Effusæque genis [e] lacrymæ, & vox excidit [f] ore:*
Venisti tandem, tuáque expectata parenti
Anchises. Æneæ. *Vicit iter durum pietas: datur ora tueri*
Nate tua, & notas audire, & reddere voces,
Sic equidem ducebam animo, rebárque futurum,
Tempora dinumerans [g] : nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras, & quanta per æquora vectum
Accipio! quantis iactatum, nate, periclis!
Quàm metui ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Æneas Anchisæ *Ille autem : Tua me genitor, tua tristis [h] imago*
Sæpius occurrens hæc limina [i] tendere adegit.

suum exercitum prę multitudine non numerabant, sed vno loco inclusos per myriadas metiebantur.

a Alludit ad μετεμψύχωσιν Pythagoreorum & Platonicorum qui dicebant animas ex alijs corporibus in alia transmigrare.

b His verbis ad censum & lustra pop. Romani alludit, quę singulis quinquennijs fiebant à Censoribus.

c Res manu pręclarè gestas.

d Anchises.

e Palpebris. Ennius, apud Seruium, de dormiente. *Imprimítque genæ genam.* Tamen vt ait Plinius, *antiqui malas genas vocabant.* quod etiam nunc magis est visitatum.

f Non cogitanti prę lętitia vox effusa est.

g Dies & horas præ desiderio numerans, quibus aduentum tuum differebas.

h Quæ me terrebat in somnis, mihique tristitiam pariebat.

i Catachresis pro, ad has horas, ad hanc regionem.

Stant sale Tyrrheno classes a : *da iungere dextram,*
Da genitor, téque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia b *circùm:*
Ter frustra comprensa manus effugit imago
Par leuibus ventis, volucríque simillima somno.
Intereà c *videt Æneas in valle reducta*
Seclusum nemus, & virgulta sonantia syluis,
Lethæúmque, domos placidas qui prænatat, amnen. Letha.
Hûc circum innumeræ gentes populíque d *volabãt:*
Ac veluti e *in pratis, vbi apes æstate serena*

a Naues meę iam ad Italiam appulsę sunt, & in littore maris Tyrrheni iactis anchoris stabilitę, id autem, vel non interrogatus dicit ex affectu, vt omnem sollicitudinem è patris animo detergat: vel, quia dixerat.

Quàm metui ne quid Libyæ tibi regna nocerent.

Respondet, interprete Cerdano, pone hanc curam, ô pater, nihil mihi nocuerunt, non me Carthago, non Dido auertit, sum iam in aditu Italiæ.

b Vide lib. 2. versu 792.

c Dum inter se loquuntur mutuísque affectibus sibi blandiuntur, videt Æneas nemus seclusum: id est, vel ab aliis syluis densioribus separatum, vel apertum & non clausum, & syluas virgultis sonantes, lenique Zephyri susurrantis aura ventilatas, & Lethęum fluuium qui campos Elysios pręterfluit. hic est figurata locutio, non enim fluuius natat, sed nos in fluuio natamus, vt Seruius aduertit.

d Quę sit inter gentem & populum distinctio videri potest è versu 202. lib. 10. Æneidos.

Gens illi triplex, populi sub gente quaterni

e perspicua est comparatio. nisi quòd videtur esse ἀνακόλουθον. hęc enim particulę, *Ac veluti*, antapodosin exigebant. Nisi dicamus hęc verba -- *Strepit omnis murmure campus*, non de apibus sed de animabus esse prolato: hoc sensu. Ac omnis campus Elysius strepit murmure circumuolitantium animarum, veluti in campis cùm apes variis insident floribus, &c.

Comparatio.

Floribus insidunt varijs, & candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, caussásque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porrò,
Quí ve viri tanto complerint agmine ripas.

Anchises exponit cur animæ eant ad Lethen.

Tum pater Anchises: Animæ quibus altera fato
Corpora debentur [a]*, Lethæi ad fluminis vndam*
Securos latices, & longa obliuia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coràm
Iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
Quò magis Italiâ tandem lætere repertâ.

Æneas.

O pater! ánne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est,
Sublimeis animas? iterúmque ad tarda reuerti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?

Anchises.

Dicam equidem, nec te suspensum nate tenebo:
Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
Principio cœlum, ac terras c*, camposq; liquenteis*

a Animæ quibus fatis concessum est in altera corpora transmigrare, (altera vocat respectu priorum, in quibus fuerant) hæ, inquam, animæ iuxta fluuium Lethen aquas bibunt, quæ ipsis & longam præteritarum rerum obliuionem, & futurarum securitatem impertiant.

b Vitæ. Vide Milonianam §. 7. Notat 1.

c Pythagoras, vt scribit Cicero 1. de nat. Deorum, *censuit animum esse per naturam intentum & commeantem, ex quo nostri animi carperentur*, id est, censuit mentem diuinam per omnia elementa esse diffusam, & animos hominum ex vniuersa mente diuina delibatos atque decerptos, vt dicitur tum libro de Senectute, tum quinta Tusculana, & pulcherrimè 3. Georg. à versu 220. Addebat idem Pythagoras animas ex alijs corporibus belluarum & hominum vltro citróque transmigrare. Ex hac doctrina respondet Anchises Æneæ

Lucentémque globum Lunæ, Titaniáque [a] astra
Spiritus intus alit [b]: totámque infusa per artus [c]
Mens agitat molem, & magno se copore [d] miscet.
Inde hominum [e], pecudúmque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo [f] fert monstra [g] sub æquore pōtus.

Mens diuina per mũdum diffusa.

Animæ particulares.

sciscitanti an animæ cupiant ad corpora reuerti, hunc in modum. Cùm animi, inquit, humani sint quædam auræ diuinæ particula, & à diuina illa mente deducti, sunt immortales, & quicquid in ijs est passionibus siue perturbationibus obnoxium, id habent non à seipsis, sed à corporibus, materiæ contagio. Quod si per se sunt immortales & ipsi agitatione perpetua vegetantur, & ad vegetanda corpora propendent quadam inclinatione naturæ: nisi impediantur sordibus ijs quas in vita è corporis coniunctione contraxerant, memoriâ præteritorum, & præuisione malorum impendentium. Postquam igitur per mortem è corporis vinculis euolarint, supplicia veterum malorum expendunt, vt à contractis superiore vita sordibus expiantur, deinde proficiscuntur ad Lethen quæ præteritorum malorum obliuionem, & futurorum securitatem inducit: & ita cupiunt rursus ad corpora reuerti, & sublatis impedimentis, quibus retardari poterant, inclinationi suæ naturæ obsequuntur, vt corporibus vitam impertiant. per *campos* autem *liquentes* intelligit mare *i*, quod camporum instar liquidos fluctus extendit in planum.

a Astra quibus præsidet sol, quem vnum è Titanibus esse fabulantur.

b Spiritus diuinus implet, vegetat, & informat.

c Per elementa quæ veluti sunt membra & artus vniuersi.

d Videtur esse antiptosis pro *miscet se magno corpori*, vt -- *hæret pede pes.*

e Ex illa vniuersa mente spiritúque diuino vita hominum, pecudum, auium, piscium dimanat, & quasi riuulus quidam à fonte accersitur.

f Cuius superficies marmoris instar est leuigata.

g Pisces, quorum plerique sunt portentosæ magnitudinis, faciliùs quàm cęteræ animantes in monstruosas figuras degenerant propter materię, è qua concreti sunt, fluiditatem.

Igneus est ollis[a] vigor, & cælestis origo
Seminibus: quantum non noxia corpora tardant,
Terreníque hebetant artus, moribundáq; membra.
Animi perturbationes. *Hinc[b] metuunt, cupiuntque, dolent, gaudéntque: nec auras*
Respiciunt[c], clausæ tenebris & carcere[d] cæco.
Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Sordes animæ quomodo eluantur. *Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes*
Corporeæ excedunt pestes[e]: penitúsque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis[f], veterúmque malorum
Supplicia expendunt: aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos[g]: alijs sub gurgite vasto

a Animabus est igneus vigor & origo cœlestis propter semina è quibus illæ conflatæ sunt, qui vigor in perpetuo esset motu, & ad originem suam perenni agitatione contenderet, nisi ipsum terrenum corpus & materia retardaret, & hebetaret obtunderétque.

b Ex hac concretione materiæ timor, desiderium, dolor, gaudium, & aliæ passiones oriuntur.

c Nec animæ auras & lucem respiciunt corporibus, quasi quibusdam ergastulis, inclusę.

d Corpus Gręcis dicitur σῶμα quasi σῆμα *sepulchrum*, & δέμας quasi δεσμός *vinculum*.

e Sordes è corporis coniunctione contractæ per mortem non exterguntur, sed necesse est multas labes animabus quodammodo incoporari. *Funditus excedere* est ex penitissimis partibus. & velut ex ipso animę fundo penitùs auelli.

f Ad abstergendas labes superiore vita contractas apud inferos cruciantur.

g Vt vestes aurâ pestilenti infectę panduntur & explicantur ad ventum, ita quędam animę ad detergendas superioris vitę maculas exponuntur ventis per inane, id est, per aërem solidorum corporum inanem spirantibus.

Infectum [a] eluitur ſcelus, aut exuritur igni,
(Quiſque ſuos patimur manes [b] exinde per amplum
Mittimur Elyſium, & pauci læta arua tenemus)
Donec longa dies [c] perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem, purúmque reliquit Animarum purgatio.
Ætherium ſenſum, atque auraï ſimplicis [d] ignem.
Has omnes, vbi mille rotam voluêre per annos,
Lethæum ad fluuium Deus [e] euocat agmine magno, Lethe.

a Vel inquinatum & quaſi lutulentum. vel non perfectum, non conſummatum: quia putabant non omnia peccata, ſed minora duntaxat expiari. Plato certè in Gorgia peccata in *ἰατὰ ſanabilia*, & *ἀνίατα inſanabilia*, quaſi in venialia & mortalia diſtinguit.

b Vnuſquiſque noſtrûm, prout magis aut minùs peccauit in vita, patitur pœnas ſuis manibus deſtinatas. nos autem, qui excellentioris meriti ſumus, nec multis ſordibus inquinati, facilè purgamur, & in campos Elyſios ſubinde miſſi ſtabilem & perpetuam ibi ſedem obtinemus, qui pauci ſumus comparatione aliarum animarum quæ ſunt in corpora rediturae.

c Superiores verſu duos includo parentheſi, vt ita cohereat oratio Aliæ animæ vento purgantur, alijs ſcelus aquâ eluitur: alijs igne exuritur, donec longa dies, ſiue temporis longitudo, confectis aliquot, & euolutis annorum circulis, labem concretam & penitus inhærentem atque inolitam exemerit, & animas reddiderit priſtinæ puritati.

d Animum homini datum ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſtellæ vocantur, putauerunt antiqui, vt dicitur in Somnio Scipionis.

e Has omnes animas quæ quidem ſunt expiatæ, non tamen tanti ſunt meriti vt perpetuum habeant in campis Eliſijs domicilium, vbi mille annos, qui quaſi rota voluuntur, in ſéque ſua per veſtigia redeunt, apud inferos exegerint, has, inquam, omnes animas Mercurius euocat ad Lethen, vt illius fluuij hauſtu præteritarum miſeriarum obliuiuiſcantur, & ad vitam redire deſiderent. De Mercurio animarum deductore & euocatore vide Homerum 24. Odyſſ. & alios paſſim: de mille annis Ciceronem de vniuerſo ſub finem.

Scilicet immemores supera vt conuexa[a] *reuisant,*
Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.
Dixerat Anchises, natúmque, vnáque Sibyllam
Conuentus trahit in medios, turbámque sonantem[b].
Et tumulum capit, vnde omnes longo ordine poßit
Aduersos legere[c], *& venientum discere vultus,*
Nunc agè, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustreis animas, nostrúmque in nomen[d] *ituras,*
Expediam dictis, & te tua fata docebo.
Ille (vides?) purâ[e] *iuuenis qui nititur hastá,*
Proxima sorte[f] *tenet lucis loca: primus ad auras*
Ætherias Italo[g] *commixtus sanguine surget*

Anchises ostendit Æneæ posteros.

Sylvius

a Vide 4. Æneid. 451. — *Tædet cæli conuexa tueri.*
b Animarum obstrepentium. vt suprà.
— *Strepit omnis murmure campus.*
c Ex aduerso venientes eligere, & ab alijs, qui è posteris suis futuri non erant, dignoscere.
d Familiam. vt apud Catullum, interprete Achille Statio.
— *Non decet Tam vetus sine liberis Nomen.*
e Vel sine ferro, vel incruenta. Cerdanus regale sceptrum intelligit.
f Signatè. Putabant enim animas apud Lachesin non solùm genus, sed ordinem vitæ sortiri, quis primo, quis secundo loco nasceretur. Plato decimo de Rep. sub finem multa refert in hanc sententiam πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσαι ἐξ ἀνάγκης. *Qui primus sortitus fuerit, primus vitam sumat, quam ex necessitate obtinebit.* Vide Cicero de vniuerso. *Anno autem millesimo vterque ad sortitionem optionémque vitæ secundæ perueniens, optabit quod quisque vitæ genus velit.*
g Quia Itala fuit Lauinia, Syluij mater.

a Hunc

Syluius[a], Albanum nomen[b], tua posthuma [c] proles,
Quem tibi longæuo serum Lauinia coniux
Educet syluis[d] regem, regúmque parentem:
Vnde genus Longâ nostrum dominabitur Albâ.
Proximus [e] ille Procas Troianæ gloria gentis, Alij Reges Albani.
Et Capys, & Numitor, & qui te nomine reddet
Syluius Æneas, pariter pietate, vel armis[f]
Egregius, si vnquam [g] regnādam acceperit Albam,
Qui iuuenes quantas ostentent[h], aspice, vires.

a Hunc Liuius & alij nepotem Æneæ, Ascanij filium fuisse tradiderunt: Sextus Rufus Ascanium Posthumum appellat.

b Vel nihil aliud indicatur quàm *Albanus homo* vt apud Horatium *O relictum Filiæ nomen:* vel innuit omnibus Albæ Longæ regibus nomen illud adhæsisse. vt etiam testatur Liuius lib. 1.

c Alij *Postuma* legunt, id est, *postrema*: & Syluium volunt Æneæ iam seni & ætate prouecto natum fuisse. Sed testantur omnes Ænean ad senectutem non peruenisse; sed tertio, postquam ad Italiam accesserat, anno in humanis esse desiisse. Alij *posthuma.* & is posthumus dicitur qui post humatum patrem natus est. quo sensu apud Gellium cap. 16. lib. 2. Noct. Attic. interpretans Apollinaris Sulpitius. *Longæuo*, inquit, *non seni (significatio enim est contra historiæ fidem) sed in longum iam æuum & perpetuum recepto, immortalique facto. Anchises enim qui hæc dicit ad filium, sciebat eum, cùm ex hominum vita discessisset, immortalem Indigetem futurum & longo perpetuóque æuo fruiturum.*

d Post mortem Æneæ, vt narrat Seruius, Lauinia metu Ascanij priuigni sui confugerat ad syluas, ibique filium peperit. vnde Syluij nomen. Ascanius non solùm eam reuocauit, sed etiam Syluium adoptauit. vnde Reges Albani.

e Proximus stãdi ordine, non nascendi. nam sextus fuit Rex Albæ.

f Qui te non solùm nomine referet, sed etiam tuam fortitudinem bellicam imitabitur, & pietatem.

g Ideò *si vnquam*, quia vix tandem anno quinquagesimo tertio regnum accepit, quod ipsius tutor inuaserat. vt narrat Seruius. *h* Præ se ferant.

Coloniæ Albanorum.

At qui [a] *vmbrata gerunt ciuili tempora quercu,*
Hi tibi Nomentum, & Gabios, vrbémq; Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Pomerios, Castrumq; Inüi [b]*, Polámque, Corámque,*
Hæc tum nomina erunt. nunc sunt sine nomine terræ.

Romulus

Quin & auo [c] *comitem sese Mauortius* [d] *addet*
Romulus, Assaraci [e] *quem sanguinis Ilia* [f] *mater*
Educet, viden' vt geminæ [g] *stent vertice cristæ?*
Et pater ipse suo superûm [h] *iam signet honore?*

a Aliqui legunt *Atque vmbrata.* malo cum viris eruditis legere. *At qui.* hoc sensu, At isti quos vides corona ciuica redimitos, illi erunt coloniarum conditores. de corona ciuica ob ciues seruatos dari solita vide Pison. §. 6. Nota 3.

b Notant Panem à Latinis Inuium fuisse nominatum. Sunt autem hæc nomina coloniarum Latinarum, licet incerti sint earum conditores. ideò non appellat Poëta, sed fingit ab Anchisa intento digito fuisse monstratos.

c Numitori. *d* Filius Martis.

e Troiani. ab Assaraco Troianorum Rege.

f Quæ etiam Rhea Syluia nominatur. historia communis est. Dicitur autem auo Numitori se comitem addidisse, quia eum restituit in regnum, è quo deiecerat eum Amulius, & cum eo per annum regnauit.

g De more. vnde & imperatores à Græcis δικόρυφοι & δίλοφοι vocantur, vt aduertit Germanus, quòd duplicibus cristis vterentur. Seruius ait Romulum omnia duplicia habuisse, quasi cum fratre communia. ne reus parricidij videretur, vel vt eius interempti manes placaret.

h Et Iupiter ipse pater superûm, idest Deorum, iam hinc Romulum quodam diuinitatis radio perfundit, & quasi notat, & ad immortalitatem prædestinat. Alij nomine patris ipsum Martem intelligunt. Siquidem vt ait Horatius.

-- Quirinus Martis equis Acheronta fugit.

Ouid. 2. fast.

Hinc tonat, hinc missis abrumpitur ignibus æther.
Fit fuga: Rex patriis astra petebat equis.

En huius, nate, auspicijs [a] *illa inclyta Roma* Roma.
Imperium terris, animos æquabit Olympo.
Septémque vna sibi muro [b] *circundabit arces,*
Felix prole virûm [c], *qualis Berecynthia* [d] *mater*
Inuehitur curru [e] *Phrygias* [f] *turrita* [g] *per vrbes* [h], Comparatio.
Læta Deum partu, centum complexa nepotes,

a Soli Imperatores in exercitu auspicia habere, Legati auspicijs imperatorum pugnare dicebantur. Quare non ait rebus à Romulo gestis imperium Rom. orbis terrarum finibus limitatum fuisse: sed auspicijs, & quasi nomine siue auctoritate. Vel *auspicijs* dicit, quia Romulus vrbem condidit auspicio vulturum duodecim. Vide Vatinianam.

b Atqui, vt ait Florus. *Ad tutelam nouæ* vrbis *sufficere vallum videbatur.* & posteà Ancus Martius *mœnia*, ideſt, munitionem illam & vallum, *muro amplexus est.* Sed hoc ipsum factum est auspicijs Romuli primi conditoris. Atque, vt obiter id attingam, vides cur Poëta lib. 2. muros à mœnibus distinxerit *Diuidimus muros, & mœnia pandimus vrbis.*
& lib. 9. *Quæsitum ad muros & mœnia Pallanthæa*

c Signanter virûm, ideſt fortium & bellicosorum. vide Milonianam §. 83. Nota 3. & 2. Philipp. §. 23. Nota 2.

d Mater Deorum à Berecyntho castello Phrygiæ iuxta flunium Sangarium. Eadem, Ops, Rhea, Magna Mater, Cybele, Dindymene, Mater Phrygia nominatur. Eadem & Terra.

e Lucretius lib. 2. versu 600.
Hanc veteres Graiûm docti cecinêre poëtæ
Sublimem in curru biiugos agitare leones.

f Idem *Idæam vocitant matrem. Phrygiásque cateruas*
g *Muralique caput summum cinxere corona,*
Eximiis munita locis quòd sustinet vrbes.

h Sacerdotes Phrygij Idææ matris imaginem per vrbes inuehebant. Modus huius inuectionis sic ab eodem poëta describitur.
Ergo cùm primùm magnas inuecta per vrbes,
Munificat tacitâ mortaleis muta salute,
Ære atque argento sternunt iter omne viarum,
Largifica stipe dicantes, pinguntque rosarum
Floribus vmbrantes Matrem, comitumque cateruas.

Omnes cœlicolas, omnes ſupera alta tenentes.
Huc geminas huc flecte acies [a]*: hanc aſpice gentem,*
Romanóſque tuos. hîc Cæſar, & omnis Iuli
Progenies, magnum cœli ventura ſub axem.
Auguſtus. *Hic vir, hic eſt tibi quem promitti ſepius audis,*
Auguſtus Cæſar Diuûm [b] *genus: aurea condet*
Secula qui rurſus [c] *Latio, regnata per arua*
Saturno quondam: ſuper & Garamantas [d] *&*
Indos,

a Huc conuerte aciem oculorum.
b A Ioue, Venere, Ænea, aliiſque dijs oriundum. Alij legunt *Diui genus*: videlicet adoptatus à Diuo Iulio, qui poſt mortem conſecratus eſt, & Diui nomen conſecutus.
c Qui reducet auream illam ætatem, qua fruebatur Latium regnante Saturno. vide librum 8. à verſu 319.
d Auguſti laudes exaggerans dixerat fore vt is imperij Romani terminos, *ſuper*, id eſt, vltra *Garamantas & Indos* promoueret. quia tamen Garamantes in extrema Africa, Indi in extrema Aſia degebant, nec vlterior terra cognoſcebatur, explicare debuit quænam eſſet ea terra. *Iacet*, inquit, *tellus* ideſt, in longum extenditur, *extra ſidera*, ideſt, vel extra conſpectum aſtrorum borealium, ſiue vrſæ maioris & minoris, quæ videri non poſſunt à populis alteri polo ſubiectis. vel *extra ſidera*, id eſt, trans duodecim ſigna zodiaci. Eſt autem zodiacus, ſiue ſignifer circulus ſpatium illud quod ſol annuo curſu conficit, cuius obliquitas extenditur à Cancro ad Capricornum. quas duas extremas zodiaci partes tropicos appellant, quia ſol reuertitur per eandem viam, &, vt ſic loquar, per ſua ipſius veſtigia, ſtatim atque ad alterutrum tropicum peruenerit. Eam ob rem zodiacum inter duos illos tropicos contentum *anni ſoliſque vias* nominat. Quænam igitur ea tellus *ſuper Garamantas & Indos, extra ſidera* zodiaci, *extra anni ſoliſque viam* iacens? Eam vt liquidiùs explicet, ait ibi Atlantem cœlum ſuis ceruicibus ſuſtinere. Significat enim terram illam continentem trans Herculis columnas, & Oceanum Atlanticum ſitam, (nunc Americam ſiue nouum orbem & Indias Occidentales vocamus) quam

Proferet imperium: iacet extra sidera tellus,
Extra anni Solísque vias, vbi cœlifer Atlas
Axem humero a torquet stellis ardentibus aptum.
Huius in aduentu iam nunc & Caspia b regna
Responsis horrent Diuûm, & Mæotica tellus,

Plato in Timæo & in Critia nostri orbis incolis olim peruiam fuisse scribit, sed insulam Atlanticam Europa & Asia maiorem terræ motibus quibusdam & diluuijs sic haustam fuisse, vt non posset ampliùs Oceanus Atlanticus nauigari. Certè iam ad antiquos tenuis quædam occidentalis Indiæ, quæ est vltra tropicum Capricorni, fama peruenerat, & Clemens Romanus, Origenes, Hieronymus orbis illius noui meminerunt, quorum verba retulimus pro Milone §. 74. Nota. 4. & Christophorus Columbus superioris seculi Tiphis nouos orbes detexit, vt Seneca nescio quo spiritu instinctus choro secundo Medeæ longè antè predixerat. Iam cùm dicat Poëta *super Garamantos & Indos, extra anni solisque vias* imperij limites esse proferendos, indicat nouum orbem vltra tropicum Capricorni, armis Augusti esse subiugandum. Quod etsi non euenerit, tamen optat Virgilius sub Anchisæ persona, & *qui amant sibi somnia fingunt.* Et quamuis mea somnia nolim pro veris oraculis obtrudere, sic tamen explicare malui, quàm cum Seruio & alijs hos versus de Æthiopia dictos putantibus, & aduocantibus illud Lucani.

Æthiopúmque solum, quod non premeretur ab vlla
Signiferi regione poli; ni poplite flexo
Vltima curuati procederet vngula tauri.

Non placet, quia describit Poëta regionem quæ sit trans Æquatorem & tropicum Capricorni, at Æthiopia est penè quidem sub Æquatore, quia vngulæ Tauri subiecta est, maxima tamen parte est cis Æquatorem, vt ex eo constat, quòd Taurus est signum Boreale.

a Vide librum 4. versu 482.

b Tres mundi partes metu Cæsaris in lucem venturi ait fuisse turbatas. Mare Caspium est in media Asia iuxta Parthos, palus Mæotis versus Scythiam diuidit Asiam ab Europa, Nilus, qui Ægyptum alluit, & sptem ostijs in mare euoluitur, Asiam ab Africa distinguit. *turbant*, id est turbantur, vel se turbant.

Et septem gemini turbant trepida ostia Nili,
Nec verò Alcides a *tantum telluris obiuit.*
Fixerit æripedem b *ceruam licet, aut Erymanthi*
Placarit nemora, & Lernam tremefecerit arcu.
Nec qui pampineis victor c *iuga flectit habenis*
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.
Et dubitamus d *adhuc virtutem extendere factis?*
Epiphonema. *Aut metus Ausoniâ prohibet consistere terrâ?*
Quis procul ille e *autem ramis insignis oliuæ* f*,*

a Nec verò Hercules, qui ἀπὸ τῆς ἀλκῆς *à fortitudine* Alcides vocatur, tot regiones lustrauit passibus, quot Augustus illustrabit suis victorijs. licet Hercules ceruam Dianæ sacram sagittis confixerit, aprum vel ceperit vel occiderit in Erymantho Arcadiæ monte, Hydram in Lernæa palude occiderit. De quibus ab Hercule gestis varij varia fabulantur.

b Fortes & solidos pedes habentem. sic Homerus χαλκόποδ' ἵππω. æripides equos appellat. Ausonius

Vincunt æripedes ter terno Nestore cerui.

alij *æripidem* pro *aëripedem* id est, velocem dictum volunt.

c Neque Liber pater siue Bacchus de tam multis regionibus triumphauit. victorem ait agere tigres vt ad triumphi nomen alludat. Nam & Bacchus est deus triumphorum, vt scribit Tertullianus lib. de corona, & cognominatur Θρίαμβος quasi Θηρίαμβος. ab agendis feris, vt scribit Suidas. sed vide Notam 6. §. 59. Pitonianæ. Per pampineas habenas quidam thyrsos Bacchi, idest, hastas pampinis inuolutas intelligunt. Non video quid eos cogat à recepta habenæ significatione discedere. Quidni enim dicamus feras sic à Baccho mansuefactas fuisse, vt pampinis & palmitibus pro loris vteretur?

d Cùm tibi parata sit tanta posteritas, dubitasne adhuc gloriam, qui fructus virtutis est, rebus præclarè gestis extendere. virtus ponitur pro gloria, caussa pro effectu.

e Commodè noster Cerda. Fingit Anchises se illum non nosse, quia videlicet Numa non Romanus, sed Sabinus.

f Oliua pacis index lib. 8.

Paciferæque manu ramum prætendit oliuæ.

Liuius de Numa Pompilio secundo Romanorum Rege.

Sacra ferens[a] *? nosco crines*[b]*, incanáque*[c] *menta*
Regis Romani, primus qui legibus[d] *vrbem*
Fundabit, Curibus paruis[e]*, & paupere terra* Numa.
Missus in imperium magnum[f]*. cui deinde subibit,*
Otia qui rumpet patriæ, residésque mouebit
Tullus[g] *in arma viros, & iam desueta triumphis* Reges.
Agmina: quem iuxtà sequitur iactantior Ancus[h]*,*

Omnium tamen maximum eius operum tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quàm regni. ita duo deinceps Reges alius alia via, ille bello, hic pace, ciuitatem auxerunt. Eam ob rem templum Iani per omne regni illius tempus clausum fuit.

a Intellige vittas, simpulum & alia sacrorum instrumenta, Florus *Ille sacra, & ceremonias omnémque cultum deorum immortalium docuit.*

b Antiquissimi Romanorum barbam & comam prolixam nutriebant, nec ante annum Vrbis 454. tonsores habuerunt. Vide orationem pro Sextio §. 19. Nota 4. Pro Cœlio §. 33. Nota 2.

c Valde cana. vel quia, vt aiunt quidam interpretes, ab adolescentia incanuit, vel quia diu regnauit, annos videlicet tres, & quadraginta, vel canities denotat prudentiam. *Cani enim sensus hominis.* vt loquitur scriptura.

d Non negat priùs leges à Romulo latas fuisse: sed Numam ait primum legibus fundasse Remp. quia cùm ciuitatem recentem, & quasi in dubio bellorum salo fluitantem inuenisset, eam legibus latis firmiùs stabiliuit, quod ante eum fecerat nemo.

e Oppidulo Sabinorum. vnde Numa Pompilius ad regnum euocatur.

f Quod magnum successu temporis futurum erat: tunc autem angustis admodum finibus continebatur.

g Numæ succedet Tullus Hostillius, de quo Liuius. *Hic non solùm, proximo Regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viréſque, tum auita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur ciuitatem otio ratus, vndique materiam excitandi belli quærebat.* Florus. *Hic omnem militarem disciplinam artémque bellandi condidit.*

h Tullo Hostilio successit Ancus Martius. sed cur Tullo iactantior? An quia generis nobilitatem iactabat? cur ni-

Nunc quoque iam nimiũ gaudẽs popularibus auris[a].
Vis & Tarquinios reges[b] *animámque superbam*[c]
Vltoris Bruti[d], *fascésque videre receptos*[e] ?
Consules *Consulis imperium hic primus, sæuásque secures*
Accipiet : natósque pater, noua bella[g] *mouentes,*
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infelix : vtcumque[h] *ferent ea fata minores,*
Vincet amor patriæ, laudúmque immensa cupido.

miùm gaudẽs fauore populari ? an quia promotus ad regnum fuerat populi suffragijs ? Erat quidem ille *Numæ Pompilij Regis nepos , filia ortus.* Sed non video cur eam ob rem dicatur Tullo iactantior.

a Fauore populari. Vide Sextianam §. 101. Nota 9. Horat. *Arbitrio popularis auræ.*

b Tarquinium Priscum , qui Anco successit, & Tarquinium Superbum,qui ob stuprum à Regis ipsius filio Lucretiæ oblatum regno priuatus est.

c Generosam & excelsam.

d Qui Reges expulit ad vlciscendam contumeliam illatam Lucretiæ.

e De fascibus Consularibus , idest virgarum fasciculis quos lictores consulibus præferebant vide Sextianam §.17. Nota 3, Receptos ait, idest, acceptos , & à Regibus populo Romano, qui regibus eos dederat vindicatos. Vide Liuium,lib. 2. Dionysium lib. 4. & alios passim.

f Initio secures præferebantur Cousulibus , eas deposuit L. Valerius Poplicola , Prætores tamen in prouincijs , & Proconsules secures fascibus alligatas habuerunt. *Sæuas* appellat , quia Iunius Brutus Consul *adolescentes nobiles , in quibus suos quoque & fratris filios* (verba sunt epitomes Liuianæ) *quia coniurauerant de recipiendis regibus , securi percussit.*

g Tarquinium reuocare cupientes , è cuius reditu nouum bellum extitisset. vel cupientes, Tarquinium armis restituere in pristinum statum.

h Pronuntiat infelicem Brutum Anchises , quòd eò calamitatis deuenit vt liberos suos necare cogeretur. Mea inquit, sententiâ es infelix vtcunque posteri de tuo facto iudicabunt. Mox tamen cum consulatur subdens. Vincet amor

Quin Decios [a]*, Drusosque* [b] *procul, sæuúmq; securi*
Adspice Torquatū [c]*, & referētem signa* [d] *Camillū* 825
Illæ autem, paribus [e] *quas fulgere cernis in armis,*

patriæ, & laudum cupiditas tam arrecta vt amore liberorum flecti detorquerique non possit.

a P. Decius Mus pater bello Latino: filius bello Gallico & Samnitico, cùm se pro patria & exercitu dijs Manibus certâ verborum formulâ deuouissent, in hostium cateruas & fulgentes gladios equis incitatis irruerunt, vt Cicero passim, Liuius aliique testantur. Sed hic versus etiam de Decio nepote potest intelligi. Siquidem vt ait Cicero 1. Tuscul. *cum Latinis decertans pater Decius, cùm Etruscis filius, etiam cum Pyrrho nepos se hostium telis obiecerunt.*

b Plures Drusi in Rep. floruerunt, vt ille qui Asdrubalem deleuit, de quo Liuius lib. 27. vt ille qui contra Tiberium Gracchum caussam Senatus defendit, de quo epitome Liuiana libris 70. 71. vt Drusus Liuiæ filius, Augusti priuignus rebus in Rhetia & Germania gestis clarissimus. de quo Dio, Tacitus, Velleius.

c Titus Manlius adolescens (verba sunt epitomes Liuianæ lib. 7.) *contra Gallum prouocantem aliquem è militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse posteà tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus.* Sed cur *sæuus securi?* Quia, vt dicitur libro sequenti, *Tit. Manlius Consul filium suum, quòd contra edictum pugnauerat aduersus Latinos, quamuis prosperè pugnasset* (singulari certamine) *securi percussit.*

d Galli ad fluuium Alliam Romanorum exercitum fuderant, vrbem incenderant, Capitolium obsidebant, mille pondo auri recessum suum venditabant. *Subitò aggressus à tergo,* inquit Florus, Furius *Camillus* (qui absens Dictator creatus fuerat) *adeò cecidit, vt omnia incendiorum vestigia Gallici sanguinis inundatione deleret.* Et ita retulit signa, videlicet aquilas, & alia signa militaria de Gallorum manibus extorta, quæ ipsi Galli victis ad Alliam Romanis abstulerant.

e Cæsarem & Pompeium intelligit. qui pares inter se penè fuerunt rebus gestis & dignitate, & luctuosum illud bellum ciuile excitarunt. Vide vtriusque comparationem pro Ligario §.10. Nota 4. ad illa verba *Principum dignitas erat penè par.* Quod autem ait hoc loco Seruius eos *concordiam in hu-*

Cæsar & Pompeius.

Concordes animæ nunc, & dum nocte premuntur,
Heu quantum inter sebellum, si lumina vitæ
Attigerint! quantas acies, stragémque ciebunt!
Aggeribus [a] *socer Alpinis, atque arce Monœci* [b]
Descendens: gener aduersis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella:
Neu patriæ validas in viscera vertite vires:
Túque prior, tu parce, genus qui ducis [c] *Olympo.*
Proijce tela manu, sanguis meus.
Ille [d] *triumphatâ Capitolia ad alta* [e] *Corintho*

L. Memmius.

militate tenuisse, cum nobilitate vero in bella venisse, frigidum est, ne dicam insulsum. Quando enim obscurus aut humilis Pompeius, *qui pueritiæ tempus extremum, principium habuit bellorum atque imperiorum maximorum*, (verba sunt Ciceronis pro Cornelio Balbo) adeò vt bis triumphauerit, antequam per ætatem Senator esse posset. Hic igitur *nocte premi* nihil est aliud quàm in inferis versari. vnde & addit.

-- *Si lumina vitæ Attigerint*, --

a Cæsar, socer: Pompeius gener, per Iuliam Cæsaris filiam vxorem Pompeij. Alpes vocat aggeres, quia muri instar muniunt Italiam. vide de Prouincijs Consularibus §. 34. in Pisonem. §. 81. Cæsar autem cum patriæ bellum intulit per Alpes è Gallijs veniebat. Reges & prouinciæ ad solis ortum sitæ fauebant Pompeio.

b Seruius. *De Liguria, vbi est portus Monœci Herculis. Dictus autem μόνοικος, vel quòd pulsis omnibus, illic solus habitauit, vel quòd in eius templo nunquam aliquis deorum simul colitur, sicut Iouis Minerua & Iuno: in Veneris, Cupido.* Herculis, autem Monœci, vt Cerdanus notat, Strabo lib. 4. Plinius lib. 3. Tacitus 19. annal. meminerunt.

c Cæsar qui nasceris ex progenie deorum, Iouis, Veneris, Æneæ. Est autem emphasis, qua indicat penes Cæsarem fore victoriam, dum eum ad parcendum hortatur, simul ad egregiam eius vocem alludit qua vsus est pugnâ Pharsalicâ fuso iam Pompeianorum exercitu. *Parce ciuibus.*

d Lucius Mummius eodem penè tempore Corinthum deleuit, quo Scipio Carthaginem.

e De more, vide de prouincijs Cons. §. 35. Nota 8. De eur-

Victor aget currum, cæsis insignis Achiuis: Paulus Æmilius.
Eruet ille Argos [a], *Agamemnoniásque Mycenas,*
Ipsúmque Æaciden, genus armipotentis Achilli, 840
Vltus auos Troiæ [b] *tẽpla & temerata* [c] *Mineruæ.*
Quis te, magne Cato [d], *tacitum, aut te, Cosse* [e], *relinquat?*
Quid Gracchi [f] *genus? aut geminos, duo fulmina belli,*

ru triumphali pisonianam § 60.

a Non extat in historijs Argorum aut Mycenarum euersio. Hæ enim vrbes tempore Romanorum erant obscuræ & ignobiles, sed hoc dicit Anchises vt soletur Ænëam dolentem ob excidium Troiæ ab Achæis & Agamemnone illatum. Mummius tamen videri potest Argos & Mycenas eruisse quia totam Achaiam, vbi floruerant illæ vrbes, redegit in pop. Romani ditionem. Satius est tamen de Æmilio paulo interpretari, qui Persen Macedoniæ Regem, ex Achillis atque adeò Æaci progenie natum bello cepit, plurimas Macedoniæ vrbes euertit, Græciæ res sic afflixit, vt dici possit omnes earum vrbes eâ victoriâ diruisse.

b Vltus iniuriam à Græcis illatam populo Troiano, à quo populus Romanus ducit originem?

c Sacrilegio Aiacis Oilei violata, qui Cassandram à Mineruæ templo abstraxit. vt dicitur 1. & 2. Æneid.

d Catonem Maiorem siue Censorium intelligit. Neque enim Catonem Vticensem pertinacissimum Iulij Cæsaris hostem facilè laudaret.

e Epitome Liniana lib. 4. *Cornelius Cossus Tribunus militum, occiso Tolumnio Rege Veientium, opima spolia secunda retulit.* de quibus infrà dicetur.

f Multi de Gracchorum familia in Rep. floruerunt: de quibus, Liuius passim & alij consulantur, vt etiam de Scipionibus quorum duo celeberrimi fuerunt. Alter Scipio Maior Africanus, qui Annibalem vicit: alter Scipio Minor Africanus, siue Æmilianus, qui Carthaginem deleuit: vnde & vterque clades Libyæ nominatur. Nam & Annibal Carthaginensis erat, & Carthago in Libya. Lucretius.

Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.

Scipiadas, cladem Libiæ? paruóque potentem
Fabricium[a]*? vel te sulco Serrane*[b] *serentem?*
Quò fessum rapitis Fabij[c]*? tu maximus ille es,*
Vnus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alij[d] *spirantia*[e] *molliùs*[f] *æra,*
Credo equidem, viuos ducent[g] *de marmore vultus:*

a De huius frugalitate. Florus. *Fabricius oblatam sibi à Rege* (Pyrrho) *imperij partem repudiauit.* Idem, vt ait Epitome Liuiana, *Censor P. Cornelium Rufinum Consularem senatus mouit, quòd decem argenti pondo facti haberet.* Ideò *paruo potens*, quia paucis contentus tam beatè viuebat, vt omnem Regum potentiam superaret.

b C. Attilius Serranus, cùm agrum sereret, euocatus est ad consulatum, vnde & Serrani nomen accepit. De hoc orat. pro Sextio 72. *Non ille Serranus ab aratro.* Plinius lib. 18. cap. 3. *Serentem inuenerunt dati honores Serranum, vnde cognomen.*

c Cur me, ô Fabij fessum, & commemorandis aliorum virtutibus iam fatigatum, ad vestram trahitis narrationem? multi in Fabiorum gente magna gloria floruerunt; Ex his vna die sex & trecenti bello contra Veientes inito ceciderunt. Sed alijs omnibus prætermissis se ad vnum Q. Fabium Maximum conuertit, qui Annibalem multis victorijs ferocem, & iuueniter exultantem patientia & cunctatione superauit. vnde & Cunctator est appellatus. Ennius

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

d Romani se ab alijs gentibus arte statuaria, Rhetorica, Astrologia vinci facilè patientur, etiam si enim his quoque artibus excellant, eas tamen quasi proprias sibi non vendicabunt, sed artem imperandi, quæ est τέχνη τεχνῶν, ϗ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, cæteris artibus anteponent, in eaque cæteras gentes superabunt.

e Æreas statuas ad viuum sic expressas vt viuere & spirare videantur.

f Delicatiùs, & ita expressis lineamentis vt carnis mollitiem imitentur.

g Ductu quodam, & certis lineamentis effigiabant.

Viuis certantia vultibus ora.

vt loquitur Papinius 2. Thebaidos.

Orabunt caussas meliùs [a]*: cœlíque meatus*
Describent radio [b]*, & surgentia sidera dicent.*
Tu regere imperio populos, Romane, memento:
(Hæ tibi erunt artes) pacíque imponere morem:
Parcere subiectis, & debellare superbos.
Sic pater Anchises, atque hic mirantibus addit:
Aspice vt insignis spolijs Marcellus opimis [c] *Marcellus.*
Ingreditur, victórque viros [d] *supereminet omnes.*

a Quid igitur? putat Virgilius eloquentiorem esse Tullio Demosthenem? non puto. sed innuit tantùm Romanos magis de arte imperandi, quàm de eloquentia gloriari.
b Ecloga 3. *Descripsit radio totum qui gentibus orbem.* Vtraque dictio Mathematicorum est. nam, vt ibi dicit Seruius, est radius *Virga philosophorum, qua geometræ lineas indicant.* Cicero 5. Tuscul. de Archimede loquens, *homunculum,* inquit, *à puluere & radio excitabo.* Et 5. de finibus de eodem. *Dum in puluere quædam describit attentiùs*, lib. 4. Academic. quæst. *Geometræ*, &c. *Omnia nobis, quæ describunt, probant.* mox. *Archimedes, eo inspectante, rationes omnes descripserit.*
c Spolia dicuntur opima quæ Romani duces Regibus ducibúsque hostium propria manu interfectis referebant. Galli Insubres, ait Florus lib. 2. *Viridomaro Rege Romana arma Vulcanano promiserant: aliorsum vota ciciderunt, occiso enim Rege* M. Claudius. *Marcellus tertia post Romulum patrem Feretrio Ioui arma suspendit.* vnde sic exponas Maronem: Tertia arma siue opima spolia Marcellus Ioui Feretrio suspendit, qualia priùs à Patre Quirino capta fuerant & Ioui Feretrio suspensa. Alij dicunt à Numa Pompilio legem fuisse latam, qua præcepit *prima opima spolia Ioui Feretrio debere suspendi, quod iam Romulus fecerat: secunda Marti, quod Cossus fecit: tertia Quirino, quod fecit Marcellus.* de qua lege Seruius, & Plutarchus in Marcello.
d Signanter *viros*, ad exclusionem Iulij Cæsaris, qui non vir sed deus erat, videlicet per apotheosin in numerum deorum allectus. Plinius lib. 7. cap 25. de Cæsare, *Signis collatis quinquagies dimicauit, solus M. Marcellum transgressus qui vndequadragies dimicauerat.*

Hic [a] *rem Romanam magno turbante tumultu* [b]
Sistet eques [c]. *sternet Pœnos* [d], *Gallúmque rebellem* [e]:
Tertiáque *arma patri suspendet capta Quirino.*
Atque hîc Æneas (*vnà namque ire videbat*
Egregium forma iuuenem , *& fulgentibus armis* :
Marcellus filius Octauiæ.
Sed frons læta parum, & deiecto lumina vultu)
Quis, pater, ille virum qui sic comitatur euntem?
Filius, ánne aliquis magna de stirpe nepotum?
Quis strepitus circà comitũ! quãtũ instar [g] *in ipso est!*
Sed nox atra caput tristi circumuolat vmbrâ.

a Iste M. Claudius Marcellus Romanæ Reip. Statum propemodum collabentem fulciet, & sustinebit, & quasi fugientem faciet consistere.

b Propriè. Cicero Philipp. 8. *Maiores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticus; tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus Prætereà nullum tumultum nominabant.* Dictus *tumultus*, quasi *timor multus*, vt ibidem testatur.

c Et hoc ex historia. scribit enim Plutarchus in eius vita, Marcellum omnes propemodum pedites Cornelio collegæ suo reliquisse, vt cum expeditis equitibus, Viridomaro iuxta Clastidium occureret.

d Primus Marcellus exemplo docuit Annibalem posse superari, eúmque pepulit è Campania, & ab obsidione Nolæ vrbis excussit.

e Gallos qui frequenter bellum renouarunt. scribit Plutarchus nullum vnquam maiorem exercitum minoribus copiis fuisse superatum.

f Marcellum intelligit filium Octauiæ sororis Augusti, quem Augustus adoptauerat, & successorem imperij destinabat, sed decimo octauo ætatis anno, vel vt scribit Propertius, vigesimo, morte sublatus est.

g Quæ maiestas? quæ dignitas oris? vel, Quæ similitudo huius iuuenis cùm Marco Marcello? quàm benè Marcellum repræsentat, renouat, instaurat? Quàm iste prioris est instar Marcelli? *instar* hoc loco est nomen, quasi similitudo & simulacrum. Symposius

Non mediocre fuit magni certaminis instar.

Tum pater Anchises, lacrymis ingressus obortis.
O nate! ingentem luctum ne quære tuorum.
Ostendent terris hunc tantùm fata, neque vltrà
Esse sinent. nimiùm vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria [a] *hæc si dona fuissent:*
Quantos ille [b] *virûm magnam Mauortis ad vrbem*
Campus aget gemitus! vel quæ Tyberine videbis
Funera [c] *cùm tumulum præter labêre recentem!*
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe [d] *tollet auos: nec Romula quondam*
Vllo se tantùm tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides [e], *inuictáque bello*
Dextera! non illi quìsquam se impunè tulisset
Obuius armato, seu cùm pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus [f] *armos,*

a Certa & stabilia siue perpetua. vt lib. 1.
Connubio iungam stabili propriámque dicabo.
Horat. sat. 6. lib. 2. — *Nil ampliùs oro,*
Maiâ nate, nisi vt propria hæc mihi munera faxis.

b Quàm magna multitudo hominum, qui incredibili gemitu huius adolescentis funus exequentur, traducetur per campum Martium, qui campus est ad vrbem magnam, idest, vrbi Romæ vicinus est.

c Commodè *funera*, non *funus*, quia sexcentis lectulis siue pheretris elatus est. Porro notant interpretes tumulos iuxta fluuiorum ripas frequenter excitatos fuisse. vt 3. Æneidos Hectoreus tumulus. *Falsi Simeontis ad vndam.*

d Spes in adolescentibus laudatur, & à Pindaro κουροτρόφος vocatur. vide Cœlianam. §. 2. nota 5 Nullus, inquit, maiorem vnquam de se expectationem cõcitabit, quàm iste adolescẽs.

e Est aposiopesis ex intimo affectu. O pietas, ô fides, ô bellica fortitudo! quam mercedem vestro cultori referetis. vel, Quantum huius adolescentis morte perdetis: quantopere vos ille coleret, si vitam diutiùs propagaret.

f Equum calcaribus admotis excitaret. *Species pro genere*, in-

Anchisæ lamentatio de Marcello.

Heu miserande puer, si quà fata aspera [a] rumpas,
Tu Marcellus eris. manibus date lilia [b] plenis:
Purpureos spargam flores, animámque nepotis
His saltem accumulem donis: & fungar inani [c]
Munere. Sic tota paßim regione vagantur
Aeris [d] in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natũ per singula duxit,
Incendítque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda:
Laurentésque docet populos, vrbémque Latini:
Et quo quémque modo fugiátque, ferátq; laborem.
Sunt geminæ somni portæ [e], quarum altera fertur

quit Seruius. *Equi armos pro equo posuit. Non enim possunt armi calcaribus fodi.*

a Si quâ viâ, si qua ratione possis fatorum necessitatem perrumpere, diutiúsque viuere quàm tibi fata concedunt, talis eris, qualis superior ille Marcellus.

b De more scribit Cicero pro Flaco *L. Catilinæ sepulchrum floribus exornatum.* Iuuenalis sat. 7.

Spirantésque crocos & in vrna perpetuum ver.

In Anthologia.

βαλλεθ' ὑπὲρ τύμβου πολιὰ κρίνα. ---
Cana super tumulum date lilia. ---

Idque præsertim in funeribus acerbis. Petale epistola ad Simalionem στεφάνια μοι καὶ ῥόδα ὥσπερ ἀώρῳ τάφῳ πέμπει. *Corollas mihi & rosas tanquam immaturo sepulchro mittit.*

c Nihil profuturo. Non enim diutiùs victurus est Marcellus, si eum floribus ornauero.

d Campos aëris vocat, interprete Turnebo, quòd inanis tota illa sit plaga, latéque diffusa, habens vice corporum vmbras aëreas.

e Insinuat omnia quæ de inferis dicta sunt esse fabulosa: siue ingressum spectes, siue egressum Æneæ. Nam in medio Orci vestibulo, quo ingressus est Æneas, dixit vlmum esse opacam, ingentem, *vbi sedem somnia vulgo Vana tenere ferunt.* Nunc per portam eburneam, qua exeunt falsa insomnia, eundem ait ex Inferis emissum fuisse. Hoc loco Seruius.

Per

Cornea, qua veris facilis datur exitus vmbris.
Altera candenti perfecta nitens Elephanto: [a]
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia manes.
His vbi iam natum Anchises, vnáque Sibyllam
Prosequitur dictis, portáque emittit eburnâ:
Ille viam secat [b] *ad naues, socióśque reuisit.*
Tum se ad Caietæ recto fert littore [c] *portum.*
Anchora de prora iacitur: stant littore puppes.

a Ebore, quod est dens elephanti.

b Compendiosâ & quàm breuissimâ viâ repetit naues quas in littore Cumano reliquerat, vt ad inferos cum Sibylla descenderet. Secare viam dicitur, quia cùm duabus vijs ab eodem termino ad eundem terminum itur, quarum altera recta est, altera spiralis & flexuosa, necesse est vt recta flexuosam interfecet. vel simpliciter, *il couppe chemin.*

c Deinde è portu Cumano nauigat Æneas ad portum Caietanum. Dicit *recto littore*, quia sequebatur littus, & radebat è propinquo. Neque significat id littus omnino rectum fuisse, quasi inter Cumas & Caietam nulla promontoria in mare procurrerent. Ipsa siquidem Caieta in quodam sinu & recessu maris posita est. Et Stab. lib. 5 à Lacedæmonijs huic sinui nomen inditum putat à cauitate. τὰ γὰρ κοῖλα πάντα Καϊάττας οἱ λάκωνες προσαγορεύουσιν. *Omnes enim cauitates* Καϊάττας *Lacones appellant*. Dicetur itaque recto littore nauigare, quia licet id littus curuum esset & flexuosum, tamen illud ita sequebatur, vt nunquam ab eo discederet. Sic libro octauo Tiberinus Æneæ promittit v. 57.

Ipse ego te ripis & recto flumine ducam.

Hinc tamen non efficitur ripas & flumen non esse flexuosum. Nam pauló post ait v. 95.

Et longos superant flexus. --

FINIS.

